

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ** Δέκα χρόνια
ΕΙΣΑΙΟΥ ΓΙΑΝΙΔΗ Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ
καὶ ἡ ἑναρμόνισις τῆς
ΧΡΙΣΤΟΥ ΘΡΑΚΙΑ Stefan George, ὁ λυρικὸς ποιητής
Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ Γιὰ τὴν ἱστορίαν
Δ. Φ. Παιδεία καὶ πολιτικὴ
ΛΕΑΝΔΡΟΥ ΠΑΛΑΜΑ Ἰων Δραγούμης

Ἐπιθεώρηση (Βιβλιοκρισίαις, Χρονικά, Πενιές).

Ἄπ' ὅσα μᾶς γράφουν — Διάφορα.

Περιοδικὸ τιμημένο μετὰ Ζάππειο βραβεῖο ἀπὸ τὸ Σύλλογον
γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν στὴ Παρίσι.

ΌΡΟΙ ΕΓΓΡΑΦΗΣ

Τα μέλη του Όμιλου πληρώνουν 20 δρ. το χρόνο και παίρνουν το Δελτίο χάρισμα. Οι δημοδιδάσκαλοι και φοιτητές πληρώνουν μαζί με το Δελτίο δρ. 10. *Συνδρομή του Δελτίου* για όσους δεν είναι μέλη 15 δρ. τή χρονιά.

Όποιος θέλει να γίνει μέλος του Όμιλου ή συνδρομητής του Δελτίου, ως γραφή στη «Διοικητική Γραττοπή του Εκπαιδευτικού Όμιλου», Αθήνα, δδός Λέκα 4.

ΠΕΡΑΣΜΕΝΟΙ ΤΟΜΟΙ ΤΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

Οι τόμοι 3, 5, 6, 7, 8 κοστίζουν ο καθένας από 9 δρ. Για τους δημοδιδασκάλους και φοιτητές από 6 δρ.

Του τόμου 1. ο αριθμός 3 και του τόμου 2. οι αριθμοί 2, 3 και 4 κοστίζουν από 1.50δρ. Του τόμου 5. ο κάθε διπλός αριθμός 4.50 δρ.

Από το καταστατικό του Εκπαιδευτικού Όμιλου.

1. Συσταίνεται σωματείο με τον τίτλο «Εκπαιδευτικός Όμιλος» και με σκοπό να βοηθήσει ν' αγιάσει η ελληνική παιδεία.

2. Ο «Εκπαιδευτικός Όμιλος» θα προσπαθήσει να πετύχει το σκοπό του με όμιλίες, περιοδικά, εφημερίδες, με πρότυπα σχολεία και με κάθε άλλο κατάλληλο μέσο.

Πρόγραμμα του «Εκπαιδευτικού Όμιλου» (1914).

Η αναμόρφωση της ελληνικής παιδείας είναι μία από τις ανάγκες της ελληνικής ζωής, που στα τελευταία αυτά χρόνια την αισθάνεται όχι μόνο ένας στενός κύκλος από νέους επιστήμονες μά το έθνος ολόκληρο. Ο «Εκπαιδευτικός Όμιλος» σκοπό του έβαλε να βοηθήσει τη ριζική αναμόρφωση της παιδείας άπάνω σ' ένα σύστημα από ιδέες βγαλμένες από την ελληνική ζωή. Οι ιδέες αυτές, που αποτελούν την πίστη και τον ενωτικό δεσμό των μελών του «Εκπαιδευτικού Όμιλου», είναι οι ακόλουθες:

1. *Η παιδεία πρέπει να γίνει κτήμα όλου του έθνους.* Πρέπει με το φως της και με τη δύναμή της να διπλιστούν για τη ζωή ανάλογα και ο αγρότης και ο εργάτης και ο μικρός και ο μεγάλος άστος. Γι' αυτό πρέπει να μη θυσιάζει τη μόρφωση του μεγαλύτερου μέρους του έθνους για να προετοιμάσει τους λίγους για το πανεπιστήμιο.

2. *Η παιδεία πρέπει να στήσει τα θεμέλια της άπάνω στα πραγματικά στοιχεία της ελληνικής ζωής, όπως τη διαμόρφωση ή ιστορική εξέλιξη του έθνους.* Ο ιδανικός της σκοπός πρέπει να είναι, ν' αναπτύξει όσο μπορεί περισσότερο τις σωματικές, πνευματικές και ψυχικές δυνάμεις του σημερινού Έλληνα, για ν' ανθήσει πλούσια και πολύτροπη ή ζωή.

3. *Η παιδεία μας πρέπει να θεμελιωθεί στο γνήσιο νεοελληνικό κόσμο, δηλαδή στη ζωντανή γλώσσα, λαϊκή παράδοση (δημοτικά τραγούδια, παραμύθια, θρύλοι, παροιμίες, νεοελληνικά ήθη και έθιμα, ποικίλοι τρόποι ζωής, φανερώματα της τέχνης) και τη δημιουργική λογοτεχνία.*

4. Κοντά σ' αυτήν τη βάση, επειδή η νέα Ελλάδα πρέπει να είναι ισότιμο και άξιο μέλος της ανθρώπινης κοινωνίας και επειδή ο νέος Έλληνας πρέπει να είναι και σημερινός άνθρωπος, είναι ανάγκη να φωτιστεί με ειλικρίνεια ή παιδεία (ή συνέχεια στην γ' σελίδα)

ΔΕΛΤΙΟ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ

Περιοδικό τμημένο με το Ζάππειο βραβείο από το Σύλλογο για την ένδυσχη των ελληνικών σπουδών στο Παρίσι.

ΤΟΜΟΣ 9 (1921)

ΑΘΗΝΑ

1921

Μα' ρομινός γαυρλιωτής
Π. Γ.

ΣΤΟΝ ΙΩΝΑ ΔΡΑΓΟΥΜΗ

ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΙΔΕΑΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΥ

ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΜΙΛΟΥ

Ο ΤΟΜΟΣ ΑΥΤΟΣ ΑΦΙΕΡΩΝΕΤΑΙ

ΣΑΝ ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ

ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ*

Κυρίες και κύριοι,

Συνήθεια είναι κάθε χρόνο, στην Ταχτική γενική συνέλευση των μελών του σωματείου μας, μαζί με τη λογοδοσία της Διοικητικής επιτροπής και την υποβολή του προϋπολογισμού, να γίνεται κάποια ανασκόπηση του έργου που έγινε.

Η ανασκόπηση αυτή, που συνήθως περιορίζεται στο έργο μιας χρονιάς, έτυχε και άλλοτε, προ πέντε ακριβώς χρόνων, ν' απλωθή σε μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, σε μία πενταετία, είναι όμως ιδιαίτερος φέτος επίκαιρο όσο κι αναγκαίο να έβγη έξω από τα στενά όρια του τελευταίου χρόνου, και ανατρέχοντας πίσω στην ιστορία των δέκα και περισσότερων χρόνων του Εκπαιδευτικού Όμιλου να συγκεντρώση τα διδάγματα των περασμένων και να μάς φωτίση για την αύριανή μας πορεία.

Και δεν τὸ λέω αὐτὸ γιὰ νὰ δικαιολογήσω μόνον τὸν ὀμιλητὴ, ποὺ παρουσιάζεται νὰ μιλήσῃ γιὰ τὶς ἀνύπαρχτες σχεδόν, ἢ τουλάχιστο τόσο εὐκολοσυνόψιστες ἐργασίες τοῦ τελευταίου χρόνου μέσα στὸν Ὀμιλο· οὔτε ἀκόμη ἐπειδὴ ἡ δεκαετία ποὺ ἐκλείσῃ φέτος—τουλάχιστο γιὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ περιοδικοῦ, ἀφοῦ ὁ Ὀμιλος εἶναι κάπως μεγαλύτερος στὴν ἡλικία—κάνει ἐπικαιρότερη μιὰ συνολικὴ ἀνασκόπηση τοῦ ἔργου τοῦ σωματείου μας ἀπὸ τὴ γέννησή του ὡς σήμερα.

* Μὲ τὸν τίτλο αὐτὸ δημοσιεύομα ἐδῶ τὸν ἀπολογισμὸ γιὰ τὶς ἐργασίες τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμιλου, ποὺ ἔκαμε ὁ κ. Μ. Τριανταφυλλίδης λογοδοτώντας γιὰ τὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ στὴν Ταχτικὴ γενικὴ συνέλευσιν τῶν μελῶν τοῦ Ὀμιλου, στίς 5 Φεβρουαρίου 1921. Τὸν δημοσιεύομα ἐδῶ γιὰ νὰ δίνει μιὰ περιεχτικὴ εἰκόνα γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμιλου ἀπὸ τότε ποὺ ἰδρύθηκε ὡς σήμερα, ἀν καὶ ἀναγκαστικὰ δὲν ἀπλώνεται ὅσο ἔπρεπε σὲ ὅσα ζητήματα ἀγγίζει. Ὁ ἀπολογισμὸς τῶν ἐργασιῶν τοῦ Ὀμιλου γιὰ τὴν πρώτη του πενταετία βρίσκεται στὸ Δελτίο 5 (1915) 1-10.

Ἡ ἔρευνα αὐτὴ χρειάζεται γιατί ἀληθινὰ μὲ τὸ 1920 κλείνει γιὰ τὸν Ὅμιλό μας μιὰ ἐποχὴ καὶ ἀνοίγει μιὰ καινούρια.

Τὸ πρόγραμμα τοῦ Ὅμιλου, πού στὴν ἀρχὴ ἀρχὴ γενικὰ καὶ μὲ κάποια διαίσθηση διατυπώθηκε, γιὰ νὰ ὑποστηριχτῆ καὶ ν' ἀξιωθῆ ἔπειτα ὅλο καὶ πὺρ προγραμματικά, καὶ πὺρ τελευταία, μέσα στὴν πολιτικὴ ζύμωση τῶν τελευταίων χρόνων ἀρχισε νὰ ἐφαρμόζεται μὲ τὴν κρατικὴ ἀναγνώριση καὶ προστασία μέσα στο κράτος τὸ ἴδιο, τὸ πρόγραμμα αὐτὸ εἶναι τώρα ἀνάγκη, στὴ νέα μας περίοδο, ν' ἀγωνιστῆ ὁ Ὅμιλος συντονώτερα καὶ μὲ πολλαπλασιασμένη τὴ δύναμή του, ὥστε—καθὼς δὲ εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνεταί γιὰ τὴ διάδοση κάθε ἀγαθοῦ τοῦ πολιτισμοῦ— νὰ κατακτηθῆ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κοινωνία καὶ νὰ γίνῃ κτῆμα τῆς, ἔτσι πὺρ καὶ τὸ κράτος νὰ διατηρήσῃ καὶ νὰ συμπληρώσῃ εὐκολώτερα ὅ τι σημαντικὸ κατωρθώθηκε στὰ τελευταία αὐτὰ χρόνια.

14 μόλις χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὸ σάλπισμα τοῦ Ψυχάρη ὁ γιατρός Φωτιάδης ἀπὸ τὴν Πόλῃ ἀπλώνει καὶ βαθαίνει τὴν ἔννοια τῆς γλωσσικῆς ἰδέας, ἀποκορυφώνοντας τὴν ἐκπαιδευτικὴ τῆς σημασία. Τρία χρόνια ἀργότερα, στὰ 1905, ὁ πρῶτος δημοτικιστικὸς σύλλογος, ἡ «Ἐταιρεία ἢ ἔθνικὴ γλῶσσα», στὴν προκήρυξή τῆς «Πρὸς τὸ ἑλληνικὸ κοινὸ», τονίζει κυριώτατα τὴ σημασία τῆς δημοτικῆς γιὰ τὴν ἔθνικὴ παιδεία καὶ τὴ λαϊκὴ μόρφωση, καὶ ἡ ἀνυπολόγιστῃ ἐκπαιδευτικὴ σημασία τῆς γλωσσικῆς μεταρρύθμισης γίνεται ὅλο καὶ πὺρ συνειδητὴ στοὺς νέους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Στὰ 1909, τὸν καιρὸ πὺρ ξεσπᾷ τὸ κίνημα τοῦ Γουδῆ, κι ὅπου σὲ μιὰ κρίσιμη ὥρα, τρικυμισμένη ἢ ἔθνικὴ ψυχὴ, συνενώνεται καὶ ἀναζητεῖ τὸ δρόμο τῆς ζωῆς καὶ περιμένει τοὺς νέους ἀνθρώπους καὶ τίς νέες ἰδέες, ἢ σκέψη πολλῶν στρέφεται μὲ περισσότερη ἐπιμονή, ἐλπίδα καὶ πίστη στὸ σχολεῖο, τὸ σχολεῖο πὺρ δὲν μπορεῖ νὰ ξαναγεννηθῆ καὶ νὰ ὑψωθῆ στὸν προορισμὸ του, ὅσο θεμελιώνεται στὴν πλάνη ἑνὸς μάταιου καὶ ξεθυμασμένου πιά ἰδανικοῦ, μὲ μιὰ μισόνηκρη γλῶσσα καὶ μὲ περιφρονημένα τόσα δυναμογόνα στοιχεῖα τοῦ σύγχρονου ἑλληνισμοῦ, καὶ τώρα πιά τὸ νεώτερο αὐτὸ αἶτημα τῆς δημοτικῆς ἰδέας, τὸ ἐκπαιδευτικὸ, ἀρχίζει κι ἀξιῶνεται προγραμματικώτερα, βρίσκει μάλιστα καὶ τὴν πρώτη του ἐφαρμογή.

Ἐνῶ στὸ Βόλο, στὸ Ἀνώτερο παρθεναγωγεῖο, ἀπὸ τὰ 1908 ὁ Δελμοῦζος μαζί μὲ τὴ μητρικὴ γλῶσσα δίνει καὶ στὴ νέα μας φιλολογία καὶ στὸ νεοελληνικὸ πολιτισμὸ τὴν θέση πὺρ τοὺς ἀνήκει, σὲ δυὸ προγραμματικὰ δημοσιεύματα τῆς ομάδας τῶν κοινῶνιολό-

γων, πὺρ σχετίζονται ἕμμεσα τουλάχιστο μὲ τὸ Γουδί, τὸ «Τί πρέπει νὰ γίνῃ» (1909) καὶ τὸ «Πρόγραμμα τοῦ λαϊκοῦ κόμματος» (1910), ἀξιῶνεται ἢ «καλλιέργεια τῆς ὀμιλουμένης γλώσσας» μέσα στὸ σχολεῖο. Στὴν ἴδια ἐποχὴ ἰδρύεται καὶ ὁ «Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος».

Πρόδρομος τῆς ἰδέας τοῦ Ὅμιλου ἦταν ἕνα γράμμα πὺρ σχεδιάστηκε ἀπὸ δυὸ συνιδεάτες τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1909 στὴ Ζυρίχη, ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ τῆς πολιτικῆς ἀνωμαλίας. Τὸ γράμμα αὐτὸ ταξίδεψε μὲ τὴ σειρά στὴ Φραγκφούρτη καὶ στὴ Ρώμη, τὴν Ἀθήνα καὶ τὸ Βόλο, τὴν Πόλῃ, τὴ Λιψία καὶ τὸ Μόναχο, καὶ τονίζοντας τὰ χάλια τῆς λαϊκῆς παιδείας καὶ τὴν ἀνάγκη νὰ φωτιστῆ ἢ κοινωνία συστηματικὰ γιὰ τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση, ζήτησε τὴ γνώμη φωτισμένων φίλων γιὰ τὸ τί μπορούσε καὶ ἔπρεπε νὰ γίνῃ, ὅσπου νάρθη ἢ ὦρα γιὰ μιὰ προγραμματικώτερη ὁμαδικὴ συστηματικὴ κοινωνικὴ δράση τῶν σκορπισμένων ἀκόμη συνιδεατῶν, στὴν πρωτεύουσα.

Πρὶν ἀκόμη βγοῦν τὰ πορίσματα ἀπὸ τὸ ἐγκύκλιο ἐκεῖνο γράμμα καὶ συζητηθοῦν ἀποφάσεις, οἱ φίλοι τῶν Ἀθηνῶν, πὺρ ἀνυπόμονοι καὶ νιώθοντας τὴν ἀνάγκη γιὰ ἀμεσώτερη καὶ πὺρ ἐντοπισμένη δράση, τὸ Μάρτιο τοῦ 1910, συσταίνουν τὴν ἐφορία ἑνὸς «Προτύπου δημοτικοῦ σχολεῖου» καὶ μὲ μιὰ ἐκκλήση στὸ κοινὸ ζήτησιν τὴν ὀλικὴ καὶ ἠθικὴ του βοήθεια γιὰ τὸ σχολεῖο «πὺρ τὰ παιδιά θὰ ἀνατρέφονται μὲ τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα». Συγχρόνως ἀναγγέλλεται πὺρ θὰ ὀργανωθῆ κι ἕνας «Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος», κι αὐτὸς ἰδρύεται λίγους μῆνες ἀργότερα.

Τίς ἀρχές καὶ τίς βλέψεις τοῦ Ὅμιλου τίς βρίσκομε ἤδη γενικώτατα διατυπωμένες στὰ πρῶτα του δημοσιεύματα, μᾶς παρουσιάζονται ὁμως ὅλο καὶ καθαρώτερα καὶ πὺρ προγραμματικά—μόλις πυκνώθηκαν κάπως οἱ τάξεις τῶν ἐργατῶν του στ' ἀμέσως ἀκόλουθα χρόνια—στοὺς προλόγους τῶν τόμων τοῦ περιοδικοῦ του, σὲ μερικὰ δημοσιεύματα τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ μὲ γενικώτερο χαρακτήρα καὶ στὸ ἰδιαίτερό του «πρόγραμμα», πὺρ κυκλοφόρησε στὰ 1915.

Παράλληλα μὲ τὸ γενικώτερο ἐκπαιδευτικὸ τοῦ πρόγραμμα κρυσταλλώνεται γρήγορα καὶ παρουσιάζεται ἤδη ἀπὸ τὰ 1913 στὰ διάφορα δημοσιεύματα τοῦ Ὅμιλου ὁ γραπτὸς τύπος τῆς κοινῆς γλώσσας πὺρ θὰ ζητηθῆ νὰ γίνῃ καὶ γλῶσσα σχολικὴ.

Καὶ τώρα ποῖα ἦταν ἢ ὀράση τοῦ Ὅμιλου στὰ 10-10½ χρόνια πὺρ πέρασαν ἀπὸ τότε πὺρ ἰδρύθηκε ὡς σῆμερα;

Ὁ Ὅμιλος εἶχε ἰδρυθῆ γιὰ νὰ συστήσῃ ἕνα πρότυπο δημοτικὸ

σχολείο και να βοηθήσει την αναγέννηση της παιδείας στην Ελλάδα. 'Αφού όμως ύστερ' από τις γλωσσικές ταραχές του 1911 το σχολείο εκείνο ήταν πιά αδύνατο να ιδρυθῆ, ἔμεινε ἔργο τοῦ 'Ομίλου να διαφωτίσει τὴν κοινωνία και τοὺς δασκάλους γιὰ τὴν ἀνάγκη μιᾶς ἐκπαιδευτικῆς ἀλλαγῆς και νὰ ἐτοιμάσει τὰ βιβλία ποὺ θὰ χρησιμοποιούσαν τὰ ἑλληνόπαιδα στὸ σχολεῖο και στὸ σπίτι. Τὸ περιοδικό του θὰ συγκέντρωνε τις προσπάθειες αὐτές, θὰ δημοσίευε παιδαγωγικές, γλωσσοεκπαιδευτικές και κριτικές μελέτες, σχετικές με τὴν πνευματικὴ μας κίνηση, και ἀκόμη, με τὴν ἀποκλειστικὴ καλλιέργεια τῆς μητρικῆς μας γλώσσας στὶς στήλες του, θὰ βοηθοῦσε τὴ διαμόρφωσή της και θὰ συντελοῦσε νὰ ὀρμιάσει γρηγορότερα και γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη κι ἐκφραση ἢ γλώσσα ποὺ ἀξιώνει νὰ γίνῃ ὄργανο τῆς παιδείας.

Γιὰ νὰ πετύχῃ τοὺς σκοποὺς του αὐτοὺς εἶχε ὁ 'Ομιλος νὰ μεταχειριστῆ τὴ γραπτὴ και τὴν προφορικὴ ἐπικοινωνία, τὸ χαρτί και τὸ λόγο. Ἄς δοῦμε πρῶτα τί δημοσίεψε ὁ 'Εκπαιδευτικὸς 'Ομιλος στὰ δέκα χρόνια τῆς ζωῆς του.

Τόνισα παραπάνω τὴ σημασία ποὺ ἀπὸ νωρὶς ἔδωσε ὁ 'Ομιλος στὸ διαφωτισμὸ τῆς κοινῆς γνώμης γιὰ τοὺς σκοποὺς του.

Τὸ διαφωτισμὸ αὐτὸν θὰ τὸν ἐπιζητούσαμε, ὅσο πρόκειται γιὰ γραπτὴ προπαγάντα, με τὴ διαφωτιστικὴ βιβλιοθήκη, ποὺ θὰ εἶχε μιὰ σειρά σύντομες ἐκλαϊκευτικὲς μελέτες, με γλωσσικὸ και ἐκπαιδευτικὸ ἰδίως περιεχόμενο, και ποὺ θὰ κυκλοφοροῦσαν, χάρισμα προπάντων, σὲ χιλιάδες ἀντίτυπα.

Στὴ βιβλιοθήκη αὐτὴ λογαριάζαμε ἀπὸ καιρὸ και σύμφωνα με ὄρισμένο σχέδιο νὰ ἐκδώσωμε ποικίλες μελέτες, πρωτότυπες ἢ και ἀναδημοσιεύσεις κατὰλληλων καλιότερων διατριβῶν. Δυστυχῶς ὅμως ἢ διαφωτιστικὴ βιβλιοθήκη ἐργάστηκε σὲ πολὺ λιγώτερο βαθμὸ ἀπὸ ὅ τι λογαριάζαμε κι ἀπ' ὅ τι ἦταν ἀνάγκη νὰ γίνῃ. Ὁ κύριος λόγος εἶναι πὼς ἔλειψαν τὰ χρηματικὰ μέσα. Ἔτσι κυκλοφόρησαν μόνο, ἀναδημοσιευμένα ἀπὸ τὸ περιοδικὸ τοῦ 'Ομίλου, ἑννέα φυλλάδια, ὅλα ὅλα ἀπάνω κάτω 8000 ἀντίτυπα, και στάλθηκαν, ἰδίως στὰ χρόνια 1915-1916, χάρισμα στοὺς δημοδιδασκάλους πολλῶν ἐπαρχιῶν.

Μιὰ ἀπὸ τις μεγαλύτερες ἀνάγκες θεωρήσαμε ἐξαρχῆς τὴν ἐκδοσὴ σειρᾶς παιδικῶν βιβλίων, ποὺ νὰ κάμουν τοὺς μικροὺς τῶν ἀναγνώστες ν' ἀγαπήσουν νωρὶς τὸ βιβλίο και νὰ καταλάβουν τὴν ἀξία του. Ἔτσι ἀρχισε ἢ πᾶσιδικὴ βιβλιοθήκη, ποὺ θὰ εἶχε κατὰ τὸ πρόγραμμά της βιβλία με λογοτεχνικὴ ἀξία, με τὸ ὄλικό τους ἀπὸ τὴ

σύγχρονη ἢ τὴν περασμένη ἐθνικὴ ζωὴ και τὸν τόσο παραμελημένο φυσικὸ κόσμο, ἔργα πρωτότυπα ἢ μεταφράσεις και διασκευές, γραμμένα ὅλα στὴ ζωντανὴ γλώσσα. Ἐδῶ εἶχαμε τὴν πολύτιμη βοήθεια τῶν κυριῶν, τῆς Κ^α Δέλτα, τῆς Κ^α Δραγούμη, τῆς Κ^α Ζαρίφη, και βγάλαμε σὲ ἔξι χρόνια ὀχτὼ ἀριθμοὺς τῆς παιδικῆς βιβλιοθήκης.

Ἡ σχολικὴ βιβλιοθήκη ἦταν ν' ἀρχίσῃ με τὸ ἀλφαθητάρι. Ὁ διαγωνισμὸς ὅμως ποὺ εἶχαμε προκηρύξει δὲν ἔδωσε — ὡς τὰ 1916 — τίποτε ποὺ ν' ἀξίσει, και τὸ δεύτερο σχέδιό μας, νὰ συνταχτῆ τὸ ἀλφαθητάρι ἀπὸ τις δυνάμεις τοῦ 'Ομίλου, πραγματοποιήθηκε λίγὸ ἀργότερα στὸ κράτος.

Μένει ν' ἀναφέρω* τὸ περιοδικὸ τοῦ 'Ομίλου, τὸ Δελτίο του, με τοὺς ὀχτὼ τόμους του. Ἄν τὸ ὄλικὸ δὲν ἦταν ποικιλιώτερο και πῖθ διαλεκτό, ἂν δὲν κατώρθώθηκε νὰ βγαίνῃ τὸ περιοδικὸ συχνότερα, σὰ σωστὸ περιοδικό, παρὰ πῆρε μᾶλλον τὸν τύπο ἐπετηρίδας, ἂν ἀκόμη δὲν κατώρθωσε με τὴν ἐπιθεώρησή του νὰ γίνεταί φωτεινὸς ὁδηγὸς τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, αὐτὸ ἔγινε κυρίως ἀπὸ λόγους οὐσιαστικούς. Ἄν πρόκειται νὰ συνεχιστῆ τὸ Δελτίο και νὰ γίνῃ πλουσιώτερο, ἐπικαιρότερο και χρησιμώτερο, πρέπει νὰ εὐχηθοῦμε νὰ γίνῃ πλουσιώτερη ἢ πνευματικὴ μας κίνηση και ζωὴ, ποὺ θὰ τὸ τροφοδοτήσῃ και θὰ αἰστανθῆ τὴν ἀνάγκη γιὰ ἓνα μόνιμο ὄργανό της, πρέπει ἀκόμη νὰ γίνῃ πλατύτερη και οὐσιαστικώτερη στὰ ὄλικὰ μέσα ἢ ὑποστήριξη τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινού, ποὺ μόλις τοῦ ἐξασφάλιζε ὡς σήμερα 150-200 πεντόδραχμες συνδρομές—ἔτσι ποὺ νὰ γίνῃ δυνατό νὰ πληρώνωνται οἱ συνεργάτες, κι ἔτσι ποὺ νὰ μπορῆ νὰ σταθῆ τὸ περιοδικὸ χωρὶς τὰ τεράστια ἐλλείμματα τῶν τελευταίων χρόνων.

Αὐτὰ γιὰ τις γραπτὲς ἐργασίες τοῦ 'Ομίλου. Στις προφορικὲς ἔχομε νὰ καταλέξωμε τις διαλέξεις ποὺ ὀργανώθηκαν σὲ παλαιότερες ἰδίως ἐποχές, μιὰ σειρά μαθήματα ποὺ ἔγιναν μιὰ χρονιά, γιὰ δασκάλους και χωριστὰ γιὰ ἰδιώτες, και τέλος τις ἐβδομαδιατικὲς συγκεντρώσεις, ποὺ σὲ διάφορες ἐποχές και τώρα πάλι τελευταία ἔφεραν σὲ στενώτερη ἐπαφὴ τὰ μέλη τοῦ 'Ομίλου κι ἔδωσαν ἀφορμὴ συχνὰ νὰ συζητηθοῦν διάφορα θέματα.

* Ὅ τι κατώρθωσε με αὐτὴ του τὴ δράση κι αὐτὰ τὰ μέσα ὁ

* Γιὰ μερικὲς ἄλλες ἐργασίες τοῦ 'Ομίλου, τὴν ἐπιστημονικὴ και τὴ λογοτεχνικὴ του βιβλιοθήκη, βλ. Δελτίο 5 (1915) 6.

“Ομιλος — και φυσικά, για μερικά τουλάχιστον απ’ δσα θ’ απαριθμήσω, δεν αποκλείονται κι άλλοι παράγοντες — είναι:

Πρώτα πρώτα, ως προς τὸ εκπαιδευτικὸ πρόγραμμα, ξεκαθαρίστηκε και διατυπώθηκε ένα πρόγραμμα, πὸν μπορεί νὰ δηγήσει στὴν ἀναμόρφωση τῆς παιδείας μας.

Βέβαια, μόνο του ἑνα πρόγραμμα, γιὰ ὅτι κιὰν πρόκειται, δὲ θὰ πῆ και μεγάλα πράματα, ἀφοῦ αὐτὸ εἶναι χαρτί, ἀφοῦ τὸ κύριο και πολὺ σημαντικώτερο ὑστερ’ ἀπὸ τὴ διατύπωσή του εἶναι τ’ ἄτομα πὸν θὰ τὸ βάλουν σὲ πράξη, οἱ προσωπικότητες πὸν θὰ βροῦν μέσα τους κι ἔξω τους τὴ δύναμη νὰ τὸ κάμουν ζωή. “Ομως, ἰδίως γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἡ ἀτομικὴ ἐργασία σπάνια κατορθώνει ν’ ἀπλωθῆ και νὰ κρυσταλλωθῆ σὲ ἀπρόσωπη ὁμαδικὴ κατασταλαγμένη δράση, κι ὅπου βλέπομε και τὴν παιδεία μας νὰ τρικλίζῃ γιὰ δεκαετηρίδες ἀνεργάτιστη, χωρὶς νὰ κατορθῶνῃ νὰ συγχρονιστῆ με τὶς ἀνάγκες τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, εἶναι και μόνο του ἀπόχτημα ἑνα πρόγραμμα καθὼς τοῦ Ἑκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου, πὸν περισσότερὸ ἀπὸ μιὰ φορὰ ὡς τώρα ἀχτινοδόγησε στὰ νομοσχέδια και τὴ νομοθεσία τοῦ κράτους και πὸν φώτισε τὸ δρόμο πρὸς τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση, θεμελιώνοντάς τῃ στὴν κοινωνιολογία και στὴν παιδαγωγικὴ ἐπιστήμη, στὸ γνήσιο νεοελληνικὸ κόσμο και τὸ σύγχρονο πολιτισμὸ.

Τὸ δεύτερο πὸν κατῴρθωσε ὁ Ὀμιλος εἶναι, ὡς πρὸς τὴ γλώσσα, νὰ βοηθήσει τὴν καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς κι ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ λυρισμοῦ και τῆς λογοτεχνίας, στὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη, και σ’ ἑναν τύπο, πὸν χωρὶς νὰ νοθεύεται και νὰ διχάζεται ὁ δρόμος πὸν χάραξε ἡ λογοτεχνία, τῆς ἐξασφαλίζει σιγὰ σιγὰ, καθὼς πιστεύομε, τὴν ἐπάρκεια και τὴν προκοπὴ γιὰ τὴν καθολικὴ τῆς καθιέρωση σὲ ὅλους τοὺς κύκλους τῆς κοινωνικῆς μας ζωῆς.

Ἐπειτα, με τὴ σύστασή του και με τὴ δράση του κατῴρθωσε ὁ Ἑκπαιδευτικὸς Ὀμιλος νὰ κινήσει τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ πρόγραμμά του μέσα στὴν κοινωνία, και τὰ αἰτήματά του νὰ γίνωνται, ὅλο και πλατύτερα, ἀξίωση και συνείδηση κοινωνικῶν μεριδῶν.

Τέλος με τὴν ἐργασία πὸν ἔγινε, ἀν και σὲ πολὺ περιωρισμένη κλίμακα, πραγματοποιήσε ὁ Ὀμιλος μέρος ἀπὸ τὸ πρόγραμμά του, και καρπὸ ὡς ἑνα σημεῖο τῆς δράσης του αὐτῆς μποροῦμε νὰ θεωρήσωμε πὸν ὠρίμασε μες στὴν κοινωνία—ὅσο ὠρίμασε—ἡ συνείδηση γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση πὸν πραγματοποιήθηκε τὰ τελευταία 3 1/2 χρόνια.

Ἐξέτασα τί ἔκαμε ὁ Ὀμιλος μέσα στὰ δέκα του πρώτα χρόνια. Ἐκαμε βέβαια και κάτι ἄλλο: βοήθησε με ἀντιπροσώπους του νὰ πραγματοποιηθῆ τὸν τελευταῖο καιρὸ ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση μέσα στὸ κράτος, και στὴ σημαντικὴ αὐτὴ ἐργασία ἀφιερῶθησαν στὰ τελευταία χρόνια ἀποκλειστικώτερα δικές του δυνάμεις· μὰ γι’ αὐτὸ θὰ κάμω λόγο ἀργότερα. Ἐδῶ θέλω τώρα νὰ ἐξετάσω σύντομα τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἐργασία τῶν περασμένων χρόνων πὸν εἶδαμε, δὲ στάθηκε δυνατὸ νὰ γίνῃ πολυμερέστερη και συντονωτέρη, ἔτσι πὸν ν’ ἀναποκριθῆ καλύτερα στὶς κοινωνικῆς μας ἀνάγκες και στὸ σκοπὸ τοῦ Ὀμίλου.

Γιὰ τὴ βέβαια, τὸ ἔργο πὸν εἶδαμε τῆς πρώτης αὐτῆς δεκαετίας τοῦ Ὀμίλου μὰς ἀφήνει ἑνα διπλὸ αἶσθημα, χαρᾶς και δυσφορίας, χαρᾶς γιὰ ὅτι κατορθώθηκε νὰ γίνῃ, μὰ και λύπης γιὰ τ’ ὅτι τόσο λίγα μόνο πραγματοποιήθηκαν ἀπὸ τὸ μεγάλο πρόγραμμα τοῦ Ὀμίλου.

Τὸ ζήτημα γιὰ τὸ νὰ μὴ γίνωνται περισσότερα, δὲν εἶναι νέο. Πρὸ πέντε ἀκριβῶς χρόνων, μιλώνοντας σὲ περίσταση ἀνάλογη με τὴ σημερινὴ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ὀμίλου στὴν πρώτη πενταετία, εἶχα λάβει εὐκαιρία νὰ τονίσω — γιὰ τότε — πὸς «ἄμα σκεπτοῦμε πόσο μεγάλο εἶναι τὸ ἔργο πὸν καταπιάστηκε ὁ Ὀμιλος, τί ἐμπόδια ἔχει νὰ νικήσει και πόσες δυνάμεις θὰ ἔπρεπε, και θὰ μποροῦσε νὰ κινήσει γιὰ τὸ σκοπὸ του, τότε ἀληθινὰ δὲν μποροῦμε νὰ μείνωμε εὐχαριστημένοι με ὅτι ἔγινε ὡς σήμερα οὔτε νὰ ἡσυχάζωμε με ἀνάλογες προβλέψεις γιὰ ἄλλα 5 χρόνια, δηλαδὴ 5 ἀκόμη παιδικὰ βιβλία, ἴσως ἑνα ἀλφαθητάριο, και τὰ ὅμοια», και πρόσθετα ἔπειτα ἐκθέτοντας ἑνα πρόγραμμα γιὰ τὴ μελλοντικὴ δράση, πὸς γιὰ νὰ γίνῃ ἔργο τ’ ὄνειρο τοῦ Ὀμίλου χρειαζόμαστε στὴ θέση λίγων ἀραιῶν μονωμένων και σποραδικῶν ἐκδηλώσεων, μιὰ «συστηματικὴ, μελετημένη, πλατιά και πολυμερὴ ἐργασία, πὸν σὲ μεγάλη κλίμακα και με ὠρισμένο πρόγραμμα, δημιουργικὰ, διαφωτιστικὰ και πολεμικὰ, ὀδηγεῖ με σταθερὰ βήματα στὴν ἐπιτυχία».

Εἶχα, στὴ λογοδοσία ἐκείνη, ἐρευνήσει ἀρκετὰ διεξοδικὰ τοὺς λόγους πὸν ἐμπόδιζαν ν’ ἀπλωθῆ ἔτσι ἡ δράση τοῦ Ὀμίλου, κι εἶχα καταλήξει τὸ συμπέρασμα πὸς τριπλὲς αἰτίες συναπαρτίζουν ἑναν κύκλο, πὸν χωρὶς, καθὼς φαίνεται, ἀρχὴ και τέλος, σήμερα, μὸλη τὴν ἀνάγκη γιὰ ἀμεσώτερη δράση, παρουσιάζεται πὸν σφιχταγκυλισμένος ἀπὸ τότε.

Οἱ τρεῖς παράγοντες πὸν κανονίζουν τὴ δράση τοῦ Ὀμίλου εἶναι:

α) ἡ ἐπάρκεια, και στὸν ἀριθμὸ τῶν προσώπων και στὸ ποσὸ

της εργασίας, εκείνων που θα μπορούσαν να συνεργαστούν κάτω από τη σημαία του Όμιλου.

β) η οικονομική βάση που θα μπορούσε να διαθέσει ο Έκπαιδευτικός Όμιλος για τις εργασίες του — ζήτημα σοβαρώτατο, σ' όποιο μόνο σ' εν εірωνεία μπορεί ν' αντιπαραθέσωμε το περιστατικό πώς πρό τριών μηνών είχαμε μόλις 280 δρ. στο ταμείο και μιά τριμηνία από το νοίκι προπληρωμένη, ενώ ο τελευταίος τόμος του περιοδικού άφησε 5000 δρ. έλειμμα — και τελευταία,

γ) η ύποστήριξη της κοινωνίας, όχι μόνο η άπαραίτητη — μόνιμη κι ένεργή — δλική, μά και η ήθικη, αφού μ' αυτή μόνο θεμελιώνεται η δράση του σωματείου σ' κοινωνική ανάγκη, και αυτή ζωογονεί και στερεώνει, φτερώνει και πλαισιώνει την πνευματική εργασία των στενώτερων συνεργατών.

Υστερ' απ' αυτά μένει ν' άπριώσω μερικές σκέψεις στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που έπιχειρήθηκε σύμφωνα με το πρόγραμμα του Όμιλου μέσα στο κράτος.

Ξέρете βέβαια όλοι σας τί έγινε:

Σύμφωνα με το νόμο 1332 «περί διδακτικών» καθιερώθηκε γλώσσα των αναγνωστικών του δημοτικού σχολείου, και γενικά γλώσσα σχολική, ή κοινή διμλουμένη (δημοτική) γλώσσα.

Ο τύπος της, στηριγμένος κατά την εισηγητική έκθεση του νόμου, στο πανελλήνιο γλωσσικό αίσθημα του προφορικού λόγου και τα «πρότυπα» «των μεγάλων ποιητών της νεωτέρας Ελλάδος», κανονίστηκε από το Έκπαιδευτικό συμβούλιο στα νέα αναγνωστικά της δημοτικής, σύμφωνα περίπου με το γλωσσικό ιδανικό του Όμιλου. Στα 1917 βγήκαν τ' αναγνωστικά της δημοτικής για την Α' και Β' τάξη, κι ύστερα, με κάθε χρόνο, ή δημοτική ανέβαινε με τα νέα αναγνωστικά από μιά τάξη. Έτσι σήμερα είναι φτασμένη στην Ε'.

Μαζί με τα νέα αναγνωστικά καθιερώνονταν, θεωρητικά τουλάχιστο, ή δημοτική για σχολική γλώσσα, κι έτσι έπρεπε να μεταρρυθμιστή και το αναλυτικό πρόγραμμα της ορθογραφικής και γραμματικής διδασκαλίας. Προς το σκοπό αυτό βγήκαν σ' διάφορες εποχές τα νέα αναλυτικά προγράμματα για τις πέντε πρώτες τάξεις, ενώ το σχετικό μέρος της γραμματικής για την ορθογραφική και γραμματική διδασκαλία στις τέσσερεις πρώτες τάξεις δημοσιεύτηκε σ' δυο ιδιαίτερα φυλλάδια.

Κατά το πρόγραμμα όμως που εφαρμόστηκε, διατηριούνταν και

ή καθαρεύουσα, όχι ως δεύτερη σχολική γλώσσα, μά με το σκοπό να γίνονται οι άπόφοιτοι του δημοτικού σχολείου ίκανοί να την καταλαβαίνουν. Έτσι στις δυο ανώτερες τάξεις, για λίγες ώρες την εβδομάδα, θα γίνονταν ανάγνωση από ιδιαίτερο αναγνωστικό, καθώς δημοσιεύτηκε ήδη ένα για την Ε', χωρίς όμως να γίνεται και διδασκαλία της αρχαίας γραμματικής. Γραμματική θα εξακολουθούσε να διδάσκεται ή γραμματική της δημοτικής.

Αυτά σχετικά με την ειδικότερα γλωσσική μεταρρύθμιση, που είχε προφτάσει να εφαρμοστή στις πέντε πρώτες τάξεις.

Όσο για το περιεχόμενο των 13 νέων αναγνωστικών ή της δημοτικής πρέπει να γίνη κάποια διάκριση, μεταξύ εκείνων που βιαστικώτατα μέσα σ' 3 μήνες γράφηκαν ή μεταφράστηκαν από την καθαρεύουσα, κρίθηκαν κι εγκρίθηκαν από το Έκπαιδευτικό συμβούλιο, τυπώθηκαν και κυκλοφόρησαν, το φθινόπωρο του 1917, και που μόνο για τον κανονισμό της γλώσσας τους είχαν το δικαίωμα να ενδιαφερθούν οι διωρισμένοι μετά την έγκρισή τους μόνο ανώτεροι έπόπτες — των άλλων, που γράφηκαν άργότερα και κρίθηκαν με περισσότερη άνεση, προσοχή κι εύκολια έπιλογής, ύστερα από το 1917 — και τέλος εκείνων που συντάχθηκαν από την ιδιαίτερη έπιτροπή των αναγνωστικών του κράτους. Στα πρώτα, έξω από τη φυσικότητα και τη ζωή που τους χάρισε ο γλωσσικός τους τύπος, θα ήταν δύσκολο όσο κι άδικο να γυρέψη κανείς περιεχόμενο σημαντικό διαφορετικό από τα παλιά και ανάλογο με τις προσδοκίες του δημοτικισμού. Στ' άλλα όμως, και ιδίως σ' αναγνωστικά της συνταχτικής έπιτροπής, δόθηκε ή φροντίδα, άδιάφορο αν πέτυχε πάντοτε: να είναι καλογραμμένα, με λογοτεχνική αξία, έτσι που να έλκύσουν το μαθητή, να ζυπνήσουν το ενδιαφέρον του και να πετύχουν έτσι καλύτερα τους άλλους των σκοπούς — έπειτα, ν' αποφεύγουν το δογματισμό και κάθε τάση διδαχτική, παρουσιάζοντας το καθετί βγαλμένο αυτόματα από τη δράση τους και την ποικιλία της ζωής που εικονίζεται, σύμφωνα με την ψυχολογική και πνευματική κατάσταση των παιδιών της τάξης που θα τα διαβάσουν — και τελευταία, να είναι όσο γίνεται έλληνικά, στηριγμένα στα μορφωτικά στοιχεία που μάς παρέχονται από το νεοελληνικό μας κόσμο με την ιστορία του, από τη λαϊκή παράδοση και τη δημιουργική λογοτεχνία.

Χωρίς να παραγνωρίσωμε διάφορες άλλες καλοπροαίρετες προσπάθειες που είχαμε σ' περασμένα χρόνια, μπορούμε να πούμε πως πρώτη φορά τώρα δόθηκε τέτοια προσοχή, από τους συγγραφείς

και τις υπηρεσίες του υπουργείου, ν' αποκτήσουμε βιβλία καλογραμμένα και ελληνικά. Ξεφυλλίζοντας κανείς ένα από τα βιβλία που στολίζει τ' όνομα του Καρναβίτσα μπορεί ν' ανακαλύψει θησαυρούς από τη ζωή και την έκφραση του λαού μας, που δεν ξαναβρίσκονται σε άλληληρη σειρά παλιότερων αναγνωστικών. Και είναι λυπηρό που η κοινή γνώμη είχε συχνότερα την εδκαίρεια ν' ασχοληθί με τους ιδιωτισμούς και με τον μπολοσεβικισμό των νέων αναγνωστικών παρά με τα μορφωτικά στοιχεία που προσφέρουν στη νέα γενεά.

Παράλληλα μ' αυτά έπρεπε να γίνη ο διαφωτισμός του διδαχτικού προσωπικού, και με τó σκοπό αυτό οργανώθηκε τó συνέδριο των επιθεωρητών, που κράτησε πέντε εβδομάδες τήν άνοιξη του 1919, έγινε μιá σειρά μαθήματα και φροντιστήρια για τούς δημοδιδασκάλους στην Αθήνα και ύστερα στον Πειραιά, και παρακολούθησαν οι εργασίες και οι συζητήσεις μερικών άλλων επαρχιακών συνεδρίων.

Τέλος όσο ήταν δυνατό έγινε κάποια εργασία για να στερεωθί η μεταρρύθμιση στη συνείδηση της κοινωνίας και ν' αντικρουστούν οι πολεμικές που της έγιναν. Βρίσκεται στους τελευταίους τόμους του Δελτίου μαζί με άλλες διατριβές, σχετικές με τη μεταρρύθμιση, των οποίων συντάχτες άρχισαν να παρουσιάζονται και δάσκαλοι.

Αυτά είναι σε γενικώτατες γραμμές όσα έγιναν μέσα στο κράτος σχετικά με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Ούτε ο καιρός μας φτάνει, μά ούτε και θά είχε τη θέση της στο σημερινό άπολογισμό διεξοδικώτερη ανάλυση.

Γιά να γίνη όμως άρτιώτερη και καθαρώτερη η εικόνα εκείνου που έγινε, θά εξετάσω μερικές από τις συχνότερες επικρίσεις που άκούσαμε να διατυπώνονται για την εργασία αυτή.

Οι επικρίσεις που άκούσαμε είναι συνήθως διπλές και αντίθετες: άλλοι δηλαδή έκριναν πώς έπρεπε η μεταρρύθμιση να είναι επαναστατικώτερη και να δώση περισσότερο, ενώ άλλοι υποστήριξαν πώς κι ό τι έγινε ήταν με τó παραπάνω ριζοσπαστικό. Ειδικώτερα αποβλέπουν οι επικρίσεις αυτές, τουλάχιστον οι κυριώτερές τους, στον τύπο της γλώσσας που καθιερώθηκε, στην ουσία ή την έκταση της μεταρρύθμισης (άν ήταν δηλαδή, ή έπρεπε να είναι η μεταρρύθμιση μόνο γλωσσική ή και ουσιαστικώτερη) στη διατήρηση της καθαρεύουσας (στη μέση εκπαίδευση ή και στο δημοτικό σχολείο, που κρίθηκε από άλλους κι αυτή λίγη), στη σχέση της μεταρρύθμισης με τά ιδανικά της ελληνικής κοινωνίας, στον τρόπο που εφαρμόστηκε κ. ά.

Πρώτα πρώτα ως προς τόν τύπο της σχολικής γλώσσας που καθιερώθηκε, μερικοί — ως τούς ποίμε οι πιό αδιάλλαχτοι δημοτικιστές — κατάρκριναν τη γλώσσα των αναγνωστικών, πώς ήταν τάχα ανακατωμένη και άσυστηματοποίητη, «μιχτή» και «χωρίς γραμματική», και πώς δέν έμεινε πιστή στους φωνητικούς και μορφολογικούς κανόνες της λαϊκής γλώσσας, ενώ άλλοι πάλι μάς είπαν πώς με συντηρητικώτερο και πιό επιφυλαχτικό γλωσσικό τύπο θά σηκώνονταν λιγώτερη αντίδραση.

Γιά τούς πρώτους θά είχα να πώ πώς τó επιχείρημα της μιχτής, γλώσσας και της γλώσσας χωρίς γραμματική είναι άσπρηχτο και άστείο άμα λέγεται για τó σύστημα που εφαρμόστηκε στη σχολική γλώσσα. Βέβαια τ' αναγνωστικά που κυκλοφόρησαν έδειξαν στη φωνητική άφθονα λόγια στοιχεία — ως πούμε *άντισηπικό, Νεοπιόλεμος, όπτασία, πιώμα* — αυτό όμως είναι κάτι που και στην κοινή προφορική και στη λογοτεχνική χρήση στηρίζεται, και που άκόμη κι οι πιό όρθόδοξοι όπαδοί της δημοτικής άρχισαν να τó εφαρμόζουν, χωρίς ποτέ να όμολογήσουν πώς τó κρίνουν δυνατό ν' ακολουθήσουν πιστά τó φωνητικό σύστημα της λαϊκής γλώσσας.

Όσο για τó τυπικό, άν και τ' αναγνωστικά που κυκλοφόρησαν έδωσαν σπάνια λαβή σε κατηγορία, κι ή άδικαιολόγητη πολεμική δικαιολογήθηκε με την πρόβλεψη των τύπων που θά καθιερώνονταν άργότερα σε άνώτερες τάξεις, έχω να παρατηρήσω πώς εφαρμόστηκε τó γλωσσικό πρόγραμμα που χρόνια τώρα ακολουθεί ο Όμιλος, και που και θεωρητικά ύποστηρίχτηκε στους τόμους του περιοδικού του. Άν αυτό είχε δοκιμαστή κι είχε κριθί τó μόνο σωστό κι εφαρμόσιμο στην ιδιωτική και όπως και να είναι επαναστατικώτερη και άνεύθυνη εργασία πριν από τά 1917, δέν ήταν δυνατό μέσα στο κράτος οι έντολοδόχοι του Όμίλου κι αντιπρόσωποι του δημοτικισμού να εισηγηθούν ύπεύθυνα στο Έκπαιδευτικό συμβούλιο για γλώσσα της παιδείας τύπο που θά κρατούσε άποκλεισμένα όλα άπολύτως τά μορφολογικά στοιχεία της λόγιας γλώσσας.

Ό γλωσσικός όμως τύπος που καθιερώθηκε, ήταν σε θέση ν' άντικρίση μέσα στο δημοτικό σχολείο χωρίς ύπεκφυγές όλες τις ουσιαστικές δυσκολίες που έκρυβε ή πρώτη καθιέρωση της δημοτικής ως γλώσσας σχολικής, και πρέπει μάλιστα με την εύκαιρία αυτή να τονιστή — άπόδειξη για την αλήθεια του γλωσσικού ιδανικού του Έκπαιδευτικού Όμίλου — πώς με άσήμαντες σχετικά τροποποιήσεις, κυρίως στην όρθογραφία, στάθηκε εύκολο να πραγματοποιηθί μέσα

στο κράτος πρόγραμμα ως τη στιγμή εκείνη επαναστατικό και που όσο κι αν χρειάστηκε και τότε τη βοήθεια μιας επαναστατικής κυβέρνησης για να μη στήν πραγματικότητα, δεν είχαν κανένα λόγο οι εφαρμοστές του να αισθάνονται πώς εργάζονταν για να επιβάλουν στο έθνος τύπο ξένο στη γλωσσολογική του συνείδηση.

Είχαμε όμως και την αντίθετη κατηγορία, από τους συντηρητικότερους. "Εχω να πω για αυτούς—οσοί έννοείται στέκονται μέσα στο στρατόπεδο του δημοτικισμού—πώς βέβαια όποιος έχει να εφαρμόσει ένα ριζοσπαστικό πρόγραμμα δυσάρεστο για πολλούς ή τους περισσότερους, όσο περισσότερες άδαρίες κάνει την ώρα της εφαρμογής, σε τόσο περισσότερους όπαδούς μπορεί να ελπίση, και τόσο περισσότερους όσο περισσότερες θά ήταν οι άδαρίες. Αυτό όμως δεν μπορούσε ούτε έπρεπε να γίνει στην καθιέρωση της δημοτικής, ούτε με πολλές άδαρίες ούτε με λιγώτερες, όσο κι αν μπορούσαμε έτσι να κερδίσαμε μια εύκολη επιτυχία.

Πρώτα πρώτα γιατί τη στιγμή που η εδoίωνη καλλιέργεια της δημοτικής από τους καλύτερους μας λογοτέχνες και οι πολύχρονοι άγωνες του δημοτικισμού μας αξιωναν να δρέψουμε τους πρώτους καρπούς αγωνιζόμενοι να θρονιάσουμε μες στο σχολείο τη νέα μας φιλολογική γλώσσα, ούτε το δικαίωμα είχαμε ούτε την εθούνη μπορούσαμε ν' αναλάβουμε να νοθέψουμε τη γλώσσα αυτή, ξεφεύγοντας από άκαιρη συμβιβαστικότητα τον τύπο που καθιέρωσε ή απρόσωπη δημιουργική εργασία γενεάς λογίων, άκόμη κι αν κάποτε, ίσως—γιατί σήμερα είναι νωρίς να διατυπωθή αντικειμενική κρίση—με τον τρόπο αυτό παρασυρθήκαμε από τη λογοτεχνική χρήση κι αφήσαμε στα άναγνωστικά μερικά στοιχεία—λέξεις κυρίως—που ή διαμόρφωση σιγά σιγά σιγά της νέας γλώσσας θά περιορίση τη χρήση τους μέσα στο λυρικό λόγο.

Άλλά και για έναν ειδικότερα εκπαιδευτικό και διδακτικό λόγο δεν έπρεπε να δοθή στη σχολική γλώσσα συντηρητικότερος τύπος.

Άφου για ένατο σχεδόν χρόνια ελληνικής παιδείας έμεινε το λαϊκό σχολείο χωρίς γλώσσα και γραμματική, θυσιάζοντας και το φραστικό του άκόμη όργανο μαζί με την αυτότελείά του σε γυμνασιακές και πανεπιστημιακές ανάγκες, κι άφου το άτικιστικό ή αρχαϊστικό πάντα ιδανικό, όσο κι αν τροποποιήθηκε και περιωρίστηκε, στη θεωρία τουλάχιστο, στο άλλαγμα τριών γενεών, στην πράξη όμως ώδηγοϋσε παντού και πάντοτε στην άρνηση της σύγχρονης γλώσσας

και της γραμματικής της έκφρασης: άφου άκόμη τ' άναγνωστικά του 1914, με τη μοιραία όσο και άτυχή τους γλωσσική άπλοποίηση διαπίστωσαν πού γραμματικό χάος δημιουργεί ο άμέθοδος όποκειμενισμός μιας άνακατωμένης άθεμέλιωτης γλώσσας, και πόσο πολλαπλασιάζονται οι άναγνωστικές και όρθογραφικές προπάντων δυσκολίες, όσο δε σπά κάπου ή τυφλή προσήλωση στην αρχαία παράδοση για να θεμελιωθή με άνάλογη πίστη στη σύγχρονη έθνική ζωή, ήταν τέλος άνάγκη, κι έπρεπε να συμπέση αυτό με την προσπάθεια για μια εκπαιδευτική αναγέννηση, ν' άναγνωριστή μέσα στο λαϊκό σχολείο άνεπιφύλαχτα ή κοινή γλώσσα σύμφωνα με τις ανάγκες του, και χωρίς άτολμες και άδιέξοδες συμβιβαστικότητες να θεμελιωθή άποφασιστικά στις γραμματικές βάσεις της λαϊκής γλώσσας και στον τύπο που καθώρισε ή λογοτεχνία, ενώ στον όρθογραφικό κανονισμό, μ' όλο το σεβασμό και τη διατήρηση της ιστορικής άρχης, θά γίνονταν τέλος και δώ μι ά φορά σοβαρή σκέψη ν' άποχτήση το λαϊκό μας σχολείο όρθογραφία πού εύκολομάθητη και σύμμετρη με τις ανάγκες του.

Αυτά για την κριτική που έγινε σχετικά με τη γλώσσα των νέων άναγνωστικών. Άλλες επικρίσεις είχαμε σχετικά με την ουσία της μεταρρύθμισης, τη θέση της γλωσσικής άλλαγής μέσα στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Είπαν δηλαδή μερικοί πώς έπρεπε να περιοριστοϋμε μόνο στη μεταρρύθμιση της σχολικής γλώσσας, άφου λείπουν τα οδσιαστικά στοιχεία για μια αναγέννηση εκπαιδευτική (μεγάλα λογοτεχνικά έργα, κοινωνική ζωή με άξίες πολιτισμού), και είπαν άλλοι πώς άδικα και στραβά δόθηκε τόση άποκλειστική φροντίδα στη γλώσσα, ενώ τόσα άλλα σημαντικότερα πράματα είχαν να διορθωθούν, από τη μόρφωση των νέων δασκάλων και τη μετεκπαίδευση των παλιών ως τη σχολική ύγιεινή και την καθαριότητα των μικρών μαθητών, που εξακολουθοϋσαν και ύστερ' από την εισαγωγή της δημοτικής ν' άρρωστοϋν και να είναι βρόμικοι.

Και έδω νομίζω πώς αν συλλογιστοϋμε τις ιστορικές προϋποθέσεις που παρουσιάζει το ώρίμασμα του δημοτικισμού, τους κείμενους νόμους στους όποιους στηρίχτηκε, κι έπρεπε να στηριχτή, ή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, την επάρκεια που είχαμε έμεις και τη δύναμη που μπορούσαμε να διαθέσουμε μέσα στο όπουργείο για ν' αλλάξουμε, μαζί με τους συνεργάτες που βρήκαμε πρόθυμους εκεί, την κατεύθυνση της κρατικής εκπαιδευτικής μηχανής, με συγκροτημένη έεραρχία, δύσκολα μπορούσε να γίνει κάτι σημαντικό άπο' ό τι έγινε.

Αιγώτερο δικαιολογημένη μοιάζει βέβαια η πρώτη επίκριση, που γυρεύει να περιορίσει τη μεταρρύθμιση στην πολύ ωριμότερη σχετικά αλλαγή των γλωσσικών τύπων. Η προσπάθεια για την αναγέννηση και το συγχρονισμό του σχολείου είναι δικαίωμα και καθήκον κάθε κοινωνίας, ακόμη κι όταν δεν έχει να λύσει γλωσσικό ζήτημα, ακόμη κι αν η λογοτεχνική της παραγωγή ή τα δημιουργήματα του πολιτισμού της είναι κατώτερα από τα δικά μας.

Όσο για την αντίθετη κριτική, πώς περιοριστήκαμε με το πάνω στην αντικατάσταση μιας γραμματικής, να πούμε, με μια άλλη, έχω να πω ότι συνεπείς στο πρόγραμμα του Όμιλου, δεν μπορούσαμε βέβαια να φανταστούμε μια μεταρρύθμιση εκπαιδευτική που θα κορυφώνονταν στην αλληλοδιαδοχή δύο τυπικών, μα και ούτε να υποτιμήσουμε ήταν δυνατό τη σημασία μιας γλωσσικής μόνο μεταρρύθμισης για το λαϊκό σχολείο, ούτε και την εθύνη που είχαμε πάρει απέναντι του δημοτικισμού, δεχόμενοι να τη πραγματοποιήσουμε μέσα στο κράτος και να καθιερώσουμε, πρώτη φορά στην ιστορία της ελληνικής παιδείας ύστερ' από δύο χιλιάδες χρόνια, μια νέα ορθογραφική και γραμματική παράδοση.

Έτσι βλέπουμε το έργο μας στο υπουργείο, βασισμένο πάντοτε στις λίγες λέξεις του νόμου 1332 που καθιέρωσε τη δημοτική για το δημοτικό σχολείο, ν' αφιερώνεται αν όχι με αποκλειστικότητα, τουλάχιστο με κάποια προτίμηση, ιδίως τα πρώτα χρόνια, στη σχολική διαμόρφωση της νέας σχολικής γλώσσας, μα κι εξαρχής τονίζεται, όπου δίνεται ευκαιρία, πώς η μεταρρύθμιση δεν είναι μόνο γλωσσική, και γίνεται προσπάθεια και με τα μαθήματα προς το διδαχτικό προσωπικό και με τ' αναγκαία νομοθετήματα, όσο βέβαια το επιτρέπει η συνεργασία και η κοινή θέληση όλων των απαραίτητων γι' αυτό μέσα στο κράτος παραγόντων και δυνάμεων, να γίνει η μεταρρύθμιση όσο γίνεται πλατύτερη και ουσιαστικότερη. Για τη μόρφωση των καθηγητών των διδασκαλείων έμελλε να φροντίσει η νεοσύστατη παιδαγωγική ακαδημία, καθώς ονομάστηκε, αυτή όμως δεν πρόφτασε ν' αρχίσει να λειτουργεί.

Είναι και μερικές επικρίσεις, που μ' όση σοβαρότητα κι αν διατυπώθηκαν ούτε καν αξίζουν ν' ανασκευαστούν, έτσι η κατηγορία πώς με τα νέα αναγνωστικά κηρύσσεται ο κοσμοπολιτισμός, ή αθεΐα και ο μπολσεβικισμός, και ανατρέπονται τα θεμέλια της ελληνικής οικογένειας και κοινωνίας. Το πρόγραμμα της συνταχτικής επιτροπής των αναγνωστικών, δημοσιευμένο στο Δελτίο του

υπουργείου και στο Δελτίο του Όμιλου, δείχνει, όσο πρόκειται για τ' αναγνωστικά του κράτους, σε ποιές αρχές στηρίχτηκε η σύνταξή τους, και πόσο αδικαιολόγητες ήταν οι επικρίσεις αυτές, τόσο γι' αυτά τα βιβλία όσο και για όλα τ' άλλα, που πέρασαν και κείνα από την κρίση κι έγκριση του Εκπαιδευτικού συμβουλίου.

Άς σημειωθεί όμως πώς το επιχείρημα της αφιλοπατρίας δεν είναι καν καινούριο. Και αν κι άλλοτε κατηγορήθηκε το αναγνωστικό της Γ' του Παπαμάρκου, που για λόγους παιδαγωγικούς και κείνο δε μιλούσε σε παιδιά οχτώ χρονών, αγεωγράφητα ακόμη, για την έννοια της πατρίδας, δεν πρέπει να παραπνεθούμε που τριάντα χρόνια αργότερα η ίδια κατηγορία χτύπησε τα Ψηλά βουνά, βιβλίο πλημμυρισμένο ωστόσο από Ελλάδα, σ' εποχή που για να χτυπηθεί ο δημοτικισμός δείχτηκαν ανίσχυρα πιά τα γλωσσικά επιχειρήματα μόνα τους.

Για να είμαι συντομώτερος παρατρέχω άλλες επικρίσεις κι έρχομαι σε δυο τελευταίες, με εξωτερική σημασία, με ιδιαίτερη όμως επικαιρότητα. Είπαν δηλαδή συχνά πώς η μεταρρύθμιση ζημιώθηκε, γιατί έγινε με επιβολή και γιατί χρωματίστηκε κομματικά.

Με επιβολή θά πούμε βέβαια πώς έγινε η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση αν αποβλέψουμε στο διδασκαλικό κόσμο, στους δημοδιδασκάλους, που οι περισσότεροί τους, αφώτιστοι ακόμη κι έξω από την πνευματική κίνηση του τόπου τους — ακόμη και για ζητήματα που τόσο σχέση είχαν με το έργο τους — ούτε τη μεταρρύθμιση είχαν ζητήσει οι περισσότεροί τους, κι ακόμη απ' όλους τους άλλους όσοι νοσταλγοῦσαν μια αλλαγή, λίγοι μπορούσαν να πάρουν καταφατική θέση στο νέο κόσμο που τους έφερναν τα καινούρια αναγνωστικά μπροστά τους.

Με επιβολή θά πούμε ακόμη πώς έγινε η μεταρρύθμιση, εμα συλλογιστούμε το μεγαλύτερο μέρος της αφώτιστης ακόμη κι αυτής κοινωνίας μας, που μόνο από την απόσταση των απλανών παρακολουθεί την πνευματική μας ζωή και που και σήμερα ακόμη, αφού περισσότερο από εκατομμύριο αναγνωστικά κυκλοφόρησαν μέσα σε τρία χρόνια μπρός στα μάτια της, εξακολουθεί να τα βλέπει μέσα σ' ένα σκοταστέφανο νεώτατης γλωσσικής μυθολογίας, που τα παριστάνει γέματα με τις χειρότερες βρισιές και τους πιο αφάνταστους νεολογισμούς, καθώς το πασαλεμμένος, που μεταφράζει τάχα το... Χριστός.

Επιβολή θά δεχτούμε ακόμη, κι όταν βλέπουμε την αμετάπειστη αντίδραση, που σφεντονίζει ακούραστη τους φλογερούς της μύδρους

ἀπὸ τῆ φιλοσοφικῆ σχολῆ τοῦ Πανεπιστημίου, κι ὅταν βλέπουμε τίς πανεπιστημιακὲς κορυφὲς τῆς παιδαγωγικῆς καὶ τῆς φιλολογίας νὰ πληροφοροῦν τὸ κοινὸ πὼς τὰ νέα ἀνγκυλωτικὰ τῆς δημοτικῆς εἶναι « ἔργα ψεύδους καὶ κακοδοῦλου προθέσεως » ποὺ « οὐδ' εἰς κατηλεία ἔχουσι θέσιν », καὶ πὼς ἡ γλῶσσα τοὺς ἔχει γραμματικὴ « τερατώδη » καὶ « εἶναι ἀπαίσιον, τραγελαφικὸν καὶ ἀνύπαρκτον γλωσσικὸν κατασκευάσμα » « ὅπ' οὐδενὸς ὀμιλοῦμενον καὶ εἰς οὐδεμίαν ἐπαφὴν πρὸς τὸν βίον τοῦ ἔθνους εὐρισκόμενον ».

Ὅποιοι ξέροι δὲ αὐτὰ καὶ βλέπει μὲ ποῖο ὄγκο ἀπὸ προλήψεως ἔχει νὰ παλέψῃ μιὰ ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση, βέβαια θὰ τοῦ γεννηθῆ ὁ δισταγμὸς μήπως ἔλειψε ἀπὸ τῆ μεταρρύθμιση μιὰ ἀνώτερη ἠθικὴ, ἀφοῦ μιὰ ὅσο καὶ νὰ εἶναι φωτισμένη μειοψηφία, ἀνάγκασε καὶ τοὺς ἀντίθετους, τουλάχιστο τὰ παιδιὰ τους, ν' ἀκολουθήσουν τίς ἰδέες τῆς.

Γιὰ νὰ κρίνωμε ὅμως δικαιοτέρα τὴν ἐπιβολὴ αὐτῆ, θάπρεπε νὰ συλλογιστοῦμε τί ἄλλο καλὸ ἔγινε στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ κράτος, ποὺ νὰ μὴν ἦταν ὀριμασμένο μόνο σὲ μιὰ φωτισμένη μειοψηφία, θάπρεπε νὰ θυμηθοῦμε πὼς ὁ δημοτικισμὸς κι ἡ ἰδέα τῆς γλωσσοεκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης εἶναι ἡ πρώτη κι ἴσως ἡ μόνη, ποὺ κατώρθωσε ἀδιαφιλονίκητα νὰ ὀριμάσῃ, ὅστερ' ἀπὸ ζωὴ ἑκατὸ χρόνων στοὺς πνευματικοὺς κύκλους τῆς νέας Ἑλλάδας, καὶ ἀκόμη πὼς στὸ γλωσσικὸ χάος τοῦ μετακλασικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ στὸ φαῦλο κύκλο τῆς πολὺγλωσσης ἀναρχίας ποὺ βλέπομε σφιχταγκαλιασμένες τὰ τελευταῖα ἐνεήνητα χρόνια παιδεία καὶ κοινωνία, ἡ παιδεία κυρίως παρουσιάζει ἓνα μεταβλητὸ συντελεστὴ καὶ μόνο ἐκεῖ, καὶ μάλιστα στὴ λαϊκὴ παιδεία, εἶναι εὐκολώτερη ὅσο κι ἀπαραίτητη ἀλλαγὴ τέτοια, ποὺ ν' ἀλλάξῃ τίς γλωσσικὲς προϋποθέσεις τῆς κοινωνίας μας, καὶ τροποποιώντας σιγά σιγά τὴ γλωσσοκοινωνικὴ τῆς συνείδηση, νὰ τὴν ὀδηγήσῃ στὴν τελικὴ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴ διγλωσσία.

Ἄν ἔτσι σὲ μιὰ κοινωνιολογικὴ ἔρευνα δεῖχνηται πὼς ἡ μεταρρύθμιση ἔγινε ἀπὸ κάποια δικαιολογημένη ἐπιβολή, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἀποφασίστηκε, καὶ ποὺ ὁ νόμος ἀπαιτοῦσε πιά τὴν ἐφαρμογὴ του, ὄχι μόνο δὲν ἔγινε κανεὶς, οὔτε ἔμμεσος καν καταναγκασμὸς στὴ συνείδηση τοῦ διδασκαλικοῦ κόσμου, μὰ καὶ ἐπιζητήθηκαν καὶ δημιουργήθηκαν οἱ εὐκαιρίες γιὰ νὰ συζητηθῆ ἡ μεταρρύθμιση καὶ νὰ φωτισθῆ τὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ « σχετικά μ' αὐτήν ». Ἔτσι καὶ τὰ μαθήματα τῶν ἀνώτερων ἐποπτῶν εἶχαν ἓναν ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τους, καθὼς τονίστηκε στὴν ἀρχὴ τους, νὰ κατευθύνουν τὴ σκέψη

τοῦ διδασκαλικοῦ κλάδου πρὸς τὸν ἰδεολογικὸν κόσμον ποὺ μέρος του εἶναι καὶ ἡ γλωσσικὴ καινοτομία, ὥστε ὅτι γίνονταν μὲ τῆς πολιτείας τὴ θέληση νὰ εἶναι αὐριο ἀνάγκη καὶ ἀξίωση δικῆ τους. Ἄφοῦ ὅμως ἡ ἀξίωση αὐτὴ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη μόνο μὲ τὸ φωτισμὸ καὶ τὴν πίστη ἦταν δυνατὸ νὰ δημιουργηθοῦν θὰ ἦταν πολὺ παράξενο ἂν γνωρίζοντας ὅλα αὐτὰ, ζητούσαμε νὰ ἐπιβάλουμε τὸ νέο γλωσσικὸ ἰδανικόν.

Βέβαια, ὁ δάσκαλος ἦταν τώρα ἀναγκασμένος νὰ χρησιμοποιῆ τ' ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς, καὶ στὴ γραμματικὴ διδασκαλία νὰ σχηματίσῃ, ὅταν θὰ χρειάζονταν, ὁ καφὸς τοῦ καφέ οἱ καφέδες καὶ ὄχι τὰ μήτηρ - μητρὸς - μητὲρ - μητροῦσι, μὰ ὄχι μόνο δὲν τοῦ ἔγινε καμιά ἐπιβολὴ καὶ κανεὶς διωγμὸς γιὰ τίς γλωσσικὲς του ἰδέες, μὰ καὶ ἀφέθηκε ἐλεύθερος στὴ διδασκαλία νὰ μιλή ὅπως ἀκριβῶς μιλοῦσε καὶ πρῶτα. Εἶναι μάλιστα βέβαιον πὼς πάρα πολλοὶ δάσκαλοι ἐξακολούθησαν ὡς τὸ τέλος νὰ διδάσκουν τὴν πατροπαράδοτη γραμματικὴ, ἀκόμη καὶ στὰ πρότυπα τῶν διδασκαλείων. Ὅσο γενικὸ εἶναι τὸ φαινόμενο αὐτὸ ὥστε θὰ ἔπρεπε, γιὰ νὰ μὴ γελιοῦμαστε, νὰ ποῦμε ὅτι μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση μεταστράφηκε τὸ γλωσσικὸ ἰδανικὸ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας — τῆς ἐπίσημης τουλάχιστο — καὶ μπήκε ἡ δημοτικὴ στὸ σχολεῖο μὲ τ' ἀναγνωστικὰ, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἔχη φύγη ἡ καθαρεύουσα, καὶ μάλιστα ἡ γραμματικὴ τῆς.

Λιγότερο ἀκόμη δικαιολογημένη ἀπὸ τὴν ἐπίκριση τῆς ἐπιβολῆς εἶναι ἡ ἐπίκριση τοῦ κομματικοῦ χρωματισμοῦ. Πὼς τάχα νὰ ἔγινε αὐτός;

Ἄν δὲν πρόκειται ν' ἀρνηθοῦμε κατ' ἀρχὴν στὰ πρόσωπα ποὺ πρωτοστάτησαν στὴ σχολικὴ καθιέρωση τῆς δημοτικῆς καὶ ποὺ ὡς ἄτομα μπήκαν στὴ δημόσια ὑπηρεσία, τὸ δικαίωμα τῶν πολιτικῶν φρονημάτων, ἡ ἐπίκριση τοῦ κομματικοῦ χρωματισμοῦ μπορεῖ νὰ στηριχθῆ ἢ σὲ διοικητικὲς ἐπεμβάσεις ἢ σ' ὅτι ἡ μεταρρύθμιση ἐφαρμόστηκε ἀπὸ πολιτικὸν κόμμα. Μὰ γιὰ τὸ πρῶτον εἶναι γνωστὸ πὼς ἤδη οἱ καίμενοι νόμοι συστηματικὰ κι ἐπίτηδες κρατοῦσαν μακριὰ ἀπὸ κάθε διοικητικὴ ἐνέργεια. ἐκείνους ποὺ πρωτοστατοῦσαν στὴ μεταρρύθμιση, κι αὐτὸ μάλιστα μὲ βλάβη αὐτῆς τῆς ἰδίας. Μένει τὸ δεύτερον, ἡ βλάβη ποὺ γεννήθηκε ἢ μπορεῖ νὰ γεννήθηκε στὸ δημοτικισμὸ μὲ τὸ νὰ ἐφαρμοστῆ ἀπὸ ἓνα κόμμα.

Μὰ δὲν εἶναι πιά νέα ἡ ἰδέα — τὴν πρωτοεῖπε ὁ Βλαστός πρὸ πολλῶν χρόνων — πὼς τὸ γλωσσικὸ ζήτημα θὰ λυθῆ μέσα στὴν πολιτικὴ, καὶ ἡ σχολικὴ καθιέρωση τῆς δημοτικῆς εἶχε ἀναγραφῆ κιόλας σὲ

περασμένα χρόνια, πριν από τα 1917, στις εκπαιδευτικές αρχές πολιτικών προγραμμάτων. Όπως τώρα είναι η σχέση στην Ελλάδα νομοθεσίας και κομμάτων, ήταν μοιραίο, τη στιγμή που ένα κόμμα θ' άρχιζε να εφαρμόζει την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση να γεννηθί αντίδραση στους αντίθετους κύκλους, εκείνους κυρίως που πρωτογνώριζαν τη δημοτική τώρα. Αυτό δεν μπορούσε να εμποδιστή, αν και τη φορά αυτή, με την εξύλητα των πολιτικών αντιθέσεων, ίσως να έγινε το κακό μεγαλύτερο απ' ό τι αλλιώς θα περιμέναμε. Άλλα και πάλι πρέπει να χαιρετήσωμε το περιστατικό πώς κανένα κόμμα δε μεταχειρίστηκε τελευταία το γλωσσικό ζήτημα για έκλογικό όπλο, και δε ζήτησε, ως τώρα τουλάχιστον, επίσημα να ξανακυρίση ή καθαρεύουσα.

Η δύναμη του δημοτικισμού είναι ακαταγώνιστη, διπλοθεμελιωμένη στην πίστη των όπαδών του και στην ανάγκη της ζωής του έθνους. Γι' αυτό όχι μόνο πιστεύω πως στα χρόνια αυτά δεν έχασε ο δημοτικισμός κανέναν από τους άληθινούς παλιούς του φίλους, μα και νέους κατώρθωσε ευκολώτερα ν' αποκτήσει, μόλις ακόμη τις πολιτικές αντιθέσεις, όταν τους δόθηκε ευκαιρία ν' ακούσουν το κήρυμά του και να δουν μέσα στη σχολική πράξη τους καρπούς του.

Κλείνοντας τώρα τον άπολογισμό του έργου του Έκπαιδευτικού Όμιλου, πριν προσθέσω λίγα λόγια για την αύριανή του εργασία, μου απομένει το θλιβερό καθήκον να θυμίσω το κενό που δημιουργήθηκε στο στενό μας κύκλο με τον άπροσδόκητο χαμό του Ίωνα Δραγούμη, άδικοσκοτωμένου σε μία άγρια τραγική στιγμή.

Άπό τους θερμότερους και πιστότερους πρωτεργάτες του δημοτικισμού, στάθηκε πάντοτε στο πλευρό και στην καρδιά κάθε ενέργειας που θα βοηθούσε το άπλωμά του, στην Άθήνα ή στην Πόλη, και πρωτοστάτησε ύστερα στη ίδρυση του σωματείου που θα βοηθούσε την εκπαιδευτική αναγέννηση.

Όταν τον Ίούλιο του 1909 γύρισα από τη Θεσσαλία, όπου είχα παρακολουθήσει σαστισμένος τα χάλια των σχολείων μας, τρώγοντας ένα βράδυ μαζί με το Δραγούμη στού Άθέρωφ, ανταλλάξαμε τις πρώτες σκέψεις για μιá μελλοντική ενέργεια. Άπό τη Ρώμη άργότερα ο Δραγούμης ανακοίνωσε τις σκέψεις του στο έγκυκλιο γράμμα που είχε κινήσει από τη Γερμανία, και μόλις γύρισε εδώ πίσω, βοήθησε από τους πρώτους να ιδρυθί ο Έκπαιδευτικός Όμιλος. Άπολαγήθηκε για το έργο του Όμιλου στις πρώτες επιθέσεις που του

έγιναν στον καθημερινό τύπο, συνεργάστηκε στη Διοικητική επιτροπή στα πρώτα χρόνια, αλλά κι άργότερα, όταν η διπλωματική του δράση στο έξωτερικό τον άπομάκρυνε από τη Διοικητική μας Έπιτροπή, παρακολουθούσε μ' ενδιαφέρον το έργο που του έγινε κήρυκας ιδίως στον Έλληνικό του πολιτισμό.

Με τη συγγραφική του εργασία, όπου εκφράζεται λογοτεχνικά, σε πρωτότυπη σκέψη και μορφή, το έθνικοπολιτικό του έργο, έδωσε ο Ίδας τη συμβολή του στη νέα μας λογοτεχνία και στην καλλιέργεια της δημοτικής.

Τους τελευταίους μήνες έχασε ο Όμιλος μας και δυό άλλους φίλους. Είναι ο ποιητής και κριτικός Κώστας Χατζόπουλος, παλιό μέλος του Όμιλου και κάποτε συνεργάτης στο περιοδικό του, που με το λογοτεχνικό έργο μιás καλλιεργημένης και συγχρονισμένης ψυχής πλούτισε τη φιλολογία μας και βοήθησε φωτεινά τη διαμόρφωση της νέας γλώσσας. Κι είναι ο καθηγητής Νικόλαος Παλιτής, ο πατέρας της ελληνικής λαογραφίας, ο άκούραστος θησαυριστής των λαϊκών μνημείων και μελετητής της έθνικής ψυχής που εκφράστηκε σ' αυτά. Στο γλωσσικό του ιδανικό δε συμφωνούσε βέβαια με τον Όμιλο, παρακολουθούσε όμως το έργο του μ' ενδιαφέρον και το σημαντικώτερο, με το δικό του έργο, έτοιμάσε τεράστιο όλικό, όμοια πολύτιμο για τη λογοτεχνία και το σχολείο.

Έχω ακόμη ν' αναγγείλω με λύπη στη συνέλευση πως παραιτήθηκε πρό λίγων μηνών από τη Διοικητική επιτροπή του Όμιλου παλιός ιδρυτής και άφωτισμένος φίλος του σωματείου μας, ο κ. Δ. Πετροκόκκινος, που με παραδειγματική εθυσινειδησία και αυταπάρνηση εργάστηκε από την ίδρυση του Όμιλου ως σήμερα ως ταμίας και ως μέλος της Διοικητικής επιτροπής για την προκοπή του Όμιλου. Ο κ. Πετροκόκκινος θα είναι ως ταμίας αναντικατάστατος, μα και η επιθυμία του να δώσει τη θέση του σε νεώτερους ήταν τόσο παλιά πιά και μεγάλη, ώστε ήμαστε υποχρεωμένοι να τη σεβαστούμε. Έτσι δεχτήκαμε την παραίτησή του εκφράζοντας σ' αυτόν τη θερμή ευγνωμοσύνη του Όμιλου για τις μακρόχρονες και πολύτιμες του υπηρεσίες.

Και τώρα ποιά είναι το αύριανό πρόγραμμα του Όμιλου; Το ίδιο το παλιό, συμπληρωμένο από την πείρα κυρίως που μας έδωσε η τελευταία εκπαιδευτική μεταρρύθμιση για μερικές επείγουσες ανάγκες. Φυσικά, όσο οι πόροι του Όμιλου μένουν εκείνοι που προβλέπει ο

σημερινός μας προϋπολογισμός, θα μένη μοναδική του έκδοσή το περιοδικό του, κουτσουρεμένο κι αυτό, κι αφήνοντας, καθώς στο σημερινό προϋπολογισμό, έλλειμμα από 4½ χιλιάδες δραχμές σ' ένα γενικώτερο όμως πρόγραμμα έχουμε να καταλέξωμε, κοντά στις παλιές εργασίες, γραπτές και προφορικές, που θα συνεχιστούν, τις ακόλουθες ακόμη εκδόσεις:

α) αναγνωστικά για τις τάξεις του δημοτικού σχολείου που ή δε βγήκαν ακόμη στη δημοτική ή χρειάζονται καλύτερα,

β) γραμματική σχολική και μιὰ άλλη μεγαλύτερη, για κοινή χρήση,

γ) τα πρακτικά από το συνέδριο των επιθεωρητών της δημοτικής εκπαίδευσης,

δ) βοηθητικά βιβλία για τους δημοδιδασκάλους στη δημοτική (ιστορία, γεωγραφία, έρη ιστορία, κατήχηση, αριθμητική, γεωμετρία, φυσική πειραματική, χημεία, πραγματογνωσία, ζωολογία, φυτολογία, δρυκολογία),

ε) ένα εβδομαδιαίο ή δεκαπενθήμερο φύλλο για τους δημοδιδασκάλους,

ζ) βιβλία με ωφέλιμες γνώσεις για το λαό στη γλώσσα του.

Με το τελευταίο αυτό προσθέτομε στο έργο του Όμιλου σημαντικώτατο μέσο για τη λαϊκή μόρφωση, που συγχρόνως και τη γλώσσα του θα κάμη τον ελληνικό λαό να την αγαπήση περισσότερο γραμμένη, και την πρακτική της καλλιέργεια θα κάμη να προκόψη.

Κοντά σ' αυτά όμως έχουμε να φροντίσωμε να φωτιστή ή κοινωνία, έτσι που όσο γρηγορώτερα γίνεται να καταλάβη και ν' αποδεχτή, καθώς έλεγα και στην αρχή, το πρόγραμμά μας, να ενισχύση τη φωνή του Όμιλου, και ν' αγωνιστή κι αυτή να διατηρηθή, αν είναι δυνατόν, δι' όλην την ημέρα έχει δημιουργηθή μέσα στο λαϊκό σχολείο.

Για να μεγαλώση όμως ή ήθικη επίβολή του Όμιλου είναι ανάγκη να πολλαπλασιαστούν τα μέλη του, έτσι που να παρουσιαστούν ένωμένοι όλοι όσοι ένωσαν τη σημασία του κηρύγματός του, μα και ή νέα Διοικητική επιτροπή, που το καταστατικό μας τώρα την όρίζει δεκαπενταμελή και που πρόκειται να έλεγχτή σήμερα, πρέπει να έμφανιση ένωμένους κάτω από τη στημένη σημαία του δημοτικισμού και της εκπαιδευτικής αναγέννησης αντιπρόσωπους από τις διάφορες κοινωνικές τάξεις, εξασφαλίζοντας και διαπιστώνοντας

πάνω από κάθε εφήμερη ή βαθύτερη αντίθεση τη συνεργασία για την επιτυχία του μεγάλου κοινού σκοπού.

Όταν πρωτοουστήθηκε ο Όμιλος, μόλη την καλλιέργεια της δημοτικής στη λογοτεχνία, ήταν ακόμη επικίνδυνο να πη κανείς πως είναι μαλλιάρος, και το εκπαιδευτικό μας πρόγραμμα μόλις είχε αρχίση να ξεκαθαρίζεται σε μερικά κεφάλια.

Σήμερα, που μόλις έκλεισε τα δέκα του χρόνια, ή δημοτική διαβάξεται πολύ περισσότερο και γράφεται πλατύτερα και καλύτερα—ο δημοτικισμός έπαυσε να είναι αβρση κι άρχισε να βρίσκη την κοινωνική του αποκατάσταση—το επιχείρημα με τα ρούβλια έχασε την πέρασή του—το εκπαιδευτικό πρόγραμμα το δέχονται όλο και πλατύτεροι κύκλοι, και δι' τι πριν ήταν όνειρο άφταστο και μυστικό του καθενός μας, που δε φανταζόμαστε καν πως μπορούσε να πραγματοποιηθή στις μέρες μας, το είδαμε έξαφνα να παίρνη σάρκα και ζωή, και εκατοντάδες χιλιάδες ελληνικά χείλη σκυμμένα σήμερα στα μαθητικά βήθηρα, άπηχούν διαβάζοντας από το σχολικό τους βιβλίο τη γλώσσα του σπιτιού τους και της μητέρας τους.

Τί θα μάς φέρη ή αύριανή μέρα, κανείς μας δεν μπορεί να το ξέρη.

Τό φως που έξαφνα άναψε για να φωτίση τη λαϊκή φυχή, ίσως, πιθανόν, μιὰ βίαιη πνοή—τρεις λέξεις που θ' αλλάξουν στο νόμο περιδιδασκτικών—να το σθήση.

Οι σχολικές αίθουσες, που μ' άνοιχτά τα παράθυρά τους είχαν χαρή για μερικά χρόνια τις πρώτες άχτίδες ήλιου ζωογόνου, μπορεί να ξανακλείσουν.

Έπαυσαν, καθώς μάς πληροφορούν οι διάφοροι εκδότες, να πουλιούνται τα νέα αναγνωστικά, έτοιμα να δώσουν τη θέση τους στα παλιά, κι άκούστηκαν οι πρώτες μεσαιωνικές φωνές που άπαιτούν να τα κάψωμε.

Να τα κάψωμε!... Να εύχηθούμε, και να βοηθήσωμε μάλιστα να γίνη αυτό, γιατί μιὰ τέτοια φωτιά, άναμμένη σ' όποια γωνιά της ελληνικής γής βρίσκονται σκορπισμένα τ' αναγνωστικά της δημοτικής, θα καταυγάση βαθύτερα μέσα στα πνευματικά σκοτάδια—έκει που δεν έφτασε ως σήμερα το φως της αλήθειας.

Μπορεί για μερικά χρόνια να ξαναδρικολακιάσουν τα παλιά αναγνωστικά, ή να έτοιμαστή σε καινούρια βάση κανένα νέο είδος μικτής και άπλης σχολικής γλώσσας.

Μα πιστεύωμε πως κάθε τέτοια όπισθοδρόμηση δε θα είναι παρά

παροδικιώτατος φραγμός, αδύναμος μπρός στο κύμα της ζωής που αρχίζει να περιβρέχει το ελληνικό σχολείο.

Θυμούμαστε πώς και σε περιστάσεις δυσκολότερες για το δημοτικισμό, όλες οι πεισματωμένες προσπάθειες τυφλής αντίδρασης, δεν έκαναν παρά να το φτερώνουν και να το γιγαντώνουν τη δύναμη.

Ξέραμε ότι η ανάγκη της ζωής που σιγοξυπνάει στο έθνος μας τις ναρκωμένες του δυνάμεις, το κάνει να ξεκολλάει όλο και αποτελεσματικότερα από την τυφλή προσήλωση σε ξερούς τύπους.

Ξέραμε πώς μια ιδέα που κατώρθωσε να πάρη μαζί της τα νιάτα, έχει κερδισμένο το αὐριο.

Γνωρίζουμε ότι η άνοιξη μνησά το θέρος — κι όχι το χειμώνα.

Και γι' αυτό μπορούμε με βέβαιη ελπίδα να εύχρηθούμε, ο όμιλητής που ύστερ' από άλλα δέκα χρόνια θ' ανασκοπήσει, καθώς εγώ σήμερα, τη δεύτερη δεκαετία του σωματείου μας, να έχη να πανηγυρίσει πλατύτερη και ουσιαστικότερη εφαρμογή του εκπαιδευτικού μας προγράμματος μέσα στο κράτος και νέες νίκες της ζωντανής γλώσσας.

Μ Ε Λ Ε Τ Ε Σ

ΕΚΙΣΑΙΟΥ ΓΙΑΝΙΔΗ

— Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ Η ΕΝΑΡΜΟΝΙΣΗ ΤΗΣ

Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ ἔχει ἀξία καὶ πρέπει νὰ διατηρηθῆ. Καὶ ἐπειδὴ σήμερον ψάλλεται στὴ φυσικῇ κλίμακα, μπορεῖ νὰ ἐναρμονισθῆ ὁ ὅλος τοῦς ἤχους της.

Ἡ ἀξία της.

Τί πρέπει να γίνει για την ανακαίνιση και το συγχρονισμό της εκκλησιαστικής μουσικής μας; Ἡ σημερινή μουσική της ὀρθόδοξης ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, ἡ λεγόμενη βυζαντινὴ, θὰ χρησιμέψη σ' αὐτὴν τὴν ἐργασία ἢ θὰ καταφύγουμε σὲ καινούριες πηγές;

Μερικοὶ βάζουνε στὴν πρώτη γραμμὴ τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς: ἡ μουσικὴ αὐτὴ εἶναι ἀληθινὰ ἢ μουσικὴ τῶν βυζαντινῶν; Καὶ ἀπ' αὐτὸ ἐξαρτοῦν τὸ ἂν πρέπει νὰ διατηρηθῆ καὶ νὰ καλλιεργηθῆ ἢ ἂν εἶναι προτιμότερο νὰ τὴν καταδικάσουμε καὶ νὰ τὴν ἀντικαταστήσουμε μὲ καινούρια μουσικὴ. Παράξενο μοῦ φαίνεται νὰ ἐκτιμῶμε τὴν ἀξία μιᾶς μουσικῆς ὄχι ἀπ' αὐτὴν τὴν ἴδια, παρὰ ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς τίτλους της. Καὶ ἀραγε τί θὰ ἔπρεπε νὰ κάμουμε ἂν ἐξαφνα τὴ βρῖσκαμε τὴν «ἀληθινὴ» βυζαντινὴ μουσικὴ, καὶ δὲ μᾶς ἄραξε; Ἡ καταγωγὴ τῆς μουσικῆς αὐτῆς εἶναι ζήτημα καθαρῶς ἐπιστημονικὸ, ποῦ ἐνδιαφέρει τὴν ἱστορίαν. Ἐκεῖνο ποῦ ἐνδιαφέρει ἐμᾶς σήμερον, ποῦ ἐπιδιώκουμε ἕναν πραχτικὸ ἐκπολιτιστικὸ σκοπὸ — νὰ δώσουμε ἕναν καλλιτεχνικώτερο τόνο στὴν ἐκκλησίαν μας, ποῦ εἶναι μιὰ μορφή τῆς ἐθνικῆς ζωῆς — εἶναι ἂν ἡ μουσικὴ αὐτὴ ἔχη τὰ ἀναγκαῖα χαρακτηριστικὰ γιὰ νὰ χρησιμέψη ὡς βάση σ' αὐτὴν τὴ δουλειάν. Στὴν περίπτωσιν ποῦ δὲ θὰ τὰ ἔχη, πρέπει νὰ τὴν ἀπομακρύνουμε, καὶ ἂν ἀκόμη ἀποδειχθῆ πως εἶναι ἢ ἀληθινὴ βυζαντινὴ ἢ καὶ ἢ ἀρχαία ἐλληνικὴ. Εἶναι ἀξιοσημείωτη ἢ σύγχυση ποῦ ἀπαντᾷ κανεὶς συχνὰ στὴν κοινωνίαν μας μεταξὺ ἐπιστημονικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ζητημάτων.

Τώρα ποιὰ εἶν' ἡ ἀξία τῆς μουσικῆς μας;

Ἄν ἀκούσουμε τοὺς κύκλους τῶν εἰδικῶν, ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ εἶναι «ἡ μήτηρ καὶ τραφὴς παστῶν τῶν νεωτέρων μουσικῶν ἀποχρώσεων», «ἐπιστημονικῶς ἐξεταζομένη ἀποτελεῖ τι τὸ τέλειον ἀπὸ συνθετικῆς ἀπόψεως» («Πρόοδος» τῆς Πόλης 3 Ἰουνίου 1912). Ἐν γένει οἱ εἰδικοί μιλοῦν συχνὰ γιὰ τὸν «ἀμόθητον πλοῦτον» καὶ τὴν ἀναμφισβήτητην ὑπεροχὴν τῆς μουσικῆς αὐτῆς ἀπέναντι τῆς εὐρωπαϊκῆς. Ἄν συνήθως δὲν ἱκανοποιῆ τὴν καλαισθησίαν τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, σ' αὐτὸ διακηρύττουν πως δὲ φταίει ἡ μουσικὴ, ἀλλὰ ἀναγνωρίζουν μὲ πολλὴν μετριοφροσύνη πως αἰτία εἶναι οἱ ἴδιοι (ὁ καθένας βέβαια ἐξαιρώντας τὸν ἑαυτοῦ), πως ἡ ἐκτέλεσις τῆς μουσικῆς ἔχει πολλὰ ἐλαττώματα, καὶ μᾶς ὑπόσχονται, χρόνια τώρα, ὅτι «λίαν συντόμως» θὰ τὰ διορθώσουν, ὅτι πρῶτα «θὰ ἀποκαθάρωσι τὴν μουσικὴν ἀπὸ παντὸς ξένου καὶ ὀθνείου στοιχείου παρεισδύσαντος ἐν αὐτῇ» καὶ θὰ τὴν ἐπαναφέρουν «εἰς τὸ πατροπαράδοτον ὕψος καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς αἴγλην», ὕστερα θὰ καταρτίσουν χοροὺς κατὰ τὸ ὑπόδειγμα «τῶν προκαλεσάντων τὸν θαυμασμὸν τοῦ κόσμου, χορῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας», «θὰ ἀναμίξωσι φωνὰς λεπτὰς, βαρεῖας, ὀξείας, ἀνδρικός, παιδικάς, ἔστω καὶ γυναικείας», καὶ «θὰ ἐκτελῶσι δι' αὐτῶν ἐντελῶς καὶ ἀψόγως τὰ κλασικὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ τῆς ἐκκλησίας μέλη κατὰ τὸ σύμφωνον καὶ ὁμόφωνον, καὶ τότε, ἐὰν ἡ φυσικὴ καὶ ἀβίαστος, ἡ σοβαρὰ καὶ ἱεροπρεπὴς ἁρμονία ἢ μυστηριωδῶς ἐκ τῆς κράσεως τοσοῦτων φωνῶν πηγάζουσα... δὲν ἱκανοποιῆ τὸ οὖς ἡμῶν... τότε μόνον δικαιούμεθα νὰ σκεπτόμεθα περὶ ἐναρμονίσεως. Καὶ τοῦτο ἀκόμη ἐὰν ἐξέλιπε πλέον παρ' ἡμῖν πᾶν ἔχνος ἐθνικῆς φιλοτιμίας...» («Φόρμιγξ» Ἀθηνῶν 15—30 Ἰουν. 1911).

Ἄλλοι ἀπεναντίας φρονοῦν πως ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ, προῖον ἄλλης ἐποχῆς, δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴν καλαισθησίαν τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἓνα «πτῶμα» ποῦ πρέπει νὰ πεταχθῆ μιὰ καὶ καλὴ καὶ ν' ἀντικατασταθῆ μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴν. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοῦς, ριζοσπαστικώτεροι, συνδυάζουν αὐτὴ τὴν μεταρρύθμισιν καὶ μὲ μιὰν ἄλλην γενικώτερην: θὰ γράψουμε, λέει, νέους ὕμνους, ἢ θὰ μεταφράσουμε τοὺς παλιούς στὴ δημοτικὴν, θὰ ἀπλοποιήσουμε τὴν ἱεροτελεστία κτλ. κτλ. Θὰ βάλουμε δηλαδὴ τὰ δυνατὰ μας γιὰ νὰ δημιουργήσουμε θρησκευτικὸ ζήτημα!

Ὅπως κιὰν εἶναι, ὅσο ἀφορᾷ τὴ μουσικὴν, ἡ μερίδα αὐτὴ φρονεῖ πως ἡ β. μουσικὴ, βαλμένη σὲ ἁρμονία, μπορεῖ τὸ πολὺ πολὺ νὰ μᾶς χρησιμέψῃ γιὰ μιὰ μεταβατικὴν περίοδον, ὥσπου νὰ συνηθίσῃ τὸ ἀπὸ

τοῦ κόσμου στὴν ἁρμονία, καὶ ὕστερα θὰ βάλουμε τὴν εὐρωπαϊκὴν. Τὸν ὄρον αὐτόν, εὐρωπαϊκὴν, μὲ τὴν εἰδικώτερην ἔννοιαν ποῦ τὸν μεταχειρίζονται μερικοὶ, δηλαδὴ γιὰ ν' ἀντιθέσουν τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν μὲ τὴν ἐναρμονιομένην βυζαντινὴν μουσικὴν, ποτὲ δὲν μπόρεσα νὰ τὸν νιώσω. Ἀπὸ τῆ στιγμῆ ποῦ μιὰ μουσικὴ μπῆκε σὲ ἁρμονία, τὴν ὀνομάζω εὐρωπαϊκὴν. Ἀλλιῶτικα, μιὰ ἁρμονία γραμμὴν ἀπάνω σὲ μελωδίαν ρούσικην ἢ οὐγκαρέζικην ἢ νορδηγικὴν θὰ ἔπρεπε ἐπίσης νὰ μὴ λέγεται εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ, παρὰ νὰ ἔχη ἢ καθεμίαν τὸ ἰδιαίτερόν της τοπικὸ ὄνομα. Ὁ ὄρος εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ δὲ σημαίνει τὸν τόπον ποῦ γεννήθηκε μιὰ μουσικὴ, παρὰ θυμίζει τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς νεώτερης μουσικῆς, δηλαδὴ τὴν χρῆσιν τῆς ἁρμονίας.

Καὶ τότε τί ζητοῦν ἐκεῖνοι ποῦ λένε «θ' ἀφήσουμε τὴ βυζαντινὴν τετραφωνίαν γιὰ νὰ πάρουμε τὴν εὐρωπαϊκὴν»; Ἄν ἡ φράσις αὐτὴ σημαίνει «θὰ ἐναρμονίσουμε τὰ μοτίβα τῆς β. μουσικῆς» μὲ περισσώτερην τέχνην, λογικῶς δὲ χωρεῖ ἀντίρρηση. Ἄν ὁμοίως ἐννοοῦν ὅτι θ' ἀφήσουμε τὰ μοτίβα τῆς β. μουσικῆς καὶ θὰ πάρουμε ἄλλα μοτίβα, τότε ἀρχίζω νὰ μὴν καταλαβαίνω, καὶ φαντάζομαι πως οἱ κύριοι αὐτοὶ δὲν τὴ γνωρίζουν τὴ β. μουσικὴ. Ποιὸς μᾶς βεβαιώνει ὅτι τὰ «ἄλλα» μοτίβα θὰ εἶναι ὠραιότερα; Ἄν ἐννοοῦν πως θὰ πάρουμε μουσικὴν τῆς δύσης, αὐτὸ σημαίνει πως ἀγνοοῦν τὴ δυσκολίαν ποῦ παρουσιάζει ἡ προσαρμογὴ ἐνὸς κείμενου σὲ μουσικὴν γραμμὴν ἀπάνω σὲ ἄλλο κείμενον. Ἄν πάλι πρόκειται νὰ γράψουμε ἡμεῖς μουσικὴν, πολὺ καλὰ. Δὲ θ' ἀποκλείσουμε βέβαια τὴν ἐλεύθερον σύνθεσιν. Ἀλλὰ μιὰ συστηματικὴ δουλειά, ποῦ μᾶς χρειάζεται σήμερον, δὲν μπορεῖ νὰ βασισθῆ ἀπάνω στὴν ἐμπνευσιν, ποῦ δὲν ξέρομε πότε θὰ μᾶς ἔρθῃ. Νὰ μὴ λησμονοῦμε ποῦ ἔχουμε νὰ γράψουμε μερικὰς ἑκατοντάδας ᾠδατα, μικρὰ καὶ μεγάλα. Τονίστε ἓνα τροπάριον μὲ τὴν ἐμπνευσήν σας. Ἀλλὰ κοντὰ σ' αὐτὸ δὲ βλέπω γιὰτὶ δὲν πρέπει νὰ ἐναρμονίσετε καὶ τὴ μελωδίαν μὲ τὴν ὅποιαν σᾶς παρουσιάζεται κιόλας αὐτὸ τὸ τροπάριον, ἂν εἶναι ὁμορφῆ, προπάντων ἂν τυχαίην νὰ εἶναι πιδ ὁμορφῆ ἀπὸ κείνην ποῦ θὰ σᾶς δώσῃ ἡ ἐμπνευσή σας.

Ἄλλωστε ἔχουμε ἐμπρὸς μᾶς τὴν ἐμπρακτὴ καθιέρωσιν τῆς ἀρχῆς πως ἡ β. μουσικὴ πρέπει νὰ διατηρηθῆ. Εἶναι τὸ γεγονός ὅτι σὲ ὅλην τὴν ἁρμονικὴν μουσικὴν ποῦ γράφτηκε ὡς τώρα γιὰ τὴν ἐκκλησίαν μας — Λειτουργία Χαδιαρᾶ - Ραντχάρτιγκερ, Ὑμνοὶ Νικολαΐδου - Πράγερ, Κατακουζηνός, Ducoudray, Πολυκράτης, Σπάθης, Λαμπελέτ, Hatherly, Πρώιος... — διακρίνεται ἡ ἀδιάκοπη προσπάθεια, μὲ λίγη ἢ πολλὴ ἐπιτυχία, νὰ χρησιμοποιηθοῦν μελωδίαις τῆς β. μουσικῆς. Τὰ

γεγονός αυτό έχει βέβαια κάποια αἰτία, καὶ ἡ αἰτία εἶναι ἀπλούστατα ὅτι ἡ μουσικὴ αὐτὴ ἔχει πολὺ ὥρατα ἄσματα, ἔχει μελωδίες μὲ πολὺ αἰσθημα καὶ μὲ δυνατό θρησκευτικὸ χαρακτήρα, που θὰ ἦταν σωστὸς βανδαλισμὸς νὰ τὶς καταδικάσουμε στὴ λήθη.

Ἐκεῖνοι που ἀντιπρονοῦν δὲν τὴ γνωρίζουν τὴ β. μουσικὴ. Τὴ γνωρίζουν ἀπ τὴν ἐκτέλεση μερικῶν ψαλτῶν, που οἱ περισσότεροὶ τους κάνουν ὅτι μποροῦν γιὰ νὰ τὴν κακοσυστήσουν. Καὶ πῶς ξέρουμε ἐμεῖς που ἔχει ὁμορρα ἄσματα; Τὸ ξέρουμε ἀπ τὴν ἐκτέλεση κάποιων ἄλλων ψαλτῶν, καὶ τὸ ξέρουμε ἀκόμη ἀπ τὰ μουσικὰ βιβλία, ὅπου δὲν ὑπάρχουν οἱ ἀνοστοὶ λαρυγγισμοὶ καὶ ἡ ρινοφωνία, καὶ τὸ φόρτωμα τῶν περιττῶν ποικιλμάτων που σκεπάζουν τὴ μελωδικὴ γραμμὴ καὶ τὴν κάνουν ἀγνώριστη, καὶ πλήθος ἄλλες κακὲς συνήθειες που ἀσκημίζουν τὴ μουσικὴ αὐτὴ, που δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ κάμω ἐδῶ τὴ λεπτολογημένη ἀνάλυσή τους.

Παραθέτω ἐδῶ στὴν τύχη, γιὰ παράδειγμα, ἓνα ἀπὸ τὰ διαμάντια αὐτῆς τῆς μουσικῆς.

Moderato

Μία ἡρεμὴ κατάνυξη καὶ μυστικοπάθεια τὸ χαρακτηρίζει. Ἡ ρυθμικὴ του διαίρεση εἶναι ἀνώμαλη, μὰ ἡ ἀνωμαλία αὐτὴ, θαρρῶ, τοῦ δίνει περισσότερὴ χάρη*.

Τώρα, ἀν θέλουμε νὰ καθορίσουμε μὲ περισσότερὴ λεπτομέρεια τὴν τεχνικὴ ἀξία τῆς β. μουσικῆς, εἶναι ἀνάγκη νὰ ξεχωρίσουμε τρία εἶδη ἄσμάτων:

1^ο. Τὸ εἰρμολογικὸ. Ἐδῶ ἀνήκουν τὰ γοργὰ ἄσματα, ἐπειτα δηλαδὴ ὅπου κατὰ κανόνα κάθε συλλαβὴ βασιτᾶ ἓνα μονάχα φθόγγο, σπανιότερα δύο. Ὁ ρυθμὸς τους δὲν ἔχει κανονικὴ διαίρεση, γιὰτὶ προσαρμόζεται σφιχτὰ στὸ κείμενο καὶ θυσιάζεται στὶς ἀνωμαλίες του. Μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ χαρακτηρίσῃ ὡς ρεσιταίβο. Σ' αὐτὴν τὴν τάξη ἀνήκει τὸ παραπάνω τροπάριο.

2^ο. Τὸ στιχηραρικὸ. Ἡ μελωδία ἐδῶ πλαταίνει. Ἡ συλλαβὴ σηκώνει δύο, τρεῖς καὶ περισσότερους φθόγγους. Ἔτσι δὲν εἶναι τόσο σφιχτὰ δεμένη μὲ τὸ κείμενο, καὶ αὐτὸ τῆς ἐπιτρέπει νὰ ἔχη κανονικὴ διαίρεση τοῦ ρυθμοῦ. Συνήθως τετραδική, ἀλλὰ καὶ κάποτε μὲ ἀνωμαλίες. Μολαταῦτα ἡ προσωδία καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὸ προηγούμενο εἶδος, διατηρεῖται τέλεια, δηλαδὴ ὁ τονισμὸς τοῦ κείμενου εἶναι σὲ στενὴ ἀνταπόκριση μὲ τοὺς δυνατοὺς καὶ τοὺς ἀδύνατους χρόνους τοῦ μουσικοῦ ρυθμοῦ. Τὸ αἰσθημα τῆς συναρμογῆς τῶν δύο τονισμῶν,

* Νόμισα περιττὸ νὰ σημειώσω σὲ κάθε χώρισμα τὴν ἀξία του, ἐπειδὴ καὶ ἀλλάζει ἀδιάκοπα. Δὲ θεώρησα ὁμως καλὸ νὰ τὸ γράψω δίχως ρυθμικὴ διαίρεση, ὅπως γίνεται κάποτε σὲ τέτοια ἄσματα. Ἡ ρυθμικὴ διαίρεση χρειάζεται γιὰ νὰ φαίνονται οἱ δυνατοὶ χρόνοι τῆς μελωδίας, πρᾶμα που ἔχει πολλὴ σημασία στὴν ἑναρμόνιση.

λεκτικού και μουσικού, είναι τόσο ζωηρό και στόν ψάλτη και στόν άκροατή, ώστε ή παραμικρή παράβαση θά έκανε πολλή έντύπωση, και άληθινά ποτέ δέν άκούεται τό ελάχιστο λάθος.

Μιά άξιοσημειωτή σχέση υπάρχει μειαξύ τών δυο αυτών ειδών. *Όταν τό ίδιο τροπάριο είναι τονισμένο και στο έιρμολογικό και στο στιχηραρικό είδος, παρατηρούμε μιá στενή συγγένεια και μιá κανονική ανταπόκριση μεταξύ τών δυο μελωδιών. Η μελωδία του στιχηραρικού άσματος είναι μιá πλατύτερη ανάπτυξη τής ίδιας μουσικής ιδέας, που περιέχεται, με τή σύντομη μορφή, στην αντίστοιχη φράση του έιρμολογικού. Η πρώτη είναι κάτι σαν variation τής τελευταίας.

Άξίζει νά εξηγήσουμε τήν παρατήρηση αυτή μ' ένα παράδειγμα. Παραθέτω, μελοποιημένο στο στιχηραρικό είδος, τό ίδιο τροπάριο που είδαμε παραπάνω τονισμένο στο έιρμολογικό.*

Moderato

Τόν τά φον σου, Σώ τη ηρ,
στρα τι ω και τη
ρουν τες, νε κροί τη ά στρα
πη του ά φθεν
τος άγ γέ λου έ γέ νον

* Για τή γραφή αυτού του άσματος όμοια παρατήρηση με τήν παραπάνω. Με μιá μικρή παραποίηση τής ρυθμικής διαίρεσης θά μπορούσε νά παρουσιασθή με κανονική τετραδική διαίρεση άπ τήν άρχή ως τό τέλος. Άλλά μου φαίνεται λάθος νά θυσιάζουμε σε μιá φαινομενική κανονικότητα τόν άληθινό τονισμό τής μελωδίας.

το κη ρόν τον τος
γυ και ξι τήν ά να οτα
σιν: Σέ δο ξα ζο
μεν τον τής φθο ρας
κα θαι ρέ την, Σοι προσ
πί πνο μεν τφ ά να
σιάν τι εκ.
τά φον και μό νφ θε
φ ή μών.

3ο. Το πα πα δικό. Τώρα τό άσμα είναι σε τέτοιο βαθμό χειραφετημένο άπ τό κείμενο, ώστε ή κάθε συλλαβή σηκώνει όλάκερη μελωδία, που μπορεί νά διαρκέση ένα ή περισσότερα λεφτά. Το είδος αυτό, όπου άνήκουν τά χερουδικά, κοινωνικά και άλλα, έχει τό νωθρό

χαρακτήρα τῶν ἀνατολικῶν ἀσμάτων, τοῦ λείπει τέλεια ἡ ρυθμικὴ διαίρεση καὶ ἡ συμμετρία, καὶ εἶναι συνήθως πολὺ φτωχὸ ἀπὸ μουσικὴ ἰδέα. Οἱ φράσεις του εἶναι - τις περισσότερες φορές μιὰ ἀνούσια σειρά ἀπὸ φθόγγους. Αἰσθάνεται κανεὶς πως δὲν τὸ γέννησε μιὰ καλλιτεχνικὴ ὁρμή, παρὰ μιὰ πραχτικὴ ἀνάγκη: ἡ ἀνάγκη ὅπου βρίσκεται ὁ ψάλτης νὰ συγκρατήσῃ τὴν προσοχὴ τοῦ πληρώματος γιὰ μερικά λεπτὰ, ὥσπου νὰ συμπληρωσῇ ὁ παπὰς μέσα στὸ ἱερὸ βῆμα κάποια ἱεροτελεστία. Καὶ τὰ λεπτὰ αὐτὰ δὲν ἦταν πάντα εὐκόλο νὰ γεμιστοῦνε μὲ καλλιτεχνικὴ παραγωγὴ. Ἐν τούτοις βρίσκονται βέβαια καὶ δῶ μέλη γεννημένα ἀπὸ ἐμπνευση.

Τὸ παπαδικὸ μέλος φαίνεται νὰ ἔχει δεχτὴ πολὺ δυνατὰ τὴν ἐπίδραση τῆς ἀνατολικῆς μουσικῆς, καὶ ἀσχετα μὲ αὐτὸ πολὺ λίγο ἐνδιαφέρον ἀξίζει. Ἀπεναντίας ἡ τεχνικὴ ἐξέταση τῶν δύο πρώτων εἰδῶν ἀφήνει τὴν ἐντύπωση ὅτι σχηματίζουν ἓνα ἄρτιο καὶ συνεκτικὸ μουσικὸ σύστημα, που ἔχει μεγάλη πρωτοτυπία, γιὰτὶ δὲ θυμίζει ἀπολύτως καμὴν ἄλλη γνωστὴ μουσικὴ. Καμιά ὁμοιότητα μὲ τις ἀνατολικὲς μουσικὲς, μολοντί ἔχει μαζί τους κοινὲς μερικὲς κλίμακες, καμιά ὁμοιότητα καὶ μὲ τὸ γρηγοριανὸ ἄσμα. Κάποια μακρινὴ συγγένεια μπορεῖ κανεὶς νάβρῃ σὲ μερικὰ ἄσματα τῆς ἀρμένικῆς ἐκκλησίας.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ — ἐνωῶ κυρίως τὰ δύο σύντομα εἶδη — ἀξίζει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μουσικῶν — ὅπως καὶ τὸ ἔχει ἀλλωστε, δικῶν μας καὶ ξένων* — καὶ πρέπει νὰ διατηρηθῇ καὶ νὰ καλλιεργηθῇ μὲ τὴν ἁρμονία, ἂν, καθὼς θὰ ἀποδείξω παρακάτω, ἡ ἐναρμόνισή της εἶναι δυνατὴ. Ὅσο γιὰ τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς της, αὐτό, καθὼς εἶπαμε, θὰ τὸ ξεκαθαρίσουν οἱ ἱστορικοί. Σημειῶνω μονάχα ἓνα παράδοξο πρᾶμα, ὅτι τὸ ζήτημα αὐτὸ βγαίνει στὴ μέση μονάχα ὅταν γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐναρμόνιση, καί,

* Ὁ Bourgault Duçoudray (Études sur la Musique Ecclésiastique Grecque) τὴν χαρακτηρίζει μὲ τὰ ἀκόλουθα λόγια: «... le chant de l'Église orientale a quelque chose dans son allure de moins lourd, de moins massif que le chant grégorien. Son caractère est plus musical et plus expressif dans le sens humain de ce mot. On y trouve moins de solennité que dans le plain chant, mais plus d'élan mélodique, plus d'abandon, plus de chaleur intime et un sentiment plus vif, plus passionné et plus tendre» (σ. 8). Καὶ σὲ ἄλλο μέρος, μιλώντας γιὰ ἓνα ἄσμα που παράθεται («Κύριε ἐκέκραξα», σὲ ἤχο β'), παρατηρεῖ: «Le second exemple est une mélodie d'une véritable sublimité d'expression. Sa beauté doit frapper tout le monde...» (σ. 26).

μιόλις κοπᾶσθ. τοῦτο, περνᾶ καὶ κεῖνο στὴν πίσω γραμμὴ. Καὶ ἐπειδὴ κάθε μουσικὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει μέσα του κι ἓναν ἱστορικὸ, τὸ πρᾶμα καταντᾶ ἀπλὴ κωλοσιεργία. Ἄν εἶναι ἀλήθεια ὅτι μιὰ ἀνακαινιστικὴ ἐργασία πρέπει νὰ στηριχθῇ σὲ ἀληθινὴ βάση, δὲν εἶναι λιγώτερο ἀλήθεια ὅτι ἡ προέλευση μιᾶς μουσικῆς που εἶναι σήμερα ἡ μουσικὴ τῆς ὀρθόδοξης ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, καὶ που τὴ στεγάζει ἐπισημῶς τὸ Οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετασθῇ, ἀσχετα μὲ τὴν ἐναρμόνιση, ἂν ὁκλήρηκε ἡ παραμικρὴ ἀμφισβόλια γι' αὐτὴν, τόσο μᾶλλον που ἡ μουσικὴ αὐτὴ, ὅσο κιὰν διαδοθῇ ἡ τετραφωνία, θὰ ἐξακολουθήσῃ πάντα νὰ ψάλλεται σὲ πολλοὺς ναοὺς μὲ τὴ μονόφωνη μορφή της, γιὰ λόγους οἰκονομικοῦς.

Τὰ διαστήματα.

Πρὶν ἐξετάσω τὸ ὄλικὸ τῆς β. μουσικῆς, δηλαδὴ τὰ διαστήματα καὶ τις κλίμακες της, θὰ θυμίσω στὸν ἀναγνώστη πὼς εἶναι τὸ ὅμοιο ζήτημα στὴν εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ.

Ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ θεωρητικῶς ἔχει βάση τὴ λεγόμενη φυσικὴ κλίμακα, δηλαδὴ τὴν κλίμακα ἐκείνη ὅπου ἡ σχέση μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν τῶν παλμῶν τῶν φθόγγων εἶναι ἡ πρὸ ἀπλὴ που μπορεῖ νὰ γίνῃ. Π. χ. σ' αὐτὴν οἱ ἀριθμοὶ τῶν παλμῶν τῶν τριῶν φθόγγων ντο, ρε, μι ἔχουνε σχέση ὅπως 8 : 9 : 10. Σ' αὐτὴν τὴν κλίμακα ἔχουμε ποιηκίλια διαστημάτων πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ κείνη που βρίσκουμε σ' ἓνα πιάνο. Τὸ διάστημα ντο - ρε, $\frac{9}{8}$ (μεγάλος τόνος), εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ ρε - μι, $\frac{10}{9}$ (μικρὸς τόνος) καὶ τὸ διάστημα μι - φα (ἡμιτόνιο) δὲν εἶναι μισὸς τόνος, παρὰ εἶναι μεγαλύτερο κι ἀπ τοῦ μεγάλου τόνου τὸ μισό. Ἄμα βάλουμε διέσεις καὶ ὑφέσεις, τὸ ντο # δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ ρε ♭ καὶ οὕτω καθ. Οἱ φθόγγοι τότε προχωροῦνε μὲ τὴν ἀκόλουθον σειρά:

ντο, ντο #, ρε ♭, ρε, ρε #, μι ♭, μι, φα ♭, μι #, φα κτλ.

καὶ γίνονται τὸ ὄλο εἴκοσι καὶ ἓνας στὴν κάθε κλίμακα.

Οἱ πραχτικὲς ὅμως ἀνάγκες τῆς μουσικῆς ὠδήγησαν τοὺς μουσικοὺς τῆς δόξης νὰ ἐπινοήσουνε μιὰ τεχνητὴ κλίμακα, τὴ λεγόμενη συγκεκριμένη, ὅπου ὁ μεγάλος καὶ ὁ μικρὸς τόνος γίνονται ἴσοι, τὸ διάστημα μι - φα γίνεται σωστὸς μισὸς τόνος, καθὼς καὶ τὰ διαστήματα ντο - ντο #, ρε ♭ - ρε, ἐπομένως τὸ ντο # συγχωνεύεται μὲ τὸ ρε ♭, τὸ μι συμπίπτει μὲ τὴν ὑφεση τοῦ φα καὶ τὸ φα μὲ τὴ διέση τοῦ μι. Ἔτσι ἡ κλίμακα περιέχει δώδεκα μονάχα φθόγγους.

Στὴν ἐξωτερικὴ τῆς μορφῆ βέβαια παρουσιάζεται ἡ κλίμακα αὐτὴ ὡς πρὸς ἀπλή ἀπ τὴν ἄλλη, που ἔχει 21 φθόγγους, καὶ ἴσως κάποιος θ' ἀπορήσῃ γιατί χαρακτηρίζουμε τὰ διαστήματα τῆς φυσικῆς κλίμακας γιὰ πρὸς ἀπλά. Ἀπλὸ ἢ φυσικὸ διάστημα ὀνομάζουμε ἐκεῖνο ὅπου ἡ σχέση τῶν ἀριθμῶν τῶν παλμῶν εἶναι ἀπλή, δηλαδὴ ἐκφράζεται μὲ δύο ἀκέραιους ἀριθμοὺς ὅσο τὸ δυνατό μικροῦς. Ἔτσι στὴ φυσικὴ κλίμακα, καθὼς εἶδαμε, τὸ διάστημα ντο-ρε εἶναι $\frac{9}{8}$, τὸ ρε-μι $\frac{10}{9}$, δηλαδὴ δὲν εἶναι ἴσα, ἐπομένως ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τῆς κλίμακας δὲν εἶναι ἀπλή, τὰ διαστήματα ὅμως εἶναι ἀπλά. Ἀντιθέτως, στὴν διαιρέσετε τὴν κλίμακα σὲ 12 ἴσα ἡμιτόνια γιὰ νὰ σχηματίσετε τὴν συγκερασμένη κλίμακα, οἱ φθόγγοι ντο, ρε, μι παρασταίνονται μὲ τοὺς ἀριθμοὺς

8, 8,9792... 10,0792....

Τὰ διαστήματα ντο-ρε καὶ ρε-μι εἶναι τώρα ἴσα, ἐπομένως ἡ κλίμακα εἶναι ἐξωτερικῶς πρὸς ἀπλή, ἀλλὰ τὰ διαστήματα εἶναι κάθε ἄλλο παρὰ ἀπλά.

Ἡ φυσικὴ κλίμακα εἶναι τὸ καθαυτὸ ὄργανο τῆς ἁρμονίας. Γιατὶ αὐτὴ ἴσα ἴσα ἢ ἀπλή σχέση μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν τῶν παλμῶν εἶναι ἡ αἰτία ποὺ δταν ἤχουσαν μαζί δύο ἢ περισσότεροι φθόγγοι, τὰ ἤχητικὰ κύματα συνταιριάζονται μὲ κάποιον τρόπο, καὶ ἡ συνδυασμένη τους ἐνέργεια στὴν αἰσθησὴ μας γεννᾷ τὸ σύνθετο αἰσθημα τῆς συγχορδίας, που εἶναι τὸ ὄλικὸ τῆς ἁρμονίας. Καὶ μὲ τὴ δύναμη τῆς ἁρμονίας ἢ φυσικῆς κλίμακας ἔχει ἐπιβληθῆ καὶ κυριαρχεῖ σήμερα στὴν αἰσθησὴ τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου.

Εἶναι πολὺ δύσκολο σήμερα νὰ καταλάβουμε πῶς αἰσθανόντανε καὶ πῶς τραγουδοῦσαν οἱ ἄνθρωποι ἄλλων ἐποχῶν, δταν ἀκολουθοῦσαν κλίμακες λίγο διαφορετικῆς. Τὸ φυσικὸ διάστημα εἶναι σήμερα αἰσθητικὴ ἀνάγκη, καὶ ἡ ἐκτίμησή του γιὰ ἓνα καλὸ ἀφτί εἶναι τόσο ἐξασφαλισμένη ὅσο εἶναι γιὰ ἓνα καλὸ μάτι ἢ αἰσθησὴ τῆς εὐθυγραμμίας ἢ τῆς παραλληλίας δύο γραμμῶν κ.τ.τ. Καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ βεβαίωση αὐτοῦ που λέω ἔρχεται ἀπ τὴν ἀπόλυτη συμφωνία διαφόρων ἀνθρώπων ἀπάνω στὴν ἐκτίμησιν ἑνὸς διαστήματος. Ἄν κουρδίσετε δύο χορδὲς ἑνὸς ὄργανου μὲ διάστημα πέμπτης ἢ τρίτης ἢ ὅποιο ἄλλο, δὲ θὰ βρεθοῦνε δύο ἄνθρωποι νὰ μὴ συμφωνοῦν ὅσο ἀφορᾷ τὴν ὀρθότητά του. Καὶ ὅσο ἔρχεται ἡ φυσικὴ, τὸ μετρᾷ, καὶ μᾶς βεβαιώνει πως εἶναι τὸ διάστημα τῆς φυσικῆς κλίμακας.

Ἄπ' αὐτὸ βγαίνει βέβαια τὸ συμπέρασμα, πως δταν δύο ἢ περισσότεροι ἄνθρωποι τραγουδοῦν πολυφωνικῶς δίχως τὴ συνοδεία κανε-

νὸς ὄργανου, ἐνὸς οἱ φωνῆς μᾶς κάνουν τὴν ἐντύπωση πως συμφωνοῦν τέλεια, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἀκολουθοῦν τὴ φυσικὴ κλίμακα.

Τώρα τί γίνεται μὲ τὴ συγκερασμένη κλίμακα; Αὐτὴ βέβαια, καθὼς καταλάβαμε, ἔχει ἐλαφριῆς παραφωνίες. Ἡ μεγάλη τρίτη π.χ., ντο-μι, εἶναι μεγαλύτερη ἀπ τὴ φυσικὴ. Ὁ φθόγγος ὁ μεταξὺ ντο καὶ ρε, δταν τὸν χρησιμοποιοῦμε ὡς ντο # εἶναι πολὺ ὑψηλός, δταν ὡς ρε 4 πολὺ χαμηλός, κτλ. Ἀλλὰ ἡ ἀκοή μας ἔχει ἓνα περιθώριο ἀνοχής, καὶ τὰ λάθη αὐτὰ βρίσκονται συνήθως μέσα σ' αὐτὸ τὸ περιθώριο καὶ ἐπομένως περνοῦν ἀπαρατήρητα, δηλαδὴ ὁ ἀκροατὴς παίρνει τοὺς φθόγγους γιὰ φυσικοῦς.

Ἄν τώρα κανεὶς τραγουδῆ μὲ συνοδεία πιάνου ἢ ἁρμόνιου, τότε βέβαια ἡ ἐπιβλητικὴ ἀνάγκη τοῦ νὰ συμφωνήσῃ μὲ τὸ ὄργανο τὸν κάνει ν' ἀκολουθῆ τὴ συγκερασμένη κλίμακα, δίχως συνήθως ν' ἀντιλαμβάνεται τὴ διαφορά. Ἄν ὁ ἴδιος ὅσο τραγουδῆσῃ μονάχος, τί θὰ συμβῆ; Πιθανὸ τότε ν' ἀκολουθῆ τὴ μιὰ κλίμακα καὶ τότε νὰ πέφτῃ στὴν ἄλλη, ἢ ν' ἀκολουθῆ τὴν πυθαγορικὴ κλίμακα, καθὼς εἶδειξαν κάποια πειράματα. Αὐτὸ θὰ ἐξαρτηθῆ ἀπ τὴ λίγη ἢ πολλὴ ἐπίδραση που ἔχει δεχτὴ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἀπ τὴ συγκερασμένη κλίμακα. Ἐπειτα εἶδω θὰ παίξῃ βέβαια ρόλο ἢ μουσικὴ μνήμη, γιατί κάθε καινούριο φθόγγο τῆς μελωδίας τὸν κανονίζει ἀπάνω στὸν προηγούμενο που τὸν θυμᾶται. Ἀλλὰ ἡ μνήμη αὐτῆ, καὶ γιὰ ἓνα καλὸ ἀφτί, θὰ ἔχη βέβαια διαφόρους βαθμοὺς τελειότητας, ὥστε γιὰ τὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε τίποτε θετικὸ. Ἄλλωστε, καθὼς θὰ ἴδουμε, αὐτὴ δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει.

Ἐκεῖνο που μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι τὸ τί θὰ συμβῆ ἂν αὐτὸς ὁ ἴδιος ὅσο τραγουδῆσῃ πάλι χωρὶς ὄργανο, ἀλλὰ μαζί μὲ ἄλλες φωνῆς, σὲ πολυφωνία. Τώρα εἶναι ἀναγκασμένος νὰ προσαρμόσῃ κάθε φθόγγο του μὲ ἓναν ἢ περισσότερους ἄλλους φθόγγους, που τοὺς ἀκούει τὴν ἴδια στιγμῆ. Ἡ μουσικὴ μνήμη τώρα δὲν ἔχει δουλειά. Εἶναι φανερό πως ὁ τραγουδιστὴς μας θὰ μεταπέσῃ πάλι στὰ φυσικὰ διαστήματα. Μοιάζει μὲ ἓναν που χαράκωσε κάμποση ὄρα γραμμῆς μὲ στραβὸ χάρακα, καὶ ὁ ὅποιος βέβαια μὲ αὐτὸ δὲν ἔχασε τὸ αἰσθημα τῆς ἴσας γραμμῆς. Τὸ ἰδανικὸ διάστημα γιὰ τὸ σημερινὸ ἄνθρωπο εἶναι πάντα τὸ φυσικὸ. Ἄν κάποτε παραδέχεται ἄλλο, τὸ παραδέχεται μονάχα ἐπειδὴ τὸ παίρνει γιὰ φυσικὸ, τὸ δέχεται, νὰ ποῦμε, ὡς ἀντιπρόσωπο τοῦ φυσικοῦ. Γίνεται ἀκουστικὴ ἀπάτη. Ἔτσι στὴ φωτογραφία τῶν χρωμάτων καὶ στὸ χρωματιστὸ κινηματογράφο,

μὲ τὸ συνδυασμὸ τριῶν μόνο χρωμάτων ἀποδίδονται ἔλα τὰ φυσικὰ χρώματα μὲ ἀρκετὴ προσέγγιση ὥστε ὁ θεατὴς νὰ τὰ παίρνῃ γιὰ φυσικά.

Τώρα ποιά εἶναι τὰ διαστήματα τῆς β. μουσικῆς; Φαίνεται πως ἄλλοτε ἢ μουσικὴ αὐτὴ εἶχε μερικὰ διαστήματα διαφορετικὰ ἀπὸ κείνα που εἶναι σήμερα παγκόσμια. Φαίνεται πως εἶχε καὶ διαστήματα μικρότερα ἀπὸ ἡμιτόνια, τριτημόρια καὶ τεταρτημόρια τόνου. Εἶχε καὶ ιδιαίτερα σημεῖα διέσεων καὶ ὑφέσεων γιὰ τὴ σήμανσή τους. Τὰ σημεῖα σώζονται καὶ σήμερα, ἀλλὰ, μαζὶ μὲ κάμποσα ἄλλα, ἔχουν τὴν ἴδια σημασία που ἔχουνε στὴ γλῶσσα μας ἢ δασεῖα καὶ ἢ περιπωμένη.

Οἱ συγγραφεῖς τῶν Θεωρητικῶν δίνουν ἀριθμοὺς μὲ τὴ βεβαίωση πως αὐτοὶ παρασταίνανε στὴν ἐποχὴ τους τὰ διαστήματα. Ἄλλὰ εἶχαν αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς τὰ ἐπιστημονικὰ ἐφόδια γιὰ νὰ τὰ προσδιορίσουν; Μᾶλλον τὸ ἐναντίο φαίνεται νὰ ἀληθεύῃ, δταν ἐξετάσῃ κανεὶς τὴ μέθοδό τους. Π.χ. ὁ Χρῦσανθος, που τὸ «Θεωρητικόν» του λογαριάζεται ὡς τὸ σπουδαιότερο ἔργο αὐτοῦ τοῦ εἶδους, νομίζει πως ἂν μιὰ χορδὴ πατημένη σ' ἓνα σημεῖο δίνῃ ντο, καὶ πατημένη σ' ἓνα ἄλλο σημεῖο δίνῃ ρε, τότε καὶ ἂν πατηθῇ στὴ μέση ἀκριβῶς μεταξύ τῶν δυὸ σημεῖων θὰ δώσῃ φθόγγο ὑψηλότερο ἀπ τὸ ντο κατὰ μισὸ τόνο. Ἄλλὰ αὐτὸ εἶναι λάθος. Καὶ σήμερα κάποτε γίνονται ἀπόπειρες ἀπὸ μερικοὺς νὰ προσδιοριστοῦν ἐξαρχῆς τὰ διαστήματα, καὶ τὰ ἐξαγόμενα δὲ συμφωνοῦν οὔτε μὲ τὰ ἀρχαιότερα οὔτε μεταξύ τους.

Ἄλλωστε μιὰ γενικὴ παρατήρηση ἀρκεῖ γιὰ νὰ καταδικάσουμε ἐκ τῶν προτέρων ὅλες αὐτὲς τίς ἐργασίες. Ἄν ὑπάρχουν ἢ ὑπῆρξανε στὸν κόσμον ἄλλες κλίμακες ἀπ τὴ φυσικὴ, καὶ φαίνεται πως ὑπῆρξαν, ἐκεῖνο που κάνει τὴν οὐσία αὐτῶν τῶν κλιμάκων, ἐκεῖνο που τοὺς δίνει, νὰ ποῦμε ἔτσι, τὸ δικαίωμα νὰ ὑπάρχουν, εἶναι κάποια ἀριθμητικὴ σχέση μεταξύ τῶν ἀριθμῶν τῶν παλμῶν, σχέση που ἔστω καὶ νὰ μὴν εἶναι τόσο ἀπλή ὅσο εἶναι στὴ φυσικὴ κλίμακα, ἀλλὰ νὰ ἐκφράζεται πάντα μὲ ἀκέραιους ἀριθμοὺς ὅχι πολὺ μεγάλους. Τέτοια ἦτανε π. χ. ἡ πυθαγορικὴ κλίμακα. Μιὰ τέτοια σχέση εἶναι ὁ ἀπαραίτητος ὁρος γιὰ νὰ σταθῇ τὸ αἰσθημὰ μας, ἢ φυχή μας, σ' ἐκείνον τὸ φθόγγο, νὰ τὸν προσέξῃ καὶ νὰ τὸν κρατήσῃ ὡς ἓναν ιδιαίτερο σταθμὸ στὴν δεξύτητα τῶν ἤχων.

Ἄλλὰ τὰ διαστήματα τῶν Θεωρητικῶν δὲν ἐκπληρώνουν αὐτὸν τὸν ὄρο. Τῶντι ὅλοι οἱ συγγραφεῖς τὰ ὀρίζουν ὅχι μὲ ἀριθμητικὲς σχέ-

σεις, δηλαδὴ μὲ πηλίκα, ὅπως κάνει ἡ φυσικὴ, ἀλλὰ μὲ «τμήματα». Δὲ λένε δηλαδὴ, ὅπως κάμαμε παραπάνω, ὅτι τὸ διάστημα ντο-ρε εἶνε $\frac{9}{8}$, τὸ ρε-μι $\frac{10}{9}$, ἀλλὰ λένε: τὸ διάστημα ντο-ρε ἔχει 12 τμήματα, τὸ ρε-μι 9, τὸ μι-φα 7 καὶ οὐ. καθ. Τὰ τμήματα ἔλα στὴν κλίμακα γίνονται 68. Θὰ πῆ λοιπὸν πως κάποιο μικρὸ διάστημα που λέγεται *τμήμα*, βαλμένο 12 φορές ἀπάνω ἀπὸ τὸ ντο, θὰ μᾶς δώσῃ τὸ ρε, βαλμένο ἀκόμη 9 φορές θὰ δώσῃ τὸ μι, κτλ., καὶ ἂν τέλος ἀρχίζοντας ἀπ τὸ ντο, τὸ βάλουμε 68 φορές, θὰ δώσῃ τὸ ἀπάνω ντο.

Καὶ ἐπειδὴ τὸ διάστημα ντο-ντο εἶναι 2, ἂν τὸ διάστημα τοῦ ἐνὸς τμήματος τὸ ὀνομάσουμε x, θὰ βροῦμε*

$$x^{68} = 2, \text{ ἐπομένως } x = \sqrt[68]{2}.$$

Αὐτὸ εἶναι τὸ ἓνα τμήμα. Τώρα αὐτὸ, δταν τεθῇ 12 φορές ἀπάνω ἀπ τὸ ντο, θὰ δώσῃ τὸ ρε, δταν 21 φορές, θὰ δώσῃ τὸ μι, κτλ. Δηλαδὴ θὰ ἔχουμε

$$\text{ντο} = 1, \quad \rho\epsilon = \left(\sqrt[68]{2}\right)^{12}, \quad \mu\iota = \left(\sqrt[68]{2}\right)^{21} \quad \text{κτλ.}$$

Ἄλλὰ ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἀριθμοὶ εἶναι ἀσύμμετροι, δηλαδὴ δὲν μποροῦν νὰ παρασταθοῦνε μὲ κανένα κλάσμα, μὲ κανένα πηλικοῦ δυὸ ἀκέραιων ἀριθμῶν, ὅσο μεγάλοι κιὰν εἶναι, ἐπομένως δὲν μποροῦν νὰ παρασταίνουνε μουσικὸ φθόγγο.

Λοιπὸν μποροῦμε μιὰ φορὰ νὰ βεβαιώσουμε πως τὰ ἀληθινὰ διαστήματα τῆς β. μουσικῆς δὲν τὰ ἤδραν οἱ συγγραφεῖς τῶν Θεωρητικῶν. Οἱ ἀριθμοὶ που μᾶς δίνουν μποροῦν τὸ πολὺ νὰ προταθοῦν γιὰ διαστήματα κατὰ προσέγγιση, ὅπως εἶναι τὰ διαστήματα τῆς συγκεκριμένης κλίμακας τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, ὅχι ὅμως ὡς τὰ ἰδανικά διαστήματα τῆς β. μουσικῆς ὅπως τὰ τῆς φυσικῆς κλίμακας εἶναι τὰ ἰδανικά διαστήματα τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς.

Ἄλλὰ καὶ μὲ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἔννοια δὲν ἐμπνέουν ἐμπιστοσύνη, ἀφοῦ, καθὼς εἶπα, ἡ ἐργασία μὲ τὴν ὁποία βρέθησαν δὲν εἶχε βάση

* Γιὰ νὰ βροῦμε ἀπὸ ἓνα φθόγγο ἓναν ἄλλον, πρέπει νὰ πολλαπλασιάσουμε μὲ τὸ ἀντίστοιχο διάστημα. Ἐτσι π. χ., δταν λῆμε πως τὸ διάστημα ντο-ρε εἶναι $\frac{9}{8}$, θὰ πῆ πως, ἂν τὸ ντο ἔχῃ 400 παλμούς, τὸ ρε θὰ ἔχῃ $400 \times \frac{9}{8} = 450$. Ὅμοια καὶ ἐδῶ, γιὰ νὰ παράσῃ ἀπ τὸ ντο (που τὸ ὑποθέτουμε 1) στὸ ἀπάνω ντο (που θὰ εἶναι 2), θὰ πολλαπλασιάσουμε τὸ 1 μὲ x 68 φορές.

επιστημονική. Μόνο μιὰ φορά, όσο ξέρω, έγινε σοβαρή δουλειά πρὸς αὐτὴν τῆ διεύθυνση. Στὰ 1881 συστήθηκε στὴν Πόλη μιὰ πατριαρχικὴ Μουσικὴ ἐπιτροπὴ γιὰ νὰ μελετήσῃ τὸ ζήτημα. Ὁ καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν Ἀνδρέας Σπαθάρης, μέλος τῆς ἐπιτροπῆς, ἔκαμε τὸ ἐπιστημονικὸ μέρος τῆς ἐργασίας. Σύμφωνα μὲ τὰ συμπεράσματα τῆς ἐπιτροπῆς κατασκευάστηκε ἕνα ἀρμόνιο, « ψαλτήριον », γιὰ νὰ χρησιμεύῃ στὴ διδασκαλία τῆς μουσικῆς, ὥστε νὰ μὴ χαθοῦν τὰ διαστήματα τῆς.

Εἶπα «γιὰ νὰ μὴ χαθοῦν». Φαίνεται, ἀλήθεια, πὼς ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ζούσαν ἀκόμη τὰ παλιὰ διαστήματα τῆς β. μουσικῆς στὸ λάρυγγα καί, τὸ κυριώτερο, στὸ αἶσθημα μερικῶν ἀνθρώπων, εἶχε ὅμως ἀφανῆ ὁ κίνδυνος. Νὰ τί ἔγραφε ἡ ἴδια ἡ ἐπιτροπὴ στὰ πρακτικὰ τῆς:

« Προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ εἰσβολὴ καὶ ἐπικράτησις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μέλους. . . . ἐπαπειλεῖ διὰ τῆς ἐνεργείας ἐπὶ τῆς ἡμετέρας μουσικῆς νὰ ἐξαφανίσῃ τέλεον τὴν οὐσίαν τοῦ μέλους, τὸν μείζονα τόνον νὰ συγχύσῃ μετὰ τοῦ ἐλάσσονος, τὸν ἐλάχιστον μετὰ τοῦ ἡμιτονίου, καὶ νὰ ἐξαλείψῃ τὸ ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν διαστημάτων τούτων προερχόμενον θάλαγγτρον τῆς μονοφώνου μουσικῆς. Ἡ διαφορὰ αὕτη παρατηρεῖται προχωροῦσα ἐνόσω ἐκλείπουσιν οἱ γέροντες διδάσκαλοι. . . .

» Ὁμολογουμένως πολλῶν ἐπαίνων ἐστὶν ἀξία ἡ τάξις τῶν μουσικοδιδασκάλων καὶ ἱεροφαιτῶν, οἵτινες ἐμμένουσιν εἰς τὴν διατήρησιν τῶν ἀρχαίων γραμμῶν, καὶ τοῦ γενικοῦ χαρακτήρος τοῦ μέλους, ἀλλ' ἀδυνατοῦσι καὶ οὗτοι ν' ἀντιπαλαίσωσι κατὰ φυσικοῦ αἰτίου, οἷόν ἐστιν ἡ ἐπίδρασις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μέλους. . . . Κατὰ τὴν γνώμην τῆς ἐπιτροπῆς ἡ περὶ τούτου ἐπανόρθωσις τῆς μουσικῆς μετὰ παρέλευσιν χρόνου τινὸς ἤθελεν εἶσθαι ὅλως ἀνέφικτος. . . . »

Καὶ τώρα κατάλαβε ὁ ἀναγνώστης ἀπ' ἐλα αὐτὰ τὰ εἰσαγωγικὰ ποῦ μοιραίως θὰ καταλήξω: Σήμερα ἡ β. μουσικὴ ψάλλεται στὴ φυσικὴ κλίμακα. Τὰ παλιὰ διαστήματα ὑποχωρήσανε στὴ δυνατὴ ἐπίδραση τῆς φυσικῆς κλίμακας, που κυριαρχεῖ σήμερα στὴν αἴσθησις τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου. Τὸ πατριαρχικὸ ψαλτήριον ἦτανε τὸ τελευταῖο σωσίβιο που ρίχτηκε στὴ βυζαντινὴ κλίμακα γιὰ νὰ τὴν ἐμποδίσῃ νὰ πνιγῇ μέσα στὸν ὠκεανὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς.

Κάπου κάπου βέβαια ἀκούονται μερικὲς ἐλαφριᾶς παραφωνίες. Ἴσως κάποια λείψανα τῆς παλιᾶς κλίμακας νὰ σώζονται στὸ λάρυγγα μερικῶν ψαλτῶν, ἀλλὰ δὲ σώζονται στὸ ἀπτι τῶν ἀκροατῶν καὶ ἡ μουσικὴ ἔχει βέβαια ἔδρα καὶ κριτήριον τὴν ἀκοή καὶ ὄχι τὸ λάρυγγα.

Ὅταν ἕνα διάστημα χαρακτηρίζεται ἀπ τὴν ἀκοή ὡς παραφωνία, τὸ διάστημα ἐκεῖνο ἔπαψε νὰ ὑπάρχῃ στὴ μουσικὴ, ἀδιάφορο ἂν κάποια φωνὴ μπορῇ νὰ τὸ ἐκτελέσῃ. Μπορεῖ ἀκόμη μερικοὶ ψάλτες, ἀπὸ θεωρητικούς λόγους ὠδηγημένοι, νὰ προσπαθοῦν κάποτε τεχνητῶς νὰ κάμουν ἕνα τρίτημόριο ἢ ἕνα τεταρτημόριο τοῦ τόνου. Ὁ ἀκροατὴς ἔν' ἀπ τὰ δύο θὰ κάμῃ: ἢ ὁ φθόγγος θὰ εἶναι μέσα στὸ ὄριο τῆς ἀνοχῆς του καὶ τότε θὰ τὸν συγχύσῃ μὲ τὸ γειτονικὸ τοῦ φθόγγου, ἢ θὰ εἶναι ἔξω ἀπ τὸ ὄριο, καὶ τότε θὰ τὸν χαρακτηρίσῃ ὡς παραφωνία. Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ προσπάθεια τοῦ ψάλτη εἶναι ἀσκοπη, στὴ δεύτερη βλαβερή. Οἱ ψάλτες μας εἶναι πολὺ πίσω στὴ γενικὴ καλαισθησία. Ἀπορροφημένοι ἀπὸ νεκροὺς κανόνες που μάθαν ἀπ τὰ θεωρητικά, φαίνονται γὰ πιστεῦν πὼς σώνει νὰ ἐκτελοῦν πιστὰ καὶ τυπικὰ ἐκεῖνες τὶς παραγγελίες γιὰ νὰ προκύψῃ καλλιτεχνία. Καὶ ὅταν καμιά φορά ἐκφράζονται γραφτικῶς ἀπάνω σ' αὐτὰ τὰ ζητήματα, βλέπει κανεὶς ὅτι κολακεύεται ἡ ἐθνικὴ τους φιλοτιμία ἐπειδὴ ἡ μουσικὴ μας τάχα ἔχει μικρότερες ὑποδιαίρεσεις τοῦ τόνου ἀπ τὴν εὐρωπαϊκὴ. Ἡ αἴσθησή μας λοιπὸν εἶναι πιὸ λεπτὴ, ἐνῶ τῶν ἄλλων εἶναι ἐκφυλισμένη, μόνο χοντρά πράγματα μπορεῖ ν' ἀντιληφτῇ. Εἶναι ἀνίκανοι νὰ καταλάβουν ὅτι ἡ μουσικὴ, καὶ κάθε καλλιτεχνία, δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ στοιχεῖα που νὰ ἐκπληρῶνουν ὠρισμένες θεωρητικὲς ἀπαιτήσεις, παρὰ ἀπὸ στοιχεῖα που ἀνταποκρίνονται σὲ ὠρισμένη αἰσθητικὴ ἀνάγκη. Ἄν ἦταν ἀλλιῶς, ἂν ἡ ἀξία τῆς μουσικῆς ἦταν ἐξαρτημένη ἀπ τὸ βαθμὸ που θὰ ὑποδιαίρεσομε τὰ διαστήματα, τότε βέβαια θὰ συνερχόταν ἕνα παγκόσμιον συνέδριον ἀπὸ μουσικοὺς γιὰ ν' ἀποφασίσῃ τὴ διαίρεση τοῦ τόνου σὲ δέκα μέρη, που νὰ γίνῃ ἔτσι ἡ μουσικὴ τελειότερη.

Ἡ βεβαίωσή μου πὼς ἡ β. μουσικὴ ψάλλεται στὴ φυσικὴ κλίμακα χρειάζεται ἀπόδειξη, χρειάζεται κάποια ἀντικειμενικὴ ἐπικύρωση. Αὕτη πρέπει νὰ φέρω τώρα.

1ο. Τὴ φυσικὴ κλίμακα κυρίως τὴν ἀναγνωρίζει κανεὶς ὅταν ἀκοῦῃ δυὸ ἢ περισσότερους φθόγγους μαζί. Ἐκεῖνο τὸ σύνθετο αἶσθημα τῆς συγχορδίας, καθὼς παρατήρησα πιὸ ἀπάνω, εἶναι ἴσο βέβαιον μαρτύριον πὼς ἔχει κανεὶς νὰ κάμῃ μὲ φυσικὰ διαστήματα. Καὶ λοιπὸν στὴν ἐκκλησία δὲν εἶναι δύσκολον ν' ἀκούσομε δυὸ φθόγγους μαζί, ἐπειδὴ ὑπάρχει τὸ μέλος καὶ τὸ ἴσον. Τυχαίνει π. χ. τὸ ἴσο νὰ εἶναι ντο καὶ τὸ μέλος νὰ κάμῃ μιὰ προσωρινὴ κατάληξιν στὸ μι. Τὴ στιγμὴ ἐκείνη ὁ ἀκροατὴς, ὑποθέτω καὶ ὁ ἴδιος ὁ ψάλτης, ἔχουν καθαρὰ τὸ αἶσθημα τῆς μεγάλης τρίτης ντο-μι, τῆς φυσικῆς μεγάλης τρι-

της, που γεννιέται ἀπ τὸ διάστημα 4:5. Καὶ στὴν ἀναγνώριση αὐτοῦ τοῦ διαστήματος δὲ χωρεῖ καμιὰ ἀμφιβολία, γιατί τὸ αἰσθημὰ του εἶναι βαθιὰ ριζωμένο στὴν ψυχὴ κάθε ἀνθρώπου που ἔχει σωστὸ ἄφτι καὶ που βρίσκεται σ' ἐπαφὴ μὲ τὴ σημερινὴ ζωὴ. Γιατί ἡ κοινὴ διαφωνη καντάδα δὲν εἶναι ἄλλο παρά μιὰ σειρά ἀπὸ μεγάλες καὶ μικρὲς τρίτες (φυσικὲς), ἐνῶ τὸ διάστημα ντο-μι τῶν θεωρητικῶν εἶναι μικρότερο ἀπὸ $\frac{5}{4}$.

Σ' αὐτὸ θὰ μπορούσε κανεὶς λογικῶς ν' ἀντιτάξῃ τὸ ἐξῆς: Ἄφοῦ παραδέχεσαι πως τὸ διάστημα ντο-μι τῆς συγκερασμένης κλίμακας, ἂν καὶ λαθεμένο, ὁ ἀκροατὴς τὸ παίρνει γιὰ φυσικὸ, ποῦ ξέρομε ἂν καὶ τὸ ντο-μι που ἀκοῦμε στὴν ἐκκλησία δὲν εἶναι τὸ διάστημα τῶν θεωρητικῶν, που κι αὐτὸ βέβαια λίγο διαφέρει ἀπ τὸ φυσικὸ, καὶ τὸ παίρνουμε ἐμεῖς γιὰ φυσικὸ;

Σ' αὐτὸ θὰ παρατηρούσα ὅτι τὸ ἀπώτερο συμπέρασμα ὅπου θέλω νὰ φτάσω δὲν εἶναι ἂν ἡ β. μουσικὴ ἀκολουθῇ ἢ ὄχι τὴ φυσικὴ κλίμακα, ἀλλὰ ὅτι μπόρεῖ νὰ ἐναρμονιστῇ. Ἄν λοιπὸν παραδέχεστε πως αὐτὸ τὸ διάστημα, χωρὶς νὰ εἶναι τὸ φυσικὸ, μοιάζει τόσο πολὺ μὲ τὸ φυσικὸ ὥστε νὰ γίνεται τέλεια ἢ ἀκουστικὴ ἀπάτη, τότε θὰ πῆ πως ἡ μουσικὴ μας καὶ μὲ αὐτὸ τὸ διάστημα μπόρεῖ νὰ ἐναρμονιστῇ.

Ἄλλὰ, ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτὸ, θεωρῶ βέβαιον ὅτι σήμερα μιὰ φωνή, ἀκολουθώντας ἐλεύθερα (δηλαδὴ χωρὶς ὄργανο), μιὰν ἄλλη φωνή, δὲν μπορεῖ νὰ κάμῃ ἄλλο διάστημα ἀπ τὸ φυσικὸ*.

2ο. Πολὺ συχνὴ εἶναι στὴ β. μουσικὴ ἢ κατάληξῃ μι-ρε-ντο-σι-ντο, γραμμὴν μὲ δίεση στὸ σι, που σημαίνει πως αὐτὸ τὸ σι θ' ἀνεβῇ

* Ἐκεῖνος που κουρδίζει τὸ πιάνο ἀκολουθώντας τὴς πέμπτες λα, μι, σι, ... εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὴς κάμῃ λίγο λειψές, γιατί ἀλλιῶτικα ἡ συγκερασμένη κλίμακα δὲν μπορεῖ νὰ συμπληρωθῇ. Ἐ λοιπὸν, σ' αὐτὴν τὴ νόθεψή τῶν διαστημάτων ὀδηγίεται ἀπ τὴ μεγάλη πείρα, ἢ φύση δὲν τὸν ὀδηγεῖ. Γι' αὐτὸ ἕνας που ἔμαθε νὰ κουρδίσῃ μονάχα τὸ βιολί δὲ θὰ παύῃ στὸ κούρδισμα τοῦ πιάνου. Συνήθως στὴν ἀλήθεια καὶ δὲν πετυχαίνει στὸ ψέμα. Ὅμοια, τὴ φυσικὴ μεγάλη τρίτη ντο-μι κάθε μουσικὸς τὴ βρίσκει μὲ βεβαιότητα. Ἄν ὅμως ζητήσετε νὰ σᾶς δώσῃ τὴ συγκερασμένη μεγάλη τρίτη, ὄχι μονάχα ὁ βιολιστὴς δὲ θὰ μπόρῃ νὰ τὴν ἔβρῃ παρά οὔτε καὶ ὁ κουρδιστὴς τοῦ πιάνου, γιατί δὲν ἀπόχτησε τὴν πείρα γι' αὐτὸ, δὲν ἔμαθε νὰ ἐκτιμᾷ τὸ λάθος τῆς τρίτης. Θὰ τὴν ἔβρῃ μὲ μιὰ σειρά ἀπὸ πέμπτης ντο-σολ-ρε-λα-μι.

Τὸ συμπέρασμά μου εἶναι πως τὸ ἄφτι τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου τὸν ὀδηγεῖ μονάχα στὰ φυσικὰ διαστήματα. Γιὰ τ' ἄλλα χρειάζεται κάποια προσπάθεια καὶ ἰδιαίτερα τεχνάσματα. Ἐπομένως δύο φωνές ἐλεύθερες δὲν μποροῦν νὰ σχηματίσουν διάστημα ἄλλο ἀπὸ φυσικὸ.

κατὰ μισὸ ἡμιτόνιο, ὥστε τὸ διάστημα σι-ντο θὰ γίνῃ κάτι σὰν τέταρτο τόνου, διάστημα που δὲν τὸ παραδέχεται ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ. Αὐτὰ ὅλα εἶναι γραμμένα καὶ τὰ ἐπιβάλλει ἡ θεωρία τῆς β. μουσικῆς. Στὴν πραγματικότητά ὅμως ἰδοὺ τί γίνεται σήμερα: Σήμερα ἡ φράση αὐτὴ φάλλεται ἔτσι: μι-ρε-ντο-ντο-ντο. Μὲ τὸ νὰ ἔχῃ ὁ ψάλτης τὸ τέταρτο τοῦ τόνου μόνο στὸ νοῦ του, ὄχι καὶ στὸ αἰσθημὰ του, τοῦ ξεφεύγει τὸ σι# καὶ γίνεται τέλειον ντο.

Αὐτὸ συμβαίνει ἀνεξαιρέτως σὲ ὅλες τὴς ὅμοιες περιπτώσεις. Στὸν πλάγιον β' ἦχο ἀπαντιέται συχνὰ ἢ κατάληξῃ

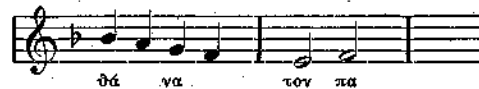
γραμμὴν μὲ τέτοιον τρόπο που νὰ σημαίνῃ πως τὸ διάστημα φα#-σολ πρέπει νὰ γίνῃ τέταρτο τόνου. Καὶ ἐκτελεῖται πάντοτε μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο:

Ὅμοια, στὴ φράση

τὸ πρῶτο φα# ἀκούεται σὰν φα# τῆς φυσικῆς κλίμακας, δηλαδὴ σχηματίζει μὲ τὸ ρε φυσικὴ μεγάλη τρίτη, τὸ δεύτερον φα# γίνεται καθαρὸ σολ. Καὶ στὸ «Χριστὸς ἀνέστη» ἡ φράση

ἀκούεται πάντα:

Ἄρκετὰ αὐτά. Ἡ ὑποδιαίρεση τοῦ ἡμιτόνιου δὲν ὑπάρχει σήμερα στὴ βυζαντινὴ μουσικὴ.

3ο. Μιὰ τελευταία ἀπόδειξη θὰ φέρω γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς θέσης μου πως ἡ β. μουσικὴ φάλλεται σήμερα στὴ φυσικὴ κλίμακα.

Στις μουσικές ἀκροάσεις που ἔδωκα στὸ Φιλολογικὸ σὺλλογο τῆς Πόλης ἀντιπροσωπεύονταν ὅλοι οἱ ἤχοι. Καὶ λοιπὸν, α) οἱ μελωδίες που ἐκτελοῦσαν οἱ παιδικὲς φωνές ἦταν οἱ γνωστὲς ἀπὸ τὴν ἐκκλησία σ' ὅλους τοὺς ἀκροατές, κανεὶς δὲν εἶχε νὰ παρατηρήσῃ τὴν παραμικρὴ ἀλλοίωση στὰ διαστήματα, β) οἱ φθόγγοι αὐτῶν τῶν ἴδιων μελωδιῶν συναρμολογόντανε μὲ τίς ἄλλες φωνές σὲ καθαρὲς συγχορδίες. Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ δεδομένα βγαίνει πῶς οἱ μελωδίες ἀκολουθοῦσαν τὴ φυσικὴ κλίμακα. Ἐκτὸς ἀνὰ θέλη κανεὶς νὰ ὑποθέσῃ πῶς ὑπάρχουν καὶ ἄλλα διαστήματα κατάλληλα γιὰ τὴν ἁρμονία. Ἄν καὶ δὲν μπορεῖ αὐτὸ νὰ στηριχθῇ, θὰ παρατηροῦσα τότε, ὅπως καὶ παραπάνω ἔκαμα, ὅτι ἐκεῖνο που μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι ὅτι ἡ μουσικὴ αὐτὴ, ὅποια κιὰν εἶναι αὐτὰ τὰ διαστήματα, μπορεῖ νὰ ἑναρμολογήσῃ σ' ὅλους τοὺς ἤχους, τουλάχιστο δὲν ὑπάρχει ἐμπόδιο ἀπὸ τὰ διαστήματα. Γιατί, καθὼς θὰ ἴδουμε πιὸ πέρα, ἡ ἀληθινὴ δυσκολία εἶναι ἄλλου.

Τὸ μόνον φαινόμενο που μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἓνα ἀπομεινάρει ἀπὸ κάποια προγενέστερη μορφή τῆς βυζαντινῆς κλίμακας εἶναι κάτι πρόσκαιρες μετακινήσεις μερικῶν φθόγγων πρὸς τ' ἀπάνω ἢ πρὸς τὰ κάτω, που τίς ὀνομάζουν ἑλξεις. Πρῶτα πολὺ περιέργοι, οἱ ἑλξεις δὲ σημειώνονται, καὶ ἐπομένως ὁ καθένας τίς κάνει ὅποτε θέλει καὶ ὅπως θέλει. Π. χ. στὴ φράση

Τὸ σολ καὶ τίς δύο φορές πρέπει νὰ ὑψωθῇ λίγο, δὶχως νὰ εἶναι γραμμὴν καμιά διέση. Καὶ κάποτε τὸ ἀκοῦτε λίγο ὑψωμένο, καὶ κάποτε περισσότερο, καὶ κάποτε ὅλως διόλου στὴ θέση του, φυσικὸ σολ. Τὴν ἀοριστία αὐτὴ μερικῶν φθόγγων δὲ σκέφτηκε κανένας νὰ τὴ διερθεῖ, μᾶλλον φαίνεται νὰ τὴ θεωροῦν πλεονέκτημα, ἐπειδὴ ἀφήνει ἐλεύθερο τὸ στάδιο στὴ στιγμιαία διάθεση τοῦ φάλη. Τὰ θεωρητικὰ γενικῶς μονάχα μιλοῦν γιὰ μερικοὺς φθόγγους που κάποτε ὑψώνονται ἢ χαμηλώνονται κατὰ ἓνα ἢ δύο τμήματα.

Ὅπως κιὰν εἶναι, αὐτὲς οἱ ἀγραφες διέσεις καὶ ὑφέσεις, που στὸ πιάνο πραγματικῶς ἤχοῦν πολὺ ἄσκημα (γιὰ τὴν παραπάνω φράση τὸ σολ # τοῦ πιάνου εἶναι πολὺ ὑψηλό), στὴ φυσικὴ κλίμακα που ἀκολουθοῦν οἱ ἐλεύθερες φωνές στὴν ἁρμονία ἀποδίδονται τέλεια.

Δυὸ ρωτήματα προβάλλουν τῶρα: α) πρέπει νὰ λυπηθοῦμε γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῶν ἀρχαίων διαστημάτων; μήπως ἔχασε ἡ μουσικὴ αὐτὴ τὸν

καθαυτὸ χαραχτήρα της; β) μποροῦμε νὰ τὰ ξαναφέρουμε στὴ ζωὴ τὰ παλιὰ διαστήματα;

Τὸ δεύτερο εἶναι περιττὸ καὶ νὰ συζητηθῇ. Θὰ ἦτανε σὰ νὰ θέλαμε νὰ ξαναφέρουμε στὴ γλῶσσα μας τὴν προφορὰ τῆς δασείας, τὴ διάκριση ὀξείας καὶ περισπωμένης, μακρόχρονων καὶ κοντόχρονων συλλαβῶν. Μὲ τὴν πῆχη καὶ μὲ ἀριθμοὺς δὲ γίνεται μουσικὴ.

Τὸ πρῶτο εἶναι βέβαια λεπτότερο ζήτημα. Πιθανὸν νὰ ἄλλαξε κάπως ὁ χαραχτήρας αὐτῆς τῆς μουσικῆς. Ἄλλὰ σήμερα ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἔχουμε ἓνα γεγονός ἀναμφισβήτητο — ἀναμφισβήτητο γιὰ μὴ μερίδα ἀνθρώπων, ἐκείνους που τὴ γνωρίζουν τὴ β. μουσικὴ — ὅτι ἡ μουσικὴ αὐτὴ, ὅπως εἶναι σήμερα, ἔχει νὰ παρουσιάσῃ πολὺ ὄρατα καὶ πολὺ πρωτότυπα ἄσματα. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος φανταζόμεστε ὅτι μὲ τὰ ἀρχαία τῆς διαστήματα ἡ μουσικὴ αὐτὴ θὰ ἀνταποκρινότανε βέβαια στὴν αἴσθησιν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ δὲν ξέρουμε ἀπολύτως τί ἐντύπωση θὰ ἔκανε σήμερα, μᾶλλον ἔχουμε τὴν πιθανότητα ὅτι θὰ τῆς βρῖσκαμε ἐλαφριῆς παραφωνίες. Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ὅσο λυπηρὸ θεωροῦσε ἡ ἐπιτροπὴ στὰ 1881 τὸ νὰ χαθοῦν τὰ παλιὰ διαστήματα, ἄλλο τόσο λυπηρὸ θὰ ἦτανε σήμερα γιὰ μᾶς τὸ νὰ ἐπιστρέψουμε σ' αὐτά. Ἡ μουσικὴ ὡς φυσικὸ φαινόμενο ἔχει βέβαια ἀντικειμενικὴ ὑπόσταση, ἀλλὰ ἡ μουσικὴ ὡς τέχνη ἔχει μόνον ὑποκειμενικὴ ὑπόσταση, καὶ παῦει νὰ εἶναι μουσικὴ μόλις πάψῃ νὰ εἶναι σὲ στενὴ ἀνταπόκριση μὲ τὴν αἴσθησίν μας. Ἐπομένως τὸ νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ φυσικὴ κλίμακα τότε μόνον θὰ ἦτανε δυστύχημα, ἀν εἶχε γίνει δὶχως νὰ συνοδευθῇ καὶ ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη μεταβολὴ στὴν αἴσθησίν μας. Ἄλλὰ αὐτὸ δὲ συνέβη, οὔτε καὶ μποροῦσε νὰ συμβῇ, γιὰ αὐτὰ τὰ δύο πράματα, μουσικὴ καὶ διαμόρφωση τῆς αἴσθησης, βρῖσκονται σὲ ἀδιάκοπη ἀμοιβαία ἐπίδραση, τὸ καθένα εἶναι συγχρόνως αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα τοῦ ἄλλου, καὶ γι' αὐτὸ μεταβάλλονται μὲ τέτοιον τρόπο ὥστε νὰ εἶναι πάντα σύμφωνα.

Οἱ ἤχοι.

Κατὰ τὰ θεωρητικὰ ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ ἔχει ὀχτώ ἤχους, ἐνῶ ἡ εὐρωπαϊκὴ ἔχει μόνον δύο. Ἡ σύγκριση αὐτὴ φαίνεται νὰ κολακεύῃ πολὺ τὴν ἐθνικὴ φιλοτιμία ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἔμαθαν νὰ προσέχουνε στὶς λέξεις καὶ ὄχι στὴν ἔννοια. Ἄλλὰ ἡ λέξις ἤχος στὴ β. μουσικὴ ἔχει ἔννοια στενωτέρη ἀπὸ κείνη που ἔχει ὁ ὄρος mode στὴν εὐρωπαϊκὴ. Οἱ δύο τρόποι τῆς εὐρωπαϊκῆς ξεχωρίζουνε μόνον ἀπὸ τὴν κλίμακα, ἀπὸ τὴν διάφορη σειρά διαστημάτων που ἀκολουθεῖ ὁ καθένας.

Κάθε μελωδία που κινείται στην κλίμακα του ματζόρε ανήκει στο ματζόρε. Στη βυζαντινή μουσική όμως υπάρχουν και ήχοι που κινούνται στην ίδια κλίμακα, έχουν την ίδια βάση, και όμως έχουν διάφορα ονόματα ή διάκρισή τους βασίζεται στη διαφορετική μορφή της μελωδίας και των καταλήξεων. Ἐννοείται πως με αυτήν την έννοια της λέξης ή ευρωπαϊκή μουσική θα είχε να παρουσιάσει κάμποσες χιλιάδες ήχους. Ὑστερα υπάρχουν δυο ήχοι, ο γ' και ο βαρύς, που άλλοτε είχαν στην κλίμακά τους κάποιο διάστημα μικρότερο από ήμιτόνιο και αποτελούσαν το λεγόμενο έναρμόνιο γένος. Σήμερα που το διάστημα αυτό έγινε σωστό ήμιτόνιο οι ήχοι αυτοί συγχωνεύονται με άλλους. Τό περίεργο είναι που συμβαίνει και τό αντίστροφο: ότι δηλαδή υπάρχουν και ήχοι που έχουν ούσιαστική διαφορά μεταξύ τους και όμως βρίσκονται τοποθετημένοι κάτω από τόν ίδιο τίτλο. Γενικά, ή κατάταξη τών ήχων στη θεωρία της β. μουσικής παρουσιάζει μεγάλη σύγχυση και άκαταστασία, είναι κάθε άλλο παρά επιστημονική.

Θά προσπαθήσω να δώσω εδώ μιὰ λογική ταξινόμηση τών ήχων, σύμφωνα με την ὄψη που παρουσιάζουμε σήμερα. Θά τους χωρίσω σε δυο κατηγορίες, εκσίνους που κινούνται άπάνω στην κοινή κλίμακα, τη διατονική, και κείνους που ακολουθούν τη λεγόμενη χρωματική.

Στην πρώτη κατηγορία, ακολουθώντας τη φυσική σειρά τών φθόγγων που έχουνε βάση, βρίσκουμε τους ακόλουθους:

1ο. Βάση ντο. Ὁ ήχος λέγεται πλάγιος δ', και αντιστοιχεί με τό ματζόρε της ευρωπαϊκής μουσικής.

2ο. Βάση ρε. Ἐδώ έχουμε δυο ήχους, τόν α' και τόν πλάγιο α'. Ὁ πρώτος, όταν κατεβαίνει κάτω από τό ρε έχει πάντοτε ντο φυσικό και σι φυσικό, επομένως δέν έχει τίποτε κοινό με μινόρε. Ἦχος ιδιόρρυθμος με χαρακτήρα φαιδρό. Ὁ πλάγιος πρώτος κάποτε μοιάζει με τόν πρώτο, αλλά πολύ συχνά κάνει κατάληξη μινόρε, τότε στο ρε και τότε στο σολ (με φα # και σι β). Στο παπαδικό μέλος δέν ξεχωρίζει διόλου από τόν πρώτο. Ἐχει και δεύτερη μορφή, που θα την ιδούμε παρακάτω.

3ο. Βάση μι. Ἦχος δ', ειδικότερα λέγεται, επειδή ο τέταρτος έχει κι άλλη μορφή.

4ο. Βάση φα, αλλά με ὕψωση στο σι, επομένως κλίμακα ματζόρε. Ἦχος γ' και βαρύς. Αὐτοί οι δυο είχανε μιὰ φορά τό διάστημα λα-σι β μικρότερο από ήμιτόνιο. Σήμερα ανήκουνε στο ματζόρε.

5ο. Βάση σολ (με φα φυσικό). Ἦχος δ' δεύτερη μορφή. Μόνο στο

παπαδικό μέλος άπαντιέται και δέν έχει άλλη ούσιαστική διαφορά από τόν πλάγιο τέταρτο παρά μόνο που κινείται περισσότερο γύρω στο σολ και σ' αυτό καταλήγει.

6ο. Βάση λα. Ἦχος πλάγιος α' δεύτερη μορφή. Μόνο στο εϊρμολογικό. Ὅταν κατεβαίνει κάτω από τό λα, παίρνει συνήθως τό φα με δίεση, και επομένως ως πρὸς τὰ διαστήματα δὲ διαφέρει καθόλου από τόν πρώτο.

7ο. Βάση σι. Ἦχος βαρύς δεύτερη μορφή. Αὐτός με τόν λέγεται συγγενέουον πολύ στην έντύπωση, επειδή έχουν κοινό χαρακτηριστικό που ή πρώτη βαθμίδα στην κλίμακά τους είναι ήμιτόνιο. Ὁ βαρύς έχει πέμπτη ἐλαττωμένη, σι-φα, ο λέγεται έχει την πέμπτη κάποτε καθαρή, μι-σι, αλλά και πολλές φορές ἐλαττωμένη, γιατί παίρνει συχνά τό σι με ὕψωση. Τὰ ιδιώματα αὐτὰ δίνουνε σ' αὐτούς τους δυο ήχους, θά ἔλεγα σ' αὐτὸν τόν ήχο, μιάν ἐξαιρετική πρωτοτυπία.

8ο. Ἡ χρωματική κλίμακα χαρακτηρίζεται από τό τριημιτόνιο διάστημα, που τό έχει δυο φορές. Είναι αὐτή:

ρε, μι β, φα #, σολ, λα, σι β, ντο #, ρε.*

Οί ήχοι που την ακολουθούν είναι ο β' και ο πλάγιος β'. Διακρίνονται καθαρά ο ένας από τόν άλλον μόνο στο στιχηραρικό είδος, και ή διαφορά είναι στην περιοχή της κίνησης και στη θέση και μορφή τών καταλήξεων. Ὁ δεύτερος περιστρέφεται γύρω στο λα και σ' αυτό καταλήγει. Σπανίως κατεβαίνει κάτω από τό φα #. Ὁ πλάγιος β' έχει μεγαλύτερη περιοχή και καταλήγει συνήθως στο ρε. Στο παπαδικό μέλος δὲ διαφέρουν καθόλου, και στο εϊρμολογικό επίσης υπάρχει κάποια σύγχυση μεταξύ τους. Ὁ πλάγιος β' κατά τὰ θεωρητικά είχε άλλοτε τὰ διαστήματα φα # - σολ και ντο # - ρε μικρότερα από ήμιτόνιο, αλλά και αὐτὰ σήμερα ἀρωμοιώθηκαν. Ὅταν τό μέλος σταθῆ μιὰ στιγμή στο φα # ἐνώ συγχρόνως ἀκούεται ἴσο τό ρε, σχηματίζεται καθαρώτατο τό φυσικό διάστημα της μεγάλης τρίτης. Οί δυο αὐτοί ήχοι έχουνε κάποια σχέση με τό μινόρε (σολ μινόρε); αλλά έχουνε χαρακτήρα ακόμη πιό μελαγχολικό.

Αὐτοί είναι σήμερα οί ήχοι της β. μουσικής. Με την πλατύτερη έννοια τοῦ ὄρου ήχος ή τρόπος, είναι πολύ λιγότεροι από ὄχτώ, με

* Δέν πρέπει να νομίσω ο αναγνώστης πως με την καινούρια αὐτή κλίμακα έχουμε κάποια αντίφαση πρὸς ο τι ἔλεγα στα προηγούμενα, πως ή βυζαντινή μουσική φάλλεται στη φυσική κλίμακα. Κι αὐτή ή κλίμακα αποτελείται από φθόγγους της φυσικής κλίμακας: αντί τοῦ μι της φυσικής έχει τό μι β της φυσικής κλ.

τῆ στενῆ ὁμῶς ἔννοια γίνονται, καθὼς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, κι ἀπὸ ὀχτῶ περισσότεροι. Τώρα, ἂν θέλουμε νὰ τοὺς ταξινομήσουμε κατὰ τὴ συγγένεια που ἔχουνε μεταξύ τους, θὰ σχηματίσουμε τὶς ἀκόλουθες οἰκογένειες:

1ο. Πλάγιος δ' (βάση ντο), τρίτος καὶ βαρὺς τῆς α' μορφῆς (βάση φα με σι ς) καὶ τέταρτος τῆς β' μορφῆς (βάση σολ). Ἀντιστοιχοῦνε μὲ τὸ ματζόρε.

2ο. Πρῶτος (βάση ρε) καὶ πλάγιος α' τῆς β' μορφῆς (βάση λα με φα #). Ἰδιόρρυθμος.

3ο. Πλάγιος α' τῆς α' μορφῆς (βάση ρε). Μοιάζει πολὺ μὲ μινόρε.

4ο. Τέταρτος τῆς α' μορφῆς, δηλαδὴ λέγετος (βάση μι) καὶ βαρὺς τῆς β' μορφῆς (βάση σι). Ἰδιόρρυθμος.

5ο. Δεύτερος καὶ πλάγιος β' (βάση λα καὶ ρε τῆς χρωματικῆς κλίμακας). Κάποια συγγένεια μὲ τὸ μινόρε, ἀλλὰ ἰδιόρρυθμος.

Πέντε ἤχοι λοιπὸν ξεχωρίζουνε καθαυτὸ στὴ βυζαντινὴ μουσικὴ. Τώρα, ἐπειδὴ ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ σημειώνει στὴ θεωρία τῆς μόνο δυὸ τρόπους, θὰ εἶναι σωστὸ ἀραγε νὰ ποῦμε πως ἡ β. μουσικὴ ἔχει κάποιον πλοῦτο ἀγνωστο στὴν εὐρωπαϊκὴ; Ὅχι βέβαια. Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε που ἡ εὐρωπαϊκὴ, ἂν καὶ καλλιεργεῖ ἰδιαίτερα τοὺς δυὸ τρόπους, ματζόρε καὶ μινόρε. ὡς γονιμώτερους σὲ μουσικὴ παραγωγή, ἐν τούτοις, μὲ τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία που ἀφήνει στὸ συνθέτη, δὲν ἀποκλείει καμιὰν ἄλλη κλίμακα. Ὅσο γιὰ τὴν ὀνομασία, λίγο φροντίζει. Τοποθετεῖ κάθε ἄλλη σειρά διαστημάτων σ' ἕναν ἀπ τοὺς δυὸ τρόπους τῆς, κατὰ τὸ βαθμὸ τῆς συγγένειας. Ἀποφεύγει νὰ δημιουργήσῃ ἄλλους ὄρους. Ἐχει περιορίσει τὸ λεξιλόγιό τῆς στὸ ἀπολύτως ἀναγκαῖο. Ἀπεναντίας στὴ βυζαντινὴ μουσικὴ ἐκεῖνο που παραπλανᾷ τοὺς εἰδικούς εἶναι ὁ πλοῦτος τοῦ λεξιλόγιου: Ὅχτῶ ὀνόματα ἤχων, καὶ κάμποσοι ἄλλοι ὄροι που δὲν τοὺς ἀνάφερα: σύστημα τοῦ διαπασῶν, σύστημα τοῦ τροχοῦ, σύστημα τοῦ τετραχόρδου, ἤχος πρωτόβαρος, ἤχος τρίφωνος, τετράφωνος, πεντάφωνος, ἐπιτάφωνος, κάμποσοι ἀραβικοὶ ὄροι: ἀτζέμ, χισάο, μουσταάο, νισαμπούρ... ὕστερα τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τῶν ἤχων: φρύγιος, λυδῖος, δωρῖος... αὐτὰ εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ ικανοποιήσουν τὴ λεξιλογικὴ δίψα καὶ νὰ φουσκώσουν τὴ φαντασία ἀνθρώπων που δὲ γνώρισαν ἀπὸ κοντὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ. Αὐτὰ εἶναι στὴν εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ συμπεριλαμβάνονται λιτότατα σ' ἕνα μόνο τεχνικὸ ὄρο, στὴ μαγικὴ λέξη modulation.

Αὐτὴ εἶναι βέβαια ἡ ἀλήθεια ὅσο ἀφορᾷ τὴν ποικιλία τῶν ἤχων.

Ἀλλὰ πρὶν κλείσω αὐτὸ τὸ ζήτημα, εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειώσω καὶ πάλι πως ἡ ἀλήθεια αὐτὴ δὲν ἀναιρεῖ βέβαια τὴν ἄλλη ἀλήθεια, ὅτι ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ ἔχει πολὺ γλυκὰ καὶ κατανουκτικά ἄσματα, ὅτι εἶναι ἕνας τέλειος τύπος θρησκευτικῆς μουσικῆς, καὶ ὅτι τὴ διακρίνει μιὰ ἰδιαίτερη πρωτοτυπία, που μεγάλο μέρος τῆς χρωσιέται στὴ συστηματικὴν χρῆση τῶν ἰδιόρρυθμων ἐκείνων ἤχων που εἶδαμε παραπάνω.

Ἡ ἑναρμόνιση.

Ἡ ἀντίδραση στὴν ἑναρμόνιση τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἔχει δυὸ μορφές. Ἡ μιὰ λέει πως δὲν πρέπει νὰ ἑναρμονιστῆ, ἡ ἄλλη πως δὲν μπορεῖ. Τὸ νὰ συζητηθῆ ἡ πρώτη γνώμη δὲν ἔχει βέβαια σήμερα τὸν τόπο του. Μόνο γιὰ τὴν ἱστορία ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε τὰ ἐπιχειρήματά της:

Ἡ ἑναρμόνιση τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς εἶναι «ὀποδούλωσις αὐτῆς εἰς ἄλλοτρίους καὶ ὀθνεῖους νόμους» («Φόρμιγξ» Ἀθηνῶν, 15-30 Ἰουνίου 1911). Οἱ νόμοι τῆς ἁρμονίας δὲν εἶναι βέβαια ἄλλοτριοι οὔτε ὀθνεῖοι, ἀφοῦ εἶναι φυσικοὶ νόμοι. Ὑπάρχει μουσικὴ ἰταλικὴ, μουσικὴ γερμανικὴ, μουσικὴ γαλλικὴ, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν νόμοι τῆς ἁρμονίας ἰταλικοὶ καὶ νόμοι τῆς ἁρμονίας γερμανικοὶ. Ἡ μονόφωνη μουσικὴ εἶναι ἡ μόνη που «προκαλεῖ θρησκευτικὴν κατάνυξιν», ἐνῶ ἡ ἁρμονικὴ μουσικὴ εἶναι καλὴ μονάχα γιὰ νὰ «τέρπηται καὶ νὰ καθυδύνη τὸ οὖς» (ἴδ. μέρος).

Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερο ἐπιχείρημα κι ἐδῶ, ὅπως σὲ κάθε προοδευτικὴ καινοτομία, εἶναι ἡ βρισιὰ καὶ ἡ συκοφαντία: Ἐκεῖνοι που καταγίνονται στὴν ἑναρμόνιση εἶναι «Ζωῆλλοι», εἶναι «χελῶναι θρασυδέιλοι» («Φόρμιγξ», 15-31 Αὐγ. 1910). Ἐχουν σκοποὺς «ὀπούλους καὶ πονηρούς», ἐργάζονται «καθ' ὅν τρόπον οἱ μαλλιαροί, ὅτινες ὑπὸ τὸ προσωπεῖον τῆς διαδόσεως καὶ ἐπικρατήσεως ζωῆς γλώσσης ὑποσκάπτουσι τὰ θεμέλια τῆς βασιλείδος τῶν γλωσσῶν». «Οἱ παίζοντες μὲ τὰς λέξεις εὐφυέστατοι ἑναρμονισταί»... «ἐπιτηδείως πλανώμενοι ἢ ἀπὸ σκοποῦ προσπαθοῦντες νὰ σοβαρεύωνται»... «ἐκμεταλλεύμενοι πρὸς ἴδιον ἑαυτῶν ὄφελος τὴν περὶ ἄλλα σοβαρώτερα ἔθνη ζητήματα μέριμναν τῆς ἐκκλησίας»... «ὕπὸ τὸ προσωπεῖον τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς σοβαρότητος»... «πονήρως καὶ κακοδοῦλως» προσπαθοῦν νὰ «διακωμωδῆσωσι καὶ διαπομπεύσωσι τὴν βυζαντινὴν μουσικὴν» καὶ νὰ τὴν κάμουν «γελοῖαν καὶ ἐμπυσομοῦ ἀξίαν»... «ἄλλους σκοποὺς ὑπόκρυπτοντες». «Οἱ μαλλιαρίζοντες ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ μουσικῇ ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἀνορθωτῶν αὐτῆς

νομίζουσιν ὅτι εἶναι τάχα δυνατόν νὰ πιστευθῶσιν ὑπὸ τῶν ἐπαϊόντων ὅσα ψευδόμενοι ἰσχυρίζονται». «Ἐναρμόνιαις... χαρακτηρισμοὶς εὐφυῆς, ἀλλ' ὅμως κακόδουλος ἄλλους σκοποὺς ὑποκρύπτων...».

Τὸ ὕβρεολόγιό αὐτὸ ὑποβλήθηκε στὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχῃ μετὰ τὸ σεμνὸ τίτλο «Ἑπόμνημα» ἀπὸ τὸν κ. Κ. Ψάχο, καθηγητὴ τῆς τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς στὸ Ὁδεῖο Ἀθηνῶν καὶ «Ἀρχοντα Μουσικοδιδάσκαλον τῆς Μ. Ἐκκλησίας», καὶ δημοσιεύθηκε στὴν «Πατρίδα» τῆς Πόλης (14 καὶ 15 Ἰουνίου 1913). Καὶ ἡ σύνταξις τῆς «Πατρίδος» (19 Ἰουνίου) δηλώνει ὅτι συμφωνεῖ μετὰ τὸ συγγραφέα τοῦ «ὑπομνήματος» στὸ ὅτι «ἡ ἑναρμόνιαις τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀποτελεῖ πρόσημα, ὑποκρύπτει ἄλλους σκοποὺς» κτλ., καὶ προσθέτει: «Ὁ κ. Σταματιάδης συνείθισεν ἀπὸ ἐτῶν, τόσον εἰς τὸ ζήτημα τοῦ μαλλιαρισμοῦ ὅσον καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἑναρμόνισεως τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, νὰ ἐπιδιώκῃ διὰ τῆς ρεκλάμας τὴν παραπλάνησιν τοῦ κόσμου...».

Καὶ ὁ «Μουσικὸς σύλλογος Φαναρίου» ἐκείνη τὴν ἐποχὴ δὲν ἔχανε τὸν καιρὸ τοῦ: ὕστερα ἀπὸ κάθε μουσικὴ ἀκρόασις που ἔδιναν στὸ Φιλολογικὸ σύλλογο συνεδρίαζε καὶ λάβαινε ἀποφάσεις. Καὶ στὰ 1913, λίγο ὕστερα ἀπὸ τὸ «ὑπόμνημα» τοῦ κ. Ψάχου, ὑπόβαλε στὸ πατριαρχεῖο ἕνα διεξοδικὸ ὑπόμνημα, που ποτὲ δὲ δόθηκε στὴ δημοσιότητα, καὶ ἔπου, καθὼς πληροφορηθήκαμε ἐξωδίκως, ἀπόδειχνε μετὰ ἐπιχειρήματα ἱστορικὰ, ἐθνικὰ καὶ τεχνικὰ πῶς ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ δὲν μπορεῖ καὶ δὲν πρέπει νὰ ἑναρμονισθῇ.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἀκόμη γιὰ τὴν ἱστορία, ὅτι στὴν Πόλιν ἡ ἀντίδρασις στὴν ἑναρμόνισιν ἔλαβε τόσο ταπεινὴ μορφή, ὥστε στὰ 1917 καταδέχτηκε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν κομιτατικὴν τρομοκρατίαν γιὰ νὰ πετύχῃ τὸ σκοπὸ τῆς: Ἕνας ὁμιλος κυρίων που ἐνεργούσανε γιὰ νὰ ἐφαρμόσουν τὴ βυζαντινὴν τετραφωνίαν σὲ μιὰ ἐκκλησίαν ἔλαβε πλαγίως τὴν προειδοποίησιν, ὅτι θὰ καταγγελθῇ στὴν τουρκικὴ κυβέρνησιν πῶς ἐτοιμάζει χορὸν γιὰ νὰ ὑποδεχθῇ τοὺς συμμάχους στὴν Ἁγία Σοφία. Καὶ ἡ ἐνέργεια φυσικὰ σταμάτησε.

Ἡ δευτέρη ἐνστασις, πῶς ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἑναρμονισθῇ σ' ὅλους τοὺς ἤχους, ἔχει χαραχτήρα ἐπιστημονικὸν καὶ ἀξίζει νὰ συζητηθῇ. Δυὸ μερίδες ἀνθρώπων τὴν ἀντιπροσωπεύουν.

Ἡ πρώτη μερίδα εἶναι πάλιν οἱ εἰδικοί τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Ἡ ἐπιστημονικὴ τους σκέψις ἀπάνω στὰ μουσικὰ ζητήματα εἶναι σχη-

ματισμένη ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὰ θεωρητικὰ τῆς μουσικῆς αὐτῆς, ἡ παρατήρησις δὲν εἶναι στὸ πρόγραμμά τους. Ἐπομένως ἔχουν ἀπὸ πρὶν σχηματισμένη τὴν πεποίθησιν, ἐπειδὴ τὸ λένε τὰ θεωρητικὰ, πῶς ἡ β. μουσικὴ ἔχει ἄλλα διαστήματα, καὶ προπάντων πῶς ἔχει τριτημόρια καὶ τεταρτημόρια, καὶ ἀπ' αὐτὸ συμπεραίνουν πῶς ἡ ἑναρμόνισις εἶναι ἀδύνατη. Καὶ τὴν πεποίθησίν τους αὐτὴ ἤρθε νὰ τὴν ἐνισχύσῃ κάποια ἄλλη πλάνη. Ἐπειδὴ συνήθως δὲν ἔχουν εἶδησιν τῆς διαφορᾶς που ὑπάρχει ἀπὸ τὴ φυσικὴν στὴ συγκερασμένη κλίμακα, νομίζουν πῶς ὁ τύπος τῆς κλίμακας μετὰ τὴν ὁποία γίνεται ἡ ἄρμονία εἶναι ἡ συγκερασμένη, καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ νὰ ἑναρμονισθῇ μιὰ μουσικὴ εἶναι ταυτόσημο μετὰ τὸ νὰ παιχθῇ στὸ πιάνο. Καὶ ἐπειδὴ ἔκαμαν τὴν παρατήρησιν, ὅτι οὐκ εἶμι ἐγὼ συμφωνῶ, ὅτι πολλὰς βυζαντινὰς μελωδίας πολὺ ἄσκημα ἀποδίδονται στὸ πιάνο, συμπεραίνουν λογικῶς πῶς ἡ ἑναρμόνισις εἶναι ἀδύνατη. Ἀλλὰ ἐμεῖς ξέρομε ἴσα ἴσα πῶς ἡ συγκερασμένη κλίμακα εἶναι μονάχα μιὰ ἐξοικονόμησις τῆς ἀνάγκης καὶ πῶς ἡ ἰδανικὴ κλίμακα γιὰ τὴν ἄρμονίαν εἶναι ἡ φυσικὴ. Ὅστε τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ἀν' οἱ βυζαντινὰς μελωδίας μποροῦν νὰ παιχθοῦν στὸ πιάνο, ἀφοῦ στὴν ἐκκλησίαν μόνο φωνητικὴ μουσικὴ ἔχουμε, ἀλλὰ ἀν' ἀκολουθοῦν τὴ φυσικὴν κλίμακα. Καὶ ἀφοῦ εἶδαμε πῶς αὐτὸ ἀληθεύει, ἔπεται πῶς ἐμπόδιο ἀπὸ τὰ διαστήματα δὲν ὑπάρχει στὴν ἑναρμόνισιν.

Ἐδῶ εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ γεννηθῇ μιὰ ἀπορία, καὶ πρέπει νὰ ἀπαντησῶ ἀπὸ πρὶν. Ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ὑποστηρίζω πῶς ἕνα εὐρωπαϊκὸν κομμάτι, δταν ἐκτελεθῆται μόνον μετὰ φωνῆς, ἀκολουθεῖ τὴ φυσικὴν κλίμακα, καὶ ὕστερα τὸ ἴδιον κομμάτι, δταν συνοδεύεται ἀπὸ ὄργανον, συμμορφώνεται μετὰ τὴν συγκερασμένην, καὶ πῶς τὴν ἀλλαγὴν αὐτὴν συνήθως οὔτε ὁ τραγουδιστὴς τὴν καταλαβαίνει οὔτε ὁ ἀκροατὴς. Καὶ ὅμως ὕστερα παραδέχομαι πῶς οἱ βυζαντινὰς μελωδίας, που ἀκολουθοῦν καὶ αὐτὲς τὴν φυσικὴν κλίμακα, δὲν μποροῦν κάποτε ν' ἀποδοθοῦν στὸ ὄργανον. Γιατί σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἡ μετάπτωσις ἀπὸ τὴν μιὰ κλίμακα στὴν ἄλλη εἶναι αἰσθητὴ, ἐνῶ στὴν πρώτη δὲν εἶναι;

Ἐδῶ ἀγγίζουμε ἕνα λεπτὸν ζήτημα, ἕνα εὐαίσθητον σημεῖον στὴν τεχνικὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς. Τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶναι ἡ ἐπίδρασις που εἶχε ἡ συγκερασμένη κλίμακα στὴν διαμόρφωσιν τῆς μουσικῆς αὐτῆς. Δὲν εἶναι λίγοι οἱ μουσικοὶ τῆς δύσης που παραδέχονται, πῶς ἡ συγκερασμένη κλίμακα, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος βοήθησε βέβαια τὴν μεγάλην ἀνάπτυξιν τῆς μουσικῆς, ἔγινε ὅμως μαζὶ καὶ ἡ αἰτία νὰ χαθοῦν πολλὰς λεπτότητές της. Καὶ εἶναι καιρὸς που βρισκεται στὴν

μελέτη τὸ τεχνικὸ πρόβλημα νὰ κατασκευαστοῦν ὄργανα κατὰ τὴ φυσικὴ κλίμακα, ἀλλὰ κάποια μερικὴ λύση ἔχει βρεθῆ μόνον γιὰ τὸ ἁρμόνιο.

Φαίνεται πως ἀληθινὰ τὸ ἀπτί μας ἐχάλασε λίγο μὲ τὴ συγκεκριμένη κλίμακα, ἔγινε πολὺ ἀνεκτικὸ. Ἀλλὰ, ὅσο γιὰ τὶς βυζαντινὲς μελωδίες, ἐπειδὴ δὲν τὶς ἀκούσαμε ποτὲ σὲ ὄργανο, ἡ ἀκοή μας διατηρεῖ ὅλη τὴν ἀπαιτητικότητά της, καὶ ξαφνίζεται ὅταν τὶς ἀκούσῃ λίγο χαλασμένες. Αὕτὴ εἶναι μιὰ γενικὴ παρατήρηση.

Ἀλλὰ, ἂν κοιτάξουμε καὶ στὶς λεπτομέρειες, θάβρουμε καὶ μιὰν ἄλλη ἐξήγηση, σχετικὴ μὲ τὴ μορφή τῶν μελωδιῶν που μεταχειρίζονται οἱ δύο μουσικῆς. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ἀλήθεια, ὅτι ἐκεῖνα τὰ διαστήματα ὅπου τὰ σφάλματα τῆς συγκεκριμένης κλίμακας εἶναι ἀνεπαίσθητα, ἐκεῖνα εἶναι που μεταχειρίζεται συστηματικώτερα ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ, καὶ δὲν ξέρω ἂν θὰ εἶναι πολὺ τολμηρὸ νὰ πῆ κανεὶς πως ἴσα ἴσα ἡ συγκεκριμένη κλίμακα τῶν ὀργάνων εἶναι που τὴν ἀνάγκασε νὰ περιοριστῇ σ' αὐτὰ καὶ ν' ἀποφεύγῃ τὰ ἄλλα. Ἐνα διάστημα πολὺ λαθεμένο στὴ συγκεκριμένη κλίμακα εἶναι τὸ τριημιτόνιο διάστημα (μῦ-φα#, ντο-ρε# κτλ.), που εἶναι πολὺ καλύτερο ἀπ' τὸ φυσικὸ. Τὸ διάστημα αὐτὸ τὸ ἔχει ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ μόνον στὸ μινόρε, μόνον μιὰ φορὰ στὴν κλίμακα καὶ ὄχι μόνιμο. Καὶ κατὰ ἀκόμη: Τὸ ἀπαντοῦμε προπάντων στὴν ὀργανικὴ μουσικὴ, εἶναι σχετικῶς σπάνιο στὸ ἄσμα. Ἀλλὰ καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση ἡ σύνθεση τοῦ κομματιοῦ γίνεται ἀπάνω σὲ ὄργανο, συνήθως στὸ πιάνο. Ὁ ἴδιος ὁ συνθέτης λοιπὸν τὴν πρώτη του γνωριμία μὲ αὐτὸ τὸ διάστημα τὴν κάνει ἀπάνω στὸ πιάνο, ἐπομένως δὲν ξαφνίζεται καθόλου ὅταν ὕστερα ἀκούσῃ τὴ φωνή, ἡ ὁποία, ἀκολουθώντας τὸ πιάνο, τὸ κάνει κι αὕτὴ συγκεκριμένο. Τὸ διάστημα αὐτὸ λοιπὸν στὴν εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ εἶναι, νὰ ποῦμε, ἐκ γενετῆς χαλασμένο. Μόνον μὲ αὕτην τὴ μορφή τὸ γνωρίσαμε.

Δὲ συμβαίνει τὸ ἴδιο στὴ βυζαντινὴ μουσικὴ. Σ' αὕτην τὸ τριημιτόνιο διάστημα τὸ γνωρίζουμε μόνον μὲ τὴ φυσικὴ του μορφή, ποτὲ δὲν τὸ ἀκούσαμε συγκεκριμένο. Καὶ τὸ ἔχει ἡ β. μουσικὴ στὸν δεύτερο καὶ στὸν πλάγιο δεύτερο, καθὼς εἶδαμε, δύο φορές στὴν κλίμακα καὶ μόνιμο, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλους ἤχους τὸ ἔχει συχνά, σχηματισμένο ἀπὸ ἔλξεις, καθὼς συμβαίνει στὸ παράδειγμα παραπάνω τῆς σελ. 44. (Διὰ ξύλου δ' Ἀδάμ). Ὅλα αὐτὰ στὴ φωνητικὴ ἁρμονία ἀποδίδονται τέλεια, που σημαίνει πως ἀνήκουν στὴ φυσικὴ κλίμακα, ἐνῶ στὸ ἁρμόνιο ἤχου ἔχουν πολὺ ἄσκημα καὶ ἡ ὅλη ἁρμονία γίνεται ἐκνευρι-

στικῆ*. Καὶ, ἂν καμιά φορὰ συνέβαινε νὰ μπῆ στὴν ἐκκλησία μας τὸ ἁρμόνιο ὅπως εἶναι σήμερα, δηλαδὴ μὲ τὴ συγκεκριμένη κλίμακα, αὐτὸ, θαρρῶ, θὰ γινόταν αἰτία νὰ ἀποκλειστοῦν σιγὰ σιγὰ αὐτοὶ οἱ ἤχοι ἀπὸ τὸ μουσικὸ μας σύστημα, που θὰ ἦταν ζημία. Γιατὶ, ἐπαναλαμβάνω, ἡ ἐφαρμογὴ που ἔκαμα ὡς τώρα δείχνει ὅτι στὴ φωνητικὴ ἐκτέλεση ἤχου ἔχουν πολὺ ὠραία καὶ ἔχουν πολλὴ πρωτοτυπία**.

Νομίζω πως μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ τὸ παράδοξο που εἶπαμε, ὅτι δηλαδὴ ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ ἀκούεται καλὰ καὶ στὶς δύο κλίμακες, ἐνῶ μερικὲς μελωδίες τῆς βυζαντινῆς γίνονται ἀγνώριστες ὅταν τὶς ἐκτελοῦμε στὸ ἁρμόνιο. Καὶ ἐκεῖνο που δίνει πολλὴ πιθανότητα σ' αὕτην τὴν ἐξήγηση εἶναι τὸ γεγονός που οἱ ἤχοι πρώτος, πλάγιος πρώτος, τρίτος καὶ βαρὺς μὲ βάση φα, που δὲν ἔχουν ποτὲ τὸ τριημιτόνιο διάστημα, ἀποδίδονται στὸ ἁρμόνιο τέλεια.

Αὕτὴ λοιπὸν εἶναι ἡ παρανόηση που, καθὼς ἔλεγα, κάνει τοὺς βυζαντινοὺς μουσικοὺς νὰ φρονοῦν πως ἡ μουσικὴ μας δὲν μπορεῖ νὰ ἐναρμονιστῇ ἐξαιτίας τῶν διαστημάτων. Εἶναι που νομίζουν πως ἡ ἰδανικὴ κλίμακα τῆς ἁρμονίας εἶναι ἡ συγκεκριμένη.

Ὁ κ. Κ. Ψάχος, που κάνει πολὺ χρήσιμη δουλειὰ ὅταν καταγίνεται στὴν περισυλλογὴ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, δοκίμασε ν' ἀποδείξῃ πως ἡ ἐναρμόνιση εἶναι ἀδύνατη, μ' ἕναν τρόπο πολὺ πρωτότυπο. Πῆρε ἕνα ἄσμα βυζαντινὸ καὶ παρακάλεσε ἕνα φίλο του νὰ τὸ ἐναρμονίσῃ, καὶ τὸ παρουσιάζει στὴ «Φόμιγγα» (15-30 Ὀκτ. 1910) μὲ τὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις: Τὸ κύριο μέλος που εἶναι στὴν πρώτη φωνή, ἀνήκει στὸ β' ἤχο καὶ ἀρχίζει ἀπὸ σολ (μὲ λαβ). Ὡς ἐδῶ πάει καλὰ, λέει. Μὰ ἐλάτε τώρα νὰ ἴδῃτε που τὸ μέρος τῆς δεύτερης φωνῆς, μὲ τὸ νὰ ἀρχίζῃ ἀπὸ μι, μοιάζει σὰν ἤχος τέταρτος, ἐπομένως ἔχουμε ὡς τώρα δύο ἤχους ἀνακατωμένους! Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ κατὰ τρομερώτερο ἀκόμη. Τὸ μέρος τῆς τρίτης φωνῆς, που ἀρχίζει ἀπὸ ντο, θυμίζει τὸν πλάγιο δ', κι ἔτσι γίνεται ἕνα φριχτὸ ἀνακάτωμα ἀπὸ τρεῖς ἤχους, που εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀποδώσῃ τὴν ἐντύπωση

* Τὴν παρατήρησιν αὕτη παρακαλῶ νὰ τὴ λάβῃ ὑπόψιν ὁ ἀναγνώστης, ἂν τυχὸν θελήσῃ νὰ ἐκτελέσῃ στὸ πιάνο τὰ σχετικὰ παραδείγματα, προπάντων τὸ «Τὸν τάφον σου Σωτήρ».

** Παρατήρησα ὅτι, ἀπ' τὸν καιρὸ που καταγίνουμαι συχνότερα μὲ βυζαντινὴ χορωδία, μοῦ εἶναι πῶς αἰσθητὴ ἡ παραφωνία τοῦ τριημιτόνιου διαστήματος, ὅταν τὸ ἀκούω ἀπὸ ὄργανο. Αὐτὸ σημαίνει πως ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ ὠρισμένως κατὰ χάνει μὲ τὴ συγκεκριμένη κλίμακα.

τοῦ κύριου μέλους. "Ὅπου ἔδει δεῖξαι. Κιὰν θέλετε νὰ καταλάβετε καλύτερα πόσο παράλογο εἶναι ἕνα τέτοιο πρᾶμα, διαβάστε παρακάτω, ὅπου ὁ ἀρθρογράφος φέρνει γιὰ παράδειγμα ἕνα κομμάτι εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς γιὰ πιάνο, ὅπου ἔκαμε ὁ ἴδιος ἕνα τέτοιο ἀφύσικο κρᾶμα, δηλαδή σ' ἕνα ᾄσμα ματζόρε ἔβαλε γιὰ συνοδεία στὸ ἀριστερὸ χέρι ἄρμονία μινόρε. Καὶ προσθέτει ὁ κ. καθηγητῆς τοῦ Ὁδείου Ἀθηνῶν: "Ἄν τὸ ἀφτί σας μπορῆ νὰ δεχτῆ αὐτὸ τὸ κομμάτι, τότε θὰ μπορέση νὰ ἐναρμονιστῆ καὶ ἡ βυζαντινὴ μουσικῆ.

Εἶναι ἄραγε ἀνάγκη νὰ ἀνασκευάσω αὐτὴν τὴν ἀπόδειξη; Τὰ γένη ματζόρε καὶ μινόρε δὲν μποροῦν βέβαια νὰ υπάρξουν μαζὶ στὴν ἴδια τονικὴ ἀπάνω, ἐπίσης καὶ δυὸ ἤχοι βυζαντινοὶ που ἔχουν φθόγγους ἀσυμβίβαστους. Ἀλλὰ ποῖος τοῦ εἶπε τοῦ κ. Ψάχου ὅτι τὸ ᾄσμα τῆς 2. φωνῆς στὴν παραπάνω ἐναρμόνιση θὰ ἔχη μορφή τέταρτου ἤχου, ἀφοῦ μόλις ἀνεβῆ ἀπάνω ἀπ τὸ σολ θὰ δώση λαβ; Καὶ τὸ ᾄσμα τῆς 3. φωνῆς τί λογῆς πλάγιος δ' θὰ εἶναι, ἀφοῦ διαν προχωρήση πρὸς τὰ κάτω θὰ δώση ἐπίσης λαβ, καὶ κάποτε θὰ ἔχουμε κι ἕνα ρεβ, καὶ ἄλλοτε τὸ λαβ θὰ μᾶς ὀδηγήση νὰ μεταχειριστοῦμε κι ἕνα μη — ἔλα αὐτὰ πρᾶματα ἄγνωστα καὶ στὸν δ' ἤχο καὶ στὸν πλάγιο δ', χωρὶς ἄλλο καὶ στὸν κ. καθηγητῆ; Τότε μόνο θὰ ἔστεκε ἡ ἀπόδειξη, ἂν ὑπῆρχε συγχρόνως στὴν πρώτη φωνὴ ἕνα λαβ καὶ σὲ μιὰν ἄλλη φωνὴ ἕνα λα φυσικὸ, ἀφοῦ στὸ παράδειγμά του βάζει στὸ δεξιὸ χέρι ἕνα φθόγγο φυσικὸ καὶ στὸ ἀριστερὸ τὴν ἴδια στιγμὴ τὸν ἴδιο φθόγγο μὲ ὕφεση.

Μὲ τὴ λογικὴ τοῦ κ. Ψάχου θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀποδείξη πὼς τὸ μινόρε τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς δὲν ἐναρμονίζεται, ἐπειδὴ ἡ κύρια συγχορδία του ἔχει ἀπάνω ἀπ τὸ λα ἕνα ντο, που εἶναι ἡ τονικὴ τοῦ ματζόρε, ἐπομένως ἔχουμε τὰ δυὸ γένη ἀνακατωμένα. Ὁ κ. Ψάχος ἔγραψε αὐτὸ τὸ ἀρθρο, ὅπως λέει ὁ ἴδιος μὲ τὸ ἀγαπητό του λεξιλόγιο, γιὰ νὰ «καταδείξη ποῦ ὄθει τὸν ἀνθρώπου ἡ ἐκ τῆς ἀμαθείας θρασυτῆς». Πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι τὸ κατώρθωσε.

Ἀλλὰ, ἐκτὸς ἀπ τοὺς εἰδικούς τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, υπάρχουν καὶ μουσικοὶ μὲ τὴν πλατύτερη ἔννοια τῆς λέξης, που κατέχουν τὴν τέχνη τῆς ἄρμονίας, που δὲν παραδέχονται κανένα ἐμπόδιο ἀπὸ τὰ ἀνύπαρκα τεταρτημόρια τοῦ τόνου, καὶ οἱ ὅποιοι μολαταῦτα φρονοῦν ὅτι οἱ περισσότεροὶ ἤχοι τῆς β. μουσικῆς δὲν μποροῦν νὰ ὑποταχθοῦν στὴν ἄρμονία, καὶ ἡ αἰτία εἶναι οἱ ἰδιότροπες κλίμακές τους. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ δυσκολία τώρα δὲν εἶναι στὴ φύση τῶν διαστημάτων, ἀλλὰ

στὴ σειρά τῶν διαστημάτων. Φρονοῦν αὐτοὶ οἱ μουσικοὶ πὼς μόνο τὸ ματζόρε καὶ τὸ μινόρε, μὲ τὴ στενότερη ἔννοια τῶν ὄρων αὐτῶν, δέχονται ἄρμονία, καὶ ἐπομένως ἕνας ἤχος σὰν τὸν λέγετο π. χ., μὲ βάση μι καὶ μὲ ἡμιτόνιο στὴν πρώτη βαθμίδα, που δὲν εἶναι βέβαια οὔτε ματζόρε οὔτε μινόρε, δὲν μπορεῖ νὰ ἐναρμονιστῆ.

Αὐτὴ εἶναι πραγματικῶς ἡ μόνη καὶ ἡ ἀληθινὴ δυσκολία, καὶ αὐτὴ εἶναι που ἔκαμε ὥστε εὐλὴ ἡ ἄρμονιστικὴ ἐργασία, που γίνεται μερικὲς δεκαετηρίδες τώρα, νὰ δώση ὅσο γιὰ τὴ χρησιμοποίησι τῶν βυζαντινῶν μελωδιῶν, πολὺ μέτρια ἐξαγόμενα.

Μὰ νὰ εἶναι ἄραγε ἀλήθεια πὼς οἱ ἤχοι αὐτοὶ εἶναι ἀνεπίδεκτοι ἄρμονίας; Ὁ κ. Θ. Πολυκράτης τὸ βεβαιώνει: «Ἡ βυζαντιανὴ ἡμῶν μουσικὴ πρέπει νὰ μείνῃ ἀθικτος, πρῶτον μὲν ὡς ἱστορικὸν κειμήλιον [τὰ κειμήλια που πρέπει νὰ μένουν ἀθικτα τὰ βάζουνε στὸ μουσεῖο, δὲν τὰ χρησιμοποιοῦν], δεύτερον δὲ διότι δὲν ἐναρμονίζεται... Διάφοροι οἱ κανόνες τῆς ἄρμονικῆς συνθέσεως τῶν μερῶν τῆς νεωτέρας μουσικῆς, διάφοροι δὲ αἱ συνθήκαι τῆς μελωδικῆς ποιήσεως. Ὁ μὲν μελωδὸς ἔχει ἀπεριόριστον ἐλευθερίαν, ὁ δὲ ἄρμονιστῆς ὑπόκειται εἰς δεσμούς καὶ συνθήκας, ὧν οὐδαμῶς δύναται νὰ παρεκκλίνῃ... Ἡ βυζαντιανὴ λοιπὸν μουσικὴ δὲν δύναται νὰ ὑποταχθῆ εἰς τοὺς κανόνες τῆς πολυφωνίας, διότι διάφορος ἡ διαίρεσις τῆς κλίμακος τῆς μᾶς, ἄλλοια δὲ ἡ τῆς ἄλλης. Τὸ πρᾶγμα εὐεξήγητον ἡ μὲν βυζαντιανὴ ἔλκουσα τὴν καταγωγὴν ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων διασώζει τοὺς κανόνες τῆς τότε μελικῆς ποιήσεως, ἡ δὲ πολυφωνία, γέννημα τῶν νεωτέρων χρόνων οὐσα ὅπως καὶ αἱ λοιπαὶ τέχναι καὶ φυσικαὶ ἐπιστήμαι, ἀκολουθεῖ ταῖς συνθήκαις τῆς νεωτέρας κοινωνικῆς ἀναπτύξεως καὶ ταῖς ἀπαιτήσεσι τῶν νεωτέρων χρόνων. Οὐδεμία λοιπὸν σχέσις τῆς μᾶς πρὸς τὴν ἄλλην...» («Φόρμιξ» 15-31 Ὀκτ. 1910).

Ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἀποψη τὸ πρᾶμα φαίνεται ἀπίστευτο. Ἡ ἄρμονία δὲν εἶναι ἐφεύρεση ἐνὸς συνδυασμοῦ φθόγγων μὲ περιορισμένη ἐφαρμογὴ σ' ἕνα στενὸ κύκλο τῆς μουσικῆς σκέψης. Ἡ ἄρμονία εἶναι ἀνακάλυψη ἐνὸς φυσικοῦ νόμου που βρισκότανε κρυμμένος μέσα στὴν ἀνθρώπινη ψυχῆ, καὶ που σὲ τοῦτο μόνο διαφέρει ἀπ τὸ νόμο τῶν διαστημάτων, ὅτι αὐτὸς βρέθηκε μὲ τὴν ἀμεση παρατήρησι, ἐνῶ γιὰ κείνον χρειάστηκε κάποια ἐξέλιξι τοῦ ἀνθρώπου, ἀκριβῶς ὅπως τὴ βαρύτητα καὶ τὴ ζέστη τίς ἔμαθε ὁ ἀνθρώπος ἀπ τὴν καθημερινὴ πείρα, ἐνῶ χρειάστηκαν ἀνώτεροι συνδυασμοὶ γιὰ νὰ γνωρίσῃ τὸν ἠλεκτρισμό. Αὐτὸ δὲ θὰ πῆ πὼς τὸ φαινόμενο τοῦ ἠλεκτρισμοῦ ἔχει λιγώτερο γενικὴ δικαιοδοσία στὴ φύση ἀπ τ' ἄλλα, καὶ πὼς υπάρχουν

σώματα που δὲν ἔχει ἀπάνω τους ἐνέργεια. Δὲ φαντάζομαι πως μπορεῖ νὰ ὑπάρχει μιὰ μουσικὴ φράση που νὰ μὴ δέχεται ἄρμονία. Εἶναι σὰ νὰ ποῦμε πως ὑπάρχουν εἰκόδες που μόνο μὲ τὸ μολύδι μποροῦν νὰ ζωγραφιστοῦν, ὄχι καὶ μὲ χρώματα.

Ἐκ τῶν προτέρων λοιπὸν παρουσιάζεται ὡς πιθανώτερο πως ἡ ἄρμονία ἔχει γενικὴ δικαιοδοσία μέσα στὸ βασιλεῖο τῶν ἤχων. Ἐκ τῶν ὑστέρων ὁμως τὸ πρᾶμα φαίνεται σὰ νὰ μὴν μπορῆ νὰ πετύχει. Γιατί ἀραγε; Μὰ ὑπῆρχαν καὶ κάποια σώματα μιὰ φορά ἀπὸ τὰ ὁποῖα οἱ φυσικοὶ δὲν μπορούσαν με τὴν τριτὴ νὰ βγάλουν ἠλεκτρισμὸ. Ὑστερα ὁμως βρέθηκε τρόπος, καὶ κατάλαβαν πως τὸ λάθος ἦτανε δικό τους.

Κοινοτοπία βέβαια εἶναι νὰ πῆ κανεὶς πως ἡ ἴδια μελωδία μὲ μιὰ ἢ μὲ ἄλλη ἐναρμόνιση ἀλλάζει ἕλως διόλου ἔννοια, τόσο που μποροῦν νὰ προκύψουν δυὸ μουσικὰ κομμάτια που νὰ μὴν ἔχουν καμιὰ συγγένεια μεταξύ τους ὡς πρὸς τὴν ἐντύπωση. Τώρα, ἐνόσω πρόκειται γιὰ μελωδία καινούρια, που εἶναι γέννημα τῆς φαντασίας τοῦ ἴδιου ἐκείνου μουσικοῦ που θὰ τὴν ἐναρμόνιση, ὁ ἴδιος εἶναι ἐλεύθερος νὰ διαλέξῃ καὶ τὴν ἔννοια που θὰ τῆς δώσει, δηλαδὴ μὲ ποιὸν τρόπο θὰ τὴν ἐναρμόνιση. Ἀλλάζει ὁμως ὅταν ἡ μελωδία προϋπάρχει καὶ εἶναι ριζωμένη λίγο ἢ πολὺ στὴν ψυχὴ ἑνὸς ἔθνους. Τότε ἡ μελωδία ἔχει καὶ στὴν ψυχὴ τοῦ ἔθνους ἔντελως ὠρισμένη, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἄρμονία ἐκείνη, που ὅταν προσαρμοστῆ ἀπάνω της δὲ θ' ἀλλάξῃ τὴν ἐντύπωση, φαντάζομαι πως εἶναι ὠρισμένη στις γενικὲς γραμμές. Μπορεῖ κανεὶς νὰ πῆ ὅτι στὴ μονόφωνη ἐκτέλεση τῆς μελωδίας ἐκείνης ἐξυπακούονται καὶ ἄλλοι φθόγγοι, ὑπάρχει μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἀκροατῆ ἡ ἀόριστη ἐντύπωση ἀπὸ μιὰ σειρά ἁρμονιῶν, που τῆς δίνει ἐκείνη τὴν ἔννοια. Γι' αὐτὸ ὁ ξένος που θὰ τὴν ἀκούῃ γιὰ πρώτη φορά δὲν τὴν ἔννοια συνήθως, δὲ γεννᾷ στὴν ψυχὴ του τὴν ἴδια ἐντύπωση που κάνει σὲ μᾶς, γιατί σ' αὐτὸν δὲ συνοδεύεται ἀπὸ σειρά ἁρμονιῶν καὶ ἐπομένως δὲν ἔχει ὠρισμένη ἔννοια*.

Ἐναρμόνιση λοιπὸν μᾶς τέτοιας μελωδίας, που ἔχει ἀπὸ πρὶν

* Σ' ἓνα σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τῆς Οὐγκαρίας ἀκουσα κάποτε δυὸ πλανόδιους μουσικοὺς που ἐκτελοῦσαν ἓνα τραγοῦδι μὲ φωνὴ καὶ μὲ βιολί, σὲ ὁμοφωνία. Αὐτὸ τὸ τραγοῦδι ἦτανε γιὰ μένα μιὰ σειρά ἀπὸ φθόγγους δίχως καμιὰ ἀπολύτως ἔννοια. Τὸ ἴδιο σὰ νὰ μιλοῦσαν οὐγκαρῆζικα. Τόσο, που θὰ μπορούσα νὰ ὑποθέσω πως ἦτανε κάτι αἰθαίρετο καὶ ἀσυνάρτητο, ἀν δὲν ἦτανε τὸ γεγονός τῆς ἀπόλυτης συμφωνίας μεταξύ φωνῆς καὶ βιολιοῦ, που μὲ ἐπείθε πως εἶχα νὰ κάμω μὲ μιὰ ὠρισμένη καὶ σωστὰ ἐκτελεσμένη μελωδία.

ὠρισμένη μουσικὴ ἔννοια, σημαίνει ὄχι νὰ ἐφεύρωμε μιὰν ἄρμονία κατάλληλη γιὰ νὰ τὴν πλουτίσῃ, παρὰ νὰ ἐβροῦμε ἐκείνη τὴν ἄρμονία που τὴ συνοδεύει ἀσύνειδα καὶ ἀόριστα μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἔθνους. Ἡ τέτοια ἐναρμόνιση μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ ἐρμηνεία τῆς μελωδίας ἐκείνης. Ὅταν αὐτὴ ἐφαρμοστῆ, τότε καὶ ὁ ξένος θὰ ἔχη τὴν ἴδια ἐντύπωση μὲ μᾶς, γιατί ἡ μελωδία τοῦ παρουσιάζεται ἐρμηνευμένη.

Ἄν-ἐξετάσουμε τώρα τὴν τετράφωνη μουσικὴ τῶν ἐκκλησιῶν μας στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Εὐρώπη, θὰ ἰδοῦμε ὅτι λίγα μόνο βυζαντινὰ ἄσματα εἶναι που ἀποδίδονται σωστά, σὲ μερικὰ ἄλλα ἂν καὶ ὑπάρχει ἡ μελωδία, ἡ ἐντύπωσή της εἶναι ἀλλοιωμένη, δηλαδὴ ἔγινε παρερμηνεία τοῦ ἤχου, καὶ τέλος μερικοὶ ἤχοι ποτὲ δὲν ἀκούονται. Οἱ ἤχοι που ἀποδίδονται καλὰ εἶναι οἱ οἰκογένειες ἐκεῖνες που βρίσκονται, στὴν ταξινομήση που ἔκαμα παραπάνω, μὲ τοὺς ἀριθμοὺς 1 καὶ 3 καὶ μὲ τὸ-χαρακτηρισμὸ ματζόρε καὶ μινόρε. Οἱ ἀριθμοὶ 2 καὶ 4 ἀκούονται κάποτε στὴν ἀθηναϊκὴ τετραφωνία, ἀλλὰ εἶναι ἀγνώριστοι. Ὁ πρῶτος ἤχος χάνει τὸ φαιδρὸ τοῦ χαρακτήρα καὶ γίνεται ἓνα μελαγχολικὸ μινόρε, ἐνῶ, καθὼς σημείωσα κι ἄλλοῦ, δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ αὐτὸ τὸ γένος. Οἱ μουσικοὶ γελάστηκαν ἀπὸ τὰ δυὸ πρῶτα διαστήματα που ἔχει στὴν κλίμακά του καὶ τὸν χειριστήκανε σὰ μινόρε. Ὁ λέγετος ἀκούεται σὰν ματζόρε, γιατί χάνεται ἡ ἐντύπωση τοῦ μι ὡς τονικῆς, που εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ του καὶ που τοῦ δίνει τὴ μεγάλη του ἰδιορρυθμία, καὶ ἀκούεται ὡς τονικὴ τὸ ντο. Τέλος οἱ ἤχοι τῆς δ. οἰκογένειας δὲν ἀκούστηκαν ποτὲ στὴν τετραφωνία τῶν ἐκκλησιῶν μας οὔτε καλὰ οὔτε κακὰ ἐναρμονισμένοι. Ὅσο ξέρω, μόνο στὴ «Λειτουργία» τοῦ Ν. Λαμπελὲτ ὑπάρχει ἓνα «Ταῖς πρεσβείαις» καὶ τὸ «Ἅγιος ὁ Θεός» σὲ ἤχο δεῦτερο, μὲ ἀρκετὰ φτωχὸ ἐξαγόμενο. Εὐτυχῶς ὁ συνθέτης δίνει παρακάτω καὶ ἓνα «Ταῖς πρεσβείαις» τῆς ἀτομικῆς του ἔμπνευσης, που εἶναι ἀσυγκρίτως ὠραιότερο.

Στις τέσσερις μουσικὲς ἀκροάσεις που ἔδωκα στὸ Φιλολογικὸ Σύλλογο τῆς Πόλης (1910, 1912, 1913, 1914) ἀντιπροσωπεύονταν ὅλοι οἱ ἤχοι. Ἀναφέρω μερικὰ ὠρισμένα ἄσματα γιὰ παράδειγμα: Ἄπ τὸν πρῶτο «Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε», «Μυστήριον ξένον»..., ἀπ τὸ δεῦτερο «Ἅγιος ὁ Θεός» τὸ σύντομο καὶ τὸ τοῦ Βήματος, ἀπ τὸν τέταρτο «Ἐθαγγελίζου γῆ», «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου»..., ἀπ τὸν πλάγιον β' «Σήμερον κρεμάται ἐπὶ ξύλου». Ἄπ τις δοκιμὲς αὐτές, καθὼς κι ἀπ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς βυζαντινῆς τετραφωνίας που ἔγινε (1919) συνεχῶς ἐπὶ πέντε μῆνες στὸν Ἅγιο Ἰωάννη τοῦ Γαλατᾶ σὲ

δλόκληρη τῇ λειτουργίᾳ, ἔχει σχηματιστῆ γενικῶς ἢ πεποιθήσει πως τὸ ζήτημα τοῦ νὰ ἐναρμονιστῆ ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ εἶναι κατ' ἀρχὴν λυμένο, καὶ ὅτι πρέπει ἡ ἐργασία νὰ ἐξακολουθήσῃ ἀπάνω σ' αὐτὴν τῇ βάσει.

Αὐτὸ λόγια γιὰ τὸ πρακτικὸ μέρος τῆς ἐργασίας. Στὰ σύντομα ἄσματα, εἰρμολογικὸ καὶ στιχηραρικὸ, καθὼς εἶπαμε, ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ μᾶς δίνει πολὺ ἁμορφὸ ὕλικό, καὶ πρέπει νὰ τὸ χρησιμοποιήσουμε ὅλο, χωρὶς βέβαια νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ ἐλεύθερη σύνθεσις. Στὰ Χερουβικά ἔμως καὶ στὰ Κοινωνικά, ὅπου τὸ ὕλικό τῆς β. μουσικῆς εἶναι πολὺ φτωχό, ἡ ἐλεύθερη σύνθεσις θὰ ἔχη μεγαλύτερο στάδιο. Ἐπίσης θὰ χρησιμοποιήσουμε καὶ ῥωσικὴ μουσικὴ, ὅσο ἐπιτρέπει ἡ δυσκολία τῆς προσαρμογῆς τοῦ κείμενου. Μολαταῦτα βρισκῶ ὅτι καὶ σ' αὐτὸ τὸ εἶδος μποροῦν νὰ γίνουν ἁμορφα πράγματα, ὅχι βέβαια μὲ τὸ παπαδικὸ μέλος καὶ μὲ τὴν κουραστικὴν παράτασι τῶν συλλαβῶν, ἀλλὰ ὅταν χρησιμοποιήσουμε μοτίβα τοῦ στιχηραρικοῦ μὲ πολλὴ ἐπανάληψη τῶν λέξεων, ἢ ὅποια καὶ στῆ μουσικὴ δίνει πολλὴ ζωὴ καὶ στὸν ἀκροατῆ δίνει νὰ καταλάβῃ τὸ κείμενο.

Ἡ πατριαρχικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ 1881, προκειμένου γιὰ τὰ παλιὰ διαστήματα γράφει: «Τῆς παραδόσεως ταύτης τὴν παγίωσιν καὶ συντήρησιν ἐθεώρησεν ἡ ἐπιτροπὴ ὡς τὸ μόνον μέσον πρὸς διάσωσιν τῆς καταρρεούσης ἡμῶν μουσικῆς».

Καταρρεῖ πραγματικῶς ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ. Προχωρεῖ μὲ βῆμα σταθερὸ πρὸς τὴν ἐξαφάνισιν, ἀφοῦ ὀλοένα περισσότερο ἀποξενώνεται ἀπ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς μορφωμένης κοινωνίας. Καὶ ἡ αἰτία εἶναι βέβαια καὶ τὰ ἀνυπόφορα ἐλαττώματα που ἔχει στὴν ἐκτέλεσιν, ἀλλὰ προπάντων που εἶναι μονόφωνη. Ἔτσι γεννήθηκε ἡ τετράφωνη μουσικὴ που φάλλεται στὴν Ἀθήνα καὶ στίς ἑλληνικὰς ἐκκλησίας τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἀλλὰ ἡ μουσικὴ αὐτὴ εἶναι μιὰ τέχνη ἀνάμιχτη που θυμίζει κάποτε τὴ θρησκεία, καὶ κάποτε τὸ θέατρο, καὶ κάποτε τὴν καντάδα. Ἐκεῖνο που τῆς λείπει πολὺ συχνά εἶναι τὸ θρησκευτικὸ ὄφος, καὶ κείνο που τῆς λείπει πάντα εἶναι ὁ ἰδιαιτέρος ρυθμὸς, ὁ χαραχτήρας. Καί, μολονότι ἡ ἐκτέλεσις τῆς μονόφωνης μουσικῆς εἶναι σήμερα στὴν Ἀθήνα καλύτερη ἀπ' ὅτι εἶναι στίς περισσότερες ἐκκλησίας τῆς Πόλης, ἐν τούτοις τὸ μικρότερο ἀπ τὰ δύο κακὰ γιὰ τὴ μορφωμένη κοινωνία τῆς Ἀθήνας εἶναι πάλι ἡ τετράφωνία. Κι ἔτσι προοδεύει καὶ θὰ ἐξακολουθῆ νὰ προοδεύῃ ὀλοένα ἐκτοπιζόντας τὴ βυζαντινὴ μουσικὴ.

Σήμερα λοιπὸν τὸ ζήτημα παρουσιάζεται μὲ ἀλλιώτικη ὄψη παρὰ που τὸ ἔβλεπε ἡ πατριαρχικὴ ἐπιτροπὴ πενήντα χρόνια πρὶν. Ἡ σωτηρία τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς σήμερα δὲ βρίσκεται στῆ διάσωσι τῶν παλιῶν διαστημάτων παρὰ στὴν ἐναρμόνισή τῆς, που θὰ δώσῃ στὴν ἑλληνικὴ ἐκκλησία ἕναν κλάδο τέχνης μὲ πολλὴ ἁμορφιά, ἀλλὰ καὶ μὲ ξεχωριστὸ χαραχτήρα.

ΧΡΙΣΤΟΥ ΘΡΑΚΙΑ

Ο STEFAN GEORGE

Ο ΛΥΡΙΚΟΣ ΠΟΙΗΤΗΣ

Ἀφιερώνεται στὸ Γιάννη Χαλιούση τοῦ «Λόγου» τῆς Πόλης, ἀπὸν ἐξαιρέτο ἄνθρωπο.

Στίς 12 τοῦ Ἰουνίου γιόρτασε ἡ Γερμανία, τουλάχιστο ὁ στενὸς κύκλος τῶν πιστῶν, τὰ πενήνταχρονα τοῦ Stefan George. Τ' ὄνομά του εἶναι δεμένο μὲ τίς προσπάθειες μᾶς ἑμάδας, λίγο ἀποκλειστικῆς καὶ ἀπόμακρης ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ, ὅπως ἰσχυρίζονται μερικοί, ποὺ θέλησε νὰ κρατήσῃ τὴν ποίησιν σὲ κάτι ὕψη ἀπάτητα ἀπὸ κείνους ποὺ δὲν εἶναι μυημένοι σὲ κάποια μυστήρια. Ἡ μορφή τοῦ George εἶναι σήμερα τριγυρισμένη ἀπὸ ἕνα μυστικισμό, ποὺ πίσω του θέλουν νὰ ἰδοῦν μερικοὶ ἕνα ἀπὸ τὰ ψυχικὰ κέντρα, ποὺ ἀντενεργοῦν πλούσια στὸ τρεμούλιασμα τοῦ ὄραίου καὶ τοῦ ὀψηλοῦ, τὸν ἱεροφάντη τοῦ λεπτοῦ κι ἀνέγγιχτου, κι ἀκόμα τὸν προφήτη ποὺ θέλησε νὰ ὀψώσῃ τὴ ζωὴ τῶν σύγχρονων του. Ἄλλοι τολμοῦν νὰ ἰσχυριστοῦν, πὼς τὴν αἴγλη αὐτὴ στὸ πρόσωπό του τὴν ἔδωσαν περισσότερο τὰ σύννεφα ποὺ ἤξερε νὰ τριγυρίζῃ ἀπὸ πρώτης ἀρχῆς τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὸ ἔργο του¹.

¹ Σὲ μιὰ ἀπ τίς τελευταίας πράγματιες γιὰ τὸν George διαβάξω: «Ἔτσι θὰ σχεδιάσῃ ἡ ἱστορία τὴν εἰκόνα τοῦ George: «Ἀπ τὸν τραγουδιστῆ τρυφερῶν καὶ εὐγενικῶν τραγουδιῶν κι ἐρμηνευτῆ μᾶς μ' εὐλάβεια περιποιημένης ἐσωτερικῆς ζωῆς ἀναπτύχθηκε σιγά σιγά ἕνας διαλαλητῆς τοῦ πολέμου γιὰ τίς γενικὰς ἀξίσεις τῆς προσωπικότητος, ἕνας φλογισμένος ἱσρέας ὅχι πιά τῆς ἀπόλυτης ἁμορφίας παρὰ τῆς μεταφυσικῆς προϋπόθεσής τῆς, τοῦ μεγαλύτερου ἀξιώματος τοῦ ἀνθρώπου, μᾶς γήινης ζωῆς μὲ οὐράνια μακαριότητα, στὴν ὀπηρεσία τῆς συνείδησης τοῦ ὑπερπροσωπικοῦ προορισμοῦ τοῦ ἐγῶ, μᾶς συνείδησης ποὺ πλάθει ἠθικὰ γόνιμη πραγματικότητα, κι ἕνας ἀμάλαχτος χειροῦργος βοηθητικῆς τῆς πορείας τοῦ κόσμου, ἕνας ἄνθρωπος ὀλότελα βαλμένος στὴν ὀπηρεσία τῆς ὀλότητης καὶ ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ καθῆκο του ὡς τὰ ἔσχατα, κινημένος ἀπὸ μιὰ ἐκπολιτιστικὴν προσταγῆ» κτλ. Will. Scheller, Stefan George, ein deutscher Lyriker. Διφθ. 1918. Τὸ κομμάτι δαχνεῖ πὼς σκέπτεται καὶ γράφει ἡ ὀλοκαίνουρια γενεὰ τῶν κριτικῶν στῆ Γερμανία. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος στέκει σ' ἕνα βιβλίον

Μά κείνοι που με ψυχή άπλή μπορούν να σιμώσουν το ναό της τέχνης θα ίδουν στο έργο του George, τουλάχιστο στο γερό και άληθινό μέρος του, ένα καινούριο σκοπό του χιλιόστομου τραγουδιού, που πλούσια πηγή στάθηκε η ψυχή ή γερμανική, ή καλύτερα να πούμε, ή ψυχή των λαών της δύσης.

Ο νεώτερος κόσμος είναι λυρικός και ρομαντικός¹. Όπως βγήκε με την ανήσυχη ψυχή από το μεγάλο χωνευτήρι που το λένε στερνούς αυτοκρατορικούς χρόνους της ρωμαϊκής κοσμοκρατορίας, μιας εποχής που το αίσθημα της άμαρτίας και ή άπασχόληση για το πέρα από τη ζωή είχαν φτάσει στη μεγαλύτερη έντασή τους, έζησε στο μισόφως των μεσαιωνικών χρόνων και ύστερα ως τα χρόνια τα δικά μας. Η καινούρια θρησκεία είχε γεννηθή από την υπέρνταση εκείνη και έβρισκε πλούσια γή στην ανήσυχη συνείδηση των καινούριων λαών που μεταδόθηκε ή ξυπνούσε τη συνείδησή τους με τη διάδοσή της.

Η άκοίμητη συλλογή για τη ματαιότητα της επίγειας ζωής, ή άμαρτία που είναι κάθε απόλαψη και πρώτα απ' όλα ή απόλαψη ή σαρκική, δηλ. το βαθύ άτομικό, είναι τα χαρακτηριστικά που ξεχωρίζουν το χριστιανό άνθρωπο από τον άρχαίο, από την εύθυμη, τη ξένοιαστη, την ειδωλολατρική αντίληψη κείνου.

Κάθε χουμανισμός ή παρνασσιζμός, κάθε προσπάθεια ν' απομακρυνθούν από το λυρικό και ρομαντικό, που είναι τόσο βαθιά στο είναι των λαών της δύσης, και να πλησιάσουν στην άρχαία δημοφιλία την άπολλώνια, είναι παροδική ή άγγίζει το έξωτερικό, τη μορφή. Στο βάθος θα μείνη πάντα ο νεώτερος άνθρωπος, ο άπόγονος εκείνων που είχαν φρίξει στην ιδέα της άμαρτίας, που τόσο δυνατά τον είχε ταραξει το πρόβλημα του πέρα από τη ζωή. Η διάνοηση μας άπάλλαξε από πολλές πρόληψεις, τα φώτα του ήλεκτρισμού έδιωξαν πολλές

του Ad. Bartels, Die deutsche Dichtung der Gegenwart, έκδ. 7, 1907: «Τόν ίσα προικισμένο, μά το περισσότερο σκοτεινό και παιδικό του Stefan George. τόν έχω έτσι πάνω κάτω για έναν ποιητικό τσαρλατάνο».

¹ Στόν τελευταίο αριθμό του Λόγου (τόμ. 8 (1917-8), άρ. 2) γράφει ο Otto Braun: «Ο ρομαντικός άνθρωπος είναι ένας λατρευτής του άσυνείδητου, του θαμποφώτιστου, του μουσικού, κείνου που δέν μπορεί πιά να άγγιχτή, του άδιονόητου. Όσοόο τόν παρορμά ή ανήσυχη πνευματικότητά του σε άδιάκοπο δώφωμό του σκοτεινού στο φώς της συνείδησης, μ' δλ' αυτά δέν βρίσκει ήσυχία ή ρομαντική ειρηνεία».

σιές, μά πάνω μας βαραίνει ο πόνος που πολεμούσε να ξεβγάλη ο Hamlet και ήταν άπαρηγόρητος που θα τον παρακολουθούσε και πέρα από το θάνατο. Και κείνος, που μια στιγμή νόμιζε πως είχε πνίξει στην παιδική τρέλα τόν πόνο, προδόθηκε άργότερα πως ήταν περισσότερο από κάθε άλλον παιδί της γενιάς του:

Qu'est-ce donc que ce monde, et qu'y venons-nous faire.
Si pour vivre en paix, il faut voiler les cieux?
Passer comme un troupeau les yeux fixés à terre.
Et renier le reste, est-ce donc être heureux?

Πόσο λίγο impassibles είναι οι στίχοι του δασκάλου, που θέλησε να τους σκαλίση σε πέτρα της Πεντέλης και να ποτίση τη ψυχή του στη γαλήνη την κλασική. Μέσα στην άπέραντη ήσυχία καλοκαιρινού μεσημεριού, την ώρα που τα στάχυα, τα ειρηνικά παιδιά της γής, κυματίζουν βαριά και κλώθουν το άτέλειωτο έσωτερικό όνειρό τους τα άσπρα βόδια, προβάλλει έξαφνα ή σκέψη πως ή έκταση είναι άδεια, πως ο ήλιος ξεθεύεται και πως ή ζωή θα σήση μια φορά, και για παρηγοριά δέν μας μένει τίποτε παρά να διπλοποτίσουμε την ψυχή στο θεϊκό τίποτε: Le cœur trempé sept fois dans le néant divin.

Ο ρομαντισμός είναι μια άνάγκη ψυχική. Γι' αυτό ξαναγυρίζουμε γλήγορα σ' αυτόν κι ύστερα από την πιο δυνατή αντίδραση. Όστερα από τόν παρνασσιζμό, που μόνιμη έκδόλυσή του στάθηκε πως άπάλλαξε την τέχνη από την άπεραντολογία ενός Lamartine, κι ύστερα από το νατουραλισμό, που δυνάμωσε την άντικειμενική παρατήρηση, ξαναγυρνάμε νοσταλγικά στο ύποκειμενικό, στο λεπτό και πολύτιμο που ο καθένας βρίσκει στο βάθος του έγώ του σε στιγμές έξαιρετικές, που γλυκαίνει το είναι μά που μένει το δυσκολόπιστο και το δυσκολοέκφραστο πάντα. Γι'ά' τέτοιες ψυχικές διάθεσες φάνηκε ή μαρμάρινη τελειότητα του παρνασσικού στίχου άκατάλληλη. Χρειάζονταν στίχος κάπως χαλαρός, μια φρασεολογία λιγώτερο ζωηρή, λιγώτερο ώρισμένη, μια τέχνη που δανείζεται τα μέσα που μεταχειρίζονται άλλες τέχνες, ή μουσική κι ή ζωγραφική. Παρατηρήθηκε πως είναι φθόγγοι, λέξεις ή συνδυασμοί από λέξεις που έχουν κάποια δύναμη χαϊδευτική της άκοής ή μεθυστική της φαντασίας. Και κείνο που φαίνονταν άχώνευτο μά φορά του Lemaître είναι σήμερα άντικείμενο της πειραματικής έρευνας, φθόγγοι δηλ. που έχουν χρώματα, και χρώματα που έχουν φθόγγο. Ο στίχος είναι πολλές φορές για να ξυπνήση άκαθόριστα συναισθήματα, να μάς μεταφέρει σιγανά σε ήλιόλουστα τοπία ή σκεπασμένα από φθινοπωρινή άνατριχίλα, σε περι-

δόλια μυστικά ή σε μυθικά παλάτια, αυτό που είναι το κύριο έργο της μουσικής. Οι επίγονοι του παρνασσιμού και οι επίσημοι κριτικοί του καιρού στολίζουν την καινούρια τάση με το παρόνομα της *décadence*, οι ίδιοι οι τεχνίτες ονομάζουν τον έαυτό τους συμβολιστές, μα σαν κρυσταλλώθηκαν οι προσπάθειές τους κι επιβλήθηκε το έργο τους, προβάλλουν με τη συνείδηση πως συνεχίζουν τη μεγάλη παράδοση του λυρισμού και του ρομαντισμού. Η σχολή σήμερα ονομάζεται απλούστατα *νεορομαντική*.

* *

Στη Γερμανία στοιχείο ρομαντικό υπήρχε μέσα στο έργο του Nietzsche, μόνο που ο ίδιος ονόμαζε τον έαυτό του αντιρομαντικό. Μα ο ρομαντισμός ήταν μέσα στο δυνατό άτομισό του, στην αριστοκρατική ήθική του, στον κόσμο του το νοητικό που ξεπερνούσε τα όρια της πραγματικότητας. Μα τις αρχές του σύγχρονου γερμανικού ρομαντισμού δεν πρέπει να τις ζητήσουμε μήτε στο Nietzsche μήτε στον κόσμο το συμβολικό που είχε πλάσει ο Novalis ή στον αριστοκρατισμό των ρομαντικών της Γένας. Η πρώτη ώθηση, όπως τις περισσότερες φορές έγινε στη Γερμανία, ήρθε απ' έξω. Στη Γαλλία, όπου απ' τον καιρό των *troubadours* φανερώθηκε μια πλούσια ποιητική φλέβα, και η παράδοση της τέχνης στάθηκε πάντα ζωντανή, με το κυριώτατο γνώρισμα της ζωής, το ξανακαινούριωμα, *υστερ'* απ' την πρόσκαιρη καταφρόνηση του ατομισμού, του *étalage de moi*, ξαναπήραν υπόληψη, τεχνίτες του παλαιότερου καιρού, στερνοί ρομαντικοί σαν το Stendhal και σαν το δάσκαλο της τέχνης για την τέχνη. Δεν άργησε να ξεσπάσει ο ένθουσιασμός για το στίχο του Baudelaire, και δεν άργησε πολύ να επιβληθεί ο Verlaine, που στάθηκε ο μεγαλύτερος αντιπρόσωπος της γενεάς εκείνης, ενώ φιλονικούμενος και ακατάληπτος ως τις μέρες μας έμεινε ο δύστιχος Stephan Mallarmé¹. Έξω απ' τη Γαλλία ακολούθησαν την τέχνη αυτή την αριστοκρατική, μα πάντα υποπτη για *décadence*, ένας Jens Peter Jacobsen, ένας Maurice Maeterlink, ο Oskar Wilde και ο D'Annunzio. Στη Γερμανία της μεγάλης βιομηχανικής ανάπτυξης, που με τον πλούτο και την ευρωστία που ακολούθησαν τη νίκη του 1870, καινούριωσαν και γιγάντωσαν οι πολιτείες, και το κήρυγμα της *Realpolitik* ήθελε να ξαναπλάση το λαό των ποιητών και φιλόσοφων,

¹ Το ψευδώνυμο Stefan George θυμίζει τ' όνομά του.

δπως είχε ονομάσει περιπαιχτικά ο Ναπολέοντας τους Γερμανούς, περιωρίστηκε ή σχολή σε μια θεληματική αποκλειστικότητα, μην έχοντας μήτε τη διάθεση, μήτε την όρμη στην πολεμική, όπως ή δμώνυμή της σχολή εκατό χρόνια πριν, που τριγύριζε τους αδερφούς Schlegel. Η ομάδα κλείστηκε στον έαυτό της με γιορτερή βαρύτητα, αδιάφορη για κάθε κρίση απ' έξω, επίσημη στην επίθεση και στην άμυνα. Καθετί που είναι τιμημένο ή ξεγελαστικό για το λαό, κοινοί τόποι της ήθικης, πατρίδα, έθνος ή σπίτι, ή συνηθισμένα μοτίβα της τέχνης, άνοιξη, έρωτας κτλ. περνούν από μπρός τους χωρίς να τους άγγιζουν. Θρησκεία τους είναι ή τέχνη τους, μια τέχνη αριστοκρατική, της βαθύτερης ψυχικής ζωής έρμηνεύτρα, με χρώματα φωτεινά ή λέξεις ήχηρές, με στίχο άπταιστο στη μορφή, που χαϊδεύει τ' άφτι και τη φαντασία. Ο θυμιασμένος άρχηγός της ομάδας είναι ο Stefan George.

* *

Κλασικισμός, ρεαλισμός, παρνασσιμός, συμβολισμός είναι ανάγκες της ψυχής προτού να είναι μορφές της τέχνης. Στους μεγάλους ποιητές προβάλλουν οι τάσεις αυτές ένωμένες, και σε μια τέτοια ένωση έβρισκε ο Ροΐδης την τελειότητα του ώραιου του άρχαίου. Είναι πάλι εποχές που εύχαριστιούνται περισσότερο με τουτό ή με κείνο το στοιχείο. Μα σαν είναι ή εποχή μεγάλη, σα σκάλισε μέσα στο ψυχικό βαθύτερα από κείνο που είχαν κάμει οι πρωτυτερινές γενεές, τότε θα είναι κι ο έρμηνευτής της μεγάλος απ' όποια τάση κι αν ξεκίνησε, αδιάφορο αν οι πρώτοι του στίχοι είχαν τη σφραγίδα του κλασικού ή του ρομαντικού—αν οι λέξεις αυτές έχουν κάποια σημασία και δεν είναι μονάχα ετικέτες για να βοηθήσουν εκείνους που έχουν αδυνατώτερο το μνημονικό, τους ιστοριογράφους της λογοτεχνίας και όσους δε διαβάζουν ποίηση¹.

Με την απλότητα αυτή της καρδιάς σαν πλησιάσουμε το βωμό της τέχνης θα μπορέσουμε να χαρούμε έναν Ibsen κοντά σ' έναν Αίσχλο, ένα Racine κοντά σ' ένα Shakespeare, ένα επίνικιο του

¹ Ο Zola έγραψε μια φορά: «Το μεγάλο μου κακούργημα λέν πως είναι που μεταχειρίστηκα κι έβαλα μια καινούρια λέξη για να φανερώσω μια λογοτεχνική σχολή, που είναι τόσο παλιά όσο κι ο κόσμος. Πρώτα δεν πίστευα εγώ να βρήκα τη λέξη που τη μεταχειρίζονται σε διαφορετάτες γλώσσες. Έγώ την έφαρμσα μονάχα στη μεγάλη κίνηση που βρίσκεται ή έθνική μας λογοτεχνία» (Le roman experimental).

Πινδάρου κοντά στη Νύχτα του Μάη του Musset, μα περισσότερο θα έχουμε την ψυχὴ μας ανοιχτὴ στὴν ἐπίδραση τοῦ καινούριου, ἐκείνου ποὺ δημιουργιέται γύρω μας. Γιατὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς πείσῃ πὼς ὅλες οἱ μορφές εἶναι ἐξαντλημένες, πὼς δὲ μένουν πτυχὲς τῆς ψυχῆς ποὺ δὲν ξεδιπλώθηκαν ἀκόμα. Πόσο ἐπικίνδυνο εἶναι ἀκόμη καὶ γιὰ τοὺς μεγαλύτερους ἢ παραγνώριση αὐτῆ, μᾶς δείχνουν ὅσα ἔγραφε μιὰ φορὰ ὁ Lemaître γιὰ τὸ Verlaine¹.

* *

Οἱ ρίζες τῆς αἰσθητικῆς συγκίνησης χάνονται μέσα στὸ ὀρμέφυτο τοῦ ξαπλωμοῦ, τῆς διαιώνισης — στὸν Ἔρωτα, ὅπως θὰ ἔλεγε ἓνας Ἡσίοδος ἢ ἓνας Ἐμπεδοκλῆς. Τὸ ὑψηλότερο τραγούδι, ὁ ὕμνος, τὸ προσόδιο, ἀναδύεται ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ ἀπ' ὅπου τὸ πονεμένο ἢ θριαμβευτικὸ τραγούδι τοῦ ἐρωτευμένου ἀηδονιοῦ. Μὰ ἐκεῖνα τὰ τρεμουλιάσματα εἶναι τὰ γλυκύτερα, ὅσα ἀδράχνουν τ' ἀνώτερα, τὰ πολυπλοκώτερα, ὅπως λέει ὁ φυσιολόγος, ἐγκεφαλικά κέντρα. Καὶ δὴ εἶναι τὸ μυστικὸ τῆς ἐξέλιξης τῆς τέχνης, ποὺ πάει χέρι μὲ χέρι μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς διανοητικῆς. Πολὺ σωστὰ παρατηρήθηκε, πὼς εἶναι ἔννοιες ποὺ ἡ μεγάλη ομάδα δὲ θὰ τις φτάσῃ ποτέ. Τὸ ἴδιο μερικὲς τρεμούλες τῆς ψυχῆς. Θὰ τις νιώσουν μονάχα κάποιοι ξεχωριστοί, καὶ τὴν ἀπήχησή τους, μιὰ χλομὴ σκιά τους θὰ μεταδώσουν — σὰν ἔχουν τὴ δύναμη τῆς ἐξωτερικεύσεως ποὺ χαρακτηρίζει τὸν καλλιτέχνη — στοὺς ἄλλους, ποὺ δὲν εἶναι κι αὐτοὶ πέρα πολλοί, στὸ πλῆθος τὸ μετρημένο πάντα ἐκείνων ποὺ τρέφονται ἀπὸ τὰ φίχουλα, ποὺ πέφτουν ἀπὸ τὸ τραπέζι τῶν κυρίων.

Κάθε συγκίνηση μιὰ φορὰ καθὼς κάθε σκέψη ἐπαιρνε τὴ μορφὴ τοῦ ρυθμικοῦ λόγου. Ὅλα ἦταν μιὰ φορὰ ποίηση, ὅπως κάθε γνώση ἦταν μιὰ φορὰ φιλοσοφία. Μὲ τὸν καιρὸ χωρίστηκε τὸ μεγάλο κράτος τῆς φιλοσοφίας. Οἱ ἐπιστῆμες γεννήθηκαν ἢ μιὰ κατόπι στὴν ἄλλη. Τὸ ἴδιο κι ὁ ρυθμικὸς λόγος ὅλο κι ἔκαμνε τόπο στ' ἄλλα εἶδη τοῦ λόγου, ποὺ πῆραν δική τους ζωὴ καὶ πρόκοψαν. Ἀπὸ τὸ ξεχώρισμα αὐτὸ βγήκε καθαρισμένη ἢ ποίηση. Στὴ στενωτέρη σημασία λέγοντας ποίηση ἐννοοῦμε σήμερα τὸ λυρικὸ τραγούδι ποὺ φανερώνει τὸ βαθὺ ἀτομικὸ, τὸ λεπτὸ καὶ σπάνιο. Κι αὐτὸ εἶναι τὸ γνῶρισμα τοῦ ποιητῆ. Ἡ ψυχικὴ διάθεση ποὺ θὰ μᾶς ξεμυστηρευτῆ καὶ θὰ μᾶς μεταδώσῃ δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀπὸ τίς συνηθισμέ-

¹ Contemporains, τόμ. 4.

νες, ἀπὸ κείνες ποὺ οἱ πολλοὶ μποροῦν νὰ ἔχουν, μὰ κάτι πρωτόγνωστο ἢ σπάνιο στὴ συγκίνηση ἢ στὸ συνδυασμὸ τουλάχιστο. Τὸ ποίημά του μᾶς μεταδίνει κάτι ποὺ μόνοι μας δὲν μπορούσαμε νὰ νιώσουμε, κάποιες στιγμὲς ἐσωτερικῆς μέθης, ποὺ στάθηκαν ἀπὸ τίς γλυκύτερες γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Κι ἐγγυωμονοῦμε κι ἀγαποῦμε μαζὶ καὶ τὸν τεχνίτη ποὺ μᾶς ἔδωσε αὐτὴ τὴν ἀπόλαψη. Εἶναι φανερὸ πὼς τέτοιες στιγμὲς δὲν εἶναι πολὺ συχνές μῆτε γιὰ τὴν πῶ προικισμένη φύση. Γι' αὐτὸ βλέπω πάντα μὲ δυσπιστία τὰ μεγάλα ποιήματα καὶ μὲ τρομάζουν οἱ χοντροὶ τόμοι ἀπὸ στίχους, κιὰν ἀκόμα φέρνουν στὴ ράχη τους τὸ ὄνομα ἑνὸς Goethe. Ἀκόμα καὶ τὸ τύπωμα σ' ἓνα βιβλίο στίχων ποὺ κλείνουνε διαφορώτατες συγκρίσεις μοῦ φαίνεται σὰ βεβήλωση καὶ τὸ καταπανωτὸ διάβασμα μοῦ φαίνεται σὰν κάτι προκρουστικὸ. Ἐγὼ θὰ ἤθελα τὸ λυρικὸ ποίημα νὰ γράφεται σὲ ξεχωριστὴ κόλλα, σὲ μεβράνες ποὺ νὰ κορνιζωθοῦν καὶ νὰ βαλθοῦν στὰ σαλόνια μας, καὶ νὰ τὸ ἀφήσουμε νὰ ἐπιδράσῃ στὴν ψυχὴ μας σὲ στιγμὲς βολικῆς. Γι' αὐτὸ μπορῶ νὰ παρακολουθῶ τὸν George, ποὺ θέλει νὰ δώσῃ μιὰ ξεχωριστὴ θέση στὸν ποιητῆ καὶ νὰ τὸν τριγυρίσῃ μὲ σύννεφα μυστικισμοῦ.

* *

Ὁ George εἶναι ὁ ὀχλοκαταφρονητῆς ποιητῆς — ὄχι πιά σὰν τὸν Ὀράτιο τοῦ ὄχλου τοῦ ἀστικοῦ, τοῦ ἀνθρωπομαζώματος αὐτοῦ, ποὺ φτωχὸς καὶ «ἀτιμὸς» γέμιζε τὴν αἰώνια πόλη, προσμένοντας πότε κανένας ἀγέρωχος νικητῆς στὸν ἐμφύλιο πόλεμο θὰ μοίραζε τὸ σιτάρι — μὰ τοῦ ὄχλου, ποὺ ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευση τὸν ἔφερε τόσο κοντὰ στὸ τυπωμένο χαρτί. Ἡ ἔννοια τοῦ ὄχλου ἔχει γιὰ τὸν George τὸ ἴδιο πλάτος μὲ τὸν περίφημο ὀρισμὸ τοῦ Λασκαράτου καὶ κλείνει μέσα τῆς ὄχι μονάχα τὸ μυριοκέφαλο μικρόκοσμο ποὺ διαβάσει περισσότερο ἀπὸ κάθε λαὸ καὶ ἐποχὴ, ποὺ ταξιδεύει μὲ τὸ βιβλίο, ποὺ πηγαίνει μὲ τὸ βιβλίο στὸ κρεβάτι, μὰ καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἐκείνων ποὺ πέρασαν τὴ μέση ἢ καὶ τὴν ἀνώτερη ἐκπαίδευση, ποὺ παιδεύτηκαν μὲ τὸ Pensum τῆς Literatur, ποὺ ἔκαμαν μιὰν ἐκθεση γιὰ τὸ λυρικὸ ταλέντο τοῦ Schiller ἢ τὸ δραματικὸ τοῦ Goethe ἢ καὶ καμιὰ θέση γιὰ τὴ θεωρία τοῦ καλοῦ στὸ Λαοκόντα, ἢ γιὰ τὸ πλῆθος ἐρωμένες ποὺ εἶχε ὁ Goethe. Στὶς κορφές ποὺ ἀγαπάει νὰ ζῆ αὐτὸς δὲν μποροῦνε νὰ τὸν ἀκολουθήσουν, παρὰ οἱ λιγοστοί. Μακριὰ ἀπὸ τὸ profanum vulgus θέλει νὰ κρατήσῃ τὴ μοῦσα του, ποὺ ἡ ἀνάσα καὶ οἱ φωνές του μποροῦν νὰ τῆς εἶναι ὀλέθριες:

Ο άφέντης του νησιού.

Οι φαράδες διηγούνται, πώς στο νότο
πάνω σ' ένα νησί, πλούσιο σε κανέλα και λάδι
και σε πολύτιμα λιθάρια, που σπιθοβολούνε στην άμμουδιά,
ήταν ένα πουλί, που πατώντας τη γης
μέ τη μύτη του μπορούσε την κορόνα ύψηλών
δέντρων να ξεφυλλίση. Σε βαριά, χαμηλά
πατάματα τα φτερά του σαν άνοιγε,
βαμμένα σε σε χυμό Τυριώτικων χουχλιδιών,
ώσαν σκοτεινό έμοιαζε σύννεφο.
Τη μέρα ήταν χαμένο μέσα στο δάσος,
τό βράδυ όμως προβαίνοντας στο ακρογιάλι
μέσα στο άνεμο την ανάσα, δροσιμένη από άρμη και φύκια,
τη γλυκιά του φωνή ύψωνε, που δελφίνια,
του τραγουδιού έρωτικά, κοντύτερα πλέαν,
μές στο γιαλό που χρυσές φτερούγες, χρυσές σπίθες τον γεμίζαν.
Έτσι από την πρώτη αρχή είχε ζήσει
ναυαγημένοι μονάχα τό είχαν αντίκρισει.
Γιατί την πρώτη φορά που τ' άσπρα πανιά
των ανθρώπων με βολικό προδόδιαμα
κατά τό νησί άρμένιζαν, ανέθηκε στο λόφο πάνω,
τό μονάκριβο τόπο δάκρυο για να θωρήση,
ξάπλωσε τα μεγάλα φτερά ξεφυχώντας
σε βουβούς φθόγγους του πόνου.

Τούτο είναι κοινός τόπος, που αγαπάει να ξαναγυρίζη ο George και που δίνει τό χαρακτηριστικό στην τέχνη του και στη φυσιογνωμία του, ζήτημα όμως αν πάντα για ώφέλεια της πρώτης ή για να κάμη συμπαθητικότερη τη δεύτερη. Τα πρώτα ποιήματά του κυκλοφόρησαν σε στενό κύκλο φίλων και μόλις αργότερα, σαν παρατηρήθηκε πως ή καλαισθησία του κοινού ύψώθηκε κάπως, έννοείται με την εμφάνιση αυτού και των φίλων του, έκαμε τη χάρη να τα τυπώση σε βιβλίο και να τα κάμη προσιτά στο πολύ κοινό¹.

Η συλλογή εκείνη (« Ύμνοι, προσκυνήματα, Άλγαβάλ »)², ποιήματα ως τό 1893, με την απλούστερη μορφή και τη γνήσια νεανική

¹ Πρβλ. τον πρόλογο της συλλογής.

² Hymnen, Pilgerfahrten, Algalal.

συγκίνηση, έμεινε ή αγαπητότερη σε πολλούς απ τους πιστούς του, όπως ή « Ασάλευτη ζωή » ύστερα απ τό θρίαμβο του « Δωδεκάλογου »¹.

Η ίδια τάση φανερώνεται στις πλούσιες εκδόσεις του George, καθώς στην ιδιότροπη γραφή χωρίς στίξη και μικρά τ' αρχικά των ούσιαστικών ενάντια στη γερμανική συνήθεια, ή και όλα με κεφαλαία.

Αποκαλύπτονταν στα κομμάτια εκείνα μια ξεχωριστή τεχνοτροπία, έρμηνεύτρα μιας άριστοκρατικής και δειλής αισθηματικότητας που διαθλούσε με τό δικό της τρόπο τό φώς του έξω κόσμου, που ο ήχος έβρισκε έναν ιδιόρρυθμο αντίλαλο μέσα της. Τό σπάνιο και ακριβόχρωμο και ιδιότροπα άχτινωμένο σαν τό ρουμπίνι και σαν τα φτερά τροπικών πουλιών, τό μυστηριακό και γλυκό στη συγκίνηση, ή άποστροφή να γίνη τό κύμβαλο του συνηθισμένου και χιλιοαγρέκητου, έδιναν τον ιδιαίτερο τόνο στο νεαρό τραγουδιστή. Στο βάθος μια ψυχή δειλή με άπλότητα παιδιού, που ξέρουμε πως πολλές φορές κλείνει τό πιό δυνατό αυτοσυναίσθημα ή που μπορεί να ξεσπάση στον πιό άμετρο έγωισμό.

Έτσι στο κομμάτι που άνοίγει τη συλλογή (τό « Χρίσμα »), όπου ή Άφέντισσα, ή Μοΐσα, που δε στολίζει την κόμη με « ώχρους άρχαίκοις στεφάνους » μα είναι στο χριστιανικό οδρανό, γέρνει πάνω στον ποιητή για να τον εύλογήση και δέν ξεφεύγει τό φίλι του έτσι που τό βλέπει καθαρό και άγιασμένο, που κι αυτό θα τό έκανε με άξιαγάπητη λεπτότητα, στηρίζοντας τό ρόδινο δάχτυλό της κάτω απ τό χέλιος του². Οι τελευταίοι στίχοι μου άρέσουν πολύ. Η εικόνα είναι

¹ Τό ίδιο και τ' όργανο που θέλησε να εκθέση την αισθητική αντίληψη της ομάδας, τα « Φύλλα για την τέχνη » (Blätter für die Kunst), μοιράζονταν πρώτα μόνο στους διαλεχτούς και μόλις αργότερα μια συλλογή σε τρία τεύχη έγινε προσιτή στο βέβηλο κοινό.

² Τό Χρίσμα

Έξω στο ρέμα. Όπου περήφανα τα φηλά καλάμα στο μαλακό τ' άγέρι τις σημαίες τους οειδνε κι έμποδίζουν των νέων κυμάτων τό μαριόλιχο χορό στα βρύα της όχτης χαϊδεύοντας να ξαπλώσουν. Βλέπεις, τα χαμόκλαδα τώρα ρυθμικά τρεμουλιάζουν πάνω στη θαμποβολή των στρωτών κυμάτων. Οι νεφελόκορμοι τώρα σκορπονε.

Ακούς τό νεραϊδοτραγουδο στο νεραϊδοχορό; Τώρα φαίνονται των κλαδιών ανάμεσα απ τό δοντωτό φύλλωμα μακάρια λιβάδια με των άστεριών τους κατοίκους. Των καιρών τό πέταμα σήγει τα παλιά τα όνόματα

ήρεμη, με σεμνότητα ιεραουργική, που θυμίζει κάποιους δραματισμούς της Σαπφώς, με τη βαθύτερη όμως συγκίνηση του χριστιανού ανθρώπου. Η συγκίνηση του Ιεροῦ—das Erlebnis des Heiligen, όπως λένε οι γερμανοί—βαθαίνει την ψυχή του, αδιάφορο ποια μορφή κι αν παίρνει. Τό βλέπουμε σε άπανωτά κομμάτια. Είκόνες από ναούς, βελουδοστόλιστα θυσιαστήρια και λαμπάδες που κείνε βαριά, τελετουργικά, ιεροτελεστίες σε βαθύσκιους γοτθικούς ναούς φτερουγίζουν μέσα στη φαντασία του:

Ἄφησε νὰ φλογίσουν πολλά κεριὰ πάνω στὸ καντιλιέρι
 μὲ βαριά ἀνακαπνὰ σὰ σὲ ἱερὸ ναό,
 νὰ δέσουμε τὰ χέρια χωρὶς λαλιά
 γιὰ νὰ ὄνειρευτοῦμε ἕνα ποτάμι ἀπὸ μελωδία.

Ἡ συλλογὴ ἔχει ἀληθινὴ ποίηση, ἴσως ὅχι πολὺ μεγάλη μὰ διαλεχτὴ, συγκίνησες πὺ ἀληθινὰ τις ἔζησε ὁ ποιητὴς καὶ πὺ ξέρει νὰ τις συγκεντρώνη σὲ λίγες γραμμές. Μὰ σύγκαιρα παρατηροῦμε τὴν τάση στὸ ἐξεζητημένο, κάποιους τρόπους νὰ τριγυρῆ τὸ συνηθισμένο καὶ ἀβαθὸ μὲ μυστικοπάθεια ἐπίσημη. Τὰ φεγάδια αὐτὰ δυναμώνουνε στὴν ἄλλη συλλογὴ πὺ κυκλοφόρησε στὰ 1895: «Τὰ βιβλία τῶν βοσκῶν καὶ ἐγκωμιαστικά, τῶν παραμυθιῶν καὶ τραγουδιῶν καὶ τῶν κρεμαστῶν κήπων»¹. Ἡ ἐπιτυχία τῶν πρώτων τραγουδιῶν εἶχε ξιπάσει τὸ παιδί πὺ κάθε του πόζα τὴν παίρνει τώρα γι' ἀστραποδόλημα τῆς μεγαλοφυΐας. Ἡ συλλογὴ ἔχει κομμάτια ἀντιποιητικά, φτιασμένα, πὺ σὲ πειράζουν καὶ σὲ θυμώνουν, γιατί γυρεύεις νὰ βρῆς βάθος σὲ πράγματα πὺ δὲν ἔχουν βάθος. Αὐτὸ ἀληθεύει γιὰ τὴ «Μέρα τῶν βοσκῶν», μ' ὅλη τὴ χαριτωμένη ἀρχὴ τους, τοῦτο γιὰ τὰ ἱστορικὰ σκίτσα μ' ὅλη τὴ χιλιοκάνταρη κοινοτοπία τοῦ προλόγου. Μὰ τὸν ποιητὴ δὲ θὰ τὸν κρίνουμε ἀπὸ τ' ἀδύνατά του. Μερικὰ κομμάτια

καὶ χώρος καὶ ὑπαρξὴ μένουνε μονάχα στὴν εἰκόνα.
 Τώρα εἶσαι ὄριμος. Τώρα γέρνει ἡ Ἀφέντισσα πάνω σου,
 φεγγαροχρωμάτιστοι, γαλάζιοι πέπλοι τῆνε ντύνουν,
 μισάνοιχτα τὰ βλέφαρά της τὰ ὄνειροδαρμένα,
 γέρνει ἀπάνω σου γιὰ νὰ σὲ εὐλογῆση.
 Καὶ καὶ πὺ τὸ στόμα της πάνω στὸ πρόσωπό σου τρεμουλιάζει
 καὶ σ' εἶδε καθαρὸ καὶ τόσο ἁγιασμένο
 πὺ τὸ φίλι σου δὲν πάσκις νὰ ξεφύγη
 τὸ δάχτυλό στηρίζοντας κάτω ἀπ τὸ χεῖλος.

¹ Die Bücher der Hirten und Preisgedichte, der Sagen und Sänge und der hängenden Gärten.

θυμίζουν πάλι τὸ χέρι τοῦ τεχνίτη, ὅπως οἱ «Φωνές στὸ ρέμα», πὺ εἶναι ἕνα ἀπ τὰ τελειότερα πὺ βγήκαν ἀπὸ τὴν πένα τοῦ George. Δείχνουν ὅλο τὸ βάθος τῆς πονεμένης ρομαντικῆς ὑπαρξῆς του:

Φωνές στὸ ρέμα.

Ποθαίρικες, παραπονώρες, ἀνάτομες ψυχές
 ζητήστε καταφυγὴ στὸ κατατόπι τὸ δικό μας.
 Θέλετε χαρὴ καὶ θέλετε ξαναγιάνει.
 Ἄγκαιές καὶ λόγια μαλακὰ ὡς περιπλέκουν.
 Κορμιά σὰ χουχλίδια, κοράλλια χεῖλη
 πλέουνε κι ἀχοβολοῦν σὲ κυματιστὸ παλάτι.
 Μαλλιά πλέκονται σὲ κλαθωτὰ σκοπέλια
 σιμώνοντας καὶ πάλι ἀπ τὸ στρόβιλο ἀρπαγμένα.
 Θαμπογάλανες λάμπες, πὺ μονάχα μισοφωτίζουν
 ἀνέρες κολόνες, σὲ γυριστὴ ἀπάνω βάση—
 βιολατρέμουλα κύματα πὺ σέρνουν πέρα
 κινιῶνται σὲ συλλογιστὴ μακάρια σιγαλιά.
 Ὅμως σὰν κουράζει σας ἡ συλλογὴ, τὸ τραγοῦδι,
 ἀπὸ χαρὸς πὺ φεύγουν τὸ ρέμα τὸ στοχαστικό,
 ὡς βρίσκει ἕνα φίλι, καὶ σεις σὲ κρίκους ἀναλύεστε,
 γλιστράτε σὰν κύματα πάνω καὶ κάτω².

Εἶναι ἡ μουσικὴ, εἶναι ἡ ποίηση, πὺ καλεῖ τοὺς πονεμένους στὴν ἁρμονία νὰ γιάνουν τὸν πόνο τους. Τέτοιοι τόνοι δὲν ξεφεύγουν εὐκολα. Ὁ ποιητὴς δοκίμασε μιὰ μετάβαση ψυχικὴ. Πόντοι διαφορετικοί, κάτι ὀδισιατικώτερο τάραξε τὴν ψυχή του. Μόνον στὸ ἐξωτερικὸ μένει τὸ ἀτάραχο, τὸ ἀριστοκρατικὸ καὶ ἤρεμο:

² Νὰ τὸ γερμανικὸ κείμενο: Stimmen im Strom.
 Liebende klagende zagende wesen
 Nehmt eure Zuflucht in unser Bereich.
 Werdet genießen und werdet genesen
 Arme und Worte umwinden euch weich.
 Leiber wie Muscheln, Korallene Lippen
 Schwimmen und tönen in schwankem Palast.
 Haare verschlungen in ästige Klippen
 Nahend und wieder vom Strudel erfasst.
 Bläuliche Lampen die halb nur erhellen
 Schwebende Säulen auf kreisendem Schuh—
 Geigend erzitternde ziehende Wellen
 Schaukeln in selig beschauliche Ruh.
 Müdet euch aber das Sinnen das Singen.
 Fließender Freuden bedächtiger Lauf.
 Trifft euch ein Kuss: und ihr löst euch in Ringen
 Gleitet als Wogen hinab und hinauf.

Wir bevölkerten.

Γεμίσαμε με τὴ ζωὴ μας τὰ βραδυσοκότεйна
κιόσκια, τοὺς ναοὺς τοὺς λαυκοφώτιστους,
μονοπάτι καὶ πρασιά¹ χαρούμενοι
— κείνη με χαμόγελο ἐγὼ με φθιθυρτό.
Δοικόν εἶναι ἀλήθεια πὼς φεύγει γιὰ πάντα.
Τὰ ψηλά λουλουδία χλομαίζουσα ἢ σπάνου,
σκυθρωπάζει καὶ σπάζει τῶν λιμνῶν ὁ καθρέφτης.

Τὰ μοτίβα αὐτὰ μᾶς εἰσάγουσε στὴν ψυχικὴ ζωὴ ποὺ πέρασε ὁ ποιητὴς κατὰ τὸ 1895. Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ γεννήθηκαν τὰ ποιήματα ποὺ φέρνουνε τὸν εὐγλωττο τίτλο: «Ὁ χρόνος τῆς ψυχῆς»¹. Οἱ φίλοι του θὰ φωνάξουν γιὰ βεβήλωση, οἱ πολεμόχαροι κριτικοὶ τῆς Ἀθήνας γιὰ βοιωτισμό, μὰ ἐγὼ θὰ τὴ συγκρίνω με τὰ χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ Hugo ποὺ γεννήθηκαν τὰ «Feuilles d'automne». Οἱ δύο ποιητὲς εἶχαν σχεδὸν τὴν ἴδια ἡλικία καὶ τὸ ἔργο τους εἶναι φωτισμένο ἀπὸ μιὰ φθινοπωρινὴ ἀντηλιά. Ἡ ψυχὴ ἔχει βαθύνει καὶ ἔχει τρεμοῦλες λεπτῆς μέθης. Κάποιες ἀπὸ τὶς ἀληθινότερες συγκρίσεις τοῦ George τις ζοῦμε στὸ διάβασμα τῶν στίχων αὐτῶν, ποὺ μᾶς γεμίζουν εὐγνωμοσύνη γιὰ τὸ μονάκριβο καὶ σπάνιο χάρισμα.

Ἔλα στὸ πάρκο ποὺ εἶπαν πὼς ἔχει πεθάνει καὶ κοίτα:
Τὸ λαμπρόβλημα μακρινῶν γελαστῶν ἀκρογιαλιῶν,
τῶν καθάρων σύννεφων τ' ἀπάντεχο γαλάζιο,
φωτίζει τὶς λιμνοῦλες καὶ τὰ πλουμιστὰ μονοπάτια.
Ἐκεῖ λάβα τὸ βαθὺ κίτρινο, τὸ μαλακὸ γκριζο
ἀπὸ σημόδες καὶ ἀπὸ κόξο. Ὁ ἀγέρας εἶναι χλιαρὸς.
Τὰ στερνᾶ ρόδα δὲ μαράθηκαν ἐλόττα ἀκόμα.
Διάλεγε, φίλα τα καὶ πλένε τὸ στεφάνι.
Μὴν ξεχνᾶς καὶ τ' ἀστρολούλουδα τοῦτα τὰ στερνᾶ,
τὸ πορφυρὶ στὸ τυλιγάδι τῶν ἀγριοκληματιῶν,
καὶ καθεὶ ποὺ ἀπόμεινε ἀπὸ πράσινη ζωὴ,
διάλεγε, ταίριαζέ τα σὲ φθινοπωρινὴ θεωρίᾳ².

¹ Das Jahr der Seele.

² Komm in den totgesagten park und schau:
Der schimmer ferner lächelnder gestade.
Der reinen wolken unverhofftes blau
Erhellte die weiher und die bunten pfade.
Dort nimm das tiefe gelb. das weiche grau
Von birken und von buchs. der wind ist lau
Die späten rosen welkten noch nicht ganz.
Erlese Küsse sie und flücht den kranz.

Ἔνα ἀπὸ τὰ γνωρίσματα τοῦ ποιητῆ εἶναι τὸ αἶσθημα τῆς φύσης, ὁ ξεχωριστὸς ἀντίλαλος ποὺ βρίσκουμε στὴν ψυχὴ του οἱ ἀγέρηδες, τὸ πανηγύρι ἀπὸ φῶς καὶ σκιές. Τὸ δυνατώτερο ποὺ ἀπομένει ἀπὸ μερικοὺς ποιητὲς, π. χ. σὺν τὸν Βαλαωρίτη, εἶναι τὸ αἶσθημα αὐτό. Ὁ George μᾶς δείχνει πὼς τὸ ἔχει σὲ ξεχωριστὸ βαθμὸ με τὴ συλλογὴ τούτη, μὲ ποὺ μᾶς εἶχε δώσει δείγματα καὶ σὲ προηγούμενα κομμάτια. (Ἠρβλ. τὸ κομμάτι «καφερές ἀχτίδες κατεβαίνουν κάτω, κάτω ἀπὸ τὸ ἀσυννέφιαστο στερέωμα» κτλ. τῆς πρώτης).

Ἐπέροχα φθινόπωρα ἔχουμε σὲ σειρά ποιήματα:

Τριγυρνῶμε τὸ ἤσυχο λιμναῖο
ἐποὺ οἱ νερόδρομοι κατασταλάζουν.
Ἐοὺ ζητᾶς νὰ με ξανοίξης.
Ἔνα ἀγέρακι μᾶς περιλούζει με ἀνοϊεῖατικὴ γλόκα.

Ἡ στὸ ἄλλο ποὺ τελειώνει:

Καὶ σὺν ἡλιαζόμεστε στὸ γέρμα τῆς βραδιάς
μᾶς τρώμαξαν τὰ λόγια σου καὶ εἶπες:
«Ἡμασταν καλότυχοι μονάχα ὅσο μιὰ φορὰ
δὲ φτιάναμε νὰ κοιτάξουμε πάνω ἀπ' αὐτὸν τὸ φράχτη»

Μὰ δὲν ἀντέχω στὸν πειρασμὸ νὰ μὴ δώσω ὀλόκληρα κομμάτια:

Nun säume nicht.

Τώρα μὴν ἀργεῖς τὰ δῶρα ν' ἀδράξης
τοῦ μεγαλείου ποὺ μισεῖς πρὶν ἀλλαξοκαιρίᾳ.
Τὰ γκριζὰ σύννεφα μαζεῦνουνε γοργά,
οἱ καταχνιές μποροῦν σὲ λίγο νὰ μᾶς ξαφνίσουν.
Ἔνα ἀχνὸ κελάδισμα ἀπὸ ξεφτισμένο κλαρί
σοῦ μηνάει πὼς μιὰ στερνὴ καλοσύνη
τῆ χώρα (προτοῦ τὴν ἀφήση στὴν πρώτη ἀνεμοζάλη)
ἀκόμη τὴν περιτυλιζει με φωτερὸ δαμάσκο.
Οἱ σφῆκες με τὰ χρυσοπράσινα λέπια
μακριὰ πέταξαν ἀπὸ τοὺς κλισμένους ἀόλικες.
Ἀρμενίζουμε με τὴ βάρκα σὲ φαρδὸ τόξο
γύρω σὲ νησοπέλατα με τὴν μπρουντζομέλανη πρασινάδα.

Καὶ ἡ ἴδια μαγεία ἐξακολουθεῖ στὸ ἀκόλουθο καὶ στ' ἀκόλουθα:

Γορευόμε τοὺς ἀνίσκιωτους πάγκους
ἐκεῖ ποὺ ποτὲς δὲ μᾶς ξαφνίζουν οἱ φωνές.

Vergiss auch diese letzten astern nicht.
Den purpur um die ranken wilder reben
Und auch was übrig blieb von grünem leben
Verwinde leicht im herbstlichen gesicht.

Σε δνειρο πλέκονται τὰ χέρια.
 Δροσιζόμεστε σὲ ἀργινὴ, ἤσυχη φεγγοβολιά,
 νιώθουμε εὐγνώμονα πῶς μὲ σιγανὸ φλοίσβισμα
 ἀχτιδοσταλιᾶς πάνω ἀπὸ τὴς κορφῆς μᾶς πετιοῦνται
 καὶ βλέπουμε κι ἀφουκρνούμαστε
 πῶς στίς πάφες τὰ γενωμένα φρούτα
 τὸ ἔδαφος κρουταλάνε.

Θέλετε κι ἄλλο; ὅπως ρωτάει ὁ Hofmannstahl σὲ μιὰ μελέτη
 του γιὰ τὸ Das Jahr der Seele τὸν καιρὸ ποῦ δημοσιεύθηκε¹. Οἱ
 ὁμορφιές δὲν τελειώνουν. Ὑστερα ἀπὸ εἰκόνες χειμωνιάτικες νὰ ἦ
 νίκη τοῦ καλοκαιριοῦ:

Θέλεις μαζί μου νὰ χτίσης ἡλιοθαλασσιῶ;
 μέσα ἐκαὶ μονάχα ἡ χαρὰ νὰ μᾶς στολιῆ,
 ν' ἀγιάξῃ τὰ δάση καὶ τὰ βοσκοτόπια
 πρὶν ἢ λάμψη μας καὶ ἡ δική τους χαθῆ;
 Ποῦ ἡ ζωὴ τούτη ἢ γλυκιὰ νὰ μᾶς ἄρκαῖ,
 ποῦ νὰ κατοικοῦμε ἐδῶ εὐγνώμονοι προσκαλεσμένοι;

Der Hügel wo wir wandeln.

Τὸ βουναλάκι ὅπου περπατοῦμε βυθίζει στὴ σκιά
 ἐνῶ τὸ ἄλλο καὶ πάνω στὸ φῶς τρεμουλιάζει.
 Τὸ φεγγάρι πάνω στὰ τρυφερά, πράσινα λιβάδια του
 σὰ μικρὸ ἄσπρο σύννεφο πλανιέται.

Οἱ δρόμοι ποῦ ξανοίγουν πέρα χλομιάζουν δλοένα.
 Τὸ διαβάτη σταματᾷ μιὰ κρυφολαλιά.
 Μὴν εἶναι κάποιο ἀφαντὸ νερὸ ἀπὸ τὸ βουνὸ
 μὴνα πουλί ποῦ τὸ τραγοῦδι τοῦ ὕπνου τσεβδίξει;

Δύο νυχτοπεταλοῦδες, ποῦ πρόωρα ξεβγήκαν,
 κυνηγοῦνται ἀπὸ καλάμι σὲ καλάμι παιχνιδίζοντας.
 Ἡ γῆ ἐτοιμάζει ἀπὸ χαμόδαντρα καὶ ἄνθια
 τὸ βραδινὸ τῆς τ' ἄρωμα γιὰ τὸ μαλακωμένο πόνο.

Μὲ τὰ τραγοῦδια τῆς συλλογῆς αὐτῆς καθὼς μὲ τὸ γερὸ μέρος
 ποῦ ἔχει ἢ κατοπινῆ, «Ὁ τάπης τῆς ζωῆς καὶ τὰ τραγοῦδια τοῦ δνει-
 ρου καὶ τοῦ θανάτου» 1900² — εἶπαμε πῶς λογαριάζονται μονάχα
 οἱ ἐπιτυχίες τοῦ ποιητῆ—πέρασε ὁ George ὅλη τὴ σκάλα τῆς συγ-
 κίνησης ποῦ ἔκλεινε ἡ φύση του. Μᾶς ἔδωσε τραγοῦδια ποῦ ξεχω-
 ρίζουν γιὰ τὴν ἀληθινὴ τους συγκίνηση, γιὰ τὴ μουσικὴ καὶ τὴ μα-
 στοριά τῆς γλώσσας καὶ τῆς μορφῆς—ἀπὸ κείνα ποῦ πλουτίζουν τὸν

¹ Prosaïsche Werke, τόμ. 1.

² Der Teppich des Lebens und die Lieder von Traum Tod, ἐκδ. 2.

παγκόσμιο ποιητικὸ θησαυρὸ, γιὰ νὰ μεταχειριστῶ τὴ γλώσσα τῆς
 γερμανικῆς κριτικῆς, ποῦ ἐπιτρέπει κάποιες ἐπίσημες ἐκφράσεις ποῦ
 θὰ ἦταν σφάλμα γιὰ τοὺς ἀπλοῦστατους κανόνες τοῦ γούστου στὰ
 γαλλικά. Τοῦ δίνουμε μιὰ θέση τιμημένη μέσα στὸν πλατειασμό τῶν
 αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Κατώρθωσε σ' ὅλη τὴ σταδιοδρομία του νὰ
 μείνῃ παράμερα ἀπὸ τὴ ρουτίνα τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, ἀπὸ
 τὸν πειρασμὸ τῆς ἐπιστημοσύνης.

Εἶναι ἕμως μεγάλος ποιητῆς ὁ George; Ὑστερα ἀπὸ τὸν Höf-
 derlin εἶναι ἴσως οἱ βαθύτεροι λυρικοὶ τόνοι ποῦ ἀκούονται στὴ Γερ-
 μανία, μᾶς λένε βαθυστόχαστοι νέοι. Ἴσως εἶναι αὐτὸ ὑπερβολή, μὰ
 φανερώνει τὴ θέση ποῦ πήρε σήμερα ὁ ποιητῆς. Ὅλ' αὐτὰ ἕμως δὲν
 εἶναι ἀπὸ ἐκεῖνα ποῦ κάνουν τὸν ἀληθινὰ μεγάλο ποιητῆ. Σὲ φύση
 σὰν τὸν George ὑπῆρχε ὁ κίνδυνος μιᾶς πάρωρης ἐξάντλησης. Ἡ
 τρυφερή, ἡ πονεμένη λυρικὴ συγκίνηση δὲν εἶναι ἀπὸ τ' ἀνεξάντλητα
 χαρίσματα ἀκόμη καὶ στοὺς πιδ προικισμένους, ἀν κάποια βαθύ-
 τερη ταραχὴ δὲν ἀνοίξῃ καινούριες πηγές συγκίνησης. Ποιητὲς ποῦ
 φτάνουν μάλιστα νωρὶς στὴ σύλληψη τοῦ ἐγὼ τοὺς παρατηροῦν
 ξαφνικά πῶς δὲν ἔχουνε τίποτε πιά νὰ ποῦν καὶ εἶναι καλὸ νὰ σιωπά-
 σουν τότε. Τὴ χρυσὴ τούτη σιωπῆ, ποῦ δὲν μπόρεσε νὰ τὴν κρατήσῃ
 ὁ Lamartine καὶ ποῦ τὴν ἀγαποῦμε τόσο στὸν Πορφύρα καὶ στὸ
 Γρυπάρη, μποροῦν νὰ λύσουν γόνιμα μεγάλα γεγονότα στὴ ζωὴ τοῦ
 ποιητῆ ἢ γύρω του, καινούριες ἀξίες, ποῦ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴ
 γενεὰ του καὶ βρίσκουν δυνατὸ ἀντίλαλο στὴν ψυχὴ του. Χωρὶς τὸ
 σκληρὸ μαρτύριο ποῦ δοκίμασε ὁ Musset δὲν μποροῦμε νὰ φαν-
 ταστοῦμε πῶς μποροῦσε νὰ βγῆ ἀπὸ τὸν ξένοιαστο ψάλλη τοῦ Na-
 mouna καὶ τῶν Contes d'Espagne et d'Italie ὁ πονεμένος τρα-
 γουδιστῆς τῶν Νυχτῶν χωρὶς τὴ μαλλιαρικὴ ἰδεολογία ποῦ ἔδειξε
 στὸ ρωμῶ τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὴν ἱστορία του κάτω ἀπὸ ἕνα και-
 νούριο φῶς, δὲν ξέρομε ἀν θ' ἀνοίγε τόσο μεγάλα φτερά ὁ ποιητῆς
 τῶν Ματιῶν τῆς ψυχῆς μου καὶ τῆς Ἀσάλευτης ζωῆς γιὰ νὰ φτάσῃ
 στὸ ὕψος τοῦ Δωδεκάλουου. Κάτι παρόμοιο μποροῦμε νὰ σκεφτοῦμε
 γιὰ τὸν Dante. Γιὰ τὸν Goethe ἦταν ἡ ἀκόμητῃ ἀνησυχία γιὰ τὴν
 προσωπικὴ ἀξία, ὁ βαθὺς ἀνομολόγητος πόνος γιὰ τὴ νιότη ποῦ
 φεύγει, γιὰ τὴς ὁμορφιές ποῦ χάνονται πρὶν ξεδιψάσῃ τέλεια ὁ φλο-
 γισμένος πόθος, στὸ Nietzsche τὸ ἀνήσυχο ἐνδιαφέρο γιὰ τὴς ἀξίες
 καὶ ἡ ἀντίθεση ποῦ βρέθημε τὸ παλιὸ γερμανικὸ ἢ γενικὰ ἀνθρώπινο
 ἰδανικὸ μὲ τὸ καινούριο ποῦ ἐπικράτησε στὴ Γερμανία τοῦ Bismark.
 Ἐξῆσε μιὰ τέτοια ταραχὴ ὁ George; Οἱ φίλοι του ἰσχυρίζονται πῶς

πέρασε μιὰ τέτοια δοκιμή, πὼς πλάτυνε ἡ ψυχὴ του καὶ ἡ τέχνη του, καὶ σὰ φανέρωμα τῆς ἀνώτερης αὐτῆς ἐξέλιξης χαιρετοῦνε τὶς δύο τελευταῖες συλλογές του Der siebende Ring 1908 καὶ Der Stern des Bundes 1913, τὴν ὀριμώτερη δπως παραδέχονται παραγωγῆ του¹.

Ἰδού μερικὰ κομμάτια ἀπ' αὐτὰ τὰ ποιήματα:

Τὸ ποίημα τοῦ καιροῦ.

Ἔσεῖς τοῦ καιροῦ μου ἄνθρωποι, μὲ ξέρατε,
κατακρίνατε καὶ βρίζατε — κάνατε λάθος ἔσεῖς.
Ὅταν ἔσεῖς ἀνταριασμένοι κι ἀγρία διψώντας τὴ ζωὴ
τρέχατε μὲ χοντρή πατημασιά καὶ ὦμα δάχτυλα:
τότεσ ἤμουνα γιὰ σὰς ὁ πρίγκιπας ὁ μεθυσμένος ἀπ τὸ χρίσμα
ποῦ λαφροκόνιστος τοὺς ρυθμούς του μετροῦσε
σὲ λυγρὴ χάρη ἢ σὲ ψυχρὴ ἀξιοπρέπεια,
σὲ χλομή, ἀπόγεια ἐπισημότητα.
Ἄπ τὴ βαριά διακονιά μιᾶς δλάκερης νιότης
δὲ μαντεύατε τίποτε, ἀπ τὰ ματώρια
μέσα στὴν παραγμένη μπόρα, ἀπ τὰ βαριά, αἱματομένα δνεῖρα...
Ἔσεῖς βλέπατε ἀλλαγῆ: Ὅμως τὸ ἴδιο ἔκαμα κι ἐγώ.
Καὶ κείνος ποῦ σήμερα τὴν ἐνθουσιαστικὴ φυσάει τρόμπα
καὶ ρευστὴ φλόγα σφεντονίζει, ξέρει πὼς ἀβριο
κάθε ὁμορφιά, δύναμη καὶ μεγαλεῖο θ' ἀνεβῆ
ἀπ τὸ ἥσυχο φλογεροτραγούδο ἑνός παιδιοῦ.

(Der siebende Ring)

Ὅλα τάχουν, ὅλα τὰ ξέρουν, ὅμως ἀναστανάζουσι:

«Μίσηρη ζωὴ! κόπος καὶ πᾶνα παντοῦ!

Ἄφθονία καμιά!»

Ἄποθῆκες ξέρω πάνω σὲ κάθε σπίτι
γεμάτες σιτάρι ποῦ φεύγει καὶ ξαναγεμίζει:
Κανείς δὲν παίρνει...

Ξέρω κελάρια κάτω ἀπὸ κάθε αὐλή, ὅπου γεμίζει
καὶ στὸν ἄμμο ξεχειλίζει τὸ εὐγενικὸ κρασί —
Κανείς δὲν πίνει...

Βαρῆλια καθάριο χρυσάφι στὴ σκόνη σκορπισμένο:
Κουρελιάρης λαὸς σέρνει πάνω τὸ ποδόγυρο του —
Κανείς δὲ βλέπει.

(Der Stern des Bundes)

¹ Πρὸ. δσα ἔγραψε ὁ Gundolf στὴν Zukunft τὸν καιρὸ ποῦ φάνηκε τὸ πρῶτο ἔργο: «Στὸ διάστημα αὐτὸ δὲν εἶναι μονάχα ποῦ ἀναλύθηκε καὶ φάρδνε ὁ ἐσωτερικὸς του κόσμος» ἢ θέσε του μέσα καὶ ἀπέναντι στὴν ἐποχὴ του ἀλλάξε. Δὲν εἶναι πιά ὁ ποιητὴς μιᾶς δμάδας ἀπὸ ἀνθρώπους ποῦ ἔχουν λεπτὴ τὴ γέυση καὶ ποῦ τοὺς δίνει καινούριες ἀπόλαφες, ἢ ἀπὸ λατρευτὲς ποῦ τοὺς δίνει καινούριο ἀγιασμό. Τώρα ἀποτείνεται σὲ μιὰ ὁλότητα, ὅπου μέσα ἔγινε μιὰ ὑπόγεια, ἀκόμα ἀνομολόγητη, δύναμη, ποῦ φέρνει μουσικὴ καὶ ἀγέρα».

Εἶναι καθαρὸ τὸ νόημα. Ὁ ποιητὴς ζῆ ἐνάντια στὴν ἐποχὴ του. Καταφρονεῖ τὶς ἀξίες ποῦ κυριαρχοῦνε στὴ Γερμανία τῆς στρατιωτικῆς καὶ βιομηχανικῆς ὑπεροχῆς, τὴν ἀστικὴ πεζότητα, τὸ χαλαρὸ καὶ μικρὸ καὶ ἄτονο στὴ ζωὴ, ἔτσι ποῦ δημιουργήθηκε αὐτὴ στὶς πλατιές μάζες τῶν μορφωμένων, ὅπως τοὺς λένε, αὐτῶν ποῦ φαμπρικάρουνε τὰ κρατικὰ μορφωτικὰ ἰδρύματα, τῶν Bildungsphilister ποῦ δαιμονίζαν τὸ Nietzsche. Θέλει νὰ γίνῃ ὁ φάλτης τοῦ ὕψωμοῦ καὶ ὁδηγὸς τῆς γενεᾶς του. Γι' αὐτὸ παίρνει σύμβολο του τὸν Dante, ποῦ μὲ ξεχωριστὴ ἀγάπη καὶ ἐπιτυχία μετᾶφρασε ποιήματά του¹, καὶ θέλει νὰ δώσῃ στὸ τραγούδι του τὸ θρησκευτικὸ καὶ ἠθικὸ βᾶρος ποῦ εἶχαν τὰ ποιήματα ἐκείνου στοὺς ἀνθρώπους τοῦ καιροῦ εἴτε στὶς κατοπινὲς γενεές. Αὐτὸ μᾶς δείχνει τὸ δυνατὸ ποίημα ὁ Δάντης καὶ τὸ ποίημα τοῦ καιροῦ, ποῦ ἀνοίγει τὴ συλλογὴ Der siebende Ring. Ὁ ποιητὴς, ὁ ἀνώτερος ἄνθρωπος, ποῦ μ' ἕνα ὀραματισμὸ παίρνει τὸ μεγάλο χάρισμα, γίνεται περιγέλιο τῶν ἀνθρώπων. Μὰ τραβάει ὅλο ἴσια τὸ μοιραῖο δρόμο:

Ἄνθρωπωμα καὶ μὲ πλήγωσε ἡ ντροπὴ
τῆς πολιτείας καὶ τοῦ βασιλείου, ποῦ τὰ εἶχαν ρημάξει κακοὶ ὀδηγοί.
Ὅπου μοῦ φάνηκε ἡ σωτηρία πῆγα νὰ δώσω βοήθεια
μὲ τὸ νοῦ καὶ μὲ τὸ ἔχει μου, καὶ πάλεφα μὲ τοὺς χαλαστὲς.

Ἄμοιβή του ἦταν ἡ ἐξορία καὶ ἡ περιπλάνηση σὲ ξένο τόπο μέσα στὴ φτώχεια:

Γιατὶ ἔτσι ἤθελε τῶν λυσοασμένων ἡ προσταγὴ — ἐκείνοι
σὲ λίγο πῆσαν ἀνώνημη σκόνη — ὅμως ἐγὼ ζῶ.

Ὁ βαρὺς πόνος τοῦ πλανητῆ καὶ ὁ θυμὸς γιὰ «τὸ χαλαρὸ, τὸ ταπεινὸ, τὸ ἀνόσιο» ξεσπᾶνουν σὲ δυνατὸ σάλπισμα, ποῦ τὸ ἀφουγκριοῦνται οἱ πολλοὶ καὶ ὁ ἀγριὸς ἤχος λύνει τὸν τρόμο — κι ἔτσι γεμίζει ἡ δόξα τοῦ ἀνειρήνευτου καὶ τοῦ ἀνέστιου δλη τὴν Ἰταλία. Ἀκόμα ὅταν μίλησε γιὰ τὰ λιβάδια τῶν τρισμακάριστων καὶ γιὰ τὸ τραγούδι τῶν ἀγγέλων, δὲν ἔλειψαν ἐκείνοι ποῦ ντρόπιασαν τὴν ἄρπα του. Τότε:

¹ Εἶναι σημαντικὴ ἡ μεταφραστικὴ ἐργασία τῆς σχολῆς. Ὁ ἴδιος ὁ George ἔξῃ ἀπ τὸν Dante, μετᾶφρασε σονέτα τοῦ Shakespeare, τὰ Fleurs du mal τοῦ Bandelaire καὶ ἄλλους σύγχρονους ποιητὲς. Ὁ Friedrich Gundolf, τὸ δεῦτερο ἀστὲρ τῆς πλειάδας, ποῦ ἔγραψε δύο ἀξιόλογα βιβλία κριτικῆς, τὸ ἕνα γιὰ τὸ Shakespeare, τὸ ἄλλο γιὰ τὸν Goethe, ἔδωκε μετᾶφρασε τοῦ Σαίξπηρ, ποῦ ἔκαμαν ἐντόπιση καὶ μποροῦνε νὰ σταθοῦν κοντὰ στὶς κλασικὲς μετᾶφρασε ποῦ ἔχουνε οἱ γερμανοὶ τοῦ ἀγγλοῦ δραματικοῦ.

Ἐλαβα ἀπ τῆ γωνιά μου ἓνα δαδί και φύσηξα.

Ἔτσι γένηκε ἡ Κόλαση. Ὅμως τῆ γεμάτη φωτιά τῆ χρειαζόμουν
για νά διαφανετέρω τὴν ὑπέρτατη ἀγάπη
και νά διαλαλήσω τὸν ἥλιο και τ' ἀστρα.

Εἶναι ὅμως ἀρκετὲς οἱ ἀξίες ποὺ φέρνει ὁ George για νά τρα-
δήξη ψηλά «τοῦ καιροῦ του τοὺς ἀνθρώπους»; Σκορπίστε, ὅση μπο-
ρεῖτε ὁμορφιά στὸν τόπο σας. Εἶναι τὸ μεγαλύτερο καλὸ ποὺ
μπορεῖτε νά τοῦ κάμετε, εἶχε πῆ κάπου ἓναν αἰῶνα πριν ὁ Goethe.
Στὸ βάπτισμα τοῦ ἀνώτερου ὠραίου θέλει νά ξαναπλάση και ὁ George
τῆ γενεά του. Μὲ τὸ σεμνὸ τραγοῦδι και τῆ μουσικῆ σκέψη θέλει
νά τοὺς σηκώση ψηλά ἀπ τὴν καθημερινὴ πεζότητα.

Τὸ ἀνώτερο φανέρωμα τῆς σκέψης θὰ εἶναι πάντα ἡ μουσικῆ
σκέψη. Τὸ διθυραμβικὸ θὰ μᾶς φέρη πάντα ψηλότερα, θὰ μᾶς ἐξα-
γνίση και θὰ μᾶς ἐξευγενίση περισσότερο, δυνατώτερα ἀπὸ τὴν ἀπλή
λογικὴ διανόηση. Τῆ βαθύτερη οὐσία τοῦ εἶναι θὰ μᾶς φανερώση
ἡ ποίηση περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐπιατήμη και τῆ φιλοσοφία. Μὰ δὲ
μᾶς εἶναι ἀρκετοὶ ποιητὲς τοῦ τύπου τοῦ George. Θέλοντας νά στα-
θοῦν πάνω ἀπ τὴν πεζότητα τοῦ καιροῦ τοὺς μένουνε παράμερα ἀπὸ
τὰ μεγάλα προβλήματα ποὺ ταραάζουν τὸν καιρὸ τους. Ὁ μεγάλος
ποιητὴς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ πονεῖ τὸ μεγάλο πόνου τοῦ καιροῦ του, ποὺ
τὸ βουδὸ παράπονο τῶν μυριάδων βρίσκει ἀντίλαλο στὴν ψυχὴ του.
«Αὐτὸς τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει και ὑπὲρ ἡμῶν ὀδυνᾶται», και τὸ
τραγοῦδι του θὰ φέρη τὴν κάθαρση τοῦ πόνου τῆς γενεᾶς. Ὁ George
δὲν εἶναι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ποιητὲς. Στὴν ἔννοια αὐτῆ οἱ τελευταῖες δε-
κατηρίδες δὲ βρῆκαν τὸν ποιητὴ τους—τουλάχιστο σὲ στίχους.

Μόναχο, καλοκαίρι τοῦ 1918.

M. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

§ 1. Ἀπάντηση σὲ μιὰ ἀπάντηση.

Ἡ νέα σχολικὴ γλῶσσα, ποὺ καθιερώθηκε μὲ τ' ἀναγνωστικὰ τοῦ
δημοτικοῦ μας σχολείου ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1917, και ἡ πανηγυ-
ρικὴ ἀποδοκιμασία ποὺ τῆς ἔκαμε ὁ καθηγητῆς κ. Γεώργιος Χατζι-
δάκις, εισηγητῆς στὸ Σεβαστοπούλειο ἀγῶνα, τὴν ἀνοιξη τοῦ 1918,
σὲ ἐπίσημη πανεπιστημιακῆ τελετῆ εἶχαν δώσει ἀφορμὴ στὴ μελέτη
μου: Quo-usque tandem ἢ ἡ νέα σχολικὴ γλῶσσα και ὁ κ. Χατζι-
δάκις. Τῆς μελέτης μου αὐτῆς δὲ δημοσιεύτηκε παρά ἓνα μέρος,
(Δελτίο Ἐκπαιδ. Ὁμίλου, τ. 7) ὅπου ὕστερ' ἀπὸ ἀρκετὰ ἀναλυτικὴ
ἱστορικὴ εἰσαγωγή ἐξέταξα λίγα μόνο ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς νέας scho-
λικῆς γλῶσσας. Πριν ὅμως κλείση ὁ χρόνος κυκλοφόρησε ἀπὸ τὸν
ἴδιο εισηγητῆ τοῦ Σεβαστοπουλείου μιὰ ἀπάντηση—Γ. Ν. Χατζιδάκι,
Ἀπάντησις πρὸς τοὺς κ. κ. ἀνώτερους ἐπόπτας τῆς δημοτικῆς ἐκπαι-
δεύσεως, ἀπόσπασμα Ἀθηνᾶς, τόμ. 32, 1919, 48 σελ.¹—ὅπου κοντὰ
σὲ ἄλλα πολλὰ γίνεται λόγος και γιὰ ζητήματα ποὺ εἶχα ἤδη ἀπαν-
τήσει—ἢ ποὺ θ' ἀπαντοῦσα στὴ συνέχεια τῆς μελέτης μου.

Τῆ μελέτη μου ἐκείνη γιὰ τὴ σχολικὴ γλῶσσα λογαριάζω και
σήμερα ἀκόμη νά τῆ συνεχίσω, και τότε θὰ ἔλεγε κανεὶς πὼς δὲ
χρειάζεται και δευτέρη ἀπάντηση στὴ διάμεση ἐκείνη ἀπάντηση τοῦ
κ. Χατζιδάκι. Αὐτὴ ἄλλωστε θὰ ἦταν περιττὴ και ἀδικοιολόγητη και
γι' ἄλλους λόγους: Γιὰ τὸ μικρὸ πρῶτα πρῶτα ἐνδιαφέρον ποὺ θὰ
παρουσιάση στοὺς ἀναγνώστες τῆς—καθὼς ὅλες οἱ ὅμοιες μελέτες,

¹ Στὸ χρωματισμένο ξέφυλλο ὁ τίτλος διαφορετικὸς: «Γ. Ν. Χατζιδάκι,
Ἀπάντησις εἰς τοὺς ἀνωτέρους ἐπόπτας». Ὁλόκληρη ἡ ἀπάντηση ξαναδημοσιεύ-
τηκε σὲ σειρά φύλλων τοῦ «Ἐμπρός», μὲ τὴν προσπάθεια νά ξαναγινη ὁρῶδος
γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὸν τόπο, λίγους μῆνες ἀργότερα, μὲ τὸν τίτλο: Οἱ ὁπο-
νομευταὶ τῆς ἐλληνικῆς γλῶσσας. Ὁ καθηγητῆς κ. Γ. Χατζιδάκις ἀπαντᾷ πρὸς τοὺς
ἀνωτέρους ἐπόπτας (βλ. «Ἐμπρός» 20 Φεβρουαρίου 1920 κ. ἀκόλ. φύλλα). Ἀργό-
τερα ξανάγραψε ὁ κ. Χατζιδ. πολυμῶνας τῆ μεταρρύθμιση: Γεννηθῆτω φῶς, Ἡ
γραμματικὴ τῶν μαλλιαρῶν, Πῶς διδάσκονται τὰ παιδιὰ, «Καιροὶ» 6, 7 Μαΐου
1920. Γεννηθῆτω φῶς, Τὸ ἀναγνωστικὸ Ψηλά Βουνα, «Καιροὶ» 8 Μαΐου 1920.
Σχολεῖον και ἐκκλησία, και σχολεῖον και πολιτεία, «Ἐμπρός» 4 Ἰουνίου 1920.
Και πάλιν ἐκπαιδευτικά, «Ἐμπρός» 28 Ἰουν. 1920.

πού κατατριβόνται και χάνονται σε άτελείωτα τί μου είπες και τί είχα γράψει— έπειτα για τον άνοιξιο προσωπικό τόνο, με τον όποιο γράφηκε ή διατριβή του κ. Χατζ., έτσι πού να πρέπει να τό διπλο-συλλογιστή κανείς αν του επιτρέπεται ν' άπαντήσει, και τέλος για τό λόγο πού έχασε πια ύστερ' από ένα χρόνο την άρχική της επικαιρό-τητα, τώρα πού και ό κανονισμός της σχολικής γλώσσας φαίνεται πώς θ' ακολουθήσει διαφορετικές άρχές. Όσοτόσο έκρινα σωστό να έπωφεληθώ την πρώτη εύκαιρία πού μου δόθηκε με την άπομάκρυνσή μου από τή δημόσια υπηρεσία, όχι για ν' άποκαταστήσω την άλήθεια σε όλα τα σημεία πού θα μπορούσε ν' άνασκευαστή ή τελευταία δια-τριβή του κ. Χατζ.— αν μάλιστα ζητούσα να τό κάμω με την ίδια έξο-νυχιστική άνάλυση πού έγινε στο Quo-usque, θα ήταν αυτό μια μάταιη εργασία πού δε θα έβρισκε άναγνώστη—μά για να διαφωτίσω μερικά σημεία της διατριβής του κ. Χατζιδάκι, πού μπορεί να έχουν μεγα-λύτερο ένδιαφέρον για τή δημοσιότητα. Ούτε τό γλωσσικό ζήτημα λύθηκε άκόμη, ούτε τα πρόσωπα δσα παρουσιάζονται κάθε φορά στην κονίστρα των γλωσσικών αγώνων πρόκειται ν' αλλάξουν. Έτσι όσοι παρακολούθησαν με στοργή την τελευταία προσπάθεια της εισαγω-γής της δημοτικής στα δημοτικά μας σχολεία, καλό είναι να γνωρί-σουν με τί είδος επιχειρήματα και με ποιά δπλα ζήτησε να πολεμήσει τή μεταρρύθμιση εκείνος πού παρουσιάστηκε ως σήμερα ό φανατι-κώτερος και πιδ επίμονος έχθρος του δημοτικισμού.

§ 2. Μία παρεξήγηση.

Πρώτα πρώτα, πριν προχωρήσω επιθυμώ να πω πόσο λυπήθηκα για μία παρεξήγηση πού έκαμε ό κ. επικριτής παίρνοντας τόσο τρα-γικά τή λατινόγλωσση επικεφαλίδα της γλωσσικής μου μελέτης. Με τό Quo-usque tandem είχα θελήσει να έκφράσω—και περίμενα πώς θα τό είχε καταλάβει κάθε λόγιος τουλάχιστον άναγνώστης μου—την έκπληξη και τή δυσφορία όλων των φίλων της λαϊκής μας γλώσσας, πού ό κ. Χατζιδάκις δε βαρέθηκε ύστερ' από 35 όλόκληρα χρόνια γλωσσικών αγώνων—κι ένθ μάλιστα στα τελευταία χρόνια ό ίδιος μόνος του είχε άρχισει να ξαναδείχνη την παλιά του συμπά-θεια για τή γλώσσα της ζωής—δε βαρέθηκε να πολεμά την επικρά-τησή της όταν πρωτοστατούν γι' αυτήν άλλοι, και ξαναπαρουσιάζε-ται άντίμαχος της τή στιγμή πού νικήτρια πια στη σύγχρονή μας λογοτεχνία και στηριγμένη στους ώμους της, ετοιμάζεται να κατα-χτήσει και να ζωντανέψει και τό δημοτικό μας σχολείο.

Αυτό ήταν όλο τό νόημα του quo-usque. Ός τότε τέλος πάν-των; Αντι να είσαι πάντα κι αιώνια άγριεμένος και να δυναμώνεις με όλη σου τή δύναμη την αντίδραση, πώς δε χαμογελάς και σύ στο φώς της ζωής, πού άρχίζει να σκορπίζει τα σκοτάδια της λαϊκής παι-δειας, και πώς δεν τό αποφασίζεις να βοηθήσεις και σύ με κάποιο τρόπο, εκεί πού κι ή δική σου βοήθεια θα μπορούσε να είναι πολύ-τιμη; Η τουλάχιστο, αν δεν μπορείς πια θετικώτερα να βοηθήσεις, δε γίνεται να σιωπήσεις και να μη νοσταλγής—laudator temporis acti—επιδειχτικά και άκαιρα τους γλωσσικούς τύπους των παλιότε-ρων άναγνωστικών;

Την ξενόγλωσση κι άπολύτως άθώα όμως αυτή άναφώνηση—πού δεν έχει καν την πρωτοτυπία της για επικεφαλίδα, αφού κι άπ' άλλον (ένα γερμανό συγγραφέα) έχει χρησιμοποιηθή για όμοιο σκοπό και με τό ίδιο άναίμακτη σημασία—ό κ. Χατζιδάκις της έδωσε πολύ σοβαρότερη εξήγηση, νομίζοντας πώς πήρα, έγώ, μ' αυτήν «πρόσω-πον άρχοντος, ύπάτου, της πολιτείας», πού είχε εξαντληθή ή ύπομονή του άπέναντι των κακουρημάτων του κ. Χατζιδάκι. Τόσο πού να συλλογιστή μια στιγμή πώς μου χρωστά και χάρη, πού δε δικάζα να ριφθί εις τό δεσμοκτήριον ίνα φονευθί («Απάντησις» σ. 45).

Και πάλι τό λέω, πόσο λυπηρή είναι αυτή ή παρεξήγηση. Όσο κι αν δεν έχη σημασία για τα έθνη ή ζωή των ατόμων μπρός στη δική τους τή ζωή και τις αξίες του πολιτισμού πού έχουν να πραγμα-τοποιήσουν, για τό άτομο όμως δεν υπάρχει, είναι ό κανόνας, τίποτε πολυτιμότερο από τή ζωή του και θα έπρεπε να είναι κανείς όλοτελα πνιγμένος από τυφλό πάθος, για να εύχηθί τον δλεθρο άλλου ανθρώ-που, πού ή περίσταση τον έφερε αντίπαλο σ' έναν πνευματικό αγώνα. Όστε όχι μόνο—ή άπροσδόκητη όσο και άδικαιολόγητη παρεξήγηση του κ. Χατζιδάκι με ύποχρεώνει να κάμω την κάπως άστεία αυτή δήλωση—όχι μόνο δε μου πέρασε ή ιδέα, γράφοντας την ιστορική πια και παροιμιώδη επικεφαλίδα της μελέτης μου, πώς θα έπρεπε ό ειση-γητής του Σεβαστοπούλειου να φυλακιστή και να σκοτωθί, όπως είχε γίνει με τον Κατιλίνα δυό χιλιάδες χρόνια νωρίτερα, μα και του εύχομαι να ζήσει πολλά άκόμη χρόνια, καλλιεργώντας, θεωρητικά τουλάχιστο, τή γλώσσα πού τόσο πολέμησε την επικράτησή της.

§ 3. Δεύτερη παρεξήγηση.

Άλλά και μία δεύτερη παρεξήγηση—γιατί παρεξήγηση νομίζω

πώς έχομε κι ἐδῶ — ἐγινε ἀπὸ τὸν κ. Χατζ., σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο καὶ τὸ χαρακτῆρα τῆς ἐργασίας μου τῆς κριτικῆς. Παραπονιέται δηλαδὴ ὁ κ. Χατζ. πὼς ὁ συγγραφέας τοῦ Quo-usque «ἀρπάζει ἀπ' ἐδῶ κ' ἀπ' ἐκεῖ λέξεις καὶ φράσεις» δικές του (σ. 25), καὶ «ἀποσπᾶ φράσεις τινάς» (σ. 23), μὲ τρόπο ποῦ ν' ἀλλάζῃ τὸ νόημα τῶν ὄσα ἔτυχε νὰ εἶπῃ ὁ κ. Χατζ. σὲ διάφορες ἐποχές.

Μὲ λύπησε βαθύτατα καὶ ἡ παρεξήγηση αὐτῆ, γιατί θεωρῶ ὁ ἴδιος ἀτοπώτατο νὰ γίνεται αὐτό — καθὼς δὲ βλέπομε συχνότατα νὰ γίνεται στὴν Ἑλλάδα, ὄχι μόνο στὸν καθημερινὸ τύπο μὰ καὶ σὲ ἐπιστημονικὲς διατριβές. Πίστευα ὅμως κι ἐξακολουθῶ νὰ πιστεύω πὼς τὸ παράπονο αὐτὸ εἶναι ἐντελῶς ἀστήριχτο. Ἰδιαιτέρως ὄσο πρόκειται γιὰ τὸν κ. Χατζ., ἔτυχε συχνότατα ν' ἀναφέρω γνώμες δικές του, καὶ ἀκριβῶς γιὰ νὰ μὴν ἀλλαχτῆ τὸ νόημά τους, ἢ καὶ νὰ διατυπωθῇ ἔτσι ποῦ ἕνας ἀναγνώστης νὰ παραπλανηθῇ ἀπὸ τὰ γύρω λόγια καὶ νὰ τὸ ἐξηγήσῃ κάπως ἄλλιως, ἔχω παραθέσει μὲ ὑπερβολικὴ σχεδὸν κατάχρηση ὀλόκληρες περικοπές — κάποτε καὶ σελίδες ὀλόκληρες — ἀπὸ τὰ ἔργα του, καὶ πάντοτε τότε τὰ ἴδια του τὰ λόγια, μὲ τὴ διατύπωσή τους, μέσα σὲ εἰσαγωγικά, ἔτσι ποῦ νὰ πάρῃ ὁ ἀναγνώστης ὄσο γίνεται ἀντικειμενικώτερη τὴν εἰκόνα τῆς ξένης γνώμης¹. Τὸ ἴδιο ἔγινε, μὲ θρησκευτικὴ, θάλεγα, προσοχὴ κι εὐλάβεια, καὶ στὸ Quo-usque tandem².

Ὅταν ἡ πρόθεσή μου νὰ διαστρέψω κανένα νόημα δὲ φαίνεται ἀπὸ πουθενά καὶ πιστεύω πὼς τὸ κατώρθωσα, ἂν καὶ τόσες γνώμες καὶ τόσες ἰδέες τοῦ κ. Χατζ. ἔχω ἀναφέρει, νὰ μὴ γίνῃ, οὔτε καὶ νὰ μπορῆ νὰ γίνῃ ἀπὸ τρίτους, καμιά ἀπολύτως διαστροφή. Ἄν ἀληθινὰ ἔγινε χωρὶς νὰ τὸ θέλω ἀφορμὴ ν' ἀδικηθῇ ὁ κ. Χατζ. ἀπ' αὐτὸν τὸ λόγο πουθενὰ στὰ γραφόμενά μου θὰ λυπούμουν πολὺ. Ὁ ἴδιος ὅμως δὲ φέρνει κανένα παράδειγμα τῆς διαστροφῆς αὐτῆς, κι ἔτσι μένει ἀναπόδειχτος ὁ τόσο ἔντονος καὶ βαρὺς ἰσχυρισμὸς του. Εἶπα κανένα παράδειγμα, γιατί τὸ μοναδικὸ ποῦ μνημονεύει δὲν ἔχει καμιά ἀπολύτως σημασία καὶ δὲν ἀποδείχνει ἀπολύτως τίποτε, καθὼς θὰ φανῇ παρακάτω.

¹ Βλ. ἰδίως Τριανταφυλλίδη, Ἡ ὀρθογραφία μας 1913, σ. 110-112, 114-115; [Τὸ ὅ ἴδ.], Ἀπολογία τῆς δημοτικῆς 1914, σ. 104-110, Τὸ ὅ ἴδ., Ἡ νεοελληνικὴ ὀρθογραφία καὶ οἱ ἀντιλογίαι τοῦ κ. Σκια (Δελτίο 1919) σ. 77-78

² Βλ. ἰδίως σ. 88-91, 102-103, 106, 121, 122, 148, 152, 156, 159, 161, 162, 165, 179.

§ 4. Εἶναι ἡ στάνη ἰδιωματισμός;

*Après Agésilas, hélas!
Mais après Attila, hé!*

Ἡ συχνότερη καὶ δραστικώτερη ἴσως κατηγορία ποῦ ἀκούστηκε στὸν πολὺ κόσμον γιὰ τὴ γλώσσα τῶν νέων ἀναγνωστικῶν εἶναι ὁ ἰδιωματισμὸς τους, οἱ ἀπειρες ἀγνωστες καὶ παράξενες τάχα λέξεις, ποῦ μόνο σὲ κάποια ἐπαρχία τῆς πατρίδας μας ἢ σὲ κανένα χωριὸ τίς μεταχειρίζονται οἱ χωρικοί, στὸ Ζεμενὸ ἢ στὴν Ἄντρο, καὶ ὅμως, ἐνῶ ὄλος ὁ ἄλλος κόσμος δὲν τίς ξέρει, δὲ δίστασαν οἱ συντάχτες τῶν νέων ἀναγνωστικῶν νὰ τίς παρουσιάσουν σὰν κοινὴ τάχα σχολικὴ γλώσσα. Ἡ κατηγορία αὐτὴ εἶχε βρεῖ ζωηρότατη ἀπήχηση στὴν πρώτη διαμαρτυρία τοῦ κ. Χατζ. καὶ ἡ ἀναίρεσή της μοῦ εἶχε δώσει ἀφορμὴ, ἀρχίζοντας στὸ Quo-usque νὰ ἐρευνῶ τὰ στοιχεῖα τῆς σχολικῆς γλώσσας, νὰ ἐξετάσω πρῶτα πρῶτα ἂν ἀληθινὰ παρουσίασε ἡ σχολικὴ γλώσσα ἰδιωματισμοὺς ἢ ὄχι. Ξαναγυρίζω καὶ τώρα στὸ ζήτημα αὐτό, ἀφοῦ καὶ ὁ κ. Χατζ. τὸ ξαναξετάζει στὴν ἀπάντησή του, γιὰ νὰ δεχτῆ πὼς καὶ τί ἀπαντᾷ στὸ σημαντικὸ αὐτὸ ζήτημα ὁ ἀνακινήτης του. Ἰδοῦ μὲ λίγα λόγια πὼς ἄρχισε καὶ ποῦ ἔφτασε ἡ συζήτηση:

Ἡ πρώτη, καὶ μιὰ ἀπὸ τίς κυριώτερες κατηγορίες τοῦ κ. Χατζ. γιὰ τὴ γλώσσα τῶν νέων ἀναγνωστικῶν ἦταν στὴν πρώτη του ἐπίκριση τὸ πλῆθος τῶν ἰδιωματικῶν λέξεων, ποῦ τίς εἶχαμε νομίσαι κοινές καὶ πανελλήνιες, ἐνῶ κατὰ τὸν κ. Χατζ. εἶναι «ἀγνωστοὶ οὐ μόνον εἰς πλείστα μέρη τῆς ἑλληνογλώσσου γῆς ἀλλὰ καὶ εἰς πλείστους τῶν ἐν μέσαις Ἀθήναις διδασκόντων καὶ διδασκομένων» καὶ δὲν ἐρμηνεύονται στὰ λεξικά. Ἀπόδειξη τάχα κι αὐτό, πὼς δὲν ὑπάρχει ἡ κοινὴ γλώσσα ποῦ γυρεύομε νὰ καθιερώσωμε. Τέτοιες λέξεις ἀγνωστες κι ἰδιωματικές, ἀνάφερε ὁ κ. Χατζ. τὸ γνέθω καὶ τὸ στάνη, τὴ ρόβη, τὸ σανὸ καὶ μερικὲς ἄλλες¹.

Συνηγορώντας ὕστερα ἐγὼ γιὰ τίς λέξεις αὐτὲς στὸ Quo-usque εἶχα εἶπει ὅτι:

α) ἡ ἔλλειψη κοινῆς γλώσσας δὲν μπορεῖ νὰ πιστοποιηθῇ μὲ τίς ἄς εἶναι κι ἰδιωματικὲς λέξεις ποῦ βρίσκονται στ' ἀναγνωστικά, παρὰ μὲ τὰ σημαντικώτερα καὶ γενικώτερα γνωρίσματα τῆς γλώσσας, τὸ τυπικὸ τῆς δηλαδὴ, τὴ σύνταξη καὶ τὴ φωνητικὴ. Κι αὐτὰ ὄλα καθρε-

¹ Χατζ., Ἐκθέσις Σαβαστοπούλειου 1918, σ. 7-8.

φτίζουν στ' αναγνωστικά την κοινή. Και όμως ο κ. Χατζ., αντίθετα με ό τι κατηγορούσε άλλοτε τη δημοτική, πώς δεν έχει τάχα μία γραμματική, κρίνοντας τώρα τη σχολική δημοτική, περιωρίστηκε ν' αποδείξει τον ιδιοματισμό της από τις λέξεις της (Quo - usque σ. 165).

β) στη μεταβατική εποχή που περνά ή διαμόρφωση της γλώσσας μας φυσικό είναι να μην έχουμε πάντοτε έναλο λεξιλόγιο, καθώς δά έγινε και σε άλλες γλώσσες, καθώς το βλέπουμε ακόμη και στην καθαρεύουσα μόλις ζωντανέψη με μερικές λέξεις της κοινής, καθώς κυρούλα ή πεταλούδα (σ. 166).

γ) δεν μπορούμε να πάρουμε τους αθηναίους γι' αποκλειστικό γνώμονα και ν' αποκλείουμε από τ' αναγνωστικά κάθε λέξη που δεν ξέρουν οι « εν μέσαις Ἀθήναις οἰκοῦντες », αφού « οι μορφωμένες μας τάξεις, αποξενωμένες συχνά από την ελληνική ζωή και βουτημένες σε ξένες φιλολογίες, πολλές φορές άγνοούν έλλ. λέξεις γνώριμες... (πβ. φτερωτή του μύλου, γκλίτσα, ξέφωτο - ξαίθρα, φτεροζυγιάστηκε κτλ.) » (σ. 168)¹.

δ) καιμά από τις λέξεις δσες αναφέρει ο κ. Χατζ. για ιδιοματικές τάχα και άγνωστες δεν είναι άγνωστη και ιδιοματική. Κι εξετάζοντας μία μία τις προγραμμαμένες από τον κ. Χατζ. λέξεις, τη σιάνη (σ. 168-171), τὸ δικράνι, τὸ σανὸ και δλες τις άλλες (σ. 171-176), και φέρνοντας αβθονώτατα παραδείγματα και πιστοποιητικά για δλη την προφορική και γραπτή χρήση βεβαιώνω πόσο άδικαιολόγητη ήταν και τυφλή ή καταδίκη τους, αφού οι λέξεις αυτές, και πρώτα πρώτα για να περιοριστώ έδω σ' αυτήν (αφού και ο κ. Χατζ. μόνο γι' αυτήν. άπαντά στην Ἀπάντησή του), ή σιάνη:

- 1) είναι πολιτογραφημένη άπ' δλα μας τὰ λεξικά
- 2) τη μεταχειρίστηκε έξαρχής ή λογοτεχνία μας
- 3) τη βρίσκομε και στον καθημερινό τύπο
- 4) δά λείπει ούτε κι από κείμενα γραμμένα σε καθαρεύουσα άφογη, ακόμη και γραμμένα από κρητικούς, (που άγνοούν τάχα τη λέξη σιάνη), ακόμη γραμμένα και από τον κ. Χατζιδάκι (« λαμβάνουν ως βάσιν την εν ταῖς σιάναις δμιλουμένην γλώσσαν »).
- 5) είναι γραμμένη και στ' αναγνωστικά του 1914 με την άπλή τους καθαρεύουσα, που τόσο την έπαινει σήμερα ο κ. Χατζ.

Ἄς δοῦμε τώρα τί άπαντά σ' αυτά ο κ. Χατζ. Ἄφου προσπαθεί

ν' ανασκευάση περαστικά και χωρίς να το κατορθώσει δσα ειπα στους παραγράφους (β) και (γ)—για τὸ (β) αναφέρεται στους αιώνιους ιστορικούς λόγους, που έκαμαν ν' αποχτήσωμε γραπτή γλώσσα διαφορετική άπ' ό τι σχηματίστηκαν οι γλώσσες των άλλων λαών (σ. 26), και για τὸ (γ) άπαντά πώς τότε, αν ακολουθήση κανείς τη γνώμη μου, « εισάγει εις τὰ αναγνωστικά βιβλία γλωσσικά στοιχεία, ήτοι λέξεις, τύπους, σημασίας κλπ. άγνωστά εις τὰς πόλεις » (σ. 16), ενώ έγώ δέ μιλω για τύπους, παρά για λέξεις, και αναφέρω ώρισμένα παραδείγματα—χωρίς να κάμη λόγο για τίποτε άλλο άπ' δσα αναφέρω στους παραγράφους (α) και (δ) και για δλες τις άλλες λέξεις που ρητά άδικοκατηγόρησε, περιορίζεται να σημειώσει τ' ακόλουθα για τη λέξη σιάνη.

« Ἄλλη αντίφασις ἐμοῦ εἶναι κατὰ τὸν κ. Τρ. διὰ τὴν ἀπέκρουσά ἐκ τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων ὡς ἰδιοματικὴν (πιθανῶς ξένην) λέξιν, τὴν ὁποίαν και ἐγὼ ἄλλοτε μεταχειρίσθην. Διὰ τούτων ὁ κ. ἀνώτερος ἐπόπτης ἐλέγχεται ἄγνωσθόν διὰ οὐχὶ πάντα τὰ γλωσσικὰ στοιχεία, δσα ἐγράφησάν ποτε ὑπὸ τινος οἰουδὴ ποτε εἰς ἐφημερίδα ἢ βιβλίον ἢ φέρονται εἰς τὰ λεξικά, εἶναι κατάλληλα νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὰ ἀναγνωστικά βιβλία. Ὅπως εἰς τοὺς ἀγροῦς τοὺς μέλλοντας νὰ παραγάγουν ἄριστον σίτον σπείρεται μόνον καθαρῶτατος σπόρος, οὕτω και εἰς τὰ σχολεῖα πρέπει νὰ εἰσάγεται μόνον διὰ εἶναι πασίγνωστον και πασίγνωστον, πρὸς δὲ γνησίως ἐθνικόν, εὐπρεπὲς κλπ., οὐδὲν τὸ χυδαῖον ὑβριστικόν, ἰδιοματικόν, ξένον κλπ. Ὁ μακαρίτης Ἀηλιγιάννης μεταχειρίσθη ποτὲ ἐν τῇ Βουλῇ τὴν λέξιν στρογγύλα, ὁ Μπακόπουλος τὴν λέξιν μουρημουλήθρες, ὁ Νικράνας γράφει εἰς τὴν « Ἐστία » πλήθος ξένων λέξεων και ἄλλοι ἄλλας. λοιπὸν πρέπει νὰ εἰσαχθῶσιν αὐταί εἰς τὰ ἀναγνωστικά βιβλία; Και ὁ μεταχειρισθῆς μὲν ποτὲ τινὰ τῶν τοιούτων λέξεων χάριν ἀστεῖσμου ἢ ἄλλου τινὸς χαρακτηρισμοῦ, ἀποκηρύττων δ' ἔπειτα αὐτὴν ὡς ἀνάρμοστον εἰς τὰ ἀναγνωστικά βιβλία περιπίπτει εἰς ἀντίφασιν; Ταῦτα δύνανται ἴσως νὰ δυσχωρίζωνται ἄλλοι, ἀλλ' οὐχὶ ὅσοι ἐτυχον παιδαγωγικῆς μορφώσεως ἔστω και στοιχειώδους » (σ. 27).

Τὸ ἄπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἐφ' ἑβέβαια δὲν ἐφαρμόζεται στον παραπάνω ἀτελείωτο παράγραφο. Τὴν πρώτη τουλάχιστο φορά εἶχε με λίγα καθαρά λόγια ζητήσει ὁ εἰσηγητὴς τοῦ Σεβαστοπουλείου νὰ ἐξοριστοῦν ἀπὸ τ' ἀναγνωστικά τῶν ἐλληνοπαίδων ἡ σιάνη, τὸ γνέθω, ὁ σανὸς και μερικὲς άλλες λέξεις, γιατί εἶναι ἰδιοματικές. Ποῖο συμπέρασμα ἔμως θὰ βγάλῃ τώρα ὁποιος διαδάσῃ τὴν ἀπάντησιν, ἀπὸ τὸ νέο αὐτὸ σφοδρότερο κι ἀναλυτικώτερο φιλιππικὸ τῆς σιάνης; Τὸ μόνον ποὺ καταλαβαίνει ἀμέσως εἶναι πὼς ἐνῶ ὁ ἐπικριτὴς τῆς ἰσχυρίζεται πὼς θὰ δείξῃ τί ὁ ὑποφαινόμενος ἐλέγχεται ἄγνωσθόν, μετασπίζει τὴ συζήτησιν, και κεί ποὺ ὁ λόγος ἦταν γιὰ τοὺς ἰδιοματισμούς, σπάνιες δηλαδὴ και ἀγνωστες λέξεις, ἀνακατώνει τώρα και μπερδεύει μ' αὐτοὺς ξένες λέξεις και ἄριστον σίτον και καθαρῶ-

¹ Γιά τὸ ἴδιο ζήτημα βλ. και Τριανταφυλλίδη, Τὸ λεξιλόγιο τῶν νέων ἀναγνωστικῶν, Δελτιό 8 (1920) 120.

τατον σπόρον και χυδαϊσμούς, τὸ μακαρίτη τὸν Ντεληγιάννη και τὸν Μπακόπουλο, στρούγγες και μπουρμπουλήθρες—χωρίς ὅμως νὰ ξαναγυρίση στὸ ζήτημα και νὰ δικαιολογήση τὴν ἀδικαιολόγητη καταδίκη τῆς στάνης και τῶν ἄλλων ἰδιωματισμῶν, ἢ τουλάχιστο νὰ ὁμολογήση θαρρετὰ πὼς ἔπαυσε νὰ θεωρῆ ἰδιωματικὴ τῆ στάνη, τώρα ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸ Quo-usque οἱ περγαμηνές της, χωρίς κἀν νὰ μᾶς πῆ νέτα σκέτα, ἂν τώρα ὑποστηρίξη πὼς δὲν ἔχει τὴ θέση της στ' ἀναγνωστικὰ τῶν παιδιῶν μᾶς γιατί εἶναι «πιθανῶς ξένη», ἢ γιατί μπορούμε νὰ τὴ μεταχειριστοῦμε και χωρατεύοντας.

Ποῖο ἦταν τὸ ζήτημά μας; Ἄν ἡ στάνη — γιὰ ν' ἀφήσωμε τις ἄλλες ἰδιωματικὲς κατὰ τὸν κ. Χατζ. τοῦ 1918 λέξεις, γιὰ τις ὁποῖες στὰ 1919 δὲν κάνει πιά λόγο—ἂν ἡ στάνη εἶναι ἀπ τις πολλὲς λέξεις και τύπους ποὺ κατὰ τὸν κ. Χατζ. τοῦ 1918 «ἀναγινώσκονται ἐν τούτοις» (τοῖς ἀναγνωστικοῖς) και ποὺ εἶναι, κατὰ τὸν κ. Χατζ. πάντα, ὄχι «κοινὸι, πανελληνιοί», μὰ «κατ' ἀλήθειαν ἀγνωστοὶ οὐ μόνον εἰς πλείστα μέρη τῆς ἑλληνογλώσσου γῆς ἀλλὰ και εἰς πλείστους» κτλ. Τὸ ζήτημα ἦταν — καθὼς τὸ εἶχε θέσει μόνος του ὁ εισηγητὴς τοῦ Σεβαστοπούλειου— ἂν γι' αὐτὴν τὴν αἰτία ἔπρεπε νὰ καταδικαστῆ, ὡς ἰδιωματικὴ, ἡ στάνη κι οἱ ἄλλες λέξεις τῆς κοινῆς γλώσσας τῶν ἀναγνωστικῶν και ν' αντικατασταθῆ μετὸ ποιμνιοστάσιον ἴσως ἢ τὸ αἰγυστάσιον ἢ τὸ μάνδρα ἢ τὸ μανδρίον κτλ. κτλ. Καί τί ἀπαντᾷ ὁ κατηγορὸς της στὴν ὁμοβροντία τις ἀποδείξεις ποὺ ἔφερα σὲ τρεῖς πυκνοτυπωμένες σελίδες (τις δύο μετὸ στοιχεῖα τῶν 8 στιγμῶν), πὼς ἡ στάνη και κοινὴ εἶναι και σὲ δλα τὰ λεξικά βρῖσκεται και στὴν καθαρεύουσα συνηθίζεται κτλ. κτλ.; Οὔτε τὸ λάθος του ὁμολογεῖ, ποὺ βιάστηκε νὰ μιλήσῃ γιὰ τοὺς τρομεροὺς ἰδιωματισμοὺς τῶν ἀναγνωστικῶν, και ποὺ τὸν ἔκαμε ν' ἀραδιάσῃ τὰ πιδ ἀστήριχτα παραδείγματα, μὰ και οὔτε νὰ ἐπιμελῆ στὸν ἰδιωματισμὸ τῶν λέξεων αὐτῶν τὸ νομίζει πιά φρόνιμο. Ἀπὸ μηχανῆς θεὸς παρουσιάζεται τότε ἡ ἀμφίβολη ἔτυμολογία τῆς στάνης, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι ξένης καταγωγῆς; κι ἔτσι γράφει τώρα ξεγλιστρώντας σὲ νέα κατηγορία, πὼς τὴν ἀπέκρουσε ἀπὸ τ' ἀναγνωστικὰ «ὡς ἰδιωματικὴν (πιθανῶς ξένην) λέξιν [ἢ παρένθεση παρουσιάζει κάτι ποὺ δὲν εἶχε εἰπωθῆ τότε]» και πὼς τέτοιες ξένες [ἢ μήπως πιθανῶς ξένες λέξεις;] «δὲν πρέπει νὰ εἰσαχθοῦν εἰς τὰ ἀναγνωστικὰ βιβλία» ἀκόμη κιὰν «ἐγράφησαν ποτε ὑπὸ τινος οἰουδήποτε» ἢ ἂν ἀκούωνται και μέσα στὴ βουλή.

Μὰ—ἂς ἀφήσωμε πιά ποὺ ἡ στάνη ἀποδείχτηκε συχνότατη λέξη, ποὺ δὲ γράφηκε μόνο «ποτὲ ὑπὸ τινος οἰουδήποτε»—γιὰ τις ξένες λέξεις

ἔκαμε ὁ εισηγητὴς τοῦ Σεβαστοπούλειου ξεχωριστὰ ἰδιαιτερο λόγο στὴ διαμαρτυρία του, ἐνῶ ἀκριβῶς μετὸ τὴν στάνη και μετὸ σαοῦ (κι αὐτὴν ὄχι πιά πιθανῶς μὰ ἀσφαλῶς ξένη) και μετὸ γνέθω και λίγες ἄλλες λέξεις—ξένες ἢ ντόπιες, ἀδιάφορο—ζητοῦσε ν' ἀποδείξῃ πόσο πολλὲς ἰδιωματικὲς λέξεις κρῖνονταν μέσα στὴ γλώσσα τῶν ἀναγνωστικῶν.

Καὶ ἀκολουθεῖ ἕνα δευτέρω ἐπιχείρημα, πὼς ἂν ὁ ἴδιος ὁ κ. Χατζ. εἶχε γράψῃ μία φορὰ τὴν στάνη, τὴν ἔγραψε γιὰ νὰ χωρατέψῃ; «χάριν ἀστεϊσμοῦ ἢ ἄλλου τινὸς χαρακτηρισμοῦ». Μὰ δὲν εἶχαν ἀμφισβητηθῆ ἢ συζητηθῆ ἀπὸ μένα οἱ σκοποὶ γιὰ τοὺς ὁποῖους εἶχε προτιμήσει νὰ μεταχειριστῆ γράφοντας ὁ κ. Χατζ. τὴ λέξη στάνη. Βλέποντας ὁ συγγραφέας τοῦ Quo-usque τὸν ἐπικριτὴ νὰ καταδικάζῃ τοὺς πολλοὺς και τρομεροὺς ἰδιωματισμοὺς τῶν νέων ἀναγνωστικῶν, και νὰ ὀνομάζῃ στὰ λίγα δραστικὰ παραδείγματα ποὺ ὁ ἴδιος μάζεψε γιὰ νὰ τὸ ἀποδείξῃ, τὴν στάνη, εἶπε τὴν ἀπορία του: Πὼς, κρητικὸς ὁ ἴδιος, ποὺ θὰ ξέρῃ ἀπὸ τὸ χωριὸ του γιὰ τὴν στάνη τὸ ἰδιωματικὸ και ὄχι τόσο γνωστὸ μιᾶτο, τὴ στιγμὴ ποὺ θέλει νὰ γράψῃ ζωντανότερα—και νὰ χωρατέψῃ βέβαια, γιατί ὄχι; Ποιὸς θὰ τὸν ἐμποδίσῃ;—δὲ γράφει μιᾶτο, παρὰ καταφεύγει στὴν στάνη, ἂν δὲν εἶναι γιατί αὐτὴν ἔμαθε, αὐτὴν ἄκουσε κι αὐτὴ διάβασε ζώντας στὴν Ἀθήνα και τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἂς εἶναι κι ἐλάχιστα χρόνια (τὸ «ἐν ταῖς στάναις» γράφηκε ἀπὸ τὸν κ. Χατζ. στὰ 1884' κρητικοὶ μετὸ πληροφορήσαν στὸ μεταξὺ πὼς ἡ στάνη σήμερα εἶναι γνωστὴ και στίς πόλεις τῆς Κρήτης) κι ἐνωθε ἔτσι πὼς μετὸ τὴν στάνη θὰ τὸν καταλάβαιναν ὄλοι, και μάλιστα καλύτερα, τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ ἤθελε νὰ τοὺς χωρατέψῃ.

Ὅσο γιὰ τὸ ἄλλο, πὼς μιά λέξη ποὺ γράφηκε σὲ ἐπιστημονικὸ βιβλίο «χάριν ἀστεϊσμοῦ» μπορεῖ νὰ εἶναι «ἀνάρμοστος» στ' ἀναγνωστικὰ, ὁ καθένας μας βέβαια θὰ συμφωνήσῃ πρόθυμα μετὸν κ. Χατζ. ἂν και μετὸ δσα λέει φαίνεται πὼς θέλει ν' ἀποκλείσῃ κάθε «ἀστεϊσμὸ» ἀπὸ τ' ἀναγνωστικὰ ... Κάθε χωρατό! Τί κρῖμα!—Κι ἔτσι ὅμως ἂν εἶναι, δύσκολο τότε νὰ καταλάβωμε ὄλο τὸν πόλεμο ποὺ σήκωσε ὁ ἐπικριτὴς μιά φορὰ ἐπικρίνοντας τὸν Ψυχάρη και χαλνώντας τὸν κόσμο, ποὺ τάχα ἤθελε νὰ μᾶς ἀναγκάσῃ ὁ Ψυχάρης νὰ λέμε και νὰ γράφωμε τὸ καταλαθῆκος, ποὺ ὡστόσο τὸ εἶχε μεταχειριστῆ ὁ συγγραφέας τοῦ Ταξιδιοῦ «χάριν ἀστεϊσμοῦ ἢ ἄλλου τινὸς χαρακτηρισμοῦ» σὲ μία του κωμωδία.

Αὐτὰ εἶχα νὰ πῶ συμπληρώνοντας ὄσα λέει ὁ κ. Χατζ. γιὰ τὴν στάνη. Νομίζω ὅμως καλὸ νὰ προσθέσω στὰ κείμενα ποὺ ἀναφέρω στὸ Quo-usque γιὰ τὴν λέξη στάνη τ' ἀκόλουθα ποὺ διάβασα ἀπὸ τότε. Ἄς κρῖνῃ ὁ ἀναγνώστης ἂν σὲ

κανένα τους χρησιμοποιήθηκε ή προγραμμαμένη αυτή λέξη «χάριν άστεισμού» και άν μάλιστα αυτές περιγραφές αποδειχθούν πειστικότερα παρά με τις παλιές, πώς όσοι μεταχειρίζονται τη λέξη σιάνη σε άναγνωστικό έλληνοπαίδων δέν «ετυχον παιδαγωγικής μορφώσεως έστω και στοιχειώδους», καθώς άπροσδόκητα πρόσθεσε ο κ. Χατζ. τελειώνοντας τη συνηγορία του για την προγραφή της σιάνης, και θέλοντας με ένα τελευταίο, παιδαγωγικό — και κάπως προσωπικό — επιχείρημα να ενίσχυση την επιχειρηματολογία που ο ίδιος κατάλαβε πως στέκεται πια σε πολύ σοβαρά θεμέλια.

Πορφύρα, Σκιές 1920, σ. 127. Βράδυ σ' ένα χωριό. «Τώρα άποκάτω άπτά βουνά τα θετικά που ίσκιώσαν μαζώξαν τα κοπάδια τους άπτά λιβάδια οί στάνες». — Κονδυλάκη, Πρώτη άγάπη, 1919, σ. 41-42, αναφέρει μέσα στο διήγημα δύο φορές το ιδιωματικό (και ξένο, όχι όμως βέβαια χυδαίο ούτε ύβριστικό) μιγάτο. Κι έπιξηγεί σε μιá σημείωση: «μιγάτο, στάνη και μάντρα» βλ. Δελτίο 8. 127 — «Εστία (ή έφημερίδα) 26 Δεκ. 1919: «Φουστανελάδες μυρίζοντας χωριό και στάνη» — «Καθημερινή» 19 Μαΐου 1920: «ποιμνιον αγαθόν τό όποιον θά ώδήγαι με την γκλίταν της έξουσίας εις την Βενιζελικήν στάνην» — «Εστία 4 Φεβρ. 1921: «Η νέα μόδα. Η Άγγλική μόδα των μικροσκοπικών σκυλιών μέσα εις τα μανσόν των κυριών άρχίζει να εισάγεται, φαίνεται, και εις τας Αθήνας... Ο εισπράκτωρ έπακαλέσθη τον Κανονισμόν, ο όποιος δέν κάμνει διάκρισιν μεταξύ σκύλων των μανσόν και σκύλων της στάνης. Ένας επιβάτης άπεφάνθη ότι...». — «Εμπρός» 24 Δεκ., (άρθρο του Πεζοπούρου, που πολεμά άδιάκοπα την άνύπαρχτη τάχα γλώσσα των άναγνωστικών): «Εις αυτήν την περιοχήν ξεχειμωνιάζουν τα περισσότερα πδιμίνα της Αττικής. Βουνά, ρεματιές, χαράδρες, λιβάδια, πευκάνες... Παντού στάνες και όψηλοί, τραχείς βοσκοί. Ο βοσκός με την μεγάλην γκλίτσαν του» — «Εκθεσις εικώνων Κίμωνος Δόγη, αθήνα Παρονασού, 1920, «άρ. 20» στάνη εις τον κάμπον της Ρουμανίας» (κ. α). Ο κ. Δόγης έζησε στη Ρουμανία και στο έξωτερικό όλη του σχεδόν τη ζωή, με στην έλληνική πρωτεύουσα τον βλέπομε κι αυτόν να μεταχειρίζεται τό λεξιλόγιο της κοινής, με τη σιάνη. Στην περίσταση μάλιστα αυτή φανερό πως δέν τόγραφε καθόλου «χάριν άστεισμού», άφοδ γυρνούε να πουλήση τη ρουμανική του αυτή σιάνη, και μάλιστα για μερικές χιλιαδοúλες δραχμές.

Χαρακτηριστικό είναι πως και ύστερ' από την προγραφή της από τον κ. Χατζ. ή ιδιωματική και «πιθανώς ξένη» σιάνη, έτυχε να μάς παρουσιασθή σε όλα σχεδόν τ' άναγνωστικά που κυκλοφόρησαν από τό 1918 ως τό 1920. Πουθενά, φυσικά, δε συλλογίστηκε τό εκπαιδευτικό συμβούλιο πως θά έπρεπε να την άντικαταστήσουμε:

«Πέρα από τό ποταμάκι ήταν ένας βοσκός με τα πρόβατά του και τό σκύλο του. Στη στάνη του, είπε ή κυρά Μάρω, έχει κάτι κότες καλοθρεμμένες. Τό καλοκαίρι πρόφτασα να του άρπάξω ένα δυό κοτόπουλα...». «Μία μέρα μάς πήρε ο παππούς και πήγαμε στη στάνη. Είχαμε μαζί μας και τό μικρό σκυλάκι μας, τον Πιστό». Καρκαβίτσα Άναγνωστικό Γ' σ. 148, 116. Βλ. άκόμη «Τά Ψηλά βουνά» σ. 14:

«...και καρτεροδν την άνοιξη, τ' όμορφο καλοκαίρι,
...να βγούν οι στάνες στα βουνά, να βγούν οι βλαχοπούλες,
να βγούν και τα βλαχόπουλα, λαλώντας τις φλογέρες».

— «Έκαμε άκόμη ένα βοσκό με τη στάνη του...». «Όπου να ποδν «λύκος

περιπατάει στις στάνες μας», ούτε λύκος φαινόταν ούτε τ' άχνάρια του». «Πιό εύκολα θά κυνηγήσετε στοδ Τάκη τη στάνη. Σκυλιά δέν έχει...». «Η άστροφγγιά φώτιζε τη στάνη σαν ήμέρα» Καρκαβίτσα — Παπαμιχαήλ, Η Πατρίδα μας, σ. 81, 109, 109, 110.

Άς προσθέσω άκόμη εδώ πως τα βόσανα της κατακαημένης σιάνης δε φαίνεται να τελείωσαν. Έχω μπρός μου την περίφημη: «Εκθεσις της έπιτροπείας της διορισθείσης προς εξέτασιν της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων... Έπιουργείον εκκλησιαστικών και δημοσίας εκπαίδεúσεως, 1921, 160 σελ. Άν και γίνεται συχνότατα λόγος για ιδιωματισμούς, ξενισμούς και χυδαίους, όμως, αντίθετα από τό παράδειγμα του κ. Χατζιδάκι, οι συντάχτες της έκθεσης δέν κατηγοροδν τη σιάνη για κανένα από τους λόγους αυτούς. Της βρήκαν όμως ένα άλλο, σπουδαιότατο κι αυτό, ψεγάδι. Είναι από τις λέξεις για τις όποιες ή έπιτροπεία σημειώνει (μιλώντας για τα Ψηλά βουνά): «Όπως εισάγεται εις την γλώσσαν του μαθητοδ παντοδαπόσ φόρτος λέξεων άχρήστων [τό ποιμνιοστάσιον και τό αίγοστάσιον, βλέπετε των παλιότερων άναγνωστικών δέν ήταν τόσο άχρηστο] λέξεων, αίτινες όσοι κένα έννοιων έν τη συειδήσει τοδ παιδοδ, είναι και αυτά καταθεδικασμένα εις λήθην. Όπως ο μαθητής της Γ' τάξεως ώσαι μη ειχέτι καλύτερον να διδαχθή άναγκάζεται να μανθάνη καθ' όλον τό έτος τί είναι γάβροι, καρδάρες, σκαθάρια, σιάνες...» (σ. 61).

§ 5. Μία άπορία.

Νά μη φοβηθή ο άναγνώστης πως άφοδ τον άπασχόλησα τόση ώρα με μία μόνο λέξη, τη σιάνη, πως με την ίδια διεξοδικότητα και έπιμονή θά τον άναγκάσω να με παρακολουθήση στα τόσα άλλα επιχειρήματα κι άντιεπιχειρήματα που γέννησε ο κανονισμός της σχολικής γλώσσας κι ή πολεμική που της έγινε. Νομίζω κι εγώ πως φτάνουν όσα ειπώθηκαν, κι είμαι μάλιστα πρόθυμος να δεχτώ πως τό άτύχημα που έπαθε ο εισηγητής του Σεβαστοπουλείου — πως άλλίως να τό ποδμε; — με την κατηγορία του ιδιωματισμού τάχα της σχολικής γλώσσας, καθώς και τό δεύτερο έπειτα άτύχημα, που προσπάθησε να δικαιολογήση την άδικαιολόγητη προγραφή της σιάνης, δέν άποτελεί τό δυνατότατο μέρος της επιχειρηματολογίας του κ. Χατζ. Θέλω τώρα να έρθω σ' ένα άλλο ζήτημα. Και άφοδ προσπάθησα στην αρχή, με τις εξηγήσεις που έδωσα, να δείξω πόσο άδικαιολόγητα είχε παραπονεθή για μερικά πράματα ο κ. Χατζ. στην άπάντησή του, επιθυμώ τώρα να ειπώ εδώ μιá άπορία μου.

Η άπορία μου αυτή είναι πως ή άπάντηση του κ. Χατζ. δέν είναι γραμμένη με τον τρόπο που θά περιέμενε κανείς και που έχει και τό δικαίωμα ν' αξιώση. Και θά έχη την αξίωση αυτή όχι μόνο όταν πρόκειται να βρεθή από έπιστήμονες ή άλλήθεια σ' ένα τόσο σοβαρό και σημαντικό ζήτημα, καθώς εκείνο που έδωσε άφορμή να

γραφή το Quo-usque και η Απάντηση, μα και εμα τύχη να συναντηθούν σε μιὰ δποια και να είναι διαφωνία δυο άνθρωποι που δεν έχουν τίποτ' άλλο να μοιράσουν. Η άπορία μου είναι πώς η απάντηση του κ. Χατζ., είναι γραμμένη με τόσο λίγη προσοχή και τόση υπερβολική προχειρότητα. Γι' αυτό τον βλέπομε και διαβάζει συχνά στραβά ο τι γράφηκε στο Quo-usque, η δίνει άλλο νόημα διαφορετικό σε ο τι από μένα η απ' άλλους καθαρώτατα είχε διατύπωση, στηρίζεται σε γεγονότα άνυπαρχτα και συχνότατα αποδίνει σε μένα (η τον κ. Δελμούζο) λόγους που μόνο σε τρίτους θα μπορούσαν να καταλογιστούν, έτσι που κι οι παραπομπές που μνημονεύει να μην αναφέρονται σε δικά μου λόγια. Έτσι βέβαια μεγαλώνει ο αριθμός των επιχειρημάτων για μιάν Απάντηση και ο άνίδεος άναγνώστης, πλανημένος από τόσα άνυπαρχτα και ψεύτικα περιστατικά, θα πιστέψη εύκολότερα όσα διαβάζει και θα δικαιώνει ίσως το συγγραφέα της, από το άλλο όμως μέρος — και γι' αυτόν βέβαια το σκοπό γίνεται η δημόσια συζήτηση — καταντά πολύ δυσκολότερο να φωτιστή το κοινό για την αλήθεια. Και αυτό το κάνει ακόμη πιο δύσκολο ο προσωπικός, ο κουραστικός προσωπικός και καθόλου ψυχραιμους τόνος, που άναδίνεται απ' όλοκληρη την Απάντηση.

§ 6. Τι... δέν ειπε η κ. Δέλτα για τα «Ψηλά βουνά».

Μιά από τις πολλές αδυναμίες του κ. Χατζ., ίσως όμως η πιο άκατανόητη και άσυγχώρητη, είναι πώς δίνει άλλο νόημα στα κείμενα που διαβάζει από κεινο που αληθινά έχουν, κι έτσι με την άδικαιολόγητη του άπροσεξία παρουσιάζει τα πράματα διαφορετικά απ' ο τι είναι. Έτσι έξαφνα, σ' ένα μέρος της διατριβής του (σ. 32) φέρνει γι' απόδειξη της «γενικής άποδοκιμασίας» που υποδέχτηκε τα Ψηλά βουνά τη γνώμη «όκαδοϋ της δημοτικής» δημοσιευμένη στο Δελτίο του Όμίλου, που ίσχυρίστηκε πώς... «οδδε προσπάθεια καν προς βελτίωσιν των άναγνωστικων βιβλιων παρατηρείται εις τα νέα άναγνωστικά».

Παραξευετήκα όταν διάβασα αυτά στην Απάντηση, όχι γιατί φαντάστηκα ποτέ τα Ψηλά βουνά ανώτερα της κριτικής και τέλεια (ο ίδιος ειχα μιλήσει στο συνέδριο της Χαλκίδας για μερικές άτέλειες του βιβλίου, πράμα που έδωσε τώρα άφορμή στον κ. Χατζ. (σ. 34) να πη πώς το άπεκηρούσα), ούτε γιατί ο κ. Χατζ. μόνο «γενική άποδοκιμασία» ενός βιβλίου άντιλήφτηκε, εκεί όπου τόσες εδνοϊκές κρίσεις του διδαχτικού προσωπικού άκούστηκαν και δημοσιεύτηκαν

μάλιστα: μα γιατί με παραξένεψε το περιστατικό πώς «οδδε προσπάθεια καν προς βελτίωσιν» έβλεπε ένας φίλος της δημοτικής. Ξαναδιαβάζοντας όμως τα λόγια αυτά σκόνταφα και σε κάτι άλλο: στην καθαρεύουσα δηλαδή που έκαναν το φίλο να μιλή στο Δελτίο τα εισαγωγικά του κ. Χατζ.—ένω το Δελτίο δέν καταχωρίζει άρθρα σε καθαρεύουσα — και μάλιστα μιὰ κακογραμμένη καθαρεύουσα, που ούτε σε μαθητική θεματογραφία δέ θα είχε τη θέση της (προσπάθεια προς βελτίωσιν των άναγνωστικων παρατηρείται εις τα νέα άναγνωστικά). Τι φίλος της δημοτικής, έλεγα στον έαυτό μου, να είναι αυτός;

Και τώρα τί λέτε πώς είχε γίνει; Άνοιγω στο μέρος που παραπέμπει ο κ. Χατζ. («Δελτ. Ζ', σ. 46»), και βρίσκω μιὰ μελέτη της Κας Δέλτα για «Τα καινούρια άναγνωστικά μας». Έκει αναφέρονται ρητά σε ξεχωριστό μέρος κάτω από την επικεφαλίδα δια τα νέα άναγνωστικά για τα όποια μιλεί η κ. Δέλτα και που κυκλοφόρησαν το 1917, δηλώνεται άκόμη στη σημείωση της επικεφαλίδας πώς η μελέτη αυτή ήταν συνταγμένη από την άνοιξη του 1918, και λίγο παρακάτω, λέει η κ. Δέλτα τ'άκόλουθα λόγια, συνοψίζοντας την έντύπωσή της από τα πρώτα εκείνα άναγνωστικά της δημοτικής: «Η γλωσσική μεταρρύθμιση αποφάσιστηκε το περασμένο καλοκαίρι. Μέσα σε λίγες εβδομάδες έπρεπε να γραφούν, να κριθούν και να τυπωθούν τα νέα βιβλία, που θα έμπαιναν στο σχολείο με το φετινό σχολικό χρόνο. Το περιεχόμενό τους δέν είναι βέβαια τόσο εύκολο ν' αλλαχθή όσο η γλώσσα τους, αλλά θα έπρεπε να δοϋμε μαζί με τη νέα γλώσσα την προσπάθεια τουλάχιστον για ένα νέο καλύτερο περιεχόμενο, όσο βιαστικά και αν γράφηκαν τα νέα αυτά βιβλία». Και προχωρώντας ζητεί να στηρίξη τη γνώμη της αυτή με άρθρα άποσπάσματα από τα έξι καινούρια άναγνωστικά που πρωτοκυκλοφόρησαν στα 1917.

Άπρόσεχτα και άδικαιολόγητα ο κ. Χατζ. στραβομεταφράζει τα λόγια αυτά στην καθαρεύουσα, προσθέτει τα εισαγωγικά και, το σημαντικότερο, δίνει στα λόγια της κ. Δέλτα νόημα που δέν είχαν, που ούτε η ίδια βέβαια θα το δέχονταν, που ούτε καν ήταν δυνατό να το είχε διατυπώσει τότε γράφοντας, αφού τα Ψηλά βουνά δέν είχαν συγγραφη καν τότε άκόμη (η πρώτη τους έκδοση κυκλοφόρησε μόλις τον Ίανουάριο του 1919*) και φυσικά λείπουν από τον

* Πβ. την έγκύκλιο του όπουργείου των εκκλησιαστικών και της δημοσίας εκπαίδευσης, προς τους κ. κ. επιθεωρητάς και τους διευθυντάς των δημοτικών

πίνακα των αναγνωστικών του 1917 που περιτάσσεται η κ. Δέλτα στη μελέτη της. Και έτσι πιστοποιεί ο κ. Χατζ. τη «γενική αποδοκιμασία» των Ψηλών βουνών, που έγινε τάχα από την κι από τους φίλους της δημοτικής και τους συνεργάτες του 'Εκπαιδευτικού 'Ομίλου.

Όσο για την πραγματική γνώμη της κ. Δέλτα, πώς θα έπρεπε «να δοθίμε μαζί με τη νέα γλώσσα την προσπάθεια τουλάχιστο για ένα νέο καλύτερο περιεχόμενο», θα τη συμμερίζεται, νομίζω, κάθε φίλος της δημοτικής: αυτό όμως ήταν δύσκολο να το αξιώσωμε από τ' αναγνωστικά του 1917, που ετοιμάστηκαν όπως όπως, καθώς παρατήρησα κι εγώ στον ίδιο τόμο του Δελτίου*.

σχολείων του κράτους (άρ. πρωτ. 51868, αρ. έγκυκλ. 43) «Καθιστώμεν υμίν γνωστόν ότι εκ των υποβλήθέντων προς κρίσιν αναγνωστικών... τα Ψηλά βουνά... θα είναι έτοιμα προς πώλησιν τὰς πρώτας ήμέρας τοῦ Ιανουαρίου 1919... Έν Αθήναις τῆ 18 Δεκεμβρίου 1918. Ὁ δπουργός Δ. Αίγνας. (Τό ξώφυλλο τῆς α' έκδοσης τῶν Ψηλῶν βουνῶν ἔχει γιά χρόνο 1918).

* Τριανταφυλλίδη, Quo-usque σ. 143: «...Καλύτερο και ανώτερο περιεχόμενο, σύμφωνα με την αξίωση του δημοτικισμού, θα ήταν δύσκολο και άδικο να το ζητήση κανείς από τα βιβλία αυτά, ετοιμασμένα—ή και μεταφρασμένα—με τον τρόπο που είπα». Με την αντίληψη αυτή, ήδη τον Οκτώβριο του 1917 διατυπώνονταν σε υπόμνημα των ανωτέρων εποπτῶν προς το 'Εκπαιδευτικό συμβούλιο την πρώτη φορά που έλαβαν μέρος σε συνεδρία του, ότι «...ως προς το περιεχόμενον των νέων αναγνωστικῶν (του 1917)... κρίνομεν αναγκαίον να τονίσωμεν ότι εις διάφορα σημεία δέν συμφωτοδμεν με τὸ περιεχόμενον των οὔτε ἡμποροῦμεν ν' αναδεχθῶμεν τὴν εὐθύνην τῆς ἐμφανισεῶς των, ἢ ποία ἐξαιτίας τῆς γλωσσικῆς των ἐπεξεργασίας εἶναι ἐνδεχόμενον να μᾶς ἐπιρριωθῇ...».

Εἶναι ἀνάγκη να ἐξηγηθῇ ἀκόμη ἐδῶ ότι δταν τὸ 'Εκπαιδευτικὸ συμβούλιο ἐγκρίνην ἕνα ἀναγνωστικὸν ἠποδειχνεὶ στοὺς συγγραφῆα του τίς οὐσιαστικῆς ἀλλαγῆς ποὺ κρίνει ἀναγκαίον να γίνουιν, ἐκτός δμως ἀπ' αὐτές δέν μπορεῖ ν' ἀλλάξη τὴ ἀργότερα τίποτε, ἐκτός ἀν ὁ ἴδιος ὁ συγγραφῆας ξαναὑποβάλῃ ἀλλαγμένο τὸ βιβλίον του σὲ νέα κρίση. Σχετικὰ πάλι με τ' ἀναγνωστικὰ τοῦ 1917 πρέπει να σημειωθῇ και τοῦτο, ότι ἐγκρίθησαν ἀπὸ τὸ 'Εκπαιδ. συμβούλιο ἡδη τὸν Αὐγούστο τοῦ 1917, μῆνα σχεδὸν ὀλόκληρο πρὶν πραγματοποιηθῇ ὁ θεσμός των ἀνωτέρων ἐποπτῶν, σ' ἐποχὴ ποὺ οὔτε ὁ σχετικὸς νόμος δέν εἶχε καλά καλά θεσπισθῇ. Αὐτὰ τὰ περιστατικὰ εἶχα στοὺς δταν ἔγραφα στοὺς Quo-usque (σ. 168) γιά τὰ πρῶτα ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς (τοῦ 1917, γιατί μόνο αὐτὰ εἶχε κατακρίνει ὡς τότε και ὁ κ. Χατζ., τὴν ἀνοιξη τοῦ 1918), ότι μπορεῖ να δίνουιν αὐτὰ «οἱ μικρῆς τάξεως τοῦ δημοτικοῦ πρόωρα λέξεις γιά ἔννοιες ποὺ ἀργότερα μόνο θα ἔπρεπε να διδαχθοῦν στα παιδιά. Αὐτὸ εἶναι δμως ζήτημα ποὺ δέν ἔχει σχέση οὔτε με τὸ γλωσσικὸ τύπο των ἀναγνωστικῶν, οὔτε με τὴ δικαιοδοσία ἐκαίνων ποὺ εἶχαν ἀναλάβει να κανονίσουιν μόνο τὴ γλωσσικὴ τους μορφή και δι: ν' ἀλλάξουιν και τὸ περιεχόμενό τους» (ἀφοῦ πιά δέν ἐπιτρέπονταν οὐσιαστικῆς ἀλλαγῆς, ποὺ εἶχαν ἀλλοῦστε ἀποφασισθῇ ἀπὸ τὸ 'Εκπαιδευτικὸ συμβούλιο σ' ἐποχὴ ποὺ οἱ

§ 7. *Semper aliquid haeret.*

Δὲ θὰ κουράσω τὴν ἀναγνώστη ἀνασκευάζοντας ἢ ἐπεξηγώντας διὰ τ' ἄλλα περιστατικὰ ἔπου τυφλὴ πολεμικὴ ὠδήγησε τὸ συγγραφῆα τῆς Ἀπάντησης σὲ βεβαιώσεις ἀξιοπιστίας ἀνάλογης με τὴν παραπάνω ἢ στὴν υἱοθεσία πληροφοριῶν ἀστήρικτων, ποὺ θα ἔπρεπε βέβαια να ἐξελεγχθοῦν πρὶν χρησιμοποιηθοῦν. (Έτσι λ.χ. διαβάζομε στὴν Ἀπάντηση πὺς «ἀπέναντι τῆς γενικῆς ταύτης ἀποδοκιμασίας [γιά τὰ Ψηλά βουνά, ποὺ διαμαρτυρήθηκε τάχα κι ὁ δπαδὸς τῆς δημοτικῆς, βλ. § 6] παρήγγειλαν [ὁ κ. Δελμούζος και ἐγώ], ὡς ἤκουσα [να μὴν πιστεῦν], διὰ ἐπισήμου ἐγκυκλίου [ἀνυπαρχτῆς] πρὸς τὸ ἐν Χαλκίδι συνέδριον των διδασκάλων να κρίνουιν τὸ βιβλίον τοῦτο ἐν σχέσει πρὸς τὰ προηγούμενα ἀναγνωστικὰ, οὐχι ἀπολύτως», σ. 32). Θέλω μόνο να παρατηρήσω με τὴν εὐκαιρία αὐτὴ πόσο θλιβερό εἶναι ποὺ ὁ γλωσσικὸς ἀγῶνας, ἐκτός ἀπὸ τίς οὐσιαστικῆς—γλωσσικῆς και ψυχολογικῆς—δυσκολίες ποὺ ἔχει να νικήση, εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀντικρίξη και τὸσο κι ἐμπόδια πλάνης σάν τὰ παραπάνω, ὑψωμένα ἀπροσδόκητα ἀπέναντι του ἀπὸ κείνους ἀκριβῶς, ποὺ ἄσχετα με τὴ θέση τους στοὺν ἀγῶνα θα ἔπρεπε με περισσότερη προσοχή και ἐπιστημοσύνη να φωτίζουν τὸ κοινὸ γιά τὸ σημαντικὸ αὐτὸ ζήτημα. Οὔτε πρέπει να κρίνωινται βεβαιώσεις σάν τίς παραπάνω τόσο ἀκίνδυνες, ἀκόμη και δταν με τόση εὐκολία διαφεύδωνται ἢ οὐλλὴ μένει τῆς διαβολῆς. Εἶναι αὐτὸ παλιὰ ἀλήθεια ποὺ βγήκε ἀπὸ τὴν πατρίδα μας, και τὸ *semper aliquid haeret* μένει γιά κακὴ τύχη—ἢ «δύστυχα», ὅπως λένε κατὰ τὸν κ. Χατζ. οἱ «μαλλιανοί» τὸ *δυστυχῶς* (Ἀπάντ. σ. 36)—αἰώνια σωστό. Ἴσως μάλιστα να γίνεται αὐτὸ σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ ἐδῶ παρά σὲ ἄλλους, πὺς πολιτισμένους τόπους, ὅπου ἢ σκέψη και τὸ

ἀνώτεροί ἐπόπτες δέν ἦταν κανὸν ὑπάλληλοι). Ἐναδημοσιεύοντας τώρα στὴν ἀπάντησή του ὁ κ. Χατζ. τὰ λόγια μου αὐτὰ, και τυπώνοντας τα μάλιστα με χοντρά χοντρά γράμματα, τὰ σχολιάζει έτσι: «... ἀποσύρονται και προσπαθοῦν ν' ἀποβάλουιν πᾶσαν εὐθύνην διὰ τὴν ποιότητα των βιβλίων διατινόμενοι ἀτοπώτατα ἔτι ἢ δικαιοδοσία αὐτῶν δέν ἐκτείνεται εἰς τὸ περιεχόμενον ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν γλώσσαν» (σ. 30).

Ἀπ' ὅσα δμως ἐξήγησα παραπάνω ἔγινε φανερό πόσο ἄδικο εἶναι τὰ λόγια τοῦ κ. Χατζιδάκι. Τοῦ τὰ συγχωρῶ δμως, γιατί τοῦ ἔκαμα ὁ ἴδιος εὐκολώτερη τὴν ἀπροσξία του, ἀφοῦ ἀπὸ ἀλληλεγγύη πρὸς τὸ 'Εκπαιδευτικὸ συμβούλιο δὲ θέλησα να μιλήσω στοὺς Quo-usque καθαρῶτερα. Και σήμερα δὲ θὰ τὸ εἶχα κάμει ἀν δέν ἔγραφα, καθὼς εἶπα, γιά τὴν ἱστορία. Γιά τίς παρεξηγήσεις δμως τοῦ κ. Χατζ. θὰ γίνῃ παρακάτω περισσότερος λόγος.

βιβλίο κυκλοφορούν περισσότερο κι ευκολότερα, και το κύρος των αυθεντιών δεν έχει πιά τόσο αποπνιχτική δύναμη.

Έτσι, για να φέρω ένα παράδειγμα από την τελευταία ακριβώς συζήτηση για τη σχολική γλώσσα, ή αστεία κατηγορία που εξαπολύθηκε από τον κ. Χατζ., πώς τάχα πρόκειται να καθιερωθούν τύποι καθώς φτώμα, κατά σύφτωσι, οι σκέσεις, κατηγορία που διαφεύστηκε άμέσως τότε επισήμως, που αναίρεθήκε έπειτα διεξοδικά από μένα στο Quo-usque (§ 12. Η διεύτυση και ή νέα μυθολογία) και που παρασιωπήθηκε φρόνιμα στην 'Απάντηση του κ. Χατζ.—χωρίς να παύσουν ώστόσο να φορτώνονται και σ' αυτήν ακόμη όμοιοι τύποι στη ράχη της σχολικής γλώσσας! — ή κατηγορία αυτή έκαμε το δρόμο της, μιά και διαβάστηκε παντού όπου κυκλοφόρησε τότε το φύλλο του 'Ελεύθερου τύπου. Και όταν ξανάναψε τελευταία ή συζήτηση για τη γλώσσα στην Πόλη ένα από τα δρασιμώτερα όπλα της έπιχειρηματολογίας των καθαρευουσιάνων ήταν — αντιγράφω από το κύριο άρθρο πολιτικής έφημερίδας — πώς δέν πρέπει να «κατεδαφίσωμεν το καλλιμάριμαρον της νυν γραφομένης γλώσσας μέγαρον και έπι των έρειπίων αυτού να άνεγειρώμεν την καλύβην του μαλλιαρισμού» γράφοντας «έχλαιδεφτικός άντι εκπαιδευτικός, φτώμα άντι πτώμα, διότι λέγομεν φτωχός, κατά σύφτωσι άντι κατά σύμπτωσι, αι σκέσεις άντι σχέσεις και άλλα τοιαύτα κακόζηλα και άπειρόκαλα τον έμετον προκαλοντα και την ψυχικήν άγανάκτησιν παντός φιλοπάτριδος [φτάνει μόνο ή άγανάκτησις παντός φιλοπάτριδος να μην τυφλώνεται και να στηρίζεται στην αλήθεια]» (Ταχυδρόμος, 18 'Ιαν. 1920). 'Ανάλογά έπιχειρήματα, από την ίδια πηγή, άκούστηκαν τον περασμένο Σεπτέμβριο στο δημοδιδασκαλικό συνέδριο Κορίνθου από κάποιο δημοδιδάσκαλο, που είχε μοναδικό κριτήριο για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση την ίδια απάντηση του κ. Χατζ. Και με λύπη μου αναγκάστηκα τότε, προεδρεύοντας ως ανώτερος έπόπτης στο συνέδριο εκείνος, ν' αποκαταστήσω την αλήθεια, εξηγώντας πώς από καθηγητικά χείλη δέν άκούεται πάντοτε δυστυχώς — ή «δύστυχα» κατά τους μαλλιαρούς του κ. Χατζ. — ή αλήθεια.

§ 8. Παραλογισμοί.

'Αν περιστατικά καθώς εκείνα που ανασκευάστηκαν παραπάνω είναι δύσκολο να εκτιμηθούν όπως τους αξίζει από το πολύ κοινό, που δέν παρακολουθεί από κοντά την κίνηση του δημοτικισμού, είναι όμως και περιστάσεις που ή 'Απάντηση, προσπαθώντας με κάθε τρόπο

να στιγματίση την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, καταφεύγει σε συσχετισμούς άπροσδόκητους, άπίστευτους ακόμη και για τον πιο άνίδεο ύποδιδάσκαλο.

Παραπονιέται ό επικριτής του Quo-usque δι έπειδή με τη νέα όρθογραφία «διαστρέφεται» ή ως τώρα καθιερωμένη, και φυσικά σωστή, θα μπερδεύονται όσοι θα φοιτήσουν και ψηλότερα από το δημοτικό σχολείο, στα έλληνικά και στα γυμνάσια. Και «τίς δέ άγνοεί, προσθέτει, ότι ήδη από του δε μεγάλα παράπονα εκφράζονται πανταχού υπό των λειτουργών της μέσης εκπαιδευσεως δια την μεγάλην άμάθειαν των εκ των τοιούτων δημοτικών σχολείων προερχομένων μαθητών; Ούτε όρθογραφίαν, δυσχυρίζονται, ούτε άνάγνωσιν άλλου κειμένου ήξεύρου, ούτε μάς νοούν!» (σ. 21).

Πολύτιμη όμολογία, που άντίς να χτυπήση τη μεταρρύθμιση καταδικάζει ίσια ίσια το καθεστώς που ζητεί να ξαναφέρει ό κ. Χατζ. πολεμώντας αυτήν. Γιατι παιδιά της Δ', διδαγμένα από τα 1917 ως τα 1920 με τα νέα άναγνωστικά της δημοτικής, μόλις φέτος, το Σεπτέμβριο του 1920 μπήκαν στα έλληνικά σχολεία, ενώ τα παιδιά που έχουν στο νού τους όσοι κατηγορήσαν τη γραμματική τους μόρφωση στον κ. Χατζ., είναι εκείνα που γράφηκαν στα έλληνικά σχολεία το Σεπτέμβριο του 1918, ως είναι και του 1919 (ή 'Απάντηση» του κ. Χατζ. είχε ήδη κυκλοφορήσει το Νοέμβριο του 1919) σύμφωνα όμως με το πρόγραμμα της βαθμιαίας εισαγωγής της δημοτικής και σύμφωνα ακόμη με τις οδηγίες που δόθηκαν από το ύπουργείο στα δημοτικά σχολεία, ούτε τη νέα όρθογραφία πρόστασαν ελα αυτά τα παιδιά να διδαχτούν ούτε τα νέα άναγνωστικά είχαν καιρό ν' αντικρίσουν.

Ώστε τα παιδιά που έννοει ό κ. Χατζ. διδάχτηκαν την καθαρεύουσα, και άναγνωστικά είχαν τα έγκεκριμένα του 1914, με την άπλή τους και «παρά πάντων έπαινουμένην» κατά τον κ. Χατζ. — μά χωρίς γραμματική! — γλώσσα; αδύνατο λοιπόν να φταίη ή δημοτική κι ή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, άν παιδιά διδαγμένα από τα παλιά άναγνωστικά με το καθεστώς της καθαρεύουσας «ούτε όρθογραφίαν» ξέρουν, «ούτε άνάγνωσιν», ούτε μάς «νοούν»... Τι να φταίη;

(άκολουθεί)

ΑΡΘΡΑ

Δ. Φ.

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΕΣ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Ἡ πολιτική μετάπτωση τῆς 1 Νοεμβρίου 1920 ἔφερε κοντὰ στὰ ἄλλα τῆς ἀποτελέσματα καὶ μεγάλες προσωπικὲς μεταβολές στὸ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας. Παραιτήθηκαν οἱ ἀνώτεροι ἐπόπτες τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως κ. κ. Δελμούζος καὶ Τριανταφυλλίδης καὶ ὁ γενικὸς γραμματεὺς καὶ ἐκπαιδευτικὸς σύμβουλος κ. Γληνός, ἔφυγαν οἱ τμηματάρχες τῶν ἐκκλησιαστικῶν, τῆς μέσης καὶ τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως, τῆς ἀρχαιολογίας, τῶν γραμμάτων καὶ καλῶν τεχνῶν, τῆς γυμναστικῆς καὶ τῆς διεκπεραιώσεως, εἶτε γιὰ νὰ γυρίσουν οἱ παλιοί, εἶτε γιὰ τὸ ὑπηρεσίας πού διεύθυναν ὅσοι ἔφυγαν θεωρήθηκαν περιττὴ πολυτέλεια καὶ ὑποβιβάστηκαν σὲ γραφεῖα, ὅπως τὰ τμήματα τῶν γραμμάτων καὶ καλῶν τεχνῶν καὶ τῆς γυμναστικῆς. Ἐπίσης στὸ ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο γύρισαν οἱ κ. κ. Καπετανάκης, Μπουντώνας, Γρατσιάτος καὶ Οἰκονόμου καὶ παύτηκαν οἱ κ. κ. Χαντέλης, Παπαδάκης καὶ Χαρδαλιάς.

Ἀυτὰ ἔγιναν μόνο στὸ ἀνώτερο προσωπικὸ τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας. Μὰ καὶ στίς ἐξαρτημένες ὑπηρεσίες ἔγιναν ἐπίσης μεγάλες προσωπικὲς μεταβολές. Στὴν ἐκκλησία παύτηκε ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν γιὰ ν' ἀποκατασταθῆ στὸ θρόνον ὁ πρῶην, καὶ θεωρήθηκαν ἀκυρὲς ὅλες οἱ πράξεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου τοῦ 1917. Στὸ πανεπιστήμιον ξαναγύρισαν ὅλοι οἱ καθηγητὲς πού εἶχαν παυτῆ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1918 καὶ παύτηκαν ὅσοι διωρίστηκαν ἀπὸ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1917, ἀκόμη κιὰν εἶχαν ἐκλεχτῆ κανονικὰ ἀπὸ τὶς σχολές τους πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκκαθάριση τοῦ 1918. Στὴν Ἐθνικὴ βιβλιοθήκη, στὴν Ἐθνικὴ πινακοθήκη, στὴν ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία, στὴ γυμναστικὴ, παντοῦ ὅπου βρέθηκε πρόσωπο ἢ νομοθέτημα δυσάρεστο, (ὅπως λ. χ. ὁ νόμος τοῦ Βυζαντινοῦ μουσείου) βρέθηκε καὶ ὁ τρόπος νὰ φύγῃ τὸ πρόσωπο ἢ ν' ἀκυρωθῇ ὁ θεσμός.

Μὰ ἐκεῖ πού οἱ προσωπικὲς μεταβολές πῆραν τὸ χαρακτῆρα δημοσίου κινδύνου καὶ κίνησαν γενικὴ ἀγανάκτηση ἦταν στὴ δημοτικὴ καὶ μέση ἐκπαίδευση. Γενικοὶ ἐπιθεωρητὲς, γυμνασιάρχες, διευθυντὲς διδασκαλείων, καθηγητὲς γυμνασίων καὶ διδασκαλείων, ἐπιθεωρητὲς δημοτικῶν σχολείων καὶ οἱ δῦσμοιροὶ δημοδιδάσκαλοι βρέθηκαν μέσα σ' ἓναν ἀναπάντεχο στροβιλιστικὸ σίφουνα. Λίγοι παύτηκαν· ἐπικράτησε ἡ φιλανθρωπότερη ἀντίληψη ν' ἀντικαταστήσουν τὴν καρμανιόλα μὲ τὸ πριόνι, τὴν παύση μὲ τὴν μετάθεση, πάντα μακρινή, πολλὰς φορὲς ἀπανωτῆ καὶ σὲ θέσεις ἀνύπαρχτες. Εἶναι ζήτημα ἂν 30% ἀπὸ τοὺς «λειτουργοὺς τῆς παιδείας» εἰμεινάν στὴ θέση τους· ἀκόμη καὶ νεκροὶ μετακινήθηκαν. Ἐνας ἀντικειμενικὸς παρατηρητὴς, πού θὰ ἤθελε νὰ ἐξετάσῃ, νὰ κρίνῃ καὶ νὰ ἐκτιμῆσῃ αὐτὴ τὴν κατάστασι, θὰ βρισκόνταν σὲ ἀρκετὰ δύσκολη θέση. Ἐνα μέρος πολὺ μικρὸ ἀπὸ τὶς προσωπικὲς μεταβολές ἔχει τὴ δικαιολογία τοῦ στὴν ἀνάγκη ν' ἀποκατασταθοῦν ἄνθρωποι πού καλὰ ἢ κακὰ ἔπαθαν στὰ 1917. Μὰ ἡ δημιουργία νέων ἀδικημένων, μ' ἐλαττῆρια ἀνάλογα ἢ καὶ λιγώτερο δικαιολογημένα ἀπὸ τότε, πῶς μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ;

Ὅμως τὸ στενὰ προσωπικὸ ζήτημα δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει. Ἄν πρόκειται νὰ τὸ πάρῃ ἀπόφαση ἡ κοινωνία, πῶς θὰ κυβερνιέται διαδοχικὰ ἀπὸ προσωπικὲς πατριές πού ἔχουν κύριο ρυθμιστὴ τῆς ἐνεργείας τους τὸ συμφέρον τῶν ἀνθρώπων πού τὶς ἀποτελοῦν, θὰ ἦταν περιττὴ κάθε συζήτηση ἀπάνω στὸ θέμα αὐτὸ καὶ ἰδιαιτέρα θὰ ἦταν περιττὴ μέσα στὸ Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, πού δὲν ἐνδιαφέρθηκε ποτέ, καὶ πολὺ λιγώτερο θέλει νὰ ἐνδιαφερθῇ τώρα, γιὰ ὅποια καὶ ἂν εἶναι πρόσωπα. Μὰ τὸ ζήτημα εἶναι διαφορετικόν.

Ἐκκλησία, ἐπιστήμη καὶ παιδεία πολὺ λίγο συνταράχτηκαν στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ αἰτία ἐσωτερικὰ. Τέτοιοι ἀγῶνες θὰ ἦταν σημάδια ζωῆς δικῆς τους, ὄργανοῦ πρᾶστικου, μὰ οἱ ὄργανισμοὶ αὐτοὶ ἔζησαν ὡς τώρα μέσα σὲ νεκρικὴ ἀκίνησι καὶ μέσα σ' ἐπίσημα καὶ καθιερωμένα δεσμά. Ἡ ἀναμικὴ τους φωτοζωία θεωρήθηκε ἀρετὴ. Ἐξωτερικὰ ὅμως αἰτία ταραχῆς ὅπως ὁ πολιτικὸς πατριασμός, ὄργισαν μὲ ὅλα τους τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Ἡ ἐκπαίδευση ἦταν πάντα στὴν Ἑλλάδα ἓνα ἀπὸ τὰ πικρὰ πλοῦσια φέουδα τοῦ κομματισμοῦ. Ὁ δάσκαλος δὲν εἶχεν ὑπαρξὴ ἐξω ἀπὸ κάποια πατρίδα. Στὸ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας ὑπῆρχαν καθ'αὐτὸ πιστοχρεωτικὰ βιβλία, δοῦναι καὶ λαβεῖν. Ἔργο δασκαλικὸ δὲν ὑπῆρχε, σημειώσεις βουλευτικῆς, ὑπὲρ καὶ κατὰ, ἦταν τὰ προσόντα καὶ τὰ κριτήρια. Ἡ κοινὴ συνείδηση,

πού αηδίασε την κατάσταση αυτή, έφερε τους αποκεντρωτικούς νόμους για τή μέση και τή δημοτική εκπαίδευση (1895, 1905, 1911, 1914), και για μιὰ δεκαετία ή πρόοδος ήταν σταθερή. Ο διοικητικός μηχανισμός γίνονταν όλοένα τελειότερος, άρχισε να δημιουργήται κάποια παράδοση. Οι άνθρωποι των παλιών συνηθειών, πού με κάποια αυταρέσκεια ώνόμαζαν τον έαυτό τους «φαιλοκράτη», αν και δεν είχαν έκτοπιστή όλοτέλα από τó ύπουργείο τής παιδείας, ήταν για κάμποσο καιρό άκίνδυνοι. Άκόμα και οι πολιτευόμενοι στην περίοδο 1910-1914 θεωρούσαν όπως και να είναι χρήσιμο να περνούν για νεώτεροι στην αντίληψη, όχι φαιλοκράτες μὰ «άνορθωτές».

Άλλά ή όρμη αυτή του έξαγνισμού από την πολιτική έξαχρείωση γρήγορα ξεθύμανε και στο λαό και στους πολιτικούς. Στα 1914 κίόλας άκούονται κάποιες φωνές ενάντια στ' αποκεντρωτικά συμβούλια και γίνεται λόγος ανάμεσα στους βουλευτικούς κύκλους, ότι τή ρουσφετολογία των πολιτικών αντικατάστησε ή ρουσφετολογία των ύπαλλήλων. Η πολιτειακή κρίση πού άρχισε στα 1915 έδωκεν όπλα και όρμη στην αντίδραση. Βαθύτερα αίτια χώρισαν αυτήν τή φορά τους Έλληνες. Αδτή ή έθνική σταδιοδρομία, ή πλήρωση των όνείρων τής φυλής φάνηκε έξαρτημένη από την πορεία πού θ' άκολουθοόσε τó κράτος. Τó ενδιαφέρον αυτό — στο βάθος και στην άγνότερη μορφή του ενδιαφέρον έθνικό άπ' όποια μεριά κιάν δείχτηκε — χώρισε και τον εκπαιδευτικό κλάδο. Τó κράτος νόμισε πως ήταν ύποχρεωμένο να λογαριασθή με τις αντίθεσεις αυτές. Αυτό φανερώθηκε πολύ έντονα στα 1917, άμα ή κυβέρνηση τής Θεσσαλονίκης έγκυαταστάθηκε στην Άθήνα. Και τότε έγιναν οι γνωστοί διωγμοί και εκκαθαρίσεις των ύπαλλήλων. Στην πολιτική μεταβολή δόθηκε βαρύτερη σημασία από ό τι άληθινά είχε. Σ' αυτό πολύ βάρυναν χωρίς άλλο αίτια έξωτερικά. Γιατί στην Έλλάδα παρουσιάστηκε ένα είδος αντικατοπτρισμού του ευρωπαϊκού πολέμου, πού δέ φανερώθηκε σε καμιάν άλλη χώρα. Και μέσα στη ραγισμάδα πού γέννησε αυτός ό χωρισμός, έπεσαν μόλο τó βάρος τους οι παλιές προσωπικές αντιζηλιές των κομμάτων για να μεγαλώσουν τήν αντίθεση. Κι έτσι στα 1917 έγιναν πολύ περισσότερά κακά, άπ' ό τι θά ήταν ανάγκη. Στα 1920 πάλι δέ φαινόταν σωστό να μόνουν παρά μόνο οι απόλυτως αναγκαίες μεταβολές, άφου όλοι οι Έλληνες ήταν πιά σύμφωνοι για τήν έθνική πορεία. Ο ευρωπαϊκός πόλεμος είχε τελειώσει. Η βαθύτερη αίτια του διχασμού είχε λείψει. Και όμως με τó πρόσχημα ν' «άποκατασταθούν οι παθόντες», ώργανώθηκαν νέοι διωγμοί, σε πολύ μεγαλύτερη έκταση από τους διωγμούς

του 1917. Τ' άποτελέσματα δεν μπορεί παρά να είναι όλέθρια. Τα σχολεία έκλεισαν. Τó ίδιο τó κράτος βρήκε πρόφαση τήν έπιστράτευση για να τά κλείση και τυπικά στις 10 Μαΐου. Σ' όλο τó κράτος τó σχολικό έτος 1920-1921 πήγε χαμένο. Τó προσωπικό ταπεινώθηκε κι έξευτελίστηκε. Ο επαγγελματικός του φρονηματισμός άποδείχτηκε μηδαμινός. Ούτε μία όμαδική διαμαρτυρία δέ φανερώθηκε για τήν άσέβεια και τήν περιφρόνηση με τήν όποία τó κράτος μεταχειρίστηκε τους «λειτουργούς τής παιδείας». Σήμερα θά είναι άδύνατο να μεταχειριστή κανείς έτσι ούτε δουλοπαροίκους. Και τó χειρότερο άπ' όλα, ύστερ' από τους διωγμούς αυτούς, πού συνοδεύονται παράλληλα με τους πιά έξωφρενικούς «φαβοριτισμούς», ό έκφυλισμός των χαρακτήρων και κάθε έννοιας επαγγελματικής άξιας και ίεραρχίας. Είτε ως «διωκόμενοι» είτε ως «ευνούόμενοι», σε τέτοιες περιστάσεις επιπλέον οι χειρότεροι χαρακτήρες. Ός διωκόμενοι, γιατί αυτοί έξευτελιζονται και έκλιπαρούν και πρόσαρμόζονται και ψεύδονται και σώζονται οι άξιοι και άξιοπρεπείς πέφτουν θύματα σιωπώντας. Ός ευνούόμενοι, γιατί αυτοί θορυβούν περισσότεροι και επιδιώκουν τήν ανάδειξη τους με τίτλους άλλότριους πρós τó έργο τους και... πετυχαίνουν οι άξιοι και άξιοπρεπείς παραμερίζονται σιωπώντας.

Τó κακό πρέπει να σταματήσει. Ότι θά τó σταματήσουν οι πολιτικοί όλασδήποτε μερίδας είναι πολύ άπίθανο. Πρέπει να τó σταματήσουν οι ίδιοι οι δασκάλοι. Είναι ίκανοί; Η ιστορία τους ως τώρα δικαιολογεί κάθε άμφιβολία. Ίσως μάλιστα τó δηλητήριο του πολιτικού φατριασμού να μπήκε τόσο βαθιά στο αίμα τους, ώστε κάθε φορά ό μισοί να βλέπουν με ίκανοποίηση τους άλλους μισούς συναδέλφους των διωγμένους, έξευτελισμένους, ταπεινωμένους. Ίσως σε πολλούς ν' άρέση ό τρόπος αυτός τής προαγωγής και ίσως οι θορυβώδεις φιλοδοξίες άνίκανων και άνάξιων δασκάλων να βοηθήσουν τους πολιτικούς, πού άλλο δέ θέλουν παρά να καταργήσουν και τυπικώς τους αποκεντρωτικούς νόμους για να ξαναφέρουν όλοτέλα τó δάσκαλο δουλοπαροίκια στα πολιτικά τους λιβάδια, κι έτσι να παρουσιασθή και ή δολοφονία αυτή τής παιδείας ως επιθυμία του κλάδου. Τίποτε δεν είναι παράξενο. Τί άλλο κάνουν οι κολλίγοι πού ψηφίζουν τον άφέντη τους;

Και όμως τó κακό πρέπει όριστικά να σταματήσει και πρέπει να τó σταματήσουν οι δασκάλοι. Δεν πρέπει καμιά κυβέρνηση στο μέλλον, με όποια και να είναι προσχήματα, να όργιάση με τέτοιο τρόπο

άπάνω στην παιδεία. Είναι υποχρέωση τιμής για τους δασκάλους να επιβάλουν στην πολιτεία, τουλάχιστο στοιχειώδη σεβασμό προς το έργο τους και την ανθρώπινη υπόστασή τους. "Αν οργανωθούν οι δασκάλοι κάθε βαθμού, αν οργανωθούν με ένωτικό δεσμό τη βαθιά επίγνωση του έργου τους και της σημασίας του για την κοινωνία, αν ένωθούν γύρω σε ιδέες και όχι μόνο γύρω σε μικροσυμφέροντα, αν πιστέψουν στον έαυτό τους και στην αποστολή τους, μπορούν να κατορθώσουν όχι μόνο το σεβασμό να εμπνεύσουν, μα και όλη την παιδεία και όλοκληρο το λαό να υψώσουν.

ΛΕΑΝΔΡΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

ΙΩΝ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

Ο Ίων Δραγούμης, έγγονός του Νικολάου και γιός του Στεφάνου Δραγούμη, γεννήθηκε στην Αθήνα το 1878, από οίκογένεια που είχε την καταγωγή από το Βογατζικό της Δυτικής Μακεδονίας. Από τα νεανικά του χρόνια φανερώνεται η ανήσυχη ψυχή του, που διψούσε για δράση και πατριωτικούς αγώνες. Τόν συναντούμε έθελοντή στον πόλεμο του 1897, κι ύστερα, όταν διορίζεται στο υπουργείο των έξωτερικών, τον βλέπουμε να αποφεύγει τη ζωή των πρωτευουσών και να ζητήσει από μόνος του να τοποθετηθεί στο Μοναστήρι της Μακεδονίας, με μοναδικό του όνειρο να οργανώσει τις ελληνικές μακεδονικές κοινότητες και να αντίστασει στη βουλγαρική επίδρομή. Το όνειρό του παίρνει σάρκα κι όσκοπός του πραγματοποιείται για πρώτη φορά τότε. Σε στενή συνεργασία με τον Παύλο Μελά καταφέρνει να οργανώσει τους ελληνικούς πληθυσμούς και να συστηματοποιήσει την ελληνική αντίσταση, κι ύστερα, όταν ο Παύλος Μελάς πεθαίνει πολεμώντας για το ιδανικό του, να ξυπνήσει την κοινή γνώμη στην Ελλάδα, καθώς και στην Ευρώπη, για το μακεδονικό ζήτημα. Ύστερα τον παρακολουθούμε σε διάφορα άλλα κέντρα του αλλοτρωτού ελληνισμού, στην Ανατολική Μακεδονία και στη Θράκη, στην Αίγυπτο και στην Ανατολική Ρωμυλία, ζητώντας παντού να δώσει την ίδια πολιτική κατεύθυνση και να ξυπνήσει τις κοιμισμένες εθνικές δυνάμεις. Τέλος τον βρίσκουμε σε ένα μεγαλύτερο ελληνικό κέντρο, στην Πόλη, όπου όχι μόνο οργανώνει και συμπυκνώνει το ελληνικό στοιχείο της αρχαίας βυζαντινής πρωτεύουσας, αλλά στα μεγάλα γεγονότα του 1908, όπου ο παλιός οθωμανικός απολυταρχισμός πέφτει για να θριαμβεύσει το νεοτουρκικό σύνταγμα, και όπου όχι μόνο νεώτερες φιλελεύθερες θεωρίες αγωνίζονται με παλαιότερα πολιτικά δόγματα, αλλά και τόσα διάφορα φυλετικά συμφέροντα που κρύβονται και κινούνται πίσω από τις θεωρίες αυτές, ο Ίων Δραγούμης, μαζί με άλλους συνεργάτες, κατορθώνει να δώσει μιάν ένσυνειδητη πολιτική κατεύθυνση στο ελληνικό στοιχείο και να πετύχει τη σύμπραξη όλων αυτών των στοιχείων, που ζητούσαν πραγματική έλευθερία και ίσοπολιτεία μέσα στην οθωμανική αυτοκρατορία.

Υστερα ο Ίων Δραγούμης υπηρετεί σε διάφορες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, οργανώνει το συνέδριο των Δωδεκανησίων στην Πάτμο, λαβαίνει ενεργό μέρος στο στρατιωτικό κίνημα του 1909, ακολουθεί την εκστρατεία της Μακεδονίας και ως πολιτικός σύμβουλος του στρατηγείου διαπραγματεύεται την παράδοση της Θεσσαλονίκης, και τέλος διορίζεται πρέσβυς στην Πετρούπολη, απ' όπου το 1915 τηλεγραφεί στο βασιλέα Κωνσταντίνο, συμβουλευόντας τη σύμπραξη με τη συνεννόηση, με άπώτερο σκοπό την απόκτηση της Κωνσταντινούπολης. Υστερα παραιτείται από τη διπλωματική υπηρεσία και κατεβαίνει στον τόπο του, με σκοπό να αφιερωθή αποκλειστικά στην πολιτική δράση. Εκλέγεται βουλευτής Φλωρίνης, αρχίζει την έκδοση της Πολιτικής Επιθεώρησης, και στα άτυχα γεγονότα που προκάλεσαν τότε το θλιβερό διχασμό του έθνους, είχε την ιδέα πως η Ελλάδα έπρεπε να βγίη με δρους από την ουδετερότητα, πηγαίνοντας προς το μέρος της Συνεννόησης. Στη βίαια τότε πολιτική διαμάχη, ο Δραγούμης είχε ανεξάρτητα φρονήματα, αλλά όταν ο συμμαχικός στρατός ανάγκασε το βασιλέα Κωνσταντίνο να φύγει, διαμαρτυρήθηκε με έντονο τρόπο για την επέμβαση αυτή, κι η διαμαρτυρία του έφτασε για να σταλή κι αυτός μαζί με άλλους εξόριστος στην Κορσική, όπου έμεινε ως το 1919. Αλλά κι από την εξορία του ο Ίων Δραγούμης δεν έμεινε άργός: έκτός από τα υπομνήματα που έστειλε στη Διάσκεψη της ειρήνης για τη θέση των ελληνικών ζητημάτων, έγραψε δύο άλλα λογοτεχνικά έργα που δεν έχουν ακόμα έκδοθη.

Είναι πολύ γνωστά και πολύ πρόσφατα τα θλιβερά γεγονότα του 1920, όσο κι η εξαιρετικά οδυνηρή κι ανεπανόρθωτη απώλεια του Ίωνα Δραγούμη. Αποσιωπώντας κάθε φριχτή λεπτομέρεια σημειώνουμε με τη βαθύτερη λύπη το τέλος του, και κλείνοντας τον απολογισμό των έργων του βίου του, επιχειρούμε μια σύντομη ανάλυση των λογοτεχνικών του βιβλίων. Δεν ξεχνούμε ν' αναφέρωμε πως στα 1910 ο Ίων Δραγούμης πρωτοστάτησε με άλλους ομοϊδεάτες στην ίδρυση του Εκπαιδευτικού Όμιλου.

* *

Ολόκληρη η πνευματική και ψυχολογική περιπέτεια των λογοτεχνικών έργων του Ίωνα Δραγούμη συνοψίζεται στα λίγα εκείνα λόγια που βρίσκονται άμέσως μόλις ανοίξωμε το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου του «Μαρτύρων και Ηρώων αίμα»: «Εγώ δεν είμαι άτομο· μά πρέπει το άτομό μου να το καταλάβω για να νιώσω πως

δεν είμαι άτομο. Εγώ δεν είμαι τίποτα μπροστά στο Γένος.» Τα δυο αυτά γνώρισματα, δηλαδή η αδιάκοπη ανάλυση του ατόμου του και η αγάπη προς την εξήγηση του εαυτού του, κι από την άλλη μεριά η υποκατάσταση του προσώπου του σ' ένα πλατύτερο κοινωνικό σύνολο που λέγεται πατρίδα, έθνος, ιστορία, είναι το κλειδί για την κατανόηση του έργου του Ίωνα Δραγούμη. Η τελευταία αυτή ιδέα, που σχετίζεται με τη σύγχρονη μεγάλη θεωρία της κληρονομικότητας, δε φανερώνεται στον Ίωνα Δραγούμη με τη δύναμη του λογικού και της επιστημονικής έρευνας, αλλά με την όρμη της ποιητικής διαίσθησης, μιá βραδιά, όταν «έλαμπε ακόμα το φεγγάρι και το μεγάλο άστρο της αυγής, και στην έκκλησά του Μοναστηριού τη χαμηλή και σκοτεινή, λαμπάδες και άγιοκέρια έκαιαν για τη χριστουγεννιάτικη λειτουργία».

Γιατί τα βιβλία του Ίωνα Δραγούμη δεν είναι ξηρές πολιτικές πραγματείες, ούτε λογικές αναλύσεις της έθνικης του συνείδησης, αλλά η έκφραση όλων αυτών των πραγμάτων, με μέσο τη σκέψη της φαντασίας, ή, αν προτιμάτε, τη λογοτεχνία. Έτσι εξηγείται το κάπως παράξενο, άνισο και ανώμαλο, εκκεντρικό και πρωτότυπο, ακόμα θερμό και όρμητικό των βιβλίων του, που ενώ άφηγε άλλους ψυχρούς, σ' άλλους ζυπνοσε την πιο μεγάλη αγάπη. Τι είναι λοιπόν τα βιβλία του Ίδα, που ενώ μένει αδιάκοπα στην πολιτική και πατριωτική σφαίρα, ζητεί αδιάκοπα να ύψωθή σε μιá σφαίρα καλλιτεχνική, και να εκφράση με όποιον τρόπο τον εαυτό του; Είναι η περιγραφή πανόμορφων ελληνικών τόπων, άγνωστων στους πολλούς; Είναι τα άνήσυχα περιστατικά και τα γεγονότα της ίδιας του ζωής; Είναι πατριωτικές ιδεολογίες κι ώραίοι ρεμβασμοί άπάνω στη δύναμη και τα έργα μιας φυλής; Είναι κάτι απ' όλ' αυτά. Τα βιβλία του Ίδα είναι ιδεολογικές μυθιστορίες, όπου περιγράφονται με άληθινό αίσθημα τύποι και χαρακτήρες παρμένοι από τη ζωή, χωρίς όμως να τους ένώνη μιá κοινή περιπέτεια σε μιá κοινή πλοκή, γιατί η πλοκή αυτή φανερώνεται μόνο στις σκέψεις του Άλέξη και περνά αδιάκοπα μέσα από την ψυχή του.

Το «Μαρτύρων κι Ηρώων αίμα» φάνηκε άμέσως ύστερα από το θάνατο του Παύλου Μελά· είναι ένα έγερτήριο σάλπισμα που αφιερώνεται στους νέους. Ήτανε τόσο ζωηρό το έθνικό αίσθημα που ξεχειλίζε από τις σελίδες του βιβλίου αυτού, τόσο ζωντανές οι εικόνες κι οι πληροφορίες που μάς έδινε, από έναν άνθρωπο που είχε ζήσει μιá πραγματικότητα, ώστε το μικρό αυτό βιβλίο ήταν σά να

ἀποκάλυπτε ἀκόμα μιὰ φορά τὰ μακεδονικά χρώματα. Πρώτη φορά φάνηκε ἔργο καθαρά πατριωτικό, πού ἔθετε ὡς σκοπὸ τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἐθνικὴ ἐνέργεια, καὶ ἦταν σὰ νὰ ἔλεγε « ἡ πατρίδα γιὰ τὴν πατρίδα », χωρὶς νὰ ἔχη καμιὰ σχέση μετὰ τὴν ὡς τότε λεγόμενη πατριωτικὴ φιλολογία. Μιὰ μοῖρα πραγματικὰ τραγικὴ κρύβεται στίς σελίδες τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, καὶ ἓνα ἀληθινὰ δραματικὸ ἐνδιαφέρον κρατεῖ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀναγνώστη στὸ διάβασμα τῆς σύγχρονης αὐτῆς ἱστορίας, ὅταν, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά φανερώνονται τὰ δύστυχα χωριά τοῦ ἰωραίου τόπου, τῆς Μακεδονίας, βασανισμένα ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τοὺς διωγμοὺς τῆς σκλαβίας, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὁ βούλγαρος κομιτατζής, ὁ σκληρὸς καὶ ἀκαρδὸς ἐπιδρομέας, σὰν τυφλὴ δύναμις τῆς κόλασης, καὶ ὅταν, σὲ ὄλην αὐτὴ τὴν κατάστασιν τοῦ τρόμου, παρουσιάζεται ὁ ἥρωας πού προσφέρεται ἐξιλαστήριον θῦμα, ἓνας ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὁ Παῦλος Μελάς. Μέσα στὴν αἱματηρὴ καὶ δραματικὴ αὐτὴ περιπέτεια, ὁ ἰδεολογικὸς ἥρωας τοῦ βιβλίου Ἄλέξης, ὁ νέος μετὰ τὸ λεπτοκάμωτο πνεῦμα καὶ τὴ δυνατὴ θέληση, δὲν παύει οὔτε στιγμὴ νὰ μᾶς ἐνδιαφέρῃ ἀπὸ τίς πρώτες σελίδες τοῦ βιβλίου μᾶς ξαφνίζει ἡ ἀγάπη τοῦ Ἄλέξη πρὸς τὴν ἀνάληψη τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τὸ μόνολογο πού συχνὰ κάνει μετὰ τὴν ψυχὴ του. Ἐκεῖ, μετὰ ἓνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ τοῦ βιβλίου, πού εἶναι ἡ χαριτωμένη θυμοσοφία του, ἓνα εἶδος ἐναλλαγῆς μεταξὺ παιγνιδιοῦ καὶ σοβαρότητος, μιὰν ἀνάληψη, ἀλλὰ ὄχι καὶ ἀλαφρόμυαλη στάση τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ μπροστὰ στὰ μεγάλα καὶ σοβαρὰ πράγματα τῆς ζωῆς, ὁ Ἄλέξης ἀποφασίζει γιὰ τὸ μέλλον του:

« Πρέπει ν' ἀγαπῶ, ἀπ' ὅλα περισσότερο, καὶ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ μου ἀκόμα, τὴν πρόσθε μου, δηλαδὴ τὴ γνώση. Ἄν ἀξίω τίποτε, καμιὰ ἀλλαγὴ δὲν μπορεῖ νὰ μὲ πνίξῃ. Ἄλλὰ καὶ ἂν πνιγῶ τί σημαίνει; Μ' ἀρέσει νὰ βουτῶ ἄθελα τὸν ἑαυτὸ μου στὴ θάλασσα γιὰ νὰ βλέπω ἂν βουλιάξῃ καὶ ἂν πνίγεται. Μ' ἀρέσει νὰ καταξοδεύωμαι, νὰ ξοδεύω ὁ τι ἔχω καὶ δὲν ἔχω, ἔτσι, γιὰ τὸ τίποτε, χωρὶς λόγο, καὶ μοῦ φαίνεται περὶ τὸ νὰ φυλάγω τὸν ἑαυτὸ μου γιὰ μένα. Δὲ μ' ἔρχεται καμιὰ λαχτάρα νὰ δοθῶ στοὺς ἄλλους, γιὰτί τοὺς ἄλλους δὲν τοὺς ἀγαπῶ. Μὰ καὶ τὸν ἑαυτὸ μου δὲν τὸν ἀγαπῶ τί τὸν θέλω; Ἄς τὸν ξοδέψω ».

Καὶ παρακάτω:

« Ὅ τι καὶ ἂν συμβῇ στὴ ζωὴ μου, πάντα θὰ ἔχω παρηγοριά καὶ χαρὰ μιὰ μέσα μου καὶ μεγάλη, τὴν ψυχὴ μου. Μπορεῖ νὰ μὲ ταραξοῦν μερικὰ πράγματα στὸν κόσμον, μὰ θὰ βρῶ πάλι κάποτε τὸν ἑαυτὸ μου. Κατακθόνται οἱ ταραχῆς καὶ ξαναβλέπω τὴν ψυχὴ μου, τὴ μόνη χαρὰ μου. Πῶς χαίρομαι ἀπόψε, πού βλέπω πῶς δὲν εἶμαι πολύτμος καὶ πῶς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ προσέχω τὸν ἑαυτὸ μου. Δὲν εἶμαι πετράδι γιὰ νὰ μοῦ πρέπη χυσοῦ ἢ ἀσημένιο δέσμο. Δὲν εἶμαι, ζάχαρη γιὰ νὰ προσέχω μὴ μ' ἐδρῇ ἢ βροχὴ καὶ λιώσω, γιὰ ἡ φωτιά καὶ καῶ ».

Μερικοὶ μπορεῖ νὰ μὲ πῆραν πῶς εἶμαι ἀπὸ κρύσταλλο, ἀπὸ μάρμαρο ἢ ἀπὸ διαμάντι. Ἄλλὰ δὲν εἶμαι πετράδι, δὲν εἶμαι ἀνάγλυφο, δὲν εἶμαι κρύσταλλο διάφανο; εἶμαι μιὰ πέτρα κοινὴ, πού γίνεται καὶ ἀσβέστης καὶ θρύψαλα καὶ ἀγκωνάρι. Μπορεῖ νὰ βραθῶ ἔξαφνα χτισμένη ἀσάλευτα σ' ἓναν τοῖχο μέσα ἢ κρημμένη στὸ χῶμα ἢ παραγινεμένη στὴ δημοσιᾶ. Ἐπάνω μου περνοῦν τῶν ἀμαξῶν οἱ ρόδες καὶ σκουντάφτουν ἐπάνω μου οἱ ἄνθρωποι οἱ βιαστικοί, καὶ κάποτε, τὴ νύχτα, τὸ πέταλο κανενὸς ἀλόγου μὲ χτυπᾷ καὶ ἀστράφτει ».

Ἐνα ἄλλο ὁμορφο γινώρισμα τῶν ἔργων τοῦ Ἰῶνα, πού φανερώ- νεται μετὰ τὴν ἐκδόσιν τοῦ πρώτου βιβλίου του, εἶναι τὰ περιγραφικὰ τοὺς χαρίσματα. Ἡ Μακεδονία, μιὰ χώρα πού εἶχαμε ὡς τότε ἀόρι- στα ἀκουστά ἀπὸ δημοσιεύματα καὶ ἐφημερίδες, περιγράφεται ἀπὸ ἓναν πού τὴν πέρασε καὶ τὴν ἔζησε, μετρώντας τὴν σπιθαμὴ πρὸς σπιθαμὴ, καὶ πατώντας τὸ κάθε λιθάρι τῆς. Παίρνω μιὰ μικρότατη περιγραφικὴ περικοπή, ἀπὸ τὸ κεφάλαιο πού ἐπιγράφεται « Δυτικὴ Μακεδονία ». Εἶναι ἓνα πέρασμα λίμνης, ἔπου ἀπὸ τὸ ἀπέριττο καὶ μετρημένο ζωγράφισμα τοῦ ἀψυχου φυσικοῦ κόσμου, νομίζεις πῶς γεννιέται μιὰν ἀλαφρότατη μελαγχολικὴ διάθεσις, σάμπως ἡ φύσις ἐκεῖνῃ νὰ ἔχη ἐπιηρεαστῆ ἀπὸ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων:

« Αὐτοὶ ἄνθρωποι κάθισαν στὰ κουπιὰ καὶ τραβοῦσαν γρήγορα. Περνοῦσε ἡ βάρκα στὰ βαθιά νερά, στὴν ἀκρογιαλιά τοῦ πέτρινοῦ λόφου τῆς Καστοριάς καὶ τὰ νερά ἐμοιάζαν λιωμένα μέταλλα. Ἐνα ἐρημικὸ μονοπάτι ἀκολουθοῦσε ἄκρη ἄκρη τὸ γυαλὸ καὶ πήγαινε στὸ μοναστήρι τῆς Μαυριώτισσας. Στὸ πλάγι στέκονταν ἀπότομα τὰ βράχια τοῦ λόφου πού καὶ πού, στὴ γραμμὴ τοῦ μονοπατιοῦ, σὰ φάντασμα κανένα δέντρο λιγνὸ καὶ ψηλὸ ξεπρόβαλλε. Ἡ χερσινιάτικη συννεφιασμένη χαραυγὴ ὅλα τὰ ἔδειχνε σταχτερὰ καὶ μόνο τὰ νερά ἔλαμπαν. Στὴ λίμνη τὴ νεκρὴ λάμπουν οἱ δυὸ ἀμίλητοι, καὶ κανένας δὲν ἀκοῦεται ἀχὸς ἄλλος ἀπὸ τὴν ἀπαλὴ τὴ λύπη τῶν κουπιῶν πού χαϊδεύουν τὰ νερά! Σ' ἓνα ἀνοιγμα ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὰ σύννεφα χαράζει κατὰχλομὴ ἡ μέρα καὶ ὁ βοριάς χτυπᾷ ἀλύπητα. Ἐἶχε ἀφήσει τὴν ἀκρογιαλιά ἡ βάρκα καὶ πήγαινε κατεπάνω στὸν ἄνεμο, κατὰ τὸ Μάκροβο ».

Καὶ μιὰ ἄλλη περικοπή ἀπὸ τὸ κεφάλαιο « Ἀγνή », ὁμορφος χαι- ρετισμὸς πρὸς τὴν πολύμορφη ἑλληνικὴ γῆ:

« Ὁμορφὴ κόρη τῆς Ἰωνίας, νησιώτισσα, θαλασσοπούλα, δὲν εἶναι παράξενο πῶς σὺ γεννήθηκες σ' ἓνα νησι καὶ ἀναθράφηκες στὴν Πόλη, καὶ ἐγὼ πού γεννή- θηκα καὶ ἔζησα ἄλλου, εἶμαστε ἀδελφια; Χωρὶς νὰ γνωρίζομαστε καν, μεγαλώσαμε σὲ χωριστοὺς τόπους, καὶ ὅμως ἔχουμε τὴν ἴδια ψυχὴ. Πῶς λαχταρῶ νὰ δῶ τοὺς τόπους τοὺς ἑλληνικοὺς πού σὺ ἀντίκριξες ἀπὸ μικρῆ, πού σὲ ἀγάπησαν καὶ σ' ἐπλάσαν. Ὁμορφὴ κόρη τῆς Ἰωνίας, ἦλθες ἀπὸ τὰ ἡλιόλουστα νησιά τῆς Ἀσπρῆς θάλασσας νὰ φωτίσης τὰ σκοτάδια τῆς βορεινῆς αὐτῆς χώρας, καὶ φέρνεις τὴν ἑλληνικὴ ψυχὴ μαζί σου, νὰ ἀπαλύνῃς τὴν ἄδρια ψυχὴ τῶν Μακεδόνων. Ζεστά κόματα ἑλληνικά πάντα χαϊδεύουν τὰ βορεινὰ τὰ ἀκρογιαλιά. Ζέφυροι ἑλληνικοὶ μαλακώνουν πάντα τοὺς παγωμένους βοριάδες καὶ ἀναλοῦν τὰ χιόνια ».

Ἡ «Σαμοθράκη» πού ἀκολούθησε δυὸ χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὸ «Μαρτύρων καὶ Ἡρώων αἷμα» εἶναι τὸ λογοτεχνικὸ ἀριστούργημα τοῦ Ἰωάν. Δραγούμη. Ἄν τὸ πρῶτο βιβλίον του ἦταν ἔργον μὲ θέσιν πολιτικὴν, ἡ Σαμοθράκη εἶναι πῶς ἐλεύθερη καὶ πῶς ἀφηρημένη καλλιτεχνικὴ δημιουργία. Περιγράφεται ἀπὸ ἕναν ταξιδιώτη ἕνα νησί ἑλληνικόν, ἡ Σαμοθράκη, στὸ πῶς ψηλὸ μέρος τῆς Ἄσπρης θάλασσας, κάτου ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Θράκης. Ἀλλὰ τὸ βιβλίον αὐτὸ δὲν εἶναι περιγραφή, εἶναι ἔρωτας. Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς λέει κάπου μιλώντας γιὰ τὸ νησί: «Ἡ ἀγάπη μου γιὰ τὸ νησί ἦταν ἔρωτας καὶ μ' ἔκαιγε». Γιὰ μένα ἡ Σαμοθράκη, αὐτὸ τὸ φωτοβόλον δράμα τοῦ μικροῦ νησιοῦ, πῶς ἦτανε σὰ ζωντανὸς βράχος ζωσμένος ἀπὸ πολλὴ θάλασσα, εἶναι σὰν ἕνας μικρόκοσμος πῶς συμβολίζει ὀλόκληρον τὸν ἑλληνισμό, τὴν ἀρχαία του δόξα, τὴν παρακμὴν του, καὶ τὴν ἀνοχὴν στὰ πάθη του. Ἀλλὰ αὐτὸ πῶς ἀποτελεῖ τὴ μεγαλύτερη ἀξία τῆς Σαμοθράκης, εἶναι πῶς ἀπὸ τὸ ἀπλὸ κοίταγμα τοῦ τοπίου καὶ τὸ ρεμβασμὸ μπροστὰ στὴ φύσιν, ὃ ταξιδευτὴς αὐτὸς φτάνει νὰ μᾶς μιλήσῃ γιὰ τὴ μοῖρα τῶν ἀνθρώπων πῶς κατοικοῦνε τὸ νησί, γιὰ τὴν κοινωνικὴν του σύνθεσιν, καὶ ἀκόμα πῶς πέρα γιὰ τὴ μεγάλη καὶ μακρόχρονη ἱστορία του. Ἀλλὰ τὰ ἀνόμοια αὐτὰ στοιχεῖα βρίσκονται σὲ ἐσωτερικὴ ἐνότητα μὲ τὴν καλλιτεχνικὴν βάση τοῦ ἔργου, πῶς εἶναι ἡ συγκινημένη καὶ ἐκστατικὴ περιγραφή τοῦ νησιοῦ. Ἔτσι ὁ Ἰδᾶς, μὴν ξεχνώντας ποτὲ τὴν πρώτην του ἀρχήν, δηλαδὴ νὰ βρισκῆ ἀδιάκοπα τὸν ἑαυτὸν τοῦ μέσα στὸ ἔθνος του, κάθεται ἀκόμα μιὰ φορὰ ἀπάνω στοὺς μυρωμένους καὶ θλασσοφίλους βράχους τοῦ φημισμένου νησιοῦ, πραγματοποιώντας τόσα αἰσθήματα καὶ ἀναμετρώντας χιλίους δυὸ στοχασμούς. Ἀπάνω σ' αὐτοὺς τοὺς βράχους σκέπτεται πῶς ἐνῶ οἱ μεγάλοι θεοὶ τῆς Σαμοθράκης πέρασαν, καὶ τώρα λατρεύουν τὸν ἕνα θεὸν μὲ τοὺς ἀγίους του, οἱ ἀνθρώποι ἔζησαν καὶ ζοῦν, καὶ πῶς ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ δὲν πέθανε μὲ τοὺς ἀγίους τῆς. Καὶ ρωτᾷ: «Ποῖο εἶδος κοινωνικὸς ὀργανισμὸς ἔπλασε τὴ φυλὴν τέτοια πῶς εἶναι καὶ τὴν βίασται ἐπί τῶν ἡμερῶν τῶν τῶν»; Καὶ ἀποκρίνεται: «Ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση». Καὶ παρακάτω: «Κι ἡ θάλασσα πῶς πλάθει τ' ἀερογιάλια καὶ τὰ πολλὰ νησιά, πῶς χώνεται καὶ στίς στερεὰς τίς ἴδιες καὶ τίς ξεχωρίζει ἀναμεταξύ τους, φαίνεται σὰ νὰ εἶναι κάποια αἰτία». Ἔτσι ὁ Ἰδᾶς βρίσκει τὸ θεσμό, καὶ ἴσως καὶ τὴν ἐξήγησιν τῆς τοπικῆς διοικήσεως ἢ ἰδιοκυβερνείας, πῶς μᾶζι μὲ τὸ δημοτικισμὸν θὰ γίνουν ἀργότερα οἱ πῶς ἀγαπημένες πολιτικῆς του δοξασίαι.

Πρὶν κλείσω ὀλότελα τὰ λίγα αὐτὰ λόγια ἐξ ἀφορμῆς τῆς «Σαμο-

θράκη», παίρνω ἀκόμα μιὰ μικρὴ περικοπή τῆς, γιὰ νὰ δείξω μὲ τί ὄμορφον καὶ εἰκονικὸν τρόπο παρουσιάζεται: ἕνα θέμα κοινωνιολογίας:

«Σὲ κάθε χωριὸ τῆς Ρωμισσῆς, εἴτε στὴν Ἑλλάδα κάτω, εἴτε στὰ νησιά, στὴν Εὐρώπην ἢ στὴν Ἀσία, στὴν Τουρκία ἢ στὴ Βουλγαρία τὰ ἴδια πράματα γίνονται χιλιάδες χρόνια τώρα, τὰ ἴδια ρωτᾷ παντοῦ, τὰ ἴδια λέμε μὲ τοὺς χωρῖανους καὶ τοὺς ἀρχοντῆς τους — πράματα χωριάτικα καὶ μετρημένα, ἀπλά καὶ βαθιά, οὐσιαστικά καὶ αἰώνια, πῶς δείχνουν τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων πέρα καὶ πέρα, καὶ τὴν παντοτινὴν ὁμοιότητά τους. Ἐκεί νιώθω καλά ὅτι ἀπὸ τὸν ἀνθρώπον δὲν ἀδιαφέρουν οἱ λεπτομέρειαι τοῦ κάθε ἀτόμου, ἀλλὰ δυὸ τρία γενικὰ ἀνθρώπινα αἰσθήματα, γιὰ τὴν διαφορὰ τοῦ ἐνός ἀπὸ τὸν ἄλλο εἶναι ἀσήμαντα καὶ τὸ μόνον πῶς καὶ σημαίνει, ὅχι καὶ πολὺ σπουδαία πράματα ἡμῶν, εἶναι ἡ ὁμοιότητά τους. Καὶ τίς πολιτεῖαι τῶν τῶν ἴδια ξεδιαλύνω ἀπὸ τὰ εἶδη πρῶτα καθαρὰ μὲς στὰ χωριά. Ἡ κοινωνικὴ εἰκόνα τῶν χωριῶν μῶς ἔδειξε τὸν πῶς σωστὸ δρόμον γιὰ τὴν κοινωνικὴν ψυχολογία μου. Τὰ πολιτικὰ συμφέροντα τῶν ἀρχόντων τῶν χωριῶν μᾶς φυλῆς συνταιριάζονται μὲ τὴν ἀνάγκην καὶ πλάθουν ἀγάλλει ἀγάλλει τοὺς πολιτικούς ὀργανισμούς, τὰ κράτη. Καὶ τὰ χωριά πάλι ὄσα, μὲ τὴν ἰδιοφυία τους γιὰ τὴ δουλειά καὶ μὲ τὸ νὰ εἶναι σὲ κατάλληλον γιὰ τὸ ἐμπόριον μέρος χτισμένα, γίνονται σιγὰ σιγὰ πολιτεῖαι, φτιάχνουν τὸν πολιτισμόν. Καὶ ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν βγαίνουν οἱ ἐξαιρετικοὶ ἀνθρώποι πῶς σὲ τίποτα δὲ διαφέρουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους, μόνον στὴν ἔντασιν τῆς ζωῆς».

Δυὸ χρόνια ὕστερα ἀκολούθησε τὸ «Ὅσοι Ζωντανοί». Ἰσχυρὰ ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Σαμοθράκη, ὁ Ἀλέξης βρίσκεται τώρα στὴν Πόλιν, ὅπου ἀναδύεται μὲσα ἀπὸ τὰ σωθικά του ἡ βυζαντινὴ ζωὴ καὶ φανερώνεται σὲ χιλίαι δυὸ ὄμορφαι φαντασιοπληξίαι:

«Ὅσο πατεῖ τὸ Φανάρι τόσο καὶ χαίρεται, θαρρεῖ πῶς γίνεται φαναριώτης, ὅπως στὰ κάστρα καὶ στὰ ἀρσένια τοῦ παλατιοῦ τῶν Ἰλαχερῶν εἶχε γίνῃ πρίγκιπας Κομνηνὸς ἢ Παλαιολόγος, ὅπως στὴ Κάλκην εἶχε γίνῃ δεσπότης στὴ θεολογικὴ σχολή, μέγας διερμηνέας στὸν τάφον τοῦ Παναγιώτη τοῦ Νικοῦση καὶ συνωμότης στὴν καλύβαν πῶς μαζώχτηκαν οἱ πρῶτοι ἑταῖροι τῆς φιλικῆς ἑταιρίας».

Καὶ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ χαρακτηριστικὸν εἶναι πῶς ἀνταμώνει μικρὰ ἐπεισόδια τῆς καθημερινῆς τοῦ ζωῆς, τόσα καὶ τόσα συναισθήματα, καὶ τόσες χαριτωμένες φαντασιοπληξίαι, μὲ τὰ μεγάλα ἰδανικά τῆς ψυχῆς του, καθὼς τὸ ζήτημα τῆς ὑπαρξῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους μὲ τὴν πολιτικὴν ἔνωση τῆς φυλῆς ἢ μὲ τὴν σημασία τοῦ δημοτικισμοῦ στὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξιν τῶν ἑλλήνων. Ἔτσι τὸ βιβλίον παίρνει τὸ ὄψος μιᾶς ἀνεπιτήδευτης ἀφηγηματικῆς ἱστορίας, ὅπου τὰ καθημερινὰ μικρὰ περιστατικὰ ἐναλλάσσονται μὲ τὰ μεγάλα προβλήματα, γιὰ νὰ δώσουν περισσότερη κίνησιν στὴν ψυχολογικὴ καὶ τὴ διανοητικὴ αὐτὴ ἐξομολόγησιν τοῦ Ἀλέξη. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ τουρκικοῦ συντάγματος. Γιὰ πρώτη φορὰ οἱ βαλκανικῆς χριστιανικῆς ἐθνότητες

παρουσιάζονται ἐνωμένες κι ἀντιμετωπίζουν τὸ κυρίαρχο θωμανικὸ κράτος. Ὁ Ἀλέξης ὄνειροπολεῖ τότε τὴν ἔνωση ὀλων τῶν λαῶν τῆς ἀνατολῆς, χριστιανῶν καὶ τούρκων, σὲ μιὰ μεγάλη ἀνατολικὴ αὐτοκρατορία, καὶ τὴ βαθμιαία ὑποκατάσταση τοῦ κυρίαρχου τουρκικοῦ στοιχείου ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. Θέλει ν' ἀναστήσει τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καὶ νὰ κάμῃ νὰ κυλίσει ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ ἴδιο ρεῦμα τῆς ἱστορίας. Καὶ στὴ σκέψη πῶς τὸ σχέδιο μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ τολμηρὸ καὶ μεγαλόπρεπο, ἀποκρίνεται πῶς τὰ μεγάλα ὄνειρα βοηθοῦνε καὶ τρέφουν τοὺς λαούς.

Ἄφου ὁ Ἴων Δραγοῦμης στὰ τρία πρῶτα βιβλία του προσπαθεῖ ἀναλύοντας παντοῦ τὸν ἑαυτό του, νὰ βρῆ τὴ σχέση τοῦ ἀτόμου του μὲ τὸ κοινωνικὸ σύνολο καὶ μὲ τὸ ἔθνος ὅπου ἀνήκει, στὸ τελευταῖο του βιβλίο, ποῦ εἶνε ἡ μελέτη γιὰ τὸν «Ἑλληνικὸ πολιτισμὸς», φεύγοντας ἀπὸ τὸ ἄτομο του, προσπαθεῖ ν' ἀντιμετωπίσει καὶ νὰ μιλήσῃ ἀπρὸς ὅσα γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους του. Κι ἐπειδὴ θέλει νὰ καταγίῃ μὲ τὴν πραγματικὴ καὶ τὴν πιδ βαθιὰ ὑπόστασή του, γυρεῖ νὰ βρῆ καὶ νὰ κάμῃ συνειδητὸ τὸν πολιτισμὸ του. Ἄν ἡ «Σαμοθράκη» εἶναι τὸ πιδ πρωτότυπο καὶ καλλιτεχνικὰ ἄριστο ἔργο τοῦ Δραγοῦμης, ἡ μελέτη του γιὰ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ, εἶναι τὸ πιδ μεγαλεπήβολο καὶ τὸ πιδ δύσκολο στὴν ἔρευνα ποῦ ἔχει ἀναλάβει. Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ κεφάλαια τοῦ ἔργου του αὐτοῦ ὁ Ἴδας μᾶς λέει:

«Ἡ δημοτικὴ παράδοση εἶναι μέσα μας σάν τὸ χνάρι τῆς ψυχῆς μας, αὐτὴν ἀκολουθώντας καὶ ἀναβαίνοντας βρισκόμε τὴν ψυχὴ μας, τὴν ἀληθινὴ πηγὴ τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς. Ἡ δημοτικὴ παράδοση θὰ μᾶς δηγήσῃ νὰ ζυγώσουμε ὡς τὴν πηγὴ αὐτὴ τῆς ζωῆς καὶ νὰ ποτιστοῦμε».

Εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς μεγαλύτερες ἀλήθειες ποῦ πρόφερε ὁ Ἴων Δραγοῦμης. Ἄλλὰ γιὰ νὰ κάνουμε πιδ φωτεινές τίς ιδέες του αὐτές, καὶ τὸν τρόπο ποῦ ἀναπτύχθηκαν, θὰ χρειαστοῦμε μιὰ μικρὴ ἱστορικὴ ἀνασκόπηση. Πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ Δραγοῦμη, ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος ἐτόνισε τὴν ἀνάγκη ἑνὸς γνήσιου ἔθνικοῦ πολιτισμοῦ, ποῦ νὰ ξεπετιέται σὰ θαβμα ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ χῶματα, καὶ νὰ χαρακτηρίζῃ τὴ δημιουργικὴ ζωὴ τῆς νεώτερης Ἑλλάδας. Ἄλλὰ ἐπειδὴ τὰ μάτια τοῦ Γιαννόπουλου ἦταν ἀποκλειστικὰ γυρισμένα πρὸς τὰ χρόνια τοῦ μεγάλου ἑλληνικοῦ κλασικισμοῦ, ἡ ἰδεολογία του ἐμοιαζε μὲ ἀπροσδιόριστη χίμαιρα, καὶ λησμονοῦσε ἐντελῶς τὴ νεοελληνικὴ πραγματικότητα. Εἶχε φανῆ καὶ κυκλοφορήσει τότε καὶ σ' ἑλληνικὴ μετάφραση τὸ βιβλίο τοῦ Κρουμπάχερ γιὰ τὸ βυζαντινὸ πολιτισμὸ, ποῦ ἔδειχνε μὲ τί τρόπο, κάτω ἀπὸ τὸν ἐπίσημο ἑλληνισμὸ καὶ τὸν ἀτικισμὸ τοῦ

βυζαντινοῦ κράτους, ἡ δημοτικὴ παράδοση κυλοῦσε σάν κρυφὸ ρεῦμα ζωῆς μέσα ἀπὸ τὴ διανοητικὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους. Λίγα πρὶν ἀπὸ τὴν ἴδρση τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου εἶχε συσταθῆ καὶ τὸ σχολεῖο τοῦ Βόλου. Εἶναι γνωστὴ ἡ κατεύθυνση τοῦ σχολεῖου αὐτοῦ, ποῦ δὲ ζητοῦσε μόνον νὰ ἐφαρμόσῃ ὡς ὄργανο διδασκαλίας τὴ δημοτικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ νὰ βάλῃ τὸν παιδικὸ κόσμον σ' ἐπαφὴ μὲ τὴ νεοελληνικὴ πραγματικότητα ποῦ εἶχε γιὰ φορέα τῆς τῆ νεοελληνικῆς παράδοσης. Λίγα χρόνια ὕστερα ἀπὸ ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτὰ εἶναι γραμμένη, καὶ ἡ μελέτη τοῦ Ἴωνα Δραγοῦμης ἀπάνω στὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ. Ὁ Δραγοῦμης πῆρε τὴ γνωστὴ ἀρχὴ τοῦ δημοτικισμοῦ, ποῦ ζητεῖ συγκεκριμένα τὴ νίκη τοῦ ζωντανοῦ προφορικοῦ λόγου, τὴν πλάτυνε καὶ τὴ βάθυνε σὲ ὄλο τῆς τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος, κι ἔτσι ἐβγαλε τὴν ἁμορφὴ κι ἐπαγωγικὴ ἐκείνη θεωρία, ποῦ θέλει τὴ δημοτικὴ παράδοση ὡς κίνητρο καὶ πηγὴ δημιουργικῆς ζωῆς σ' ὀλόκληρη τὴν ἱστορία τῶν ἑλλήνων, ἀπὸ τοὺς πρῶτους αἰῶνες μ. Χ. καὶ ὕστερα. Ἄν καὶ ἡ θεωρία αὐτὴ κινδυνεύει νὰ πέσει σὲ μεταφυσικὴ παρανόηση, ἀπὸ τὸν προσεχτικὸ παρατηρητὴ μπορεῖ εὐκολὰ νὰ βασισθῆ καὶ νὰ ἀρμονισθῆ μὲ τὰ πράγματα, δηλαδὴ μὲ τὴν ἱστορία τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τῆς νεοελληνικῆς τέχνης. Ἡ ἀρχαία κλασικὴ παράδοση πεθαίνει, χάνει τὴν αὐτοτέλειά της, γιὰ νὰ μεταπηδήσῃ καὶ νὰ μετουσιωθῆ στὴ ζωντανὴ δημοτικὴ παράδοση, μέσα ἀπ' αὐτὴν καμιά φορὰ ἀναδεδύεται καὶ τώρα καὶ χύνει πάλι τὴν ἀλαμπὴ της. Σ' ἓνα βυζαντινὸ ξωκλήσι τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν ἡ τῶν Παλαιολόγων μπορεῖ κανεὶς νὰ ξαναβρῆ μιὰ παλιὰ ἀκανθα ἢ μιὰ στάση ἀρχαίου θεοῦ, σ' ἓνα σύγχρονο δημοτικὸ τραγούδι νὰ ξαναβῆ κάποτε τὴ φυσιολατρικὴ πνοὴ ἑνὸς ὀμηρικοῦ ὕμνου ἢ ἑνὸς ἀρχαίου χορικοῦ, σ' ἓνα κλέφτικο σκοπὸ τοῦ βουνοῦ νὰ ἀναζητήσῃ τοὺς ἀρχαίους μουσικοὺς τρόπους.

Ὁ Δραγοῦμης παραδέχεται πῶς ἔχουμε δικὸ μας νεοελληνικὸ πολιτισμὸ. Δὲ θέλω νὰ συζητήσω τὸ πολὺπλοκο αὐτὸ θέμα, ἀν ἔχουμε δηλαδὴ δικὸ μας σύγχρονο πολιτισμὸ ποῦ ἀνταποκρίνεται μὲ ὄλες τίς ἀνάγκες τῆς ζωῆς, ἢ μόνον χαρακτηριστικὲς πηγές ἑνὸς μελλόμενου ἔθνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἄλλὰ ἤθελα πάντα νὰ σημειώσω πῶς μὲ τὴ λέξη πολιτισμὸ σημαίνει ἀποκλειστικὰ τὸν ἠθικὸ πολιτισμὸ ἢ τὴ μόρφωση (culture), ἐννοώντας τίς ἐλεύθερες καὶ ἀνθρώπινες ἐκεῖνες σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ ζωὴ, ποῦ δημιουργοῦνε τὴν τέχνη καὶ τὴ φιλοσοφία, καὶ δίνουν ἀτομικὴ καὶ πρωτότυπη μορφή στὴν ἱστορία ἑνὸς πολιτισμοῦ.

Ἀπὸ τὸ σύντομο βιογραφικὸ σημεῖωμα τῆς ζωῆς του καὶ ἀπὸ τὴν πρόχειρη ἀνάλυση τοῦ λογοτεχνικοῦ του ἔργου, εἶναι εὐκόλο νὰ συμπεράνη κανεὶς πῶς γιὰ νὰ σχηματίσῃ ὀλοκληρωτικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀτομικότητα τοῦ Ἰῶνα Δραγοῦμη, τόσο ἡ ἐθνικοπολιτικὴ του δράση, ὅσο καὶ ἡ λογοτεχνικὴ του ἔκφραση, εἶναι δυὸ μέρη ἀναπόσπαστα. Στὴν ἱστορία τῶν ἑκατὸ τελευταίων χρόνων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ὠραιότερες καὶ τιμιώτερες φυσιογνωμίες. Ὁ πατριωτισμὸς του, ποῦ δὲν ἦταν μόνον ἐνθουσιασμὸς καὶ ὄρμη γιὰ τὰ πατριωτικὰ ἰδανικά, ἀλλὰ συστηματικὴ καὶ ὑπομονετικὴ μελέτη γιὰ τὰ πῶς σοβαρὰ ζητήματα τοῦ σύγχρονου ἑλληνισμοῦ, ἡ θέση ποῦ ἔχει πάρει στὴν ἱστορία τῶν μακεδονικῶν ἀγώνων καὶ στὴ διπλωματικὴ ἱστορία τῶν βαλκανικῶν πολέμων, ἡ μεγάλῃ του ἀγάπη πρὸς τὸ δημοτικισμὸ καὶ ἡ βαθύτερη ἀντίληψη του γιὰ τὴ σημασία τῆς νεοελληνικῆς ἰδέας, τὸ περήφανο ἦθος καὶ ὁ χαρακτήρας του, τέλος τὸ πολυσύνθετο μέρος τῆς ψυχῆς του ποῦ τὸν ἔκανε νὰ μεταφέρεται ἀπὸ τὴ ζωντανὴ καὶ σκληρὴ πράξη στὴν ὁμορφὴ καὶ ὄνειροπόλα θεωρία, βεβαιώνουν τὸν ἰσχυρισμὸ μου αὐτόν. Καὶ ὅταν τὸ ματωμένο ἐκεῖνο δειλινὸ διαδόθηκε τὸ ἀγγέλιμα τοῦ κακοῦ θανάτου τοῦ Ἰῶνα Δραγοῦμη, δὲν ἔπεσε μόνον ἓνας ἀνθρώπος νεκρὸς, δὲν ἐχάθηκε ἓνας ἐργάτης ἢ ἓνας χαρακτήρας, ἀλλὰ μιὰ ἀπὸ τὶς ὠραιότερες νεοελληνικὲς φυσιογνωμίες.

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Συνεργάτες στὴ στήλη αὐτὴ εἶναι οἱ κ. κ. Δημήτριος Γληνὸς (Δ. Γ.), Μανόλης Τριανταφυλλίδης (Μ. Τ.) κ. ἄ.

* Ἄμα δὲ σημειώνεται ποῦ βγήκε τὸ βιβλίον καὶ τί σχῆμα ἔχει, τότε θὰ ἐνηνοση δ ἀναγνώστης: Ἀθήνα, καὶ σχ. 8^ο.

Παιδεία

Ἡ γραμματικὴ διδασκαλία τῶν τριῶν πρώτων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Δελτίον ὑπουργείου ἐκκλησ. καὶ δημοσ. ἐπικαιδ., παράρτημα ἀρ. 3, 1919, 32 σελ., λ. 50.

Ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία τῆς Δ' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Δελτίον ὑπουργείου ἐκκλ. κτλ., παράρτημα ἀρ. 5, 1920, 38 σελ., λ. 50.

Με τὴ σχολικὴ καθιέρωση τῆς μητρικῆς μας γλώσσας ἔγινε ἀναγκαῖον νὰ ἀλλάξῃ σὲ πολλὰ ἢ ὀρθογραφικὴ καὶ γραμματικὴ διδασκαλία τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Με τὸ σκοπὸ αὐτὸ βγήκαν τρία Β. Διατάγματα, ποῦ κινόνισαν τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τῆς γραμματικῆς διδασκαλίας στὶς 5 πρώτες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου (ὅπου πρόφτασε νὰ μῆ ἢ δημοτικὴ), τροποποιώντας τὰ παλιὰ Β. Α. τοῦ 1913, καὶ στηριγμένα σ' αὐτὰ ἔβγαλε τὸ ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιον σὲ δυὸ φυλλάδια ὁδηγίας διὰ τὸ διδαχτικὸ προσωπικόν, μὲ τὴ σχετικὴ γραμματικὴ ὕλη τῶν 4 πρώτων τάξεων γιὰ τὸ μαθητὴ καὶ γιὰ τὸ δάσκαλον.

Τὸ κάθε φυλλάδιον ἀπαρτίζεται ἀπὸ τρία μέρη. Στὸ πρῶτον ξαναδημοσιεύεται ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα τῆς κυβερνήσεως τὸ νέο ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τῆς γραμματικῆς διδασκαλίας. Στὸ δεύτερον, «Ὑλὴ διὰ τοὺς μαθητὰς», δίνονται, χωριστὰ γιὰ κάθε τάξη, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος οἱ ὀρθογραφικοὶ κανόνες καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο οἱ γραμματικοὶ σχηματισμοὶ (αὗτοι λείπουν ἀπὸ τὶς δυὸ πρώτες τάξεις), οἱ προωρισμένοι γιὰ κάθε τάξη. Καὶ τελευταία ἀκολουθοῦν «Ὁδηγίαι καὶ παρατηρήσεις διὰ τὸν διδάσκοντα», ὅπου δίνονται ὁδηγίαι μεθοδικῆς στοῦ δάσκαλου γιὰ τὴ διδασκαλίαν τῶν ὀρθογραφικῶν κανόνων καὶ τῶν γραμματικῶν σχηματισμῶν, καὶ προσθέτονται διαφορῶς παρατηρήσεις γιὰ τὴ γραμματικὴ τῆς μητρικῆς γλώσσας, ποῦ πρέπει νὰ τὴν κατέχῃ στὶς γενικὰς τῆς γραμμῆς ὁ δάσκαλος, ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν προῖκεται νὰ τὴ διδάξῃ συστηματικὰ στοῦ μικροῦ μαθητῆ.

Αὐτὸ εἶναι σύντομον τὸ περιεχόμενον τῶν δυῶν αὐτῶν φυλλάδιων ποῦ μᾶς δίνουν τὸ ὅλικόν τῆς ὀρθογραφικῆς ἰδέας, μὲ καὶ γενικώτερα τῆς γραμματικῆς διδασκαλίας τῆς δημοτικῆς, χωριστὰ γιὰ καθεμιά ἀπὸ τὶς 4 πρώτες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Τὸ περιεχόμενον αὐτὸ πρέπει νὰ κριθῇ μιὰ φορὰ ἄλλου ἀναλυτικώτερα, ἐλπίζω ὅμως καὶ στὴν περιορισμένη αὐτὴ στήλη τοῦ Δελτίου νὰ γίνῃ δυνατὸ νὰ

δώσω μία εικόνα του, δείχνοντας το νέο για τη σχολική πράξη που μας παρουσιάζει. Ότι δίνεται στα φυλλάδια αυτά, συμπληρωμένο από το αναλυτικό πρόγραμμα της γλωσσικής διδασκαλίας της Ε', δημοσιευμένο άλλοθι (Εφημ. κυβερν. αρ. 161, τσϋχ. Α', 23 Ιουλ. 1920), μάς επιτρέπει να ξεκαθαρίσουμε σχετικά με τη νέα σχολική γραμματική τ' ακόλουθα της γνωρίσματα:

Α. Σχετικά με τη γραμματική διδασκαλία γενικότερα:

1) Οι πολυάριθμοι κανόνες της παλιάς γραμματικής περιορίζονται τώρα σχεδόν μόνο σε ορθογραφικούς. Η παλιά δηλαδή γραμματική της καθαρεύουσας δίδασκε κοντά στους κυρίως ορθογραφικούς κανόνες (λ. χ. «τὸ ἐκ συναιρέσεως προκύπτον φωνήεν ἢ δίφθογος, ἂν εὑρίσκονται εἰς τὴν λήγουσαν καὶ τονίζονται, περισπῶνται») εἶχε καὶ ἀρκετούς κανόνες σχηματιστικούς, πού βοηθοῦσαν δηλαδή τὸ μαθητὴ, ὄχι νὰ γράφῃ σωστὰ τὴν κοινὴ γλῶσσα, παρὰ νὰ σχηματίζῃ σύμφωνα με τὴν ἀρχαία γραμματικὴ κάτι πού στὴ σημερινὴ μας γλῶσσα λέγεται διαφορετικά, κι ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ δηγηθῆ στοὺς σχηματισμὸς τους μόνο ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ του αἰσθημα. Ἐστὶ π. χ. ὁ κανὼνας (τὰ παίρνω ἀπὸ τὴν τελευταία ἐκδοσὴ τῆς ἐγκριμένης γραμματικῆς γιὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα τοῦ Κυριακάτου) «ἡ ἐνικὴ κλητικὴ τῶν ἀρσενικῶν πρωτοκλίτων λήγει εἰς α βραχύ», ἢ «ἐν τῶν εἰς ὅς ληγόντων ἐπιθέτων ὄσα πρὸ τοῦ ὅς ἔχουσι φωνήεν ἢ ρ σχηματίζουσι τὸ θηλυκὸν εἰς α» κτλ., ἢ «ὄσα θηλυκὰ ἔχουσι πρὸ τοῦ α φωνήεν ἢ ρ φυλάττουσι τὸ α εἰς ὄσας τὰς πτώσεις, ὄσα δὲ ἔχουσι σύμφωνον πρὸ τοῦ α τρέπουσιν αὐτὸ εἰς η εἰς τὴν ἐνικὴν γενικὴν καὶ δοτικὴν» κτλ.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ σχηματιστικοὶ ἢ καὶ παραγωγικοὶ κανόνες γίνονται μετὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς μητρικῆς γλώσσας περιττοί, γιατί ὄσα τὰ ἑλληνόπαιδα (ἐκτός ἂν ἐξαίρεσως ὄσα ἡ διάλεκτός τους παρουσιάζει διαφορὰς τυπικοῦ) σχηματίζουσι χωρὶς καμιά διδασκαλίαν καὶ δυσκολίαν μόνον τοὺς τύπους ὅσων τῶν παραπάνω κανονικὰ, καὶ δὲ χρειάζονται κανόνες νὰ τοὺς λήθῃ λ. χ. πῶς ἡ κλιτικὴ τῶν ὀδυσσικῶν ὁς ἦς κἀντι διαβάτη, ναῦτη, ἐργάτη, πραγματευτή, χωριάτη, ἢ γιὰ νὰ σχηματίσουν σωστὰ — ὁς ἦ ἢ ὁς α — τὰ θηλυκὰ ἀκριβῆ, καθαρή, μαυριδερή, ἀργυρή, ἀνυπόφορη, ἡμερη, καλύτερη, ἀσημένια, γενναία, ἢ νὰ σχηματίσῃ τις γενικῆς τῆς ὄρας, τῆς πατρίδας, τῆς σκάλας, τῆς κότας, τῆς κλώσας, τῆς γλώσσας, τῆς βαρκούλας, τῆς σπιθας, τῆς ψύχας, τῆς πείνας, τῆς μαγειρίσας, τῆς θάλασσας, τῆς Μενιδιάτισσας. (Ἴσα ἴσα μάλιστα, πολλοὶ σχηματιστικοὶ κανόνες τῆς καθαρεύουσας ἦταν ἀπαραίτητοι γιὰ τὸ ἑλληνόπουλο, γιατί ἄλλοις θὰ σχηματίζε τοὺς τύπους τῆς κατὰ τὴ μητρικὴν του γλῶσσα, ὡδηγημένο ἀπὸ τὸ αἰσθημα του).

Ἀπὸ 60 κανόνες πού δρῶνται γιὰ τὴν γραμματικὴν διδασκαλίαν στὶς τέσσερις πρώτες τάξεις (9 γιὰ τὴν Α', 10 Β', 15 Γ' καὶ 26 Δ') μόνο ἓνας (γιὰ τὴν χρῆσιν τοῦ τελικοῦ ν στο ἄρθρον τόν - τὴν : τὴν Τῆνο - τὴ βρούση) μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ σχηματιστικός, κι ἐλάχιστοι ἕμμοιοι θὰ παρουσιάζονταν ἀκόμη στὶς ἀνώτερες τάξεις καὶ χρειάζονταν ὄλη ἡ σχολαστικὴ ἐπιμέλεια καὶ ἡ στενοκεφαλιά τῆς περιφημῆς ἐπιτροπείας τῶν ἀναγνωστικῶν, πού μάς διεκτραγωδεῖ ὁσὰ δυσκολίας κι ἐξαιρέσεις τάχα τῆς γραμματικῆς αὐτῆς τὸ ὅτι τὰ παροξύτονα καθὼς θυμάρη, τραγοῦδι, λιβάνη, ἀγγελούδι κἀντων στὴ γενικὴν, κατεβάζοντας τὸν τόνο, θυμαρίου κτλ., καὶ ὅτι κοντὰ στο βρούση βρούσ - ἐς, ἐργάτης ἐργάτ - ἐς ἔχουμε τὰ ἀνισσοῦλλα μαίμου - δες, παπού - δες, καφέ - δες, ὅσα νὰ μποροῦσαν ἑλληνικὰ χεῖλη νὰ πῶν ξεφανα τοῦ ἀγγελουδίου ἢ οἱ παπ - ἐς, καὶ ὅσα νὰ μὴν ἐφτανε τὸ αἰσθημα τῆς μητρικῆς

γλώσσας — τῆς ἔξω ἀπὸ λίγες σχετικῶς ἐξαιρέσεις, κοινῆς — γιὰ νὰ ὡδηγήσουν κάθε ἑλληνόφωνο μαθητὴ στὴ σωστὴ χρῆσιν. Αὐτὸ δὲ ἔλειπε, νὰ ἔχουν γιὰ ἓνα σύγχρονο Ἕλληνα οἱ ἀνωμαλίες τῆς γλώσσας του (τοῦ ἐμπόρου ἀλλὰ τοῦ Θόδωρου, γιατί μὰ Νίκο, νοικοκύρηδες μὰ καὶ νοικοκυραῖοι) τὴν ἴδια σημασίαν καὶ δυσκολίαν, μετὰ τις ἐξαιρέσεις κι ἀνωμαλίας τῆς ἀρχαίας γραμματικῆς, τὸ χλοῦναι καὶ τὸ ἀφῶναι, τὸ ἄνεργε, θύγατερ, κοντὰ στο ὦ ρασίτη, τὸ τῶν δασωδῶν κοντὰ στο τῶν αὐτάρκων κτλ. κτλ.

2) Παραδείγματα καθὼς τὰ παραπάνω, ἡμερη, καθαρή, χωριάτη, πραγματευτή, τῆς βαρκούλας, τῆς Μενιδιάτισσας, τῆς Χρυσοσηλιώτισσας κτλ., μάς φανεροῦν καὶ ἓνα ἄλλο σημαντικώτατο ἀπόχτημα τῆς νέας γραμματικῆς: τὴ συμφωνία δηλαδή τῆς σχολικῆς γραμματικῆς μετὰ τὴν γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν καὶ μετὰ τὴν κοινὴν ἐθνικὴν χρῆσιν, ἐκαὶ πού ὡς τώρα ἡ γραμματικὴ τῆς καθαρεύουσας ὄυτε μετὰ τὴν κοινὴν προφορικὴν χρῆσιν — ὄυτε τὴ λόγια κἀν — συμφωνοῦσε, ὄυτε καὶ μετὰ τὴν χρῆσιν τῶν καθαρευουσιάνικων ἀναγνωστικῶν, τὴ στιγμὴ πού κάπως ἀπλοποιήθηκα ἡ γλῶσσα τους καὶ δέχτηκε τύπους καθὼς μυρωδιές, ἡ βαρκούλα τῆς βαρκούλας αἱ βαρκούλας, πραγματευτή, ἡμερη, κατοικοῦσα, ριμμένος κτλ.

3) Μετὰ τὴν νέα σχολικὴν γραμματικὴν ἡ διδασκαλίαν τῶν γραμματικῶν τύπων περιορίζεται, ὄχι μόνον γιὰ τὸ λόγο πού εἶδαμε παραπάνω (1), ὄχι μόνον γιατί τὸ τυπικὸ τῆς δημοτικῆς εἶναι ὀμαλῶτερον καὶ ἀπλοῦστερον ἀπὸ τῆς καθαρεύουσας (γιὰ τις διπλοτυπίες μιλῶ παρακάτω), μὰ καὶ ἀκόμη γιατί σύμφωνα μετὰ τις μεθοδικῆς ὁδηγίες γιὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ γλωσσικοῦ μαθήματος δὲν πρόκειται τώρα ν' ἀποστηθίζῃ ὁ μαθητὴς τοὺς γραμματικούς τύπους καὶ νὰ τοὺς ἀραδιάξῃ, ὅπως ἔκανε ὡς τώρα μετὰ τὸ: ἐνικός ἀριθμὸς, ὀνομαστικὴ ὁ πατήρ, γενικὴ τοῦ πατρὸς, δοτικὴ τῷ πατρί κτλ. κτλ. Γιατὶ δρῖζεται πῶς ὄχι μόνον στὴν Γ' ἀκόμη τάξῃ «ἡ ὀρθογραφικὴ διδασκαλίαν θὰ συμπληρώνεται διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν σχηματισμῶν ὅταν καὶ ἐφ' ὅσον δι' αὐτῶν εὐκολύνεται ὁ μαθητὴς νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ μεταχειρίζεται καλύτερα τοὺς διδασκομένους ὀρθογραφικούς κανόνες», μὰ καὶ στὴν Δ', «χωρὶς ἀκόμη νὰ γίνετα συστηματικώτερα γραμματικὴ διδασκαλίαν», «τὰ γραμματικὰ φαινόμενα θὰ ἐξετάζονται, θὰ κατατάσσονται καὶ θὰ γίνετα ἀσκῆσις τῶν μαθητῶν εἰς τοὺς γραμματικούς σχηματισμούς, αὐτὸ ὅμως θὰ γίνῃ ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν ὄχι δι' ἀποστηθίσεως ἢ ἐν ξηρᾷ ἀπαριθμῆσει καὶ καταγραφῇ, ἀλλὰ εἰς φράσεις διὰ τῶν ὁποίων θὰ γίνετα καταφανῆς ἡ σχέσις μεταξὺ γλώσσας καὶ πραγματικῶν...»

4) Πῶς ἀπ' ὄλα τὰ παραπάνω πλεονεχτήματα, ἔμμεσος κέρπος τῆς εἰσαγωγῆς τῆς δημοτικῆς, σημαντικώτατο ὅμως καὶ πολὺτιμο ἀπόχτημα εἶναι καὶ ἓνα ἄλλο: Πρῶτῃ τώρα φορᾶ μετὰ τὴν γραμματικὴν διδασκαλίαν — ἀπαραίτητη ὄσο καὶ χρησιμώτατη στὴν ὄρα τῆς — γίνονται στοὺς μαθητῆς συνειδητοὶ τύποι, πού ὄσο καὶ ἂν δὲν τοὺς ἔχη προσέξει, βρίσκονται ὅμως πάντοτε στὴν ψυχὴν του, ἀφοῦ εἶναι ὁ τρόπος πού σχηματίζει τὸ κάθε παιδί ἀπὸ μωρὸ τὴν μητρικὴν του γλῶσσα. Ἐνῶ τὸ τυπικὸ τῆς καθαρεύουσας προσπαθεῖ νὰ ἀντιχίσῃ στὴ συνειδητὴν τῶν μαθητῶν, καὶ ἔπειτα νὰ πολιτογραφῆσῃ καὶ στὴν μητρικὴν τους γλῶσσα καὶ στο γλωσσικὸ τους αἰσθημα, τύπους ἐντελῶς ἔχοντες, π. χ. βόδς βόδς βόδν βόδες κόντὰ στο νοῦς νοῦ ἢ βόδι βοδιοῦ, ἡ νῆσα τῆς νῆσης αἱ νῆσαι, ἄμνα ἄμνης, κοντὰ στο κλώσα - κλώσας - κλώσες, μαγειρίσα - μαγειρίσας - μαγειρίσες.

Β. Σχετικά μετὰ τὴν ὀρθογραφικὴν διδασκαλίαν ἐιδικώτερα:

5) Οι κυρίως *ορθογραφικοί κανόνες* που διατυπώθηκαν στη νέα σχολική γραμματική, πρώτη φορά τώρα *καθορίζουν τη ζωντανή μας γλώσσα* και προβλέπουν για την ορθογραφία των τύπων της, *απάζοντας γραμματική παράδοση δύο χιλιάδων σχεδόν χρόνων*. Έτσι λ. χ. διδάσκουν το πως θα γραφή το ες στις τριάνταφυλλίες, στις πέτρες, στο καφέ, *άλεπούδες, καφέδες* («τό (ε) στο τέλος των ονομάτων το γράφομε με ε»), το τί τόνο θα πάρη το *παράθυρο, φρούδι, μαριτάρι, κελάρι, φίδι*, ή κατά ποιόν κανόνα θα τονιστούν το τραγουδούσα, *βγήκα, τό έλάτε, σκάψε, το τριάντα, έξήντα*. Κι είναι γνωστό ότι η γραμματική της καθαρεύουσας δέ μας λέει τίποτε για την ορθογραφία αυτών και πολλών παρόμοιων τύπων.

Αντίθετα η γραμματική του δημοτικού σχολείου ελευθερώνεται όχι μόνο από τους γραμματικούς κανόνες τύπων άνυπαρχτων στην κοινή μας γλώσσα ή και αντίθετων με τους νόμους της — λ. χ. το «σαν ή λήγουσα είναι μακρά ή προπαραλήγουσα δέν τονίζεται» των ποικιλώνυμων γραμματικών της νέας ελληνικής «δμιλουμένης» και γραφομένης, οά να μήν ήταν ελληνικά, και μάλιστα νέα ελληνικά το *ήμερη, άνυπόφορη, μεγαλόχαρη, το ήχιουλου, τους ησιώτικους* — μά και ελευθερώνεται από τους ανάλογους ορθογραφικούς κανόνες, καθώς λ. χ. «πάσα λέξις λήγουσα εις εν τονιζομένη επί της ληγουσής περισπάται», αφού βέβαια ούτε με το *φουέ, κλαυγόμαστε σήμερα, οίτε στην κοινή γλώσσα άνήκουν τα φορευ, διερχομενυ, γραμματευ, εισαγγελευ, δεκατευ, χαλκευ, γναφευ*.

6) *Οι νέοι ορθογραφικοί κανόνες είναι έτσι διατυπωμένοι ώστε να προσαρμοζονται δυο γίνεται περισσότερο στις γνώσεις και στις γραμματικές ανάγκες των μαθητών του λαϊκού σχολείου*, χωρίς να τους παραφορτώνουν με έννοιες δυσκολονόητες και άκατανόητες. Διδάσκονται βέβαια πάντα τα δύο πνεύματα, τα μακρά και τα βραχέα, τα δίχρονα κι οι τόνοι, όχι όμως λ' χ. τα συνηνημένα.

7) Μολονότι η ιστορική ορθογραφία εφαρμοσμένη στη νέα μας γλώσσα παρουσιάζει πολυαριθμότερες δυσκολίες παρά στην καθαρεύουσα, οι ορθογραφικοί κανόνες στηρίχτηκαν σε τέτοια βάση ώστε να είναι όσο γίνεται *άπλοϊ κι εύκολοι* και *επινοημένοι, με λιγοστές εξαιρέσεις*. Φυσικά αυτό έγινε στο μέτρο πάντοτε που το επιτρέπει ο σεβασμός των νόμων της μητρικής γλώσσας (αυτό τό λέω γιατί ο κ. Χατζιδάκις φαντάστηκε πως για να κόμωμε εύκολοι τον κανόνα είχαμε δικαίωμα να καταπατήσωμε και τους κανόνες της δημοτικής), και από τό άλλο μέρος η ιστορική βάση της ορθογραφίας μας και ο μεταβατικός χαρακτήρας της εποχής που περνούμε με την καθιέρωση της γλώσσας μας' πδ. λ. χ. «τό (η) στο τέλος των θηλυκών τό γράφομε με η» (*βοχή, βούση, κάππαρα, πόλη*), «ή μακρά λήγουσα των επιρρημάτων παίρνει περισπωμένη» (*που, έδω, έκει, άλλου, καταγής, πώς*) — αλλά θά έχης (και όχι θά έχεις).

7) *Όλοι οι κανόνες είναι διατυπωμένοι στη γλώσσα που διδάσκεται, στη δημοτική*.

Αυτά είναι τα κυριώτερα γνωρίσματα και οι νεωτερισμοί που παρουσιάζει στα δυο αυτά φυλλάδια ή νέα σχολική γραμματική. Οι μεθοδικές οδηγίες που τη συνοδεύουν, άρχεται αναλυτικές, δίνουν χρήσιμα στοιχεία στο δάσκαλο για τη διδασκαλία, ξεκαθαρίζοντας ιδίως τους σκοπούς της γραμματικής διδασκαλίας και τη σημασία και τη θέση στο γλωσσικό μάθημα της γλώσσας του ίδιου του

δασκάλου και της ιδιωματικής τυχόν γλώσσας των μαθητών. Μένει να εξετάσω συντομώτατα πως ή σχολική αυτή γραμματική έλυσε τό ζήτημα της διπλοτυπίας της δημοτικής και των λόγων στοιχείων που της είναι άπαραίτητα.

Στις περιστάσεις που ή κοινή μας γλώσσα συνήλθε *δυο τύπους* ή και περισσότερους, κατά τήν περίσταση: α) προτιμήθηκε ο ένας τους (*άγαπούμε και όχι αγαπάμε, αγαπών (ε) και όχι αγαπών (ε); θυμούμαι και όχι θυμάμαι, φύλακες και όχι φυλάκοι, τουτό και όχι έεοτό* — β) διατηρήθηκαν και οι δύο (*κανείς - κανένας, μιά - μία*) ή προτιμήθηκε σι' αναγνωστικά ο ένας τους (*δένουν, έτοιμαζόμενυ, άγαπιόμουν, άγαπιόμυαι κτλ.*) στη γραμματική όμως σημειώθηκαν κοντά σ' αυτούς και οι παράλληλοι (*δένουνε, έτοιμάζομουν, άγαπιόμουν, άγαπιόμυαι*).

Έχουμε όμως και λίγους λόγιους τύπους στη σχολική γραμματική, είτε σε λόγιες λέξεις, παράλληλα με τους δημοτικούς τύπους για τις δημοτικές λέξεις (*βούσες - βουσών και καταλήξεις - καταλήξουν, άγαπίσαι και στερείσαι*) — σε σπανιότερες περιστάσεις έχομε χρήση (*επι αποκλειστικά, έτσι που οι δημοτικοί τύποι ή δέν υπάρχουν (βραχύ βραχέως, δόρυ δόρυτος) ή είναι σπάνιοι, ή ποιητικοί, χωρίς άφομοιωματική δύναμη (προβλήματος)*). Οι τύποι αυτοί προβλέπονται για τη διδασκαλία της Δ' και ιδίως της Ε' τάξης, σύμφωνα άλλωστε και με τις άλλες γλωσσολογικές ανάγκες.

Σ' αυτές τις άρχές άπάνω βασίστηκε ή νέα σχολική γραμματική. Ίσως ή κριτική θά ζητήσει αυστηρότερη ένότητα των δημοτικών τύπων, περισσότερους ή λιγώτερους λόγιους τύπους, συντηρητικότερη ή ριζοσπαστικότερη ορθογραφία και άπλοποίηση του τονισμού (άπό τους 60 κανόνες οι 21 αναφέρονται σε πνεύματα και τόνους, έκτός από τους έγγλιτικούς!), αντικατάσταση των γραμματικών δρων (*φωνήεν, βραχύ κτλ. κτλ.*). Νομίζω όμως πως άν θελήση να κάμη κανείς έργο σοβαρό και συγχρόνως εφαρμόσιμο θά δυσκολευτή να βρή, δέ λέω άλλη λύση, μά διαφορετική βάση από κεινή που δόθηκε, χωρίς να ξαναγυρίση στο χάος. Και φαίνεται πως τό χάος αυτό τό ξεχνούν ή δέν τό βλέπουν όσοι παρουσιάστηκαν ως τώρα κριτές της σχολικής γλώσσας του 1917. Έτσι κι οι κριτικές που έγιναν της γραμματικής της, άκόμη κι άν είχαν έδω ή εκεί καμιά σωστή παρατήρηση ήταν γεμάτες ή παρεξηγήσεις ή προλήψεις ή άγνοια. Όλες τους όμως άστείες. Και του κ. Ζαμάνη, και του κ. Χρυσοστάλη, στη βουλή, και του κ. Χατζιδάκι και της έπιτροπής των αναγνωστικών. Και όμως μονάχα κριτική καλοσυνείδητη μπορεί να βοηθήση ώστε να γίνει κάτι τελειότερο.

M. T.

B. Σταματέλου, Η γλωσσολογική μεταρρύθμιση και ή γραμματική της κοινής δημοτικής. Πάτρα 1920, 96 σελ. Δρ. 3.

Άπαρτίζεται από μια έμπερία που είχε κάμει ο συγγρα., έπιθεωρητής των δημοτικών σχολείων, σ' ένα διδασκαλικό συνέδριο σχετικά με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, μια έκθεση για τις έργασίες του συνεδρίου προς τους άνώτερους έπίπτες και τέλος, τό μεγαλύτερο μέρος (σ. 23-98), «Οδηγίες για τη διδασκαλία της δημοτικής», όπου γίνεται με τη σειρά λόγος για τό λεξιλόγιό της, τό παραγωγικό, τη σύνταξη, τη φωνητική, τό τυπικό.

Η πολύχρονη διδαχτική πείρα του κ. Σταματέλου και ή φιλολογική του μόρφωση τόν έδωθήσαν, μια κι ένωσε την ανάγκη να φωτιστή περισσότερο τό διδαχτικό προσωπικό σχετικά με τά διάφορα ζητήματα οσα γέννησε ή νέα σχο-

λική γλώσσα, νὰ συντάξῃ τὸ βιβλιαράκι αὐτὸ καὶ νὰ μᾶς παρουσιάσῃ μὲ φιλότιμη καὶ σὲ πολλὰ πετυχημένη προσπάθεια γιὰ τὴ γραμματικὴ κωδικοποίησιν τῆς σχολικῆς γλώσσας. Ἐχει διάφορες πρωτότυπες παρατηρήσεις καὶ προσπάθει νὰ συμπληρώσῃ τοὺς ὀρθογραφικοὺς κανόνες ποὺ δόθηκαν ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο, ὅπου αὐτοὶ δὲν εἶχαν ἀκόμη βγῆ, ἢ καὶ ὅπου ἡ πείρα τοῦ ἔδειξε πῶς χρειάζονταν συμπλήρωση. Στὴ διατύπωσίν τους ὁμως μὲ τὴ βάση ποὺ διάλεξε κάνει τὴ διδασκαλίαν τους καὶ τὴ χρῆσιν τους ἀπὸ τοὺς μαθητὰς μερικὰς φορὰς δυσκολώτερον ἀντὶ νὰ τὴν εὐκολώσῃ. Καὶ ἀκόμη κάποτε ἀναγράφει τύπους γραμματικῶν ἢ ὀρθογραφικῶν ποὺ δὲν τοὺς ἔχει ἡ σχολικὴ γλώσσα (λ. χ. κοινότητος, σ. 46, μισοῦ, σ. 51, οἱ μέθοδοι, σ. 60—ὅς μὴ φανώμαστε, σ. 65, ἀντὶ ὅς μὴ φανώμαστε, μὴν ἀργήτε, σ. 65, ἀντὶ μὴν ἀργήτε, ὅς μὲ ο ἀντὶς μὲ ω).

Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Σταματέλου εἶναι μαζί μὲ ἄλλες ἄλλων λειτουργῶν, ἀπὸ τοὺς καρποὺς ποὺ ἄρχισε ν' ἀναδῖνῃ ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, κινώντας σὲ συνεργασία, σκέψῃ καὶ δράσῃ τοὺς ζωντανοὺς ἀνθρώπους μέσα στὸ διδασκαλικὸ κλάδο. Ἀκριβῶς ὁμως οἱ ζωντανοὶ λειτουργοὶ τῆς δημοτικῆς παιδείας πρέπει νὰ δειξοῦν πῶς ἀξίζαν, αὐτοὶ καὶ τὸ σχολεῖο τους, τὴ μεταρρύθμιση ποὺ ἐπιχειρήθηκε μέσα σὲ λίγα χρόνια, συνεχίζοντας μόνοι τους τὴν παράδοσιν ποὺ ἀρχίσει νὰ δημιουργηθῆ, εἴτε διατηρηθῆ σ' ἀναγνωστικὰ ἢ δημοτικὴ εἴτε δχι.

M. T.

Δ. Κοντογιάννη, Συλλογὴ δημοτικῶν παραδόσεων. 1920, 96 σελ. Δρ. 3, γιὰ τίς ἐπαρχίας Δρ. 3.10.

Εἶναι καὶ τὸ βιβλίον αὐτὸ καρπὸς τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης. Καὶ στὰ μαθήματα τῶν ἀνωτέρων ἐποπέων πρὸς τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ καὶ στὸ συνέδριο τῶν ἐπιθεωρητῶν τονίστηκε ἡ σημασία ποὺ ἔχουν πολλὰς δημοτικῆς παραδόσεις γιὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ συζητήθηκαν ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴ μέθοδον τῆς διδασκαλίας τους καὶ μὲ τὴν ἐπιλογὴν ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς γίνῃ. Στὸ συνέδριον μάλιστα τῶν ἐπιθεωρητῶν διατυπώθηκε καὶ ἡ εὐχὴ νὰ βγῇ μὴ ἐκλογὴ ἀπὸ δημοτικῆς παραδόσεις γιὰ τοὺς δημοδιδασκάλους. Μιὰ μικρὴ συλλογὴ γιὰ τὸ σκοπὸν αὐτὸ δημοσιεύθηκε στὸν τελευταῖον τόμον τοῦ Δελτίου τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου ἀπὸ τὸν ἐπιθεωρητὴ κ. Π. Κωνσταντινίπουλο («Οἱ νεοελληνικῆς παραδόσεις στὸ δημοτικὸν σχολεῖον» σ. 31-48). Τώρα μᾶς δίνει ὁ κ. Κοντογιάννης, ἐπιθεωρητῆς καὶ αὐτὸς τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ εἰσηγητῆς στὸ συνέδριον τῶν ἐπιθεωρητῶν γιὰ τὸ θέμα τῆς διδασκαλίας τῶν παραδόσεων, μιὰ μεγαλύτερη συλλογὴ μὲ μικρὸ πρόλογον. Σχεδὸν ὅλες οἱ παραδόσεις ποὺ καταχωρίζονται εἶναι παρμένες ἀπὸ τὴ γνωστὴ συλλογὴ τοῦ κ. Πολίτη, προσαρμοσμένες ὁμως, ἀρκετὰ τουλάχιστον, στὸ γραμματικὸν τύπον τῆς νέας σχολικῆς γλώσσας. Ἡ συλλογὴ τοῦ κ. Κοντογιάννη θὰ εἶναι χρήσιμη, ἐλπίζω, σὲ κάθε δάσκαλον, κίαν ἀκόμη πρόκειται νὰ περιορισθῇ τώρα ἡ χρῆσιν τῆς δημοτικῆς στὰ σχολεῖα στὴν προφορικὴ διδασκαλίαν.

M. T.

Hermann Rohleder—Σωτ. Δάμνα, Ἡ γενετήσιος ὁρμὴ καὶ ἡ περὶ αὐτῆς διδασκαλίαν τῆς νεολαίας. 1920, 107 σελ. Δρ. 6.

Νὰ εἶναι βιβλίον ποὺ ἀξίσει ὅπωςδήποτε καλύτερη τύχη. Τὸ τύπωμά του μᾶς θύμισε βιβλία τυπωμένα πρὶν ἀπὸ τὸ 1860. Τὰ πεντάλεπτα φυλλάδια τῶν δρόμων τυπώνονται μὲ πιότερη ἐπιμέλεια, δχι ἔργα ἐπιστημονικά. Μὰ καὶ ἡ μετάφραση

εἶναι ἀπὸ τίς κλασικὰς ἐκείνας, ποὺ τίς κάνουν ὅσοι ἔχουν τρίαἕξαιρετικά προσόντα: 1) νὰ μὴν ξέρουν τὴ γλώσσα ἀπὸ τὴν ὁποία μεταφράζουν, 2) νὰ μὴν ξέρουν τὴ γλώσσα ποὺ γράφουν, 3) νὰ μὴν ξέρουν τὸ θέμα. Δείγματα τέτοιας ἐργασίας ἀπὸ τὰ κλασικώτερα μᾶς ἔχει δώσει ὁ κ. Μακρῆς... μετανοεμβριανὸς... ἀνώτερος ἐπόπτης τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, καὶ ὁ γλωσσαμύνητορας πληρεξούσιος Μακεδονίας καὶ παιδαγωγὸς κ. Παπαζαχαρίου. Κατὰ τὸν πρόλογον τοῦ μεταφραστῆ «τὸ προκείμενον βιβλίον... εὐχεται καὶ ἐλπίζει εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, στηριζόμενον [τὸ βιβλίον] εἰς τὴν στενὴν συνεργασίαν τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν, τῶν ἱατρῶν, τῶν γονέων, πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ μόνους ἀφιεροῦται ὀλοφύχως». Οἱ γερμανισμοὶ εἶναι ἀνυπόφοροι, μὰ καὶ φράσεις ἀκατανόητες ὅπως διόλου βρίσκονται σὲ κάθε σελίδα. Στὴ σ. 15 διαβάζουμε: «Τὸ ἐρώτημα τοῦτο πανταχόθεν προβάλλεται εἰς ἡμᾶς τοὺς ἐρευνητὰς τῆς γενετήσιου ἐπιστήμης, δάσκις μετὰ τῶν πρὸς τοὺς νεοτέρους διδασκάλους τῆς γενετολογίας ἀνταποκρινομένων ἀπαιτήσεων ἡμῶν ἐρχόμεθα εἰς συνάφειαν πρὸς τὸν ὀλίγητα». Ὁ νοσὶν νοεῖτω. Σελ. 72: «Ἄλλ' ἀπὸ μέρους τῶν γονέων καὶ παιδαγωγῶν θεὸν ἢ παραίνεσις αὐτῆ, ὡς καὶ γενικῶς γενετήσιαι διδασκαλίαι νὰ μὴ παρέχωνται τότε μόλις, ὅταν ἐξεδηλώθῃ ἡδὴ ὁ ἀδυνατισμὸς, ἀλλ' ἐνταῦθα εἰς τὸν οἶκον πρότερον ἦδη κατὰ τὴν πρῶμωτάτην ἐναρξιν τῆς γενετήσιου ἀναπτύξεως, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν 2 ἡδὴ παιδικὴν ἡλικίαν, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ 6 περιπου ἡδὴ ἔτους τῆς ἡλικίας, καὶ δὴ ἐνταῦθα ἕνεκα τούτου τόσον ἐνωρίς, διότι ἐνταῦθα μετὰ τῶν γονέων ἢ τῶν παιδαγωγῶν ἐπικρατεῖ ἕτερός τις μᾶλλον οἰκιακὸς τόνος». Αὐτὰ γιὰ πρόχειρα παραδείγματα τοῦ βιβλίου. Ὁ κ. Δάμνας εἶχε μιὰ καλὴ ἐμπνευση καὶ μιὰ φιλοδοξία ἀξέπικανη. Γιατρὸς αὐτός, πρῶτος στὴν Ἑλλάδα θέλησε νὰ μελετήσῃ τὸ σημαντικὸν παιδαγωγικὸν πρόβλημα τῆς γενετήσιος ὁρμῆς καὶ νὰ προπαγαντίσῃ στὸ τόπον μᾶς τίς ἰδέας ποὺ τόσο συζητιοῦνται στὴν Ἑυρώπη ἀπάνω σ' αὐτό. Μὰ, λυπούμαστε ποὺ τὸ λέμε, κινδυνεύει νὰ ἐκμηδενίσῃ τὴν καλὴν του πρωτοβουλίαν μὲ τὴν μετάφρασιν ποὺ παρουσιάσας. Τὸ βιβλίον εἶναι ἀχρηστὸν. Χρειάζεται πολὺ καλὴ ἑλένη γιὰ νὰ προχωρήσῃ κανεὶς λίγες σελίδες. Δὲ φταίει βέβαια ἡ καθαρεύουσα, γιατί δὲν τὴν ξέρει ὁ κ. Δάμνας. Μὰ ἴσως στὴ δημοτικὴ θάταν ἀδύνατον νὰ μὴν καταλάβῃ καὶ ὁ κ. Δάμνας, πῶς σὲ πολλὰ μέρη δὲν δίνει κανένα νόημα.

Δ. Γ.

James L. Hughes: Σφάλματα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Μετάφραση. Δ. Γ. Ζήση. Κορνάρος 1920, 125 σελ. Δρ. 5.

Τὸ βιβλίον εἶναι χωρισμένον σὲ πέντε μέρη: Α', Σφάλματα ἀναφερόμενα εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς Β', Σφάλματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τοῦ σχολείου Γ', Σφάλματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἠθικὴν ἀγωγήν. Ἡ διαίρεσις αὐτὴ δειχνεὶ κάποια ἀσάφεια στὴ διαίρεσιν τῆς βάσεως, καὶ γενικὰ τὸ βιβλίον ἔχοντας νὰ κατατάξῃ 96 παραγγέλματα ἀρνητικὰ ἔχει φυσικὰ κάποια ἀταξία στὴν κατάταξίν τους. Εἶναι ὁμως βιβλίον πρακτικόν, καθαρὰ καὶ ἀπλὰ διατυπωμένον καὶ ἀρκετὰ χρήσιμον. Σὲ λιγοστὰ μέρη θὰ εἶχε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ πῶς ἀναφέρεται σὲ περιστατικὰ διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ δικὰ μας. Ὁ μεταφραστὴς κατέχει τὴν παιδαγωγικὴν γλώσσαν. Εἶναι καθαρὸς στὴ διατύπωσιν, δὲν ἔχει ξενισμούς, παρουσιάζει τὸ θέμα του εὐκολονόητον.

Οἱ δάσκαλοι ἔχουν νὰ ὠφελοῦν ἀπὸ τὸ διάβασμα τοῦ βιβλίου. Θὰ μπορούσας ἀξιόλογα νὰ εἶναι μεταφρασμένον στὴ δημοτικὴν.

Δ. Γ.

F. Fröbel, Παιδαγωγικὴ τῶν μικρῶν παιδιῶν καὶ τοῦ παιδικοῦ κήπου ἐξελληνισθεῖσα ὑπὸ Α. Παπαζαχαρίου, δρ. φιλοσοφίας καὶ καθηγητοῦ πρῆφν τῆς παιδαγωγικῆς. Κολλάρος 1921, 71 σελ. Δρ. 2.

Μὲ τέτοιον τίτλο στὸ ξέφυλλο γελιέται κανένας. Νομίζει πὼς ἔχει νὰ κάμῃ μὲ τὸ πρωτότυπο βιβλίον τοῦ Fröbel. Ὅμως ἀπὸ τὸ δεύτερο ξέφυλλο καταλαβαίνουμε πὼς πρόκειται γιὰ «Ἐπιτομὴ τῆς παιδαγωγικῆς τῶν μικρῶν παιδιῶν καὶ τοῦ παιδικοῦ κήπου» συγγραφεῖσα ὑπὸ Eugen Pappenheim κτλ. Κι ἡ διαφορὰ εἶναι μεγάλη. Ἐπιτομὴ εἶναι πάντα κομμάτιασμα καὶ δὲν ἀποδίνει ὅλο τὸ πνεῦμα τοῦ πρωτότυπου. Πολλὲς φορές μάλιστα καὶ τὸ χαλνᾷ, γιατί μπορεῖ σὲ κάτι ποῦ τὸ θεωρεῖ πολὺ σπουδαῖο δὲ συγγραφέας, νὰ μὴ δῶσῃ τὴν ἴδια σημασίαν αὐτὸς ποῦ κάνει τὴν ἐπιτομὴν. Ἀλλὰ σκοπὸς μου βέβαια ἐδῶ δὲν εἶναι νὰ κρίνω τὸ βιβλίον τοῦ Pappenheim, παρὰ μόνο νὰ δείξω πὼς ὁ κ. Παπαζαχαρίου ὑπόσχεται στὸ ξέφυλλο παραπάνω ἀπ' ὅτι μπορεῖ τὸ βιβλίον νὰ δῶσῃ, καὶ ἔτσι παρουσιάζεται μὲ κάποια ἀνεκικρίνειαν ποῦ δὲν τὸν τιμᾷ.

Στὸν πρόλογόν του ὁ μεταφραστὴς μᾶς λέει πὼς προσφέρει τὴν μετάφρασίν του γι' ἀπαρχὴν ἐκτανέστερας μεταφραστικῆς ἐργασίας «ἐργων τινῶν κατ' ἐκλογὴν ἐκ τῆς φραιβελιανῆς βιβλιοθήκης». Δυστυχία στοὺς «φίλους διδασκάλους ἀμφοτέρων τῶν ἰσθῶν», γιατί ἐν ἡ συνέχῃαι θάναί οὖν τὴν ἀπαρχὴν, τότε καλύτερα νὰ μείνουν οἱ δασκάλοι μας μὲ τὴν πραγματεία γιὰ τὸ Fröbel τῆς ΑΙ. Δασκαριδῆ, τὴ γραμμένη στὸ 1870. Αὐτὴ τουλάχιστον, ὅσο σύντομη κιὰν εἶναι, εἶναι ὅμως καλογραμμένη καὶ τὴν καταλαβαίνουν οἱ δασκάλες. Βέβαια ἔχει κάτι τὸ κρῦο καὶ σκληρὸ, ἔτσι καθὼς εἶναι γραμμένη στὴν καθαρεύουσα, μὰ ἐπειδὴ ἡ Δασκαριδῆ εἶχε πολὺ καλὰ χωνέψει τὸ θέμα τῆς, ἔχει ὄψος καθαρὸ, φράσεις ἀπλῆς καὶ συνέπεια στὸ νόημα. Ὅλα αὐτὰ λείπουν ἀπὸ τὴν μετάφρασιν τοῦ κ. Παπαζαχαρίου.

Ἀλλὰ πρὶν μποῦμε στὴν μεταφραστικὴν ἐργασίαν τοῦ κ. Παπαζ. λίγα λόγια γιὰ τὸν πρόλογόν του, ποῦ ἀποδίνει ἀτομικὰς τὸς σκέψεις. Παρατηρῶ τὴν ἐλλείψιν ταχτοποιημένης καὶ καθαρὰ διατυπωμένης σκέψης. Ἔτσι στὴ σελ. 4 λέει: «Ἡ ἐπιτομὴ τῶν κατὰ τὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν ἰσχυρότητα τῶν διδασκάλων θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ Fröbel ἔχει ὅπως τὴν διάταξιν, ὅστε καθιστᾷ λίαν φανεράν τὴν ἐκ βιολογικῶν παρατηρήσεων προέλευσιν αὐτῶν. Ὅπως ἐκ τῶν προτέρων προπαρασκευάζεται ἡ κατανόησις τοῦ ἀναπτύσσοντος παιδαγωγικοῦ τρόπου». Ἐκ τῶν προτέρων; Ἐκ τίνων προτέρων; καὶ τί πράμα εἶναι αὐτὸς ὁ «ἀναπτύσσων παιδαγωγικὸς τρόπος», ποῦ ἡ κατανόησί του προετοιμάζεται μὲ τὰ ἀσαφῆ αὐτὰ «πρότερα»; Ὅσο γιὰ τὴν ἀξίαν τῶν βιολογικῶν παρατηρήσεων, γιὰ τίς ὁποῖας γίνεται λόγος καὶ ποῦ εἶναι βῆσις στὸ σύστημα Fröbel, θὰ μπορούσε ὁ μεταφραστὴς νὰ τίς ἐντοπίσῃ μέσα στὴ σημερινὴν βιολογικὴν καὶ ψυχολογικὴν ἀποψὴν τοῦ παιδιοῦ καὶ νὰ τίς κρίνῃ, ἀλλὰ ὄχι μόνο δὲν τὸ κάνει αὐτό, μὰ καὶ φαίνεται ν' ἀγνοῖ τὴν σημερινὴν ἀξίαν τῶν βιολογικῶν αὐτῶν παρατηρήσεων καὶ συνολικὰ τοῦ συστήματος Fröbel, γιατί ἀλλοτρίως δὲ θὰ τὸ σύσταίεν τὸ βιβλίον του «πρὸς αὐτοδιδασκαλίαν ὑπὸ πάντων ἐκείνων, ὅτινες ἀξιόσοι παιδαγωγικὴν στενῶς προσηρμοσμένην εἰς τὰς βαθμίδας ἀναπτύξεως τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς φύσεως τοῦ παιδιοῦ»—λόγια ποῦ δείχνουν πὼς δὲν ἔφτασε ὡς τ' ἀφτιά τοῦ μεταφραστῆ ἡ ἀντίδρασις ποῦ γίνεται σήμερα στὸ σύστημα Fröbel ἀπὸ ἐπιστημονικοὺς κύκλους.

Ἀλλὰ στὸν ἴδιον πρόλογόν, θαύμα σαφήνειας ὑπάρχει, ἡ φράσις (σ. 5): «Διὰ τῆς κεκτημένης ἤδη ιδιοκτησίας τῶν σπουδαιωτάτων σκέψεων σπουδαίως εὐκολύνε-

ται εἰς αὐτὰς ἡ ἐμβόθυνσις εἰς εὐρύτερας σφαίρας, αὐτὴν ἐπιτρέπουσι τὸ πρότερον καταληφθῆναι καὶ φαίνεται ἐν στενωτέρᾳ συναφείᾳ. Θέλει νὰ πῇ ὁ κ. Παπαζαχαρίου πὼς οἱ μορφωμένους νηπιαγωγοί, ἐπειδὴ ξέρουν κιόλας τίς σπουδαιότερας σκέψεις τοῦ Fröbel θὰ ἐμβαθύνουν εὐκολώτερα στὸ βιβλίον τοῦ Pappenheim καὶ θὰ γινῶσιν καλύτερα τὸ νέο ποῦ τοὺς δίνεται μὲ τίς γνώσεις ποῦ ἔχουν ἀπὸ πρωτότερα. Ἀλλὰ χρειάζεται, ὅπως βλέπω, διερμηνείας γιὰ νὰ μεταφράσῃ τὸ βαθὺ νόημα τοῦ κ. Παπαζαχαρίου.

Ἄς ἐρθομε τώρα στὸ μεταφραστικὸ μέρος. Ἐδῶ ἔχωμε νὰ παρατηρήσωμε α) πὼς ὁ μεταφραστὴς σὲ πολλὰ μέρη δὲν καταλαβαίνει τὸ νόημα τοῦ γερμανικοῦ κειμένου καὶ κάνει μετὰ φραστικὰ λάθη, β) πὼς εἶναι παρὰ πολλὰς φορές τόσο κολλημένος στὴν μετάφρασιν κατὰ λέξιν ὅστε δίνει φράσεις δυσκόλοχωνες καὶ ἀνυπόφορες σὲ ἑλληνικὸ ἀφτί, μὲ κακὴ σύνταξιν, κακὴ πλοκὴ καὶ γερμανισμοὺς, γ) καὶ γιὰ τοὺς δύο ἀνώτερους λόγους κι ἀκόμα γιατί ὁ μεταφραστὴς δὲ δούλεψε μὲ τὴ δική του σκέψιν τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου, δὲν εἶναι σὲ θέση ν' ἀποδώσῃ μὲ ἀπλοότητα καὶ σαφήνεια ἐκεῖνο ποῦ θέλει νὰ πῇ ὁ συγγραφέας, δ) πὼς ὄχι μόνο ἡ μετάφρασις δὲν ἔχει καμιά καλλιτεχνικὴ γλωσσικὴ μορφή—τέτοιον πρᾶμα δὲν καρτεροῦμε ἀπὸ τὸν κ. Παπαζαχαρίου—ἀλλὰ ἀκόμα πὼς ἡ γλώσσα ποῦ μεταχειρίζεται εἶναι μὴ ἐλεεινὴ καθαρεύουσα, μὲ λέξεις ἀνύπαρχτες καὶ μὲ γραμματικὰ καὶ συνταχτικὰ λάθη.

Ἡ πρώτη ἀπὸ τίς παρατηρήσεις μου διαπιστώνεται σχεδὸν σὲ κάθε σελίδα. Λίγα παραδείγματα φτάνουν. Ἔτσι στὸν § 1 εἶναι γραμμένο: «Κτίζει τὴν οἰκίαν δι' εὐθὺμον παιδικὸν κήπον, συνετὸς πιστὸς οὗτος βρέφος μέσα ἵνα περιθάλλῃ, ἐξωτερικῶς πρὸ παντός νὰ φυλάττῃ» κτλ. Ἐρώτησις: ποῖος τὰ κάνει ὅλα αὐτὰ; Ἡ ἔννοια τοῦ γερμανικοῦ κειμένου: Ὁ Fröbel βάζει τὸ θεμέλιον γιὰ εὐθὺμον παιδικὸν κήπον ποῦ ἔχει τὴν μορφήν οἰκίαν κτλ.—Στὸν § 11 διαβάσετε: «Τὸ παιδίον τὸ ἄποιον δὲν ἀνεπτύσσεται καθαρῶς καὶ ὀλοοχερῶς ὡς παιδίον, δὲν θὰ γίνῃ τέλειος ἀνὴρ, τέλειον κοράσιον». Νόημα: τὸ παιδί, ποῦ δὲ θ' ἀναπτύσσονταν καθαρὰ καὶ τέλεια σὰν παιδί κλπ.—§ 21: «Ἐν τῇ παιδίῳ κείται, ἐν αὐτῷ ἐνεργεῖ προσπάθειά τις τοῦ γινόμενου συνειδήτος, ἐνεργεῖ ἀδούλητος συνειδήσις, αἰσθημάτι τῆς ὑπάρξεως. Ἡ πνευματικὴ προσπάθεια, ἡ πνευματικὴ δύναμις ἐν τῇ ἀσυνειδήτῳ καὶ προῖμωτάτῳ χρόνῳ ἔχει βεβαίως ἐσωτερικὴν τινα ἰσχύον, περὶ τῆς ὁποίας ἡμεῖς ἡλικιωμένοι καὶ μετὰ συνειδήσεως οὐδεμίαν ἰδέαν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν». Νόημα: Μέσα στὸ παιδί ὑπάρχει καὶ ἐνεργεῖ μιὰ συνειδήσις ποῦ ὀλοένα γίνεται, μιὰ συνειδήσις ποῦ ἐνεργεῖ χωρὶς νὰ θέλῃ τὸ παιδί, κάποιο αἰσθημα τοῦ παιδιοῦ πὼς ὑπάρχει. Κάθε πνευματικὴ προσπάθεια, κάθε πνευματικὴ δύναμις στὴν πρώτη αὐτὴ ἐποχὴ ποῦ τὸ παιδί δὲν ἔχει συνειδήσις τοῦ τί κάνει, ἔχει βέβαια κάποια δύναμις ποῦ τοῦ ἐρχεται ἀπὸ μέσα καὶ ποῦ δὲν μποροῦμε νὰ τὴ φανταστοῦμε μὲ κανένα τρόπο, ἐμεῖς οἱ ἐνήλικοι ποῦ ἐνεργοῦμε συνειδητὰ.—Κι ἔνα ἀκόμα κομμάτι πολὺ χαρακτηριστικὸ ἀπὸ τὸν § 44: «οὗτοι ἐτι ὀλιγώτερον γινώσκουσιν ὅτι πᾶν ὅτι ποτὲ τὸ παιδίον πρέπει νὰ εἶναι καὶ νὰ γίνῃ, ἐν αὐτῷ κείται, ἐν καὶ ἐν ἔτι πολὺ χαμηλῇ ἰκανότητι, καὶ εἰς αὐτὸ ἀναγκαῖον μόνον ὅπως νὰ ἔλθῃ, ἐν πρῆπῃ νὰ ἔλθῃ, ὅστε τοῦτο ἐξ αὐτοῦ ν' ἀναπτυχθῇ» θέλει νὰ πῇ..... αὐτοὶ ἀκόμα λιγώτερο ξέρουν πὼς μέσα στὸ παιδί βρίσκεται ὁ σπόρος γιὰ ὅτι τὸ παιδί πρέπει νὰ γίνῃ καὶ θὰ γίνῃ, ἐν καὶ ὁ σπόρος αὐτὸς δὲν ἔχει ἀκόμα μεγάλη δύναμις, καὶ πὼς εἶναι μόνο ἀνάγκη νὰ βοηθήσωμε τὸ παιδί, ἐν ἐπιτρέπεται γενικὰ βοήθεια, γιὰ νὰ πετύχῃ μόνον τοῦ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ τοῦ σπόρου.

Και τώρα πρῶτῳ : τέτοιες ἀνασκαφές θὰ κάνουν οἱ δασκάλοι κάθε τόσο γιὰ νὰ βροῦν τὸ νόημα; και πρέπει νὰ τὶς κάνουν; Ἄλλὰ και τὸν τίτλο τοῦ βιβλίου τοῦ Fröbel : Mutter-, Kose- und Spiellieder μεταφράζει ὁ κ. Παπαζ. : Μητρι-καὶ θωπιαὶ και ἀσματὰ παιγνίου, ἐνῶ ἡ πιστὴ μετάφρασή τους εἶναι : Τραγοῦδια τῆς μητέρας, τοῦ χαιδιῦ και τοῦ παιγνιδιοῦ.

Γιὰ τὴ δευτέρῃ μου παρατήρηση, πὼς ἡ μετάφραση λέξη πρὸς λέξη δυσκολεύει και καταστρέφει τὴν κατανόηση, θ' ἀρκέσουν πάλι πολὺ λίγα ἀπ τὰ πολλὰ παραδείγματα ποῦ μπορεῖ κανένας νὰ δώσῃ. Ἔτσι π. χ. στὸν § 7 : «Τὸ ἐσωτερικὸν ἐξωτερικόν, τὸ ἐξωτερικὸν ἐσωτερικόν νὰ κάμῃ, δι' ἀμφότερα τὴν ἐνότητα νὰ εὐρῃ, οὗτος εἶναι ὁ γενικὸς ἐσωτερικὸς τύπος, ἐν φ' ἐκφράζεται ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου...». Ἑλληνικιώτατα! — Ἄλλο, § 15 : «Ποῦ ὑπάρχει ἀντικείμενον τοῦ βραδύτερον αἰσθανομένου ἀνδρός και ἀντιλαμβανομένου και ἐπισταμένου και δυναμένου, τὸ ὁποῖον δὲν ἀναδραστάνει τὰς ἐσχάτας ἀναρροφητικὰς ρίξας μέχρι τῶν παιδικῶν ἐτῶν; ποῦ ἀντικείμενόν τι τῆς μελλούσης παιδεύσεως και τῆς μελλούσης διδασκαλίας, ὅπερ δὲν φύεται ἤδη ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ;». Χωρὶς σχόλια. — Ἄλλο, § 23 : «Μετὰ ποίας ὁρμῆς και προσπάθειας, και θὰ ἐπιθέμουν νὰ εἶπω, μετὰ ποίας συμπάθειας, μετὰ ποίας νοημοσύνης προσεξέχονται οἱ φελλισζόμενοι τῶνοι πρὸς τὰ ἴδιὰ τῆς μητέρος λεγόμενα εἰς αὐτὰ». Νόημα : Μὲ πόση ὁρμὴ και προσπάθεια, μὲ πόση συμπάθεια και νοημοσύνη ἀποκρίνονται τὰ φελλισματὰ τοῦ παιδιοῦ σὲ ὅσα τοῦ λέει ἡ μητέρα του. — Και τ' ἀκόλουθα ἀμίσημα, § 30 : «Ἐπιθυμεῖ (τὸ ἀληθῶς ὑγιὲς παιδίον) νὰ κάμῃ, ἐάν τοῦτο, ὅπερ φέρεται ἐν ἑαυτῷ, ὅπερ θέλει ἐν ἑαυτῷ, και ἐξωτερικῶς νὰ ἐμφανισθῇ, νὰ γίνῃ, ὥστε τοῦτο, ὅπερ οὕτως εἶπεν, ἐν αὐτῷ ὑπάρχει και ζῆ νὰ εἶναι και ἐκτός αὐτοῦ ἐκεῖ. Διὰ τοῦτο ὡς αἱ ἐσωτερικαὶ παραστάσεις, αἱ ψυχικαὶ εἰκόνας ἐν τῇ παιδίῳ ἀλλάζουσι, οὕτως ἀλλάζουσι και ταχέως αἱ διαμορφωμένα ἐνέργεια τοῦ βίου. Πᾶσαι αἱ ἐλευθενογενεὶ ἐκδηλώσεις τοῦ παιδικοῦ βίου εἶναι συμβολικαὶ, δεκνύουσιν ἐν ἐξωτερικῷ φαινομένῳ ἐπὶ ἐσωτερικῆς ὑπάρξεως ἐσωτερικῆν αἰτίαν, ὅθεν τὸ πνευματικὸν χαριτωμένον (!!), τὸ ἀβρόν ἐπαγωγὸν κασῶν τῶν καθαρῶν ἐκδηλώσεών του παιδιοῦ». Γιὰ δυστυχία τοῦ δασκάλου μας ὅλα αὐτὰ ὄχι μόνο τίποτα τὸ «πνευματικὸν χαριτωμένον και ἀβρόν ἐπαγωγὸν» δὲν ἔχουν, παρὰ φέρνουν και μιὰ ἀγανάχτηση ἀφάνταστη σ' ὅσους τὰ διαβάζουν. Και γιὰ συμπλήρωμα ἀπὸ τὸν § 19 τὸ ἀκόλουθο : «μόνον τὸ πνευματικόν, προσπαθοῦν, ζωντανὸν παραδειγματικόν, πρέπει ὑποσηματικῶς νὰ κρατῆται στερεά, τὸ εἶδος τοῦ φαινομένου, ἀλλὰ τὸ σχῆμα αὐτοῦ νὰ δίδεται ἐλευθέρως». Ὁ νοῦν νοεῖται.

Ἄλλὰ και ὀλοκληροῦς γερμανισμοὺς ἔχει στὰ κεφαλαία τῶν ἐπικεφαλίδων : «προεισαγωγικὸν περὶ τοῦ παιδικοῦ κήπου», «γενικὰ περὶ τῶν μέσων τῆς ἐργασίας», και φράσεις καθῶς, § 120 : «τὸ παιδίον νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῆς ἀρμονίας και τῆς συμφωνίας, τοῦ ρυθμικοῦ μελωδικοῦ και δυναμικοῦ», και § 134 : «ὡς τὸ ποικίλον, ὡς τοιοῦτον οὐδὲν εἶναι, τὸ ὁποῖον θέλλει τὸ παιδίον και τὸν παῖδα ἀλλὰ τι παρὰ πολὺ βαθύτερον καίμενον πνευματικόν, ἀθέατον, οὕτως εἰς τοὺς μύθους και τὰς παραδόσεις δὲν εἶναι αἱ ποικίλαι μορφαί, αἰτινες συναντῶνται, ἀλλὰ τὸ πνευματικόν και ὁ βίος» και παρακάτω «ὁ κύβος εἶναι τὸ φυσικὸν σχῆμα μεγάλου μέρους παντός σωματικοῦ και τοπικοῦ» δηλ. τῶν ἀντικειμένων ποῦ ἔχουν σχῆμα και κατέχουν χῶρον και τέτοια ἄλλα παρὰ πολλὰ.

Γιὰ τὴν τρίτην μου παρατήρηση, πὼς ὁ μεταφραστὴς δὲν καταλαβαίνει τὸ νόημα

γιατί δὲν τὸ ἐμβαθύνει και γι' αὐτὸ δὲν τὸ ἐκφράζει, σχεδὸν σὲ κάθε σελίδα μὰς δίνει κι ἀπὸ ἓνα παράδειγμα. Θὰ περιορισθῶ σὲ ἐλάχιστα. § 26 : «Καρὰ εἶναι τὸ καθαρὸν πρῶτον ἐλατήριον διὰ τὸ παιδίον πρὸς κατάληψιν και διαξαγωγὴν παντός σπουδαίου και ἀγαθοῦ» δηλ. καρὰ εἶναι τὸ καθαρὸ και πρῶτο ἐλατήριο γιὰ νὰ καταλάβῃ τὸ παιδί κάθε σπουδαῖο ὡς ἀγαθὸ και τὸ βάλῃ σὲ πράξη. — § 43 : «Εἰς νέα φυτὰ και εἰς νέα ζῷα παρέχομεν χῶρον και χρόνον γινώσκοντας ὅτι ταῦτα τότε κατὰ τοὺς ἐνὶ ἐκάστῳ ἐπ' αὐτῶν, ἐνεργοῦντας νόμους, ὠραία ἀναπτύσσονται και καλῶς ἀξάνονται εἰς νέα ζῷα και φυτὰ παρέχει τις ἡσυχίαν τοῦ προσπαθεῖ ν' ἀπομακρύνῃ ἰσχυρῶς ἐγγιζούσας αὐτὰ ἐνεργείας, γινώσκων ὅτι τὸ ἀντίθετον διαταράσσει τὴν καθαρὰν ἀνάπτυξιν και τὴν διὰ ἐξέλιξιν». Τὸ νόημα σὲ λίγα λόγια εἶναι : ἐνῶ στὰ νέα φυτὰ και ζῷα δίνουμε κι ὄλο τὸν ἀναγκαῖο χῶρο γιὰ νὰ μποροῦν νὰ κινήθουν και ν' ἀναπτυχθοῦν, κι ὄλο τὸν ἀναγκαῖο χρόνο, καθῶς και ἡσυχία, ξέροντας πὼς καθεὶ ποῦ θίγει τὴν οὐσία τους ἐμποδίζει τὴν καθαρὴ ἀνάπτυξή τους, ὁμῶς γιὰ τὸ μικρὸ παιδί νομίζουμε πὼς εἶναι κερὶ στὰ χέρια μας γιὰ νὰ τὸ πλάσωμε ὅπως θέλουμε. — Ἀπὸ τὴ φράση τῆς μετάφρασης οὕτε καν φαίνεται πὼς ὁ Fröbel χτυπάει αὐτὴν τὴν ἀντίληψη γιὰ τὴ μάρφωση τοῦ παιδιοῦ.

Ἐπίσης, § 47, ὁ ὅρισμός τῆς ἀγωγῆς : «Ἡ παρόρμησις, ἡ μεταχείρισις τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τινος συναίσθησιν λαμβάνοντος διανοουμένου ὄντος, πρὸς καθαρὰν ἀκέραιαν παράστασιν τοῦ θείου μετὰ συνειδήσεως και αὐτοπροδιορισμὸν και ἡ προσαγωγή ὁδοῦ και μέσου πρὸς τοῦτο εἶναι ἀγωγή». Νόημα : ἀγωγή εἶναι 1) νὰ παρορμήσουμε τὸ παιδί μὲ τὸ νὰ τὸ μεταχειριστοῦμε σὰν ὄν ποῦ συναισθάνεται και διανοεῖται στὸ νὰ παραστήσῃ καθαρὰ κι ἀκέραια και συνειδητὰ τὸ θεῖο ποῦ ἔχει μέσα του, σὲ μιὰ μορφή ποῦ θὰ ὄρση τὸ ἴδιο τὸ παιδί, και 2) νὰ τοῦ δείξουμε τὸ δρόμο και τὰ μέσα γιὰ νὰ πετύχῃ αὐτό. Ἄκόμα, § 64 : «...διότι ἡ μετὰ συνειδήσεως πρᾶξις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι... ἡ ἀληθὴς πλήρης ζωῆς ἔνωσις τοῦ ἀνθρώπου και τοῦ θεοῦ — ἐνὸς ἐκάστου ἀνθρώπου, ὡς τῶν ἀνθρωπίνων και τῆς ἀνθρωπότητος (!!!) — και οὕτω πάσης ἀγωγῆς ὅσον ἀφετηρία, τόσον αἰώνιος σκοπός».

Ἄλλο, § 90 : «Εἰς τὴν θεραπείαν τῆς ἐμφύτου ὁρμῆς τῆς ἀσχολίας, εἰς τὴν προστασίαν τῆς πρώτης παιδικῆς ἀσχολίας ὀφείλει πᾶν νὰ συνάπτεται και ἐξ αὐτοῦ πᾶν νὰ προέρχεται, ὅτι πρέπει νὰ συμβαίη πρὸς ἀληθῆ ἀνθρωπίνην ἀνάπτυξιν τοῦ παιδιοῦ, πρὸς γενικῶς ἀρκοῦσαν ἐκπαίδευσιν». Τὸ «ἐξ αὐτοῦ» εἶναι ἐντελῶς ξεκρέμαστο, γιατί δὲν μπορεῖ ν' ἀναφερθῇ σὲ κανένα ἀπὸ τὰ οὐσιαστικὰ τῆς φράσης, ποῦ εἶναι ὅλα σὲ θηλυκὸ γένος.

Και γιὰ συμπλήρωμα δυὸ ὀραιότατα, § 99 στὴν ὑποσημείωση : «Χωρισμένον δεκνύεις αὐτῷ ἐν τῇ συνθέσει, συνηνωμένον χωριστόν ὡς ὄλον τὴν συνένωσιν συντελεῖς νὰ προαισθάνεται, τὴν συνένωσιν τῶν ἀνθρώπων ἐν ἀγάπῃ» κτλ. και παρακάτω : «Νῦν ἀξάνονται αὐταὶ (δηλ. αἱ ἔμφυτοι ὁρμαὶ) και μετ' αὐτῶν αἱ δυνάμεις τοῦ παιδιοῦ και ὁ βίος τοῦ ἀνδρός δεκνύει αὐτὰς, ἀκριβῶς τὰς αὐτὰς ὁρμὰς και δυνάμεις κατὰ τὴν γνώσιν τῶν πραγμάτων και τοῦ ἐν αὐτῷ συμφωνοῦντος σύμπαντος ἐν ἰσχυρῇ ἀγωνιζόμενος και πᾶν μέγα και ἀγαθὸν και ὠραῖον δημοφώνων» κτλ. Τὸ καλύτερο ἀπ' ὅλα θὰ ἦταν νὰ μὴν ἦταν τόσο ἐμφυτὴ ἡ μεταφραστικὴ ὁρμὴ τοῦ μεταφραστῆ και νὰ μὴν ἀξίαινε μὲ τὸ βίο τοῦ ἀνδρός.

Ἄλλὰ και γιὰ τὴν τετάρτην μου παρατήρηση, τὴν ἄλλειψη ὕψους, τὴ γλωσσοπλαστικὴ ἀδυναμία τοῦ κ. Παπαζ. φαρσύουμε ἀληθινὰ μαργαριτάρια. Ἔτσι ἔχουμε :

«τό ελάχιστον αυτό παιδίον, (§ 24) κατά την φύσιν τοῦ ἐν αὐτῷ ἔτι ἀσυνειδήτου ἀγνωρίστου ἐνεργούντος πνευματικοῦ» (§ 29) — «ἄλλοτε εἶναι ἀκριβῶς ἀκόμη ὀγκώδης, ἀλλ' εὐκόλως πιστὴ ὄλη» (σ. 15) — «δύναμις μὴ παραχρήμα ἀσκουμένη προσπαθεῖα μὴ λαμβάνουσα παρευθὺς τὸ ἀνάλογον ἀντικείμενον» (§ 49) — «θηρησκεία εἶναι ἡ ἐνεργοῦσα, ἡ παράγουσα, ἡ δημιουργοῦσα ἀμοιβαία σχέσις πρὸς τὸν Θεόν» (§ 54) — «πρῶτος ἐργασία διευθυνθεῖσα συμφώνως πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν σπουδαιότητα αὐτῆς στερεώνει καὶ ἐξυψώνει τὴν θρησκείαν» (§ 59) — «τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν ἀρκούντως ἐγκαίρως νὰ συμβαίνει» (§ 69) — «ἐκ τοῦ αἰωπηροῦ, μουσικοῦ, ἱεροῦ τῆς οἰκογενείας μόνον δύνανται κατ' ἀρχάς τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς ἡμᾶς νὰ ἐπανεέλθῃ» (§ 78) — «αὕτη ἡ βαθμὴ συνδέει ἔτι τὸ παιδίον ἐπικρατέστερον εἰς τὸν βραχίονα καὶ ἐπὶ τοῦ κόλπου τῆς μητρὸς» (§ 85) κτλ. καὶ λανθασμένες φράσεις: «εἰς ἡμετέρας ὑπενθυμίας τοῦ βίου αὐτῶν» (§ 83) ἀντὶ ἀναμνήσεως, «νὰ συζητῆ τις τὰ φαινόμενα τοῦ παιδικοῦ βίου εἰς τὰς ἐνδοτάτας αὐτῶν αἰτίας» ἀντὶ νὰ ζητῆ, «ἐυτυχῆ ἐκπαιδεύσιν» ἀντὶ ἐπιτυχῆ, «ἀξίως τοῦ παρόντος χρόνου» ἀντὶ τῆς παρουσίας ἐποχῆς, «βίου τῆς παιδικότητος» ἀντὶ παιδικοῦ βίου καὶ «κατ' ἀνάλογον διὰ τὴν στιγμήν» ἀντὶ ἀνάλογα πρὸς τὴν ἐκάστοτε στιγμήν — «νὰ ἐποπτεύωσι» ἀντὶ νὰ παρατηρῶσι, — «αὐτὰ καταλαμβάνουσι τὸ παιδίον ἐγκαίρως πρὸς συνάδουσαν μόρφωσιν» — «ἀντιτάσσονται» ἀντὶ προσφέρονται κλπ. Καὶ κακοπλασμένα: ἑλευθεργός, ὠθιστικὴ, στραπτικὴ, καρδιακὸν σημείον, ἐξασθενικῶς, παιρνιάκη γλώσσα, ὠδικὸς λόγος (δηλ. λέξεις τραγουδιοῦ), παικτικὰ μέσα, σημειοειδῆ, ἐνδυναμωτικῶς, δερμαθίσιως, ἐπιτηρητικὴν φροντίδα, σωματικοῦ χώρου.

Ἄλλ' ἀρκετὰ καθαρὰ φάνηκε πιά τὸ τί προσφέρει στοὺς δασκάλους μας μὲ τὴν μετάφρασιν τοῦ αὐτῆ ὁ κ. Παπαζαχαρίου. Χίλιες φορές προτιμότερο νὰ μείνουν τυφλοὶ παρά νὰ φωτιστοῦν μὲ τέτοιο μέσο.

Κ-ἀ.

Γλωσσικό ζήτημα

Ἄθ. Μπούτουρα, Ἐπισκόπησις τῆς ἱστορίας τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καὶ κριτικὴ ἐπὶ τῶν σχετικῶν γυνώμων. Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ἱστορικῆς γραμματικῆς τῆς νεοελληνικῆς. Δελτίον ὑπουργείου ἐκκλησιαστικῶν καὶ δημοσίας ἐκπαιδεύσεως. Παράρτημα ἀρ. 2. 1919, 51 σελ.

Δὲν ἔχομε πολλὰ βιβλία ποὺ νὰ μιλοῦν στὸ σημερινὸ ἑλληνα γιὰ τὴ γλῶσσα τοῦ καὶ τὴν ἱστορία τῆς. Γι' αὐτὸ χαίρεται ἄλλοτε μὲ χαρὰ τὸ βιβλιαράκι τοῦ Συλλόγου τῶν ὠφελίμων βιβλίων, «Σύντομος ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας», γραμμένον ἀπὸ τὸν κ. Κατζιδάκι (βλ. Δελτίο σ. 289), γι' αὐτὸ καὶ σήμερα συσταίνω ἐδῶ τὴ νέα αὐτῆ ἐργασία τοῦ κ. Μπούτουρα, δημοσιευμένη στὸ παράρτημα τοῦ Δελτίου τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας—ἀν, ἐννοεῖται, τ' ἀντίτυπα ποὺ ἀπομένουν δὲν πρόκειται νὰ κακοῦν σύμφωνα μὲ τὴ θλιθερῆ γνωμοδότηση τῆς «Ἐπιτροπῆς» γιὰ τὴ γλωσσικὴ διδασκαλία.

Τὸ βιβλιαράκι τοῦ κ. Μπούτουρα δίνει μιά σύντομη εἰκόνα τῆς διγλωσσίας μας, ἀπὸ τότε ποὺ πρωτοδιαμορφώθηκε ὡς σήμερα, καὶ συγκεντρώνει πολὺτιμὸ καὶ ἐνδιαφέρον ὄλικὸ, ἀπὸ τις περασμένες ἰδίως ἐποχάς, «βιαστικὸν γιὰ τὸν καθένα ποὺ θέλει νὰ μάθῃ τις πηγὰς καὶ τὴν ἱστορία τῆς σημερινῆς διγλωσσίας. Ἔτσι δίνει καλὴ καὶ ἀπαραίτητη συμπλήρωση στὸ βιβλίον τοῦ κ. Κατζιδάκι, ποὺ μιλοῦσε συνοπτικώτατα γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ καθόλου ἀντικειμενικά. Δυὸ

πράματα νομίζω πὼς ἀδικοῦν τὴν ἐργασία αὐτῆ τοῦ κ. Μπούτουρα. Δὲ χριεῖζεται τὸ ὁμορφώτατο θέμα τοῦ μὲ τρόπο ποὺ νὰ τὸ κάνη ἀρκετὰ τερπνὸ καὶ ἀγαπητὸ στὸν ἀναγνώστη. Κι ἔπειτα δὲν πέτυχε παντοῦ, καὶ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἐργασίας τοῦ ὀλόκληρης καὶ σὲ ὄρισμένα ἰδίως κεφάλαια, τὴ σωστὴ καὶ δίκαιη ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων ποὺ ἐξιστορεῖ. Ἔτσι λ. χ., γιὰ νὰ περιορισθῶ σὲ δυὸ μόνον παραδείγματα, τὸ 2. κεφάλαιο, «αἰτία τῆς γεννήσεως καὶ χαρακτηρισμὸς τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος», εἶναι φτωχὸ καὶ ρηθῶ, ἐν τὸ κρίνωμε ἀπὸ τὸν τίτλον τοῦ. Καὶ στὸ κεφάλαιο 27. βλέπομε νὰ κρίνονται μαζί οἱ «παρακτροπαὶ δημοτικιστικῶν κύκλων» καὶ ἡ «ἐκπαιδευτικὴ μορφή τῆς μεταρρυθμίσεως», πράματα ἀρκετὰ διαφοροτικά γιὰ τὸν καθένα ποὺ παρακολούθησε προσεχτικὰ καὶ στοχαστικώτερα τὴ γλωσσικὴ, λογοτεχνικὴ καὶ γενικὰ πνευματικὴ κίνησιν τῶν τελευταίων πενταετιῶν. Ἔτσι ὁ συγγρ. ἐδῶ, μὴ προσανατολισμένος ἀρκετὰ, ἢ ἴσως μὴ τοποθετημένος ψυχικὰ σὲ ὅ τι κρίνει, ἀδικεῖ τὸ δημοτικισμό, μὰ ἀδικεῖ καὶ τὸ ἔργον ποὺ ἔγινε μέσα στὸ ὑπουργεῖον, καὶ μὲ ὅλο τὸ σεβασμὸ ποὺ ἔχω γιὰ τὴν ἀλευθερία τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως, πρέπει νὰ πῶ τὴν ἀπορία μου, πὼς ἡ δηρησία τοῦ ὑπουργείου δὲν ἔκαμε προσεχτικὸν τουλάχιστον τὸ συγγρ. στὸ λάθος τοῦ. Στὸ ἴδιον τὸ κεφάλαιο ὁ συγγρ. ἀδικεῖ καὶ τὸν κατημένο τὸν κ. Χ. Ἀνδρεάδη, ἀναφέροντας τὸ χρησιμώτατό του βιβλίον «Ἡ γλῶσσά μας», γιὰ δείγμα τῶν ὑπερβολῶν ποὺ ἐβλαφάν τὸν ἀγῶνα τοῦ δημοτικισμοῦ.

Γενικά, γιὰ τὴ θέση τοῦ κ. Μπούτουρα στὸ δημοτικιστικὸ ἀγῶνα ἔχω νὰ παρατηρήσω πὼς ὑπερτιμᾷ κατὰ τὴ γνώμη μου τὴ σημασία τοῦ πανεπιστημιακοῦ διαφωτισμοῦ, ἐκεῖ ποὺ ἄλλοι ὄροι ἔχουν γιὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς δημοτικῆς τὴν ἴδια ἂν ἔχῃ πολὺ μεγαλύτερη ροπή καὶ σημασία, καὶ ἔπειτα πὼς βοσπερ' ἀπὸ τὴν πρώτην τοῦ ἐντονη συνηγορία τῆς καθαρευούσας σὲ περασμένα πιά χρόνια κατάρθρωσε βέβαια νὰ δῆ καθαρὰ τὸ λάθος τοῦ καὶ νὰ τὴν ἀρνηθῆ, χωρὶς ὁμως καὶ νὰ τόνισιν καθαρώτερα μιά θέση σὲ ζήτημα ποὺ τόσο πολὺ, σήμερα ἰδίως, τὴ χρειάζεται. Μὲ τις παρατηρήσεις μου αὐτὰς δὲν ἐννοῶ φυσικὰ νὰ ἐλαττώσω τὴ σημασία τῆς ἀξιολογῆς καὶ τὸσο χρησίμης αὐτῆς ἐργασίας τοῦ κ. Μπούτουρα, μὲ τὸν κίνδυνον ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχω πάλι νὰ νομισθῆ ἀπὸ τὸν κ. Κατζιδάκι πὼς φρόντισα ἐγὼ νὰ δημοσιεύθῃ ἡ «Ἐπισκόπησις» αὐτῆ στὸ παράρτημα τοῦ ὑπουργείου—ἐνῶ οὔτε εἰχά ρωτηθῆ, οὔτε στὴν ἐπιτροπῆ τοῦ Δελτίου τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας ἀνήκα ποτὲ.

Μ. Τ.

Κ. Φλώρη, Ὁ Ψυχάρης καὶ τὸ ἔργον τοῦ, Ἐκδοσὴ τῆς Δημοτικιστικῆς ὁμάδας, ἀρ. 1. Κάιρο 1916, 31 σελ.

Γιὰ τὴ γλῶσσά μας. Ἐκδοσὴ Δημοτικιστικῆς ὁμάδας, ἀρ. 2. Κάιρο 1917, 39 σ.

Σύμφωνα μὲ τὸ σκοπὸ τῆς ἡ Δημοτικιστικῆς ὁμάδας στὸ Κάιρο ἀρχισ νὰ βγαίη μιά σειρά διαφωτιστικὰ φυλλάδια γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς μιλεῖ γιὰ τὸν Ψυχάρη καὶ τὸ ἔργον τοῦ, ὁ δεύτερος παρουσιάζει στὸ κοινὸ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα σὲ μιά σειρά ἀρθρα ἀνατοπωμένα ἀπὸ τὸν ντόπιον τύπον. Συνοδοῦνται ἀπὸ ἕνα πρόλογον—τὰ διάφορα εἰσαγωγικὰ κεφάλαια τῆς «Ἀπολογίας τῆς δημοτικῆς» ποὺ δημοσιεύθηκε ἄλλοτε στὸ Δελτίον τοῦ Ὁμίλου.—Μὲ χαρὰ βλέπει κανεὶς τοὺς νέους μας, σ' ἕνα μεγάλο ἑλληνικὸ κέντρο, ν' ἀγωνίζονται τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸ τοῦ γλωσσικοεκπαιδευτικοῦ φωτισμοῦ. Καθὼς βλέπομε ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἀνασκευάζονται μένει νὰ γίνῃ στὴν Αἴγυπτον πολλὴ διαφω-

τιστική ἀργασία, κι ἔτσι εὐχομαι στὰ φυλλάδια αὐτὰ τῆς Δημοτικιστικῆς οὐμάδας πλατιά κυκλοφορία καὶ συνέχεια μὲ πολλοὺς ἀριθμοὺς.

M. T.

Κ. Ἀμάντου, Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα. Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Ἀνθρωποπότητος», ἀρ. 2, 1920, 21 σελ., σφ. 16^ο.

Σπάνια μοῦ ἔτυχε νὰ μοῦ ἀφήσῃ διάβασμα βιβλίου τέτοια οὐδυνήρη ἐντύπωση ὅση τὸ λιγασέλιδο καὶ μικροσέλιδο φυλλάδιον τοῦ φίλου κ. Ἀμάντου, καὶ πρέπει νὰ τὸ πῶ μὲ λύπη μου, πὼς ἀπὸ τὸν καλοσυνεϊδῆτο ἐπιστήμονα δὲν περίμενα τὴ διατριβὴ αὐτὴ. Καὶ δὲν τὸ λέω αὐτὸ μόνον γιὰ τὴ θέσιν τῆς, ὅσο κυρίως γιὰ τὸ ποῖόν τῆς. Πὼς εἶναι δυνατὸ νὰ μᾶς παρουσιάζεται ἔτσι ἀπὸ ἐπιστήμονα «Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα» στὰ 1920; Γιὰ ὅσας ἰδέας παραλαμβάνουν μέσα στὴ διατριβὴ δὲν ἔχω νὰ εἰπῶ τίποτε· προτιμῶ τίποτε νὰ μὴν πῶ. Φτάνει νὰ σημαϊῶσιν πὼς στὸ τέλος τῆς μᾶς βεβαιῶναι ὁ συγγρ. κρίνοντας τὴ σχολικὴ γλῶσσα, πὼς τὸ ἀκουσα δὲν ἔχει «κανένα δικαίωμα προτιμήσεως ἀπὸ τὸ ἤκουσα», κι ὅτι «ἡ λεγομένη οὐμαλότης, ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν εἶναι συνεϊδητὴ καὶ δὲν ἔχει σημασίαν διὰ τάξεις, ὅπου ἡ γραμματικὴ δὲν διδάσκειται λεπτομερῶς, προκαλεῖ ἄλλας ἀνωμαλίας, ἀφοῦ δὲν εἶναι κοινὴ, διὰ τὸν μαθητὴν μάλιστ' ὁ ὁποῖος δὲν θ' ἀποφοιτῆσῃ ἀπὸ τὴν τρίτην ἢ τὴν τετάρτην τοῦ δημοτικοῦ». Ὁ συγγρ. προσθέτει πὼς παρακολούθησε «εἰλικρινῶς τὰς γλωσσικὰς συζητήσεις», καὶ πὼς ἀφοῦ ἔγραψε μιὰ φορὰ μεσοῦς ἀορίστους θεματογράφους ἀργότερα καὶ στὴ δημοτικὴν, πρὶν νὰ φτάσῃ στὰ σημερινὰ του καλύτερα πορίσματα. Εἶναι βέβαια λυπηρὸ πὸς τὴν προσπάθειαν νὰ ἐκφραστῇ στὴ μητρικὴν τῆς γλῶσσαν τὴν αἰσθάνθηκα νέος λόγιος τῆς ἀξίας τοῦ κ. Ἀμάντου σὰ θεματογραφία, καθὼς ἄλλωστε τόσοι ξενόφωνοι λόγοι στὴ δύση στὰ χρόνια πὸς πρωτοκαλλιεργούνταν οἱ ἐθνικὲς τοὺς γλώσσας στὴν ἐπιστήμην· ἀκόμη χειρότερον ὅμως ἂν μόλα ὅσα διάβασε δὲ φωτίσθηκα ὁ συγγρ. καλύτερα γιὰ τὸ ζήτημα πὸς καταπαύσθηκα νὰ μιλήσῃ καὶ δὲν μπόρεσε νὰ ξεκαθαρίσῃ περισσότερο μίαν ὅποιαν καὶ νὰ εἶναι ἀποφῆ καὶ νὰ μᾶς τὴ δείξῃ καὶ σὲ μᾶς τοὺς ἄλλους. Φοβοῦμαι ὅμως, καὶ τὸ ἀκατανόητο αὐτὸ φανερῶνεται στὶς ἀσχηρῆτες καὶ στραβῆς διαβεβαιώσεις πὸς κάνει γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμιση, πὼς δὲν ἔχει κἀν διαβάσει ὅσα σχετίζονται μ' αὐτὴν.

Γράφοντας ἄλλοτε γιὰ τὸ γλωσσικὸ καὶ τὸ γλωσσοεκπαιδευτικὸν μᾶς ζήτημα (Δελτίο τ. 8, σ. 60) παρατηροῦσα πόσο λείπουν ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν μᾶς κίνησιν οἱ εἰδικοί, πὸς θὰ φωτίσουν τὴν κοινὴν γνῶμην μὲ τὸ κύρος τῆς ἐπιστήμης τους. Δὲ θὰ ἔπρεπε ὅμως νὰ ἔχωμε πᾶς παράπονον ἀπὸ τότε πὸς ἡ σχολικὴ καθιέρωση τῆς φιλολογικῆς μᾶς γλώσσας ἄρχισε νὰ θερμαίνῃ τὸ ἱστορικὸν λείξιόν. Εἶχαμε πρῶτα τρεῖς συντάχτες του—εἶναι οἱ κ. Π. Λορεντζάτος, Στ. Φάλτης, Φ. Κουκούλης—πὸς ζήτησαν ἔξαφνα νὰ ἐνισχύσουν τὸν πρόεδρον τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ λεξικοῦ κ. Γ. Χατζιδάκι καὶ τὸν μητροπολίτην Μαλέτιον στὴ γνωστὴν προσπάθειάν τους νὰ προμηθεύουν τάχα στὰ σχολεῖα μᾶς θρανία καὶ νὰ πνίξουν τὸν «μπολοσεβικισμό» τῶν Ψηλῶν βουνῶν. Καὶ ἦρθε ἔπειτα ὁ κ. Ἀμάντος, παλιὸ μέλος τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου καὶ κάποτε συνεργάτης στὸ περιοδικὸν του, νὰ προτείνῃ νέα λύση στὸ γλωσσικὸν ζήτημα, τὴν ὥρην πὸς ἡ ἀντίδραση ἐτοιμάζονταν νὰ ματαιώσῃ τὸ ἔργον τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης. Δρόμον καινούριον δὲ μᾶς εἰδείξεν κανένας—ἄλλωστε, γιὰ νὰ δειχθῇ ὁ δρόμος αὐτός· πρέπει πρῶτα νὰ ὑπάρχῃ—κι ἔτσι καὶ ἡ μέση τοῦ λύσης, πὸς καταδικάζει τὸ ἐγγελοῦσα τῆς «λεγομένης δημοτικῆς» γιὰ νὰ μᾶς συστήσῃ τὴν οὐρανὴν (ταβάν), καὶ τὸ φάνερον (ἂντι ἐκδήλωσις) δὲ μᾶς ἔκαμε

σοφώτερον ἀπ' ὅτι μᾶς εἶχαν κἀμει ὅλες μαζί οἱ μέσες λύσεις καὶ ὁδοί, πὸς μᾶς δειχνεῖ χρόνια τώρα μὲ πολλὰς ἀοριστολογίας καὶ ἀσάφειας, συχνὰ ὅμως μὲ μεγαλύτερον βάθος ὁ κ. Χατζιδάκις μὲ τὰς διαφορὰς του κράματα. Γιατὶ ὁ συγγρ. πὸς θέλησε σωστὰ νὰ ὑφωθῇ ἀπάνω ἀπὸ τὰ πρόσωπα πὸς πρόσεξε ἀρκετὰ ὅσας ἰδέας τὰ πρόσωπα εἶχαν ὑποστηρίξει καὶ πὸς ξεκαθαρίστηκαν πᾶς ἀπὸ τότε, θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ, μὲ τὴν συμβολὴν τους, ἀπὸ τὸν Ψυχᾶρη ὅς τὸν κ. Σκια. Καὶ ἔτσι προστέθηκα φαινομενικὰ μιὰ ἀκόμη μέση λύση στὶς μέσας λύσεις πὸς ἔξαμα, χωρὶς νὰ καταλάβωμε τὴν διαφορὰ τῆς ἀπὸ κείνης καὶ μόνον γιὰ νὰ μᾶς ἀδείξῃ τίς ἀμφιβολίας μᾶς στὴν καλύτερη. Καὶ μαζί νὰ μᾶς μεγαλώσῃ τὴν λύπη, πὸς ἡ γενεὰ τῶν νέων γλωσσολογῶν στὴν Ἑλλάδα, πὸς βρέθηκε συγκεντρωμένη στὸ ἱστορικὸν λείξιόν, δὲν κατώρθωσε οὔτε αὐτὴ νὰ νιώσῃ ἀγάπην γιὰ τὴν πρακτικὴν καλλιέργειαν τῆς γλώσσας πὸς μελετᾶ, παρὰ δειχτήκε ἀδιάφορη, ξένη ἢ καὶ ἀντίθετη ὅταν σὲ μιὰ κρίσιμην ὥρην ἔπρεπε ν' ἀκουστῇ ἡ φωνὴ τῶν φωτισμένων.

M. T.

Μ. Φιλήντα, Ἡ ὀρθογραφία μᾶς, «Ἀνθρωποπότητος» τ. 1 (1919-1920) ἀρ. 5.

Ὁ συγγρ. μιλεῖ γιὰ τὸ βιβλίον μου «Ἡ ὀρθογραφία μᾶς», δίνει μιὰ σύντομην ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου του καὶ κρίνει τ' ὀρθογραφικὸν σύστημα πὸς προτείνω. Πιστεύει πὼς τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι «σταθμὸς γιὰ τὴν ἑλληνικὴν πνευματικὴν κίνησιν» καὶ πὼς «ὅτι εἶναι τὰ «Εἰθῶλα» τοῦ Ροῖδου γιὰ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα εἶναι καὶ τοῦτο γιὰ τ' ὀρθογραφικόν», βρίσκει ὅμως τὸ σύστημα πὸς προτείνεται μὲ τὸ παραπάνω συντηρητικόν, καὶ βλέπει καὶ δῶ ἄλλη ὁμοιότητα μὲ τὸ συντηρητικὸν στὰ συμπεράσματά του βιβλίου τοῦ Ροῖδου, πὸς ὠδινεῖν ὄρος καὶ εἶπεαι μὴν.

Ὁ συγγρ. θεωρεῖ τὴν ἀπλοποίησιν τῆς ὀρθογραφίας τῶν νεωτερικῶν καὶ τῶν ξένων λέξεων (λ. γ. ἀγῶρι ἀντὶς ἀγῶρι, κανέλα ἀντὶς καννέλλα) καλὴν μὰ δύσκολην νὰ ἐφαρμοστῇ καὶ χωρὶς πραχτικὸν λόγο, ἀφοῦ ὅσοι ἔξερουν καὶ συνήθισαν τίς ἐτυμολογικὰς γραφὰς δύσκολα θὰ τίς ἐγκαταλείψουν γιὰ νὰ εὐκολύνουν τοὺς πολλοὺς. Κι ἔπειτα πολὺ σημαντικώτερον θὰ ἦταν μιὰ ριζικώτερον ἀπλοποίησιν, στὶς καταλήξεις καὶ σὲ «τυπικὰς οὐμάδας», στὴν ἐγκατάλειψιν τῶν πολλῶν (s), (i), τῶν τόνων καὶ τῶν πνευμάτων, ὅπου ὥστόσο ἡ «Ὄρθογραφία μᾶς» δειχνεται κατὰ τὸ συγγρ. μὲ τὸ παραπάνω συντηρητικόν. Καὶ τελειώνοντας προσθέτει ὁ συγγρ. μερικὰς παρατηρήσεις του σχετικὰ μὲ μερικὰς ἀνακρίβειας πὸς βρῆκε στὸ βιβλίον μου.

Ἡ κριτικὴ πὸς κάνει ὁ συγγρ. τῆς Ὄρθογραφίας μᾶς δὲ μὲ κάνει, μὲ ὅσα καλὰ ἐπιχειρήματα κἀν φέρνει, ν' ἀλλάξω γνῶμην· καὶ μπορῶ νὰ πῶ πὼς καὶ ἡ πεῖρα τῶν ὀχτῶ χρόνων ἀπὸ τότε, καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ὀρθογραφίας αὐτῆς (μὲ μικροδιαφορὰς) μέσα στὸ κράτος μὲ τὴν σχολικὴν καθιέρωσιν τῆς δημοτικῆς μοῦ τόνωσαν στὴ συνέσεισήν μου τὴν ἀποφῆν ἐκείνην ἀναγνωρίζω βέβαια, καθὼς ἔβδη στὴν Ὄρθογραφίαν μου τὸ τόνισμα, τὴν πρακτικὴν σκοπιμότητα πολλῶν ἀπὸ τίς οὐσιαστικώτερες καὶ ριζικώτερες ἀπλοποιήσεις πὸς ὑποδειχναί ὁ ἀγαπητὸς Φιλήντας, μὰ τίς κρίνω πρόωρες καὶ ἀσκοπὰς γιὰ τὴ μεταβατικὴν περίοδον πὸς περνοῦμε. Ἀπὸ ἡμέτερα, μᾶς λέει ὁ συγγρ., προκοπὴ δὲ βγαίνει. Μὰ τότε πὼς τὰ προτιμᾶ ὁ ἴδιος, καὶ μάλιστ' ἀπὸ τὰ δικὰ του γραπτὰ, ἀφοῦ ἐκεῖ δὲν ἔχει νὰ δῶσῃ λογαριασμὸν σὲ κανένα; Κι ἀφοῦ οἱ σημαντικώτερες ἀπλοποιήσεις τῆς ὀρθογραφίας τῶν «τυπικῶν οὐμᾶδων» δὲν εἶνε γιὰ σήμερον πραγματοποιήσιμες, τουλάχιστον γιὰ ἓνα πρόγραμμα ἐκπαιδευτικόν, θ' ἀρνηθοῦμε γι' αὐτὸ καὶ τίς ἄλλας, πὸς πάντα εἶναι κι αὐτὰς κἀτι καὶ σημαίνουν τουλάχιστον μιὰ καλὴ ἀρχή;

Αἰκίο ἔχει ὁ συγγρ. στό ἄλλο, δι' ἀμέλῃα, μὴ τῇ διεξοδικότητι τῆς βιβλιογραφίας τῆς Ὀρθογραφίας μας, ν' ἀναφέρω σέ ὄρισμένες περιπτώσεις καί τόν ἑαυτό του, πού πρῶτος πρῶτεινε ἡ δοκιμασία μερικῶν νεωτερισμῶν. Σέ μιὰ δευτέρῃ ἐκδοσῇ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ θά θυμηθῶ τίς παρατηρήσεις του. Ὅσο γιά τὴν κατάταξη πού τοῦ ἔκαμα — στοὺς δημοτικιστῆς πού «δὲ βγήκαν ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς καθιερωμένης ὀρθογραφίας, καὶ ἔχι σὲ κείνους πού «ἀκολούθησαν νεωτεριστικῇ ὀρθογραφίᾳ» — σὲ μιὰ τέτοια χοντρή διαίρεση ὅπως τὴν κάνω ἐκεῖ δὲ νομίζω πῶς ἀδίκησα τὸ συγγρ., βάζοντάς τον πλάι στὸν Ψυχάρη καὶ ἔχι μὲ τὸν Πάλλη, τὸν Εὐρώτα, τὸ Χατζόπουλο, τὸ Φυτίλη καὶ τὸ Βλαστό. Τὰ παραδείγματα νεωτερισμῶν πού λέει ὁ συγγρ. πῶς δέχτηκε τὰ βρισκομε σχεδὸν ὅλα καὶ στὸν Ψυχάρη, ἐνῶ οἱ δευτεροὶ σύμφωνα μὲ τὴν κατάταξη πού κάνω προχώρησαν μακρότερα. Ὁ συγγρ. προσθέτει ἀκόμη μερικὲς παρατηρήσεις γιά τὴ γραφή ἢ τὴ νομιμότητα μερικῶν τύπων, μὰ στίς περισσότερές τους δὲν μπορῶ νὰ συμφωνήσω. Καί τελειώνοντας θέλω νὰ εἰπῶ πόσο κρίμα εἶναι πού μᾶς λείπει ἕνα περιοδικὸ ἐπιστημονικόν, πού νὰ δέχεται ἐργασίες γλωσσολογικῆς γραμμῆς ἐπὶ δημοτικῆς, καὶ ἀναγκάζεται ἔτσι καὶ ὁ Φιλήντας νὰ σκορπίζει τίς γλωσσικῆς διατριβῆς του σὲ διάφορα ἐφημερα λογοτεχνικὰ ἢ δημοσιογραφικὰ περιοδικὰ.

Μ. Τ.

Λογοτεχνία

Ἄ Δόγος, μηνιαῖο περιοδικόν. Πόλη, τ. 1-2 (1918-1920).

Μιὰν ἀξιόλογη προσπάθεια κάνουν οἱ δημοτικιστῆς τῆς Πόλης, πού εἶναι ἐνωμένοι γύρω στό περιοδικόν «Ἄ Δόγος». Ἀντίθετα στίς προγενέστερες δοκιμῆς, εἶναι ὁ τρίτος χρόνος πού ἔκλεισε ἕνα δημοτικιστικόν ὄργανον ἐπὶ τῆς Πόλης. Τελευταῖα μᾶς πληροφοροῦν πῶς ὁ Δόγος τίς 50 μεγάλας μὲ ἐπιμέλεια τυπωμένες μηνιαῖες σελίδες του τίς ἀνέβασε σὲ 70. Αὐτὸ σημαίνει κατὰ παραπάνω ἀπὸ ζωὴ, σημαίνει εὐρωστία.

Ἄ Δόγος γεννήθηκε ἀπὸ μιὰν ἀνάγκη. Ἀπὸ τὴν ἀνάγκη πού αἰσθάνονταν οἱ δημοτικιστῆς τῆς Πόλης ν' ἀποχτήσουν ἕνα ὄργανον πού ν' ἀντιπροσωπεύῃ τὴ λογοτεχνικὴ καὶ διανοητικὴ τους ἀντίληψη.

Ἡ Πόλη, μιὰ παλιὰ ἑλληνικὴ κοινωνία, γιά καιρὸ, ὡς τελευταῖα ἀκόμα πολυπληθέστερη ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ, εἶχε ὅλα τὰ ἐμπόδια πού δὲν ἀφήνουν τὸν ὄψωμό τὸν πνευματικόν καὶ τὴν πνευματικὴ ἀνθήση. Ἐνας βαρὺς ἀνατολικὸς δεσποτισμὸς μᾶζι μὲ τὴν αὐτάδερφή της τὴν κληρικοκρατία κατακλύθονταν πᾶνω στίς ψυχῆς καὶ κρατοῦσαν τοὺς λαοὺς σὲ πνευματικὴ νηπιότητα. Ἐπειτα ὁ ἀνακατωμένος ἐκείνος πληθυσμὸς, τοῦρκου καὶ ἀρμένηδες καὶ Ἕλληνες, ἔβραιοι, ἀράβηδες καὶ κοῦρδοι. Δίπλα ἢ Ἄσια, πού ὅλο καὶ ρίχνει τίς ἀμόρφωτες, τίς καθυστερημένες μᾶζες μέσα ἐπὶ τὴν ἀπέραντη ἀνατολικὴ πόλη. Ἄν θελήσῃ νὰ κάμῃ ἕνα βῆμα ὁ ρωμιὸς τὸν ἐμποδίζει ὁ τοῦρκος, ὁ ἀρμένης, ὁ ἔβραιος. Σὰ θελήσῃ νὰ σηκώσῃ λιγὰν τὸ κεφάλι ὁ ἀρμένης, τὸ θρομματίζει τὸ ἄγριο χέρι τοῦ τοῦρκου. Ἡ ζωὴ πού περνοῦν μᾶζι, ἢ καθήμερινὴ προστριβὴ ἐπὶ δουλειᾷ, τὸ δρόμῳ, στό τράμ, στό βαπόρι, τοὺς ἀφομοιώνει, τοὺς δίνει ἕνα χρωματισμὸ τοπικόν, μιὰ κοινὴ ψυχολογία. Εἶναι καὶ λόγοι κλιματολογικοὶ καὶ φυλετικοὶ πού δὲ φάνηκαν ἀδυνάτοι γιά μιὰ διανοητικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀνάπτυξη. Οἱ Μοῶδες καὶ ὁ Διόνυσος δὲν ἀγάπησαν τὰ περιγιάλια τοῦ Βοσπόρου.

Τὸ δημοτικώτερον πού ἔκαμε ἡ Πόλη στὰ καλὰ χρόνια ἦταν ἡ-φ-α-ν-α-ρ-ι-ω-κ-ῆ ποιήσῃ, μιὰ τέχνη ἀτεχνῆ, ἀκαλαίσθητη ἐπὶ μορφῇ καὶ ἀσήμαντη ὅσο μπορεῖ νὰ φανταστῇ κανεὶς στό περιχόμενον, πού δὲν μπόρεσε νὰ δώσῃ τίποτε καὶ δταν μεταφωτισθῆκε στίς πολιτείας τῆς Μολδοβλαχίας μὲ τοὺς Μαυροκορδάτους καὶ τοὺς Μαυρογενήδες. Ἡ Πόλη στάθηκε πολλὰ χρόνια ἀδιάφορη ἢ καὶ ἐχθρική ἐπὶ τὴν ἐφτανησιακὴ καὶ τὴν ρουμελιώτικη τεχντροπία καὶ ἀργότερα ἐπὶ τὴν νεώτερη ἀθηναϊκὴ. Ἡ ἀθηναϊκὴ παραγωγή ἔξω ἀπὸ τίς γλωσσικῆς παρατηρήσεις τοῦ Κόντου καὶ τῶν προμηθευτῶν τῆς «Ἀθηνᾶς» ἦταν ἡ «ἐλαφρὰ φιλολογία» μπροστὰ ἐπὶ χιλιοκάνταρη τελετουργικὴ ἀδαιοσύνη τοῦ Βυζαντινοῦ.

Μιὰ σοβαρὴ προσπάθεια ἐγίνε κατὰ τὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰῶνα μὲ τὴν Φιλολογικὴ Ἡχώ, πού τὴν ἔδραζε ἕνας ἐξαιρετὸς ἄνθρωπος, ὁ Νίκος Φαληρέας, μᾶζι μὲ τὸν ποιητὴ Γιάννη Γρυπάρη. Ἦταν ἡ ἐφτανησιακὴ—ἀθηναϊκὴ τέχνη καὶ αἰσθητικὴ πού πολεμοῦσαν ν' ἀνοιξοῦν δρόμο στίς βορεινότερες ἐλληνικῆς φυλῆς, πού εἶχαν μείνει ὡς τότε ἀπαίρητες ἀπὸ ποίηση καὶ καλλιτεχνικὴ συγκίνηση. Ἡ «Φιλολογικὴ Ἡχώ» ἔφερε μονάχα λογοτεχνία, μὲ κάποιον αὐστηρὸ παρνασισμὸ ἐπὶ μορφῇ, χωρὶς πλουσιώτερον περιχόμενον. Ἀν ἔκανε κοινωνικὴ ἐπανάσταση, δὲν εἶχε οὔτε τὴ διάθεση οὔτε τὴ δύναμη γιά πολιτικὴ. Ἡ πολιτικὴ τῆς γιά τὴ γλώσσα, χαλαρὴ καὶ ἀδύναμη, στηρίζονταν ἐπὶ μοναδικῇ πίστῃ τῶν χρόνων ἐκείνων πῶς ἡ δημοτικὴ εἶναι ἡ γλώσσα τῆς λογοτεχνίας, πῶς δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ποίηση ἐπὶ τὴν καθαρῆς. Ἡ «Φιλολογικὴ Ἡχώ», καθὼς καθὼς παρόμοια προσπάθεια πού φάνηκε ἐπὶ Τουρκία ὡς τὰ 1908, μᾶζι μὲ κάποιον σχετικὴν προκοπὴ ἐπὶ τῇ ζωῇ τῶν κοινοτήτων καὶ ἐπὶ τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν, ἦταν τὸ ἀντίμα τῶν εἰρηνικῶν χρόνων πού ἀκολούθησαν τὸ ρωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1877, ὅσο ἀντίμα μπορεῖ νὰ φανταστῇ κανεὶς κάτω ἀπὸ χαμιτικὸ ζυγόν.

Τὸ 1908 εἶναι μιὰ σημαντικὴ χρονολογία ἐπὶ τῇ ζωῇ τῶν λαῶν τῆς βαλκανικῆς. Γιά τὴ διανοούμενη ἑλληνικὴ νεολαία τῆς Τουρκίας ἦταν ἕνας βαθύτερος κλονισμὸς. Ἦταν ἡ κίνησις, ἦταν ἡ ἀλλαγὴ πού ἀκολούθησε τὴ βαρὴν μονότονη ἀκίνησις καὶ τὴ στασιμότητα, πού εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀνατολῆς ὅπως ἦταν μιὰ φορὰ στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια ὅλης τῆς Εὐρώπης. Οἱ ἄνθρωποι εἶχαν τὴ συνείδηση πῶς ἡ χαμιτοκρατία εἶναι κατὰ αἰῶνα, πῶς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλη ζωὴ ἀπ' αὐτὴν πού τῆς εἶχαν προσαρμοσθῇ, τὴν ἔκαιραν σὰ φυσικὴ, δὲν μποροῦσαν νὰ φανταστοῦν μιὰν ἄλλη, χωρὶς σουλτάνο, χωρὶς πῆσις, χωρὶς χαφιέ, χωρὶς ἐκμετάλλεση τοῦ ραγιά ἀπὸ τὸν τοῦρκο ὑπάλληλο, χωρὶς τὸ βάσανον τῶν διαβατηρίων. Ἐξάφνα σωριάζονταν ὅλο αὐτὸ τὸ χτήριον πρὸ χτύπημα κάποιων ἀνθρώπων, πού δὲν ἤξεραν καλὰ καλὰ ἀπὸ πού εἶχαν ἔρθαι. Εἶδαν νὰ ταπεινώνεται μπροστὰ τοὺς ὁ Χαμίτ, νὰ λυγίζουν οἱ αὐλικοὶ καὶ ὁ πρῶτος γραμματέας ὁ Ταχοῖν καὶ ὁ Φαχμί καὶ οἱ πιθηκόμορφοι τυραννίσκοι τῶν διαβατηρίων. Ὁ Φιλήντας πού ἔπιασε νὰ βγάλῃ τότε ἕνα σατυρικὸν φύλλον — τὸ λέγαμε «Σπανόν»!, νομίζω — ἐξώφινος μὲ ἀνακούφιση: «Πᾶνε οἱ Γιόλ-τεςκερέςδες! Τὶ μεγάλο ἀνθρώπινο κατόρθωμα!» Ἐπειτα δὲν ἦταν ἡ Ἑλλάδα, πού τὴν περίμεναν κάποιον ἕναν αἰῶνα, δὲν ἦταν οἱ πρῶσοι τῆς ἀνατολῆς — τί ἀκαλαίσθητη ἔκφρασις θεοῦ μίσι! — πού ἔφεραν τὴν ἀλλαγὴν, παρὰ τοῦρκου, ἐπαναστάτας ἀξιοματικοί. Ἦταν οἱ στιγμῆς πού ἔστιμαίνονταν οἱ ἄνθρωποι, πού γεννιέται μιὰ ὑπερθετικὴ συνείδησις, μιὰ ὑπερθετικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, καὶ τὸ άτομον παίρνει θέση κριτικὴ ἀντίκρου ἐπὶ τὸ δικὸν τοῦ ἔθνος. Ἐκεῖνοι πού τὴν ψυχὴν τοὺς εἶχε κινήσει ἡ γλωσσικὴ ἐπανάστασις ἦταν καλύτερα

προετοιμασμένοι γὰρ ἔσαν τέτοιο ὕψωμό τῆς ἀντίληψης. Ἡ γλωσσικὴ ἀναμόρφωση ἔπαιρνε τώρα καινούριο, πλουσιώτερο περιεχόμενο. Σήμαινε μὴν ἀναμόρφωση πλατύτερα κοινωνικῆ.

Λίγα χρόνια πρὶν, ξεκινώντας ἀπὸ μὴν ἄλλη ἀποψη, εἶχε δώσει ἕνα νόημα βαθὺ καὶ γόνιμο στὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀξιολογώτερους penseurs ποὺ ἔδρασε ἡ νεοελληνικὴ φυλὴ, ὁ γιατρός Φώτης Φωτιάδης. Μὲ κάποιες γραμμὲς ποὺ θυμίζουσαν τοὺς χουμανιστὰς τοῦ 15. καὶ 16. αἰῶνα, ἕνα Montaigne π. χ., εἶχε δεῖξει ἐκτός ἀπὸ τὴν παιδαγωγικὴ, τὴν ἄλλη ἀνθρωπιστικὴ σημασία ποὺ ἔχει ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση.

Γιὰ τὴ γενεὰ ποὺ ἔφτανε σὲ ἡλικία κατὰ τὸ 1910 ἡ ἰδέα μιᾶς πλατύτερης πολιμῆς ἦταν στενὰ δεμένη μὲ τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ γλῶσσα. Σοσιαλιστικὲς τάσεις δὲν ἔλειψαν, μὰ ἡ κυρίαρχη κατεύθυνση ἦταν τοῦ ἀστικοῦ διαφωτισμοῦ. Ἡ προσπάθεια ὁμως γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς περιοδικοῦ στὴ δημοτικὴ, ποὺ ἔγινε ἀπὸ τοὺς παλιότερους, μὲ σκέτη λογοτεχνικὴ τάση, εἶχε λίγη ἐπιτυχία («Χρονικά» τοῦ ἀξίου ἀγωνιστῆ Ἀχ. Γεωργιάδη, «Πάπυροι» κτλ.).

Στὰ τελευταῖα δύο χρόνια τοῦ μεγάλου πολέμου παρουσιάστηκε μιὰ ζωηρότερη λογοτεχνικὴ καὶ γλωσσικὴ κίνηση στὴν Πόλη. Γύρω στοὺς παλιότερους, τὸν Ἐλισάο Γιαννίδη, τὸν Γαλιέρη, τὸν Μπεκέ, τὸν Πράσινο, βρέθηκαν πλήθος νέα παιδιά, ποὺ, καθὼς γράφει ἕνα ἀπ' αὐτὰ, «ὅταν δὲν ἔκαμαν τίποτε τὸ ἄξιο ἀπὸ τότες, σκορποῦσαν ὁμως δλόγυρά τοὺς ἕναν ἀγνὸ ἐνθουσιασμό ποὺ ἐγκάρδιωνε τοὺς ἀρχαιότερους». Νὰ μερικά ὀνόματα: Μ. Κουνελάκης, Γρ. Καστανάκης, Ἐμ. Ἀλευρόπουλος, Δ. Οἰκονομίδης, ὁ ἱεροσπουδαστὴς Μανούσης.

Ἡ ἀπροσδόκητὴ ἐπιτυχία τοῦ «Φιλολογικοῦ Ἡμερολόγιου» τοῦ 1918 ἔδωσε τὴν ἰδέα ἑνὸς δημοτικιστικοῦ περιοδικοῦ. Οἱ ὅροι φαίνονταν εὐνοϊκοὶ γιὰ ἕναν πλατύτερο διαφωτισμὸ. Ἦξεραν πολὺ καλὰ τὴν ἀντίδραση ποὺ θὰ εἶχαν σὲ τόπο ὅπου ἡ λόγια παράδοση εἶναι κυρίαρχη καὶ ὁ κλῆρος πολεμῆ μὲ ζηλοτυπία καθὲ προσπάθεια ποὺ θὰ ζητοῦσε νὰ κάμῃ συνειδητὴ στὸ λαὸ τὴν ἀμάθεια, τὴ φτώχεια καὶ τὴν ἀσκημία ὅπου ζῆ αἰῶνες τώρα. Ὁ Μπεκές ζήτησε τότες νὰ συνεργαστῆ μὲ τοὺς ἐκδότες τοῦ Φιλολογικοῦ Ἡμερολόγιου. Μάλιστα τυπώθηκε τὸ πρῶτο φυλλάδιο ἑνὸς μηνιαίου φιλολογικοῦ περιοδικοῦ. Μὰ δὲν κυκλοφόρησε, γιὰτὶ διαρῶνησαν σὲ κάτι βασικὰ ζήτηματα. Οἱ ἐκδότες δὲν ἤθελαν νὰ χτυπηθῆ ὄντε ὁ τσορπατζισμὸς ὄντε ἡ παπαδοκρατία.

Τότες φανερώθηκε ὁ Γιάννης Χαλκούσης. Ἐμπορος μὲ ἀνοιχτὸ μυαλό, ποὺ εἶχε ζήσει σὲ ἕζνες χώρες καὶ ποὺ ἤθελε νὰ κάμῃ κάτι γιὰ τὸ πνευματικὸ ζῆτημα στὴν Πόλη. Ὁ κ. Χαλκούσης, ποὺ ἀμέσως ἔνωσε τὸ ζήτημα, ἀποφάσισε νὰ δημιουργήσῃ ἕνα περιοδικὸ ἀναλαβαίνοντας τὶς οικονομικὰς ἀδυναμίας ποὺ θὰ εἶχε μιὰ τέτοια ἐπιχείρηση στὴν Πόλη. Καὶ τὸν πρῶτο μῆνα τῆς ἀνακωχῆς (Νοέμβριος 1918) φάνηκε τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ Λόγου. Ὁ κ. Χαλκούσης ἀνοίξε τὸ σαλόνι του στὶς «Συνάθροισεις τοῦ Λόγου», ποὺ σὲ λίγο κατάντησε ὁ τόπος ὅπου συναντιούνταν οἱ διανοούμενοι τῆς Πόλης. Ἐκάναν φιλολογία, ὁμιλίες, μουσικὴ. Ἐκεῖ διάδασε τὸ καινούριο ἔργο του, τὸ Μεγάλο Πρόβλημα, ὁ Ἐλισάο Γιαννίδης, ἐκεῖ διαβάστηκε ἡ μελέτη τοῦ Χριστοῦ Θρακιά γιὰ τὸν George. Ὅσπου πλάτυνε ὁ κύκλος καὶ οἱ συνάθροισεις γίνονται πιά τώρα στὸ σῦλλογο «Ἐρμῆ».

Χρυσιέται ἐργασμοσύνη στὸν κ. Χαλκούση, ποὺ πῆρε τόσο ζεστά τὸ ζήτημα καὶ μὲ τὴ νοημοσύνη καὶ τὸν εὐγενικό του τρόπο ἔγινε τὸ ἐνωτικὸ στοιχεῖο γιὰ

τοὺς δημοτικιστὰς τῆς Πόλης. Δύο μελέτες δημοσιευμένες σὲ τοῦτο τὸ Ἀελλίον ἀφαιρῶνται σ' αὐτόν. Κ. Π.

Ἐπιστῆμες

Aug. Heisenberg, Dialekte und Umgangssprache im Neugriechischen. Festrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der k. Akademie der Wissenschaften zur Feier des 1597. Stiftungstages am 29. Mai 1918. Μόναχο. 1918, 70 σελ.

Ὁ καθηγητὴς τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ φιλολογίας στὸ Μόναχο, Αἰγούστος Heisenberg μὰς δίνει στὴ μελέτη του αὐτὴ μιὰ νέα συμβολὴ γιὰ τὴ νεοελληνικὴ διαλεκτολογία. Ἐφεδρὸς ἀξιωματικὸς στὸν παγκόσμιον πόλεμο εἶχε ὀριστῆ γιὰ ἀρκετὸ καιρὸ σύνδεσμος μεταξὺ τοῦ πρωσικοῦ ὑπουργείου τῶν στρατιωτικῶν καὶ τοῦ ἐπιτελείου τοῦ 4. σώματος τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ποὺ ἔμεινε στὴ Γερμανία, κι ἔτσι εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ συνεχίσῃ καὶ στὸν καιρὸ τοῦ πολέμου τὶς μελέτες του γιὰ τὴ γλῶσσα μας. Ἡ παρουσία τοῦ στρατοῦ ἐκεῖ εἶχε μάλιστα γιὰ τὸ γλωσσόδηφν τὸ πλεονέκτημα πῶς παρουσίαζε συγκεντρωμένους στὸ ἴδιο μέρος ἀντιπροσώπους ἀπὸ διάφορες καὶ τὶς πρὸ μακροσμένες μεταξὺ τοὺς ἑλληνικὰς χώρες, ἐλεύθερες ἢ σκλαδωμένες τότε ἀκόμη.

Τὴν ἀρχικὴ ἰδέα νὰ συνταχτοῦν καὶ ν' ἀποτυπωθοῦν μὲ φωνόγραφο γλωσσικὰ δείγματα ἀπὸ τοὺς ἑλληνες αὐτοὺς στρατιῶτες, τὴν εἶχε ὁ βαυαρὸς καθηγητὴς L. Büchiner, γνωστὸς σὲ κάθε ἑλληνα σπουδαστῆ ποὺ πέρασε ἀπὸ τὸ Μόναχο. Φωνογράφο μεταχειρίστηκαν καὶ ἄλλοι ὡς τώρα γιὰ ν' ἀποτυπώσουν νεοελληνικὰ τραγούδια (ὁ Παχτίκος, ὁ Büchiner) καὶ γλωσσικὰ ἰδιώματα (ὁ Pernot, ὁ Thumb, ὁ Kretschmer). Μὰ τώρα ἔγινε αὐτὸ σὲ μεγαλύτερη κλίμακα καὶ προγραμματικώτερα. Ἡ βαυαρικὴ κι ἡ πρωσικὴ ἀκαδημία τῶν ἐπιστημῶν ἔδωσαν τ' ἀπαραίτητα κοντύλια, καὶ ὁ καθηγητὴς Heisenberg ἐπιχείρησε τὴ συλλογὴ καὶ μελέτη ἀφοῦ πῆρε τὴ σχετικὴ ἄδεια ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Μὲ τὴ βοήθεια τῶν στρατιωτικῶν μητρώων καὶ τῶν ἰδιωματικῶν δειγμάτων ποὺ τὰ σῴναξαν οἱ ἀξιωματικοὶ ἐπίτηδες ἀπὸ τοὺς ἀντρες τοὺς κατὰταξε ὁ συγγρ. τοὺς στρατιῶτες κατὰ ἑπαρχίας καὶ γλωσσικὰς περιφέρειες καὶ διάλεξε ἀπὸ καθεμιά ὅσους μιλοῦσαν ἰδιωματικώτερα. Τοὺς καταλληλότερους ἀπ' αὐτοὺς τοὺς χρησιμοποιήσε ἔπειτα γιὰ ν' ἀποτυπώσῃ τὸ ἰδιώμα τους σὲ φωνογραφικὰς πλάκες. Ἄλλες ἀπ' αὐτές, 65, ἀποτύπωσαν ὁμιλίες τους, παραμῦθια, ἱστορίες, ἀνέκδοτα, ἀστεῖα κτλ. Ἄλλες πάλι, συνομιλίες, τραγούδια, τραγούδια μὲ μουσικὴ. Ἐνας ἄλλος καθηγητὴς πῆρε καὶ χωριστὰ 70 μουσικὰς πλάκες. Τὰ πρωτότυπα ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς πλάκες τὰ κράτησε ἡ φωνογραφικὴ ἐπιτροπὴ, ἀντίγραφα πῆραν ἡ βαυαρικὴ ἀκαδημία καὶ τὸ βυζαντινὸ φροντιστήριον τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου, καὶ ἦταν νὰ σταλοῦν ἀργότερα καὶ στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ δικό μας. Ἐστὶ συνάχτηκε ὀλικὸ ἄφθονο καὶ καθὼς ἐλπίζει μὲ τὸ δικό του ὁ συγγρ. χρησιμώτατο. Ἀντιπροσωπεύει τὴ Λευκάδα, Ζάκυνθο, Κρήτη, Θήρα, Φολέγανδρο καὶ τὶς διάφορες Σποράδες, Κύπρο, Χίο, Σάμο, Εὐβοία, βόρειες Σποράδες, Ρούμελη, Μακεδονία, Θάσο καὶ Σαμοθράκη, Θράκη, Μαύρη θάλασσα καὶ Μικρασία.

Ὁ συγγρ. παραθέτει μεταξὺ ἄλλων δείγματα μουσικῆς — λ. χ. ἕνα κομμάτι παιγμένο μὲ τὴ φλογέρα του ἀπὸ ἕνα βοσκὸ ἡπειρώτη — καὶ δείγματα τῶν διαλέκτων τῆς Θάσου καὶ τῆς Σαμοθράκης. Ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς λαϊκῆς

μουσικῆς πού θά στηριχθῆ στις ἀφθονές αὐτές φωνογραφικές πλάκες περιμένει νά φωτισθῆ τελεωτικὰ τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῆς καὶ τῶν ἐπιδράσεων πού μπορεῖ νά δέχτηκε. Ἀπὸ τὸ πλοῦσιον πάλι ὄλικο τῶν δυὸ νησιῶν θά γνωρίσωμε δυὸ νεοελληνικὰ ἰδιώματα ὡς τώρα ἐντελῶς ἢ σχεδὸν ἐντελῶς ἀγνωστα. Ἰδίως τὰ σαμοθρακιώτικα παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον μὲ τὴν ξεχωριστὴ τους φωνογνωμία...: *τί κίν' τοῦ πιδί, ἀδίδε; ἢ γονδεῦ' ἀκόμα νά ξισκουλιέ; Ἔ; τῶα τέσσα χαόνια ἀπ' παλαιν' στοῦ σκουειό. Δὲ θά μᾶς ἀκχιώσῃ ἢ θιγὸς νά μᾶς δουν φέη καμινιά φουὰ νά διοῦμι κι μεῖς ἀνιούθῃα; ἢ μήπως ἔξ; σκουπό νά τοῦ κίν'ς παπά;...*

Ἐνα ὅμως εἶναι βέβαιον, πὼς τὸ ἰδιῶμα αὐτὸ πού σήμαιναι ὄλο καὶ περισσότερο γιὰ ν' ἀφήσῃ τὴ θέση του στὴν κοινὴ, δὲ σώζει λείψανα τῆς ἀρχαίας γλώσσας τῆς Σαμοθράκης, πού καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Διόδωρος γιὰ τοὺς παλιούς τῆς κατοικίας ἐσχῆκασιν δὲ παλαιὰν ἰδιῶμα διαλέκτων ἐν αὐτόχθονες, ἦς πολλὰ ἐν ταῖς θυσίαις μέχρι τοῦ νῦν τηρεῖται.

Ὁ συγγρ. παίρνει ἀφορμὴ ἀπὸ τὴ μελέτη του νά μιλήσῃ γιὰ τὴ γένεσιν τῆς βυζαντινῆς κοινῆς καὶ τῶν νεοελλην. διαλέκτων. Ἡ πνευματικὴ δύναμις πού διατήρησε στὰ βυζαντινὰ χρόνια τὴν ἐνότητα τῆς λαϊκῆς γλώσσας, καθὼς μᾶς δείχνεται στὰ δημοτικὰ μνημεία τοῦ 12. αἰῶνα, εἶναι ἡ Πόλις. Ἀπὸ κεῖ βγήκει καὶ ἀπλώθηκε ἡ κοινὴ λαϊκὴ γλώσσα τῶν βυζαντινῶν, γιὰ νά ξεκακομματαστῆ ἀργότερα στὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα, ἀμα ἔσπασε ἡ δύναμις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἄν λείπουν ἀπὸ προγενέστερα χρόνια διαλεκτικὰ κείμενα, εἶναι γιὰτὶ ἔλειπαν καὶ οἱ διάλεκτοι. Οἱ σημερινές γεννήθηκαν μόλις στὴ δευτέρη χιλιετηρίδα μ. Χ. Ὁ συγγρ. ρίχνει καὶ τὴν ιδέα πὼς ἡ ἰταλικὴ ἐπίδρασις στὴ γλώσσα μας μπορεῖ νά μὴν περιορίζεται μόνο στὸ λεξιλόγιον, καθὼς ἐπικράτησε νά πιστεύεται, μὰ ν' ἀπλώνεται καὶ βαθύτερα, στὴ φωνητικὴ, στὸ τυπικόν, στὴ σύνταξιν. Καὶ ὑποστηρίζει τὴ σκέψιν του μὲ τὴν παρατήρησιν πὼς οἱ φωνητικοὶ τύποι *ισεφάλι*, *ἀντζελος* τῶν νότιων Σποράδων, πού ἀπλώνονται σήμερα σὲ ἀρκετὴ ἔκτασιν, δὲ μαρτυροῦνται πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπικράτησιν τῶν βενετσιάνων, στὸ 12. αἰῶνα, οὐτε ὑπάρχουν σὲ μέρη πού δὲν ἔμειναν Ἰταλοί.

Αὐτὴ εἶναι σὲ συντομώτατη περίληψιν ἡ συνοδωμένη ἀπὸ ἀφθονές σημειώσεις διατριβῆ τοῦ βαυαροῦ βυζαντινολόγου μὲ τὸ ὄλικόν πού μᾶς ἀγγέλλει πὼς συνάχτηκε καὶ χωρὶς τοῦ φωνογράφου τὴ βοήθεια, φαίνεται πὼς θά ἔχωμε μιά καλοπρόσδεχτη συμβολὴ γιὰ τὴ γλώσσα τῶν ἰδιωμάτων μας. Ὅσο γιὰ τὴ χρῆσιν τοῦ φωνογράφου ἐπιζῶ γλήγορα νά γίνῃ καὶ στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ Ἕλληνας πλατύτερη χρῆσις γιὰ ὁμοίους σκοποὺς. Τὰ ζητήματα πού ἀνακινεῖ ὁ συγγρ. γιὰ τὸ πὼς μορφώθηκε ἡ μεσαιωνικὴ κοινὴ καὶ τὴν ἐπίδρασιν πού δέχτηκε ἡ γλώσσα μας ἀπὸ τὰ ἰταλικὰ, πρέπει νά μελετηθοῦν ἰδιαιτέρως. Γιὰ τὸ δεῦτερον ὅμως, τὴν ἰταλικὴν ἐπίδρασιν, χωρὶς νά θέλω νά προδικάσω τὰ πορίσματα τῆς μελλοντικῆς ἐρευνας, δὲ νομίζω πὼς θά μπορέσῃ νά βγάλῃ στὸ φῶς μετὰλα πρῶματα. Καὶ κατὰ πού δὲ συμφωνῶ μὲ τὸ συγγρ.: Ἐαναγορίζοντας στὴ γνωστὴν του γνώμην γιὰ τὸ γλωσσικόν μας ζήτημα, προσθέτει, πὼς δὲ θεωρεῖ τὴ διγλωσσίαν μεγαλύτερον κακὸν γιὰ τὴν Ἑλλάδα παρὰ γιὰ τὴ γερμανόγλωσση Ἑλβετία. Μὰ παρουσιάζεται τότε χατζιδάκιώτερος καὶ ἀπὸ τὸν κ. Χατζιδάκι, πού παράτησε πάλι τελευτάτα τὴν ἐπίκλησιν τῆς διγλωσσίας τῶν ξένων λαῶν! Κι εἶναι τόσο διαφορετικὴ ἡ διγλωσσία ἐκείνων καὶ τόσο εὐκόλον νά τὴν καταλάβῃ κανεὶς! Ὅποιος ἀπὸ μᾶς ἔμαθε γερμανικὰ — ἄς ἔμαθε κοντὰ τους καὶ τὸ Schwyzerdütsch! — μπορεῖ σ' αὐτὰ,

πού μᾶς τὰ λένε τάχα γερμανικὴ καθαρεύουσα, καὶ νά κλάψῃ καὶ νά γελάσῃ καὶ νά ἐκφράσῃ τὸ καθεὶ μιλῶντας μὲ τοὺς νέους του-δημογλώσσους: ἐγὼ δὲ θά μπορέσω ποτὲ νά τὸ κάμῃ στὴν καθαρεύουσάν μας, ἐκτός ἴσως ἀπὸ μερικοὺς δασκαλοθρεμμένους φιλόλογους. Κι ἔτσι ἀπὸ μίαν-ἀποψὴ μᾶς εἶναι πὸ κοντὰ, στὴν ψυχὴ μας, ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα καθὲ ξένη ζωντανὴ γλώσσα. Ἐντελῶς ἀστηρικτὴ ὁμῶς εἶναι καὶ ἡ ἄλλη γνώμη τοῦ συγγρ., πὼς τάχα ὁ δημοτικισμὸς τυρεῖται «νὰ σπᾶσῃ τὴν ἱστορικὴ παράδοσιν σὲ ὄλους τοὺς κλάδους τῆς πνευματικῆς ζωῆς», καθὼς καὶ ἡ παράξενη του ἐξήγησις πὼς οἱ καθαρευουσιάνοι, ἀκολουθώντας στοχαστικώτερα μιά ἐξελικτικὴ πού σέβεται τὶς ἱστορικὰς προϋποθέσεις, ἀκολούθησαν καὶ ἐδῶ καὶ σὲ ἄλλες πνευματικὰς καὶ πολιτικὰς σχέσεις ὄχι τὴ δυτικὴν Ἑυρώπην παρὰ τὸ... γερμανισμό. Μὰ γιὰ ν' ἀναφέρω ἕνα πρόχειρον καὶ κάπως ἐπίκαιρον παράδειγμα, ἐκείναι πού στὰ τελευτάτα χρόνια πρωτοστάτησαν μέσα στὸ κράτος γιὰ τὴν καθέρωσιν τῆς δημοτικῆς, ἦταν ὄλοι τοὺς σπουδαζόμενοι στὴ Γερμανία, μαθητὲς τοῦ Rein, τοῦ Wundt, τοῦ Krumbacher.

Ὅταν πέσει ξαναέμεινα ἕσται ἀπὸ χρόνια στὶς Ἀθήνας τοῦ Ἰσάρη, καθὼς τὶς ὠνόμασαν, στὸ Μόναχο, μὲ δόθηκε εὐκαιρία ν' ἀκοῶσω σὲ μιά αἴθουσα τῆς βαυαρικῆς ἀκαδημίας διάφορα ἀπὸ τὰ «φωνογράμματα» αὐτὰ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ μουσικῆς, καὶ νά ἐκτιμῶσιν ἀκόμη μιά φορά τὴν ἀνεκτιμήτην χρησιμότητα πού ἔχει ἡ βοήθεια τοῦ φωνογράφου γιὰ τὴ γλωσσικὴν ἔρευνα. Καὶ μὰκάρισα τὴν ἐργατικὴν καὶ τὴ μεθοδικὴν τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος, πού καὶ μέσα στὸ πολέμου τὰ βάραινα καὶ τὶς ἀγωνίες δὲν ἀμέλησε νά ἐπιφαλεθῆ μιά ἀπροσδόκητη, τραγικὴ εὐκαιρία γιὰ νά μελετήσῃ τὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα. Ἐλιπζὼ γλήγορα νά μᾶς δώσῃ ὁ βαυαρὸς καθηγητὴς τὴ συνέχισιν τῆς μελέτης του, καὶ ἐλιπζὼ ἀκόμη πὼς στοὺς εἰρημικοὺς καιροὺς πού σιγὰ σιγὰ μᾶς ἔρχονται οἱ νεοελληνικὲς σπουδές, μὲ τὴν εὐγενικὴν ἀμύλλα δικῶν μας καὶ ξένων, θά προκόψουν καὶ θά δώσουν καινούριους ἀφθονοὺς καρποὺς.

M. T.

Σ. Βίου, Χιακὰ γλωσσικὰ, πραγματεία βραβευθεῖσα ἐν τῷ γλωσσικῷ διαγωνισμῷ τοῦ 1918. Χίος 1920, 114 σελ. Δρ. 5.

Τὰ χιώτικα εἶχαν τὴν τύχην νά ἐρευνηθοῦν ὡς τώρα ἀπὸ ἀρκετοὺς ἐρευνητῆς, κι ἔχομε διάφορες γλωσσικὰ καὶ λαογραφικὰς ἐργασίας γιὰ τὸ ἱστορικὸν νησί ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ὁ γιατροὸς Α. Πασπάτης δημοσίευσε τὸ «Χιακόν» του «γλωσσάριον». Μεγαλῶναι τώρα ἡ γνώμη μας γιὰ τὸ χιώτικόν ἰδιῶμα μὲ τὴ μελέτην τοῦ χιώτη καθηγητῆ βραβευμένου στὸ διαγωνισμὸ τῆς Γλωσσικῆς ἑταιρείας καὶ γραμμῆν μὲ στοργὴν καὶ μὲ γνώσιν μᾶς δίνει μιά ἀρκετὰ περιεχτικὴ εἰκόνα γιὰ τὰ καρδαμυλιτικὰ, ἕνα ἀπὸ τὰ ἰδιώματα τοῦ νησιοῦ (φωνητικὴ, τυπικὴ, παραγωγικὴ, μεταφορικὰς ἐκφράσεις, κείμενα διαλεκτικὰ, λεξιλόγιον).

Τέτοια ἔργα πρέπει νά διαβάζονται ἀπὸ πλατὺ κύκλον κι ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς τριάντα σαράντα ἀνθρώπους πού ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴ θεωρητικὴν ἔρευνα τῆς νέας μας γλώσσας καὶ πού κατάγινονται οἱ ἴδιοι στὴν ἔρευνα τῆς. Μᾶς γνωρίζουν καλύτερα τὴ μητρικὴν μας γλώσσαν μὲ τὰ ἰδιώματά της, μᾶς κάνουν προσεχτικώτερος στὶς ὁμορφίαις τῆς καὶ μᾶς βοηθοῦν νά ξεκαθαρίσωμε μερικὰς ἀπὸ τὶς ἀπορίες πού ἔχομε, ὅσοι τὴν καλλιεργοῦμε πραχτικὰ. Τέτοιαις γλωσσικὰς ἐργασίαις πρέπει νά τις παρακολουθῆ καθὲ δημοτικιστῆς. Ὁ κ. Βίου εἶναι γνωστὸς στοὺς

ανάγνώστες του Δελτίου και από τα χιούτικα άστεια που καταχωρίστηκαν στον παρτίνο του τόμου. Έλπίζω να μας δώσει γλήγορα και τις άλλες μελέτες για τις όποιες μιλεί στο βιβλίο του αυτό.

M. T.

Αθ. Μπούτουρα, *Ιστορία του ζητήματος της προφοράς της ελληνικής γλώσσας και των σχετικών αγώνων των φιλολόγων. Ανατύπωση εκ του πανηγυρικού τόμου επί τη εβδομηκονταετηριδι της Ριζαρείου εκκλησιαστικής σχολής. 1920, 17 σελ.*

Μας εξιστορεί η λιγοσέλιδη αυτή διατριβή το δρόμο που πήρε στη δόση ή προφορά των αρχαίων ελληνικών, από τότε που άρχισαν οι ευρωπαίοι να καταγίνονται μ' αυτά στα χρόνια της αναγέννησης ως σήμερα. Στην αρχή πήραν από τους φυγάδες βυζαντινούς λόγιους τη σύγχρονή τους ελληνική προφορά, του Έρασμου όμως ή πραγματεία (1529), που υποστήριζε πως οι άρχαιο πρόφεραν διαφορετικά, έκανε με τον καιρό όλο και περισσότερους όπαδούς και σιγά σιγά επικράτησε παντού ή «ερασμιακή προφορά», συχνά βσιτερα από άγώνες, που ξανάρχισαν, μα και αυτοί χωρίς αποτέλεσμα, στις τελευταίες δεκαετηριδες.

Για το ζήτημα της προφοράς των αρχαίων ελληνικών πολύ λίγα πράματα ξέρει το ελληνικό κοινό. Κυρίως όμως ενδιαφέρει να φωτιστή για το ζήτημα πως πρόσφεραν οι ίδιοι οι άρχαιο τη γλώσσα τους στις διάφορες εποχές και στις διάφορες διαλέκτους; και θα ήταν χρησιμώτατο πράμα αν ο συγγρ. ή ένας συνάδελφός του έτοιμάσει ένα τέτοιο βιβλιαράκι, όπου μεθοδικά, απλά και άμορφα να εξηγηθούν τα τόσο ενδιαφέροντα μα και τόσο άγνωστα πορίσματα της νεώτερης έρευνας για την αρχαία προφορά. Πολύς κόσμος ανακαταίνει άκόμη το ζήτημα αυτό με τις θεωρίες του Φαλμεράγερ, και του Χατζιδάκι τ' «Ακαδημικά άναγνώσματα», ή μοναδική σχεδόν πηγή για τον έλληνα άναγνώστη, είναι τόσο δυσκολοδιάβαστα, δυσκολοχώνευτα και άκριτά!

M. T.

Δ. Σ. Μπαλάνου, *Ό Α πό σ τ ρ ο ς Μα κ ρ ά κ η ς*. Θεσσαλονίκη, Άγκυρα 1920, 52 σελ.

Δ. Σ. Μπαλάνου, *Αί θρησκευτικαί ιδέαι του Άδαμαντίου Κοραή*. Σιδέρης 1920, 95 σελ.

Ό κ. Μπαλάνος είναι άπ τους έλληνες επιστήμονες που δουλεύουν και που παράγουν. Μάλιστα μπορούμε να τον πούμε πολυγράφου παίρνοντας μέτρο την ελληνική παραγωγή. Μία συγγραφική εργασία κάπου είκοσι χρόνων τώρα, καμωμένη μ' επιμέλεια και εύσυνειδησία.

Έμπρός μου έχω τέσσερις νεώτερες πραγματείες του. Οι δύο άπ' αυτές, τα «Σύμβολα και συμβολικά βιβλία» (1919) και «Πολιτεία και Έκκλησία» (άνατύπ. από την Καινήν Διδαχήν, τόμ. Γ', τεύχ. 2), είναι συντομότερες διατριβές, ενώ οι δύο που σημείωσα παραπάνω είναι πλατύτερες μονογραφίες, που παίρνουνε την έκταση μικρού βιβλίου.

Στα «Σύμβολα και συμβολικά βιβλία» ο κ. Μπαλ. δείχνει τα γνωστά προσόντα του, τόσο συνηθισμένα και σά φυσικά σ' άλλους τόπους και τόσο σπάνια στον τόπο μας και που τα συναντάει κανείς μ' ευχαρίστηση. Ό κ. Μπαλ. κατέχει το άρρατα της επιστημονικής εργασίας και μίαν άπλή, γερή αντίληψη της ιστορικής έρευνας. Η ιστορική άλήθεια δέν είναι κάτι δοσμένο από πριν ούτε συμπιέται άναγ-

καστικά με την παράδοση, μα κάτι που πρέπει να το ζητήσουμε. Είναι έργο πολυμάθειας και σοφής κριτικής. Έτσι ή μελέτη για τα σύμβολα και τα συμβολικά βιβλία που υπήρχαν στην παλιά εκκλησία δέν είναι σταχυολογία βιαστική ή παραδιασμένη με τρόπο νεοελληνικό, για ν' άποδειχτεί κάτι που ξέρουμε και χωρίς μελέτη και έρευνα, κάτι που ξέρει κάθε ρωμός στο πείσμα όλων των σοφών της Εθρώπης.

Η «Πολιτεία και Έκκλησία» είναι μία συζήτηση με τον κ. Χρ. Άνδρούτσο, που σέ μία μελέτη του δημοσιευμένη στην «Καινή Διδαχή» (τ. Β', σ. 241-357) για τη σχέση πολιτείας και εκκλησίας είχε μιλήσει με θαυμασμό για την ιεροκρατία, για το ιερατικό σύστημα το «έν λογικώτατη συνδέσμη συνημολογημένον και πολλά φέρον τα δελεαστικά», γι' αυτή τη «μεγαλοπρεπή και επιβλητικήν εμφάνισιν έν τη παγκοσμίη ιστορία». Άφου όμως δέν μπορεί πιά να ιεροκρατηθή ο κόσμος, το άριστο σύστημα στη σχέση της πολιτείας και της εκκλησίας είναι κατά τον κ. Άνδρούτσο ή συναλληλία, που πιά να πη πως πολιτεία και εκκλησία πρέπει να κρατήσουν την αυτότελεία τους. Έτσι άρμονικά είχανε ζήσει οι δύο αυτές εξουσίες στα μακαρισμένα χρόνια του Βυζαντίου ή ακόμα ιδανικώτερη έγινε ή σχέση τους στον καιρό της τουρκοκρατίας. Τα πατριαρχεία, και πρώτα άπ' όλα το πατριαρχείο της Πόλης, είχαν τότε τέλεια άυτονομία και δικαιώματα περισσότερα άπ' όσα είχαν στον καιρό των αυτοκρατόρων. Μόνο στο έλεύθερο βασίλειο ή εκκλησία έγινε σκιάδα της πολιτείας «δουλεύουσα πρωτοφανή δουλειαν». Ό κ. Άνδρ. καταδικάζει το νόμο που έκαμε άυτοκέφαλη την εκκλησία της Ελλάδας, που στάθηκε κατά τη γνώμη του «πηγή μαρasmus και άπονέκρωσις της χαρακτηρισμούσης την εκκλησίαν της Ελλάδος μέχρι σήμερα». Και ξανασκαλίζοντας παλιές έριδες που κοιμούνται κάτω άπ τη στάχτη της άδιαφορίας και του ξεχασμού, ριχνουνταν του Φαρμακίδη, που τον χαρακτήριζε «άσεβή» και «κατ' ούσιαν σχισματικός» και «ανάξιος να κομηση δια της εικόνας του την αθωσαν της θεολογικής σχολής». Η μόνη σωτηρία είναι να ξαναφέρουμε την έλλην. εκκλησία κάτω άπ την κυριαρχία του πατριαρχείου, κι αυτό πρέπει να το κάνουμε σάν κάποια ανάγκη, άκόμη και με... στάση.

Ό κ. Μπ. σηκώνει το γάντι που έριξε ο κ. Άνδρ. και με άξιαγάπητη ψυχραιμία, σίπη ίτα, καθώς λέει, και με σμνή φρασεολογία, που κάνει έντύπωση σ' ελληνική συζήτηση, και μάλιστα θεολογική, προσπαθεί να δείξει πως ο κ. Άνδρ. θέλοντας να υποστηρίξη τη θέση του για το μαρasmus τας άυτοκέφαλης εκκλησίας παραγνώρισε άλήθετες ιστορικές που δέ δέχονται συζήτηση. Η άυτοτέλεια της εκκλησίας ποτέ δέν υπήρχε στο Βυζάντιο. Οι άυτοκράτορες κυβερνούσαν όπως ήθελαν τα εκκλησιαστικά, κανόνιζαν το δόγμα. Τη θέση της εκκλησίας κάτω άπ τον τουρκικό ζυγό συνηθίσαμε να τη θεωρούμε σά μεγάλο δυστύχημα και όχι σάν κατάσταση ιδανική, όπως το κάνει ο κ. Άνδρ. Τότες πως μπορούμε να είναι ύπό πίεσις ο άγθνας που έκανε ή εκκλησία κατά της τουρκικής κυριαρχίας; Ό κ. Μπ. πολεμάει την ούλτραμοντανιστική και στασιαστική τάση του κ. Άνδρ., γιατί «εκ σφαλεράς αντίληψως (του θέματος) δύνανται να προκύψωσιν άνεπανόρθωτοι συμφοραί»! Έμεις που δέν είμαστε μνημένοι στα μυστήρια της δογματικής, δέν μπορούμε να χουμε γνώμη σ' αυτήν τη συζήτηση. Ένα μονάχα ξέρουμε, πως «ο μαρasmus και ή άπονέκρωσις» δέν είναι σύμπτωμα άποκλειστικό στην άυτοκέφαλη εκκλησία. Άρρωστημένη είναι όλη ή άνατολική εκκλησία από

χρόνια πολύ καλιά, ἀπ τὸν 7. αἰώνα καὶ δῶ, ἀπ τὸν καιρὸ ποὺ κόπηκε ἡ δημιουργική ὁρμή, ποὺ θὰ πῆ ἀπ τὸν καιρὸ ποὺ ἀποκοιμήθηκε ἡ θρησκευτικὴ συνείδηση, πολλές φορές μὲ τὴ βίαιη ἐπιβολὴ τῆς παράδοσης. Ἡ ἀνατολικὴ θεολογία δὲ δημιουργήσασθε τίποτε καινούριο, δυνατὸ, κολημένη στὸ κείμενο τῶν πατέρων τοῦ 4. καὶ 5. αἰώνα, εἶται ποὺ νὰ τὴν ἀναφέρουμε σὰν παράδειγμα καὶ σὰ φόβητρο οἱ θεολόγοι τῆς δύσης.

«Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Κοραῆ» εἶναι ἓνα ἀξιογάπητο βιβλίον, ἀπ' αὐτὰ ποὺ ξέρεται νὰ κάνει ὁ κ. Μπ. καὶ ποὺ θὰ διαβαστῆ μ' εὐχαρίστηση ἀπὸ τὸ πολὺ κοινὸ. Ἡ ἰδιοσυγκρασία τοῦ κ. Μπ. ἔχει κάτι ἀπ τὴν ψυχικὴ διάθεση τοῦ Κοραῆ. Εἶναι καὶ οἱ δύο ἄνθρωποι γνωστοί, ἄνθρωποι μετρημένοι, ποὺ ἡ φύση τους δὲν τοὺς φέρνει ποτέ στὰ ἄκρα. Δὲν εἶναι βέβαια ἀπὸ κείνους ποὺ βρίσκουν «τὰ πάντα καλῶς κείμενα παρ' ἡμῶν», μονάχα γιὰ τὴν δικὰ μας. Θέλουν νὰ ποῦνε «τ' ἀληθές» σύμφωνα μ' ἓνα στίχο τοῦ Ἑυριπίδη, ποὺ παράθετε ὁ κ. Μπ. Ἡ ἀλήθεια τους ὁμοῦ εἶναι μέση, πολὺ συγκρατημένη. Δὲ θεωροῦν «πᾶσαν παράδοσιν καὶ ὡς ἱερὰν παράδοσιν», ξέρουν πῶς «τὸ ἔθος τὸ ἀναυ ἀληθείας εἶναι παλαιωμένη πλάνη». Μὰ εἶναι τόσο δύσκολο νὰ ξεχωρίσῃ κανεὶς μέσα στὴν παράδοση ποιά εἶναι «ἱερή» καὶ ποιά «πλανημένη», καὶ αὐτοὶ εἶναι τόσο προσεχτικοί... Εἶναι δύσκολο νὰ κάμῃ κανεὶς ἐγκρίσιν στὸ δικό του τὸ σῶμα. Κι εἶται μὲ λίγη ἐπισείκια καὶ κάποια γενναιοφροσύνη μένουνε πολὺ λίγα, κάτι ἀπειράχτα ποὺ μποροῦνε νὰ χαρακτηριστοῦν πλάνη: «τὰ ὑπεσεληθόντα κατὰ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων τρωτά, τὰ μὴ γιγόντα τὸν πυρῆνα, ἀλλ' ἀφορῶντα τὸν φλοῖον». Ἀπὸ καὶ αὐτὸς ὁ φιλόστοργος τρόπος «διαθέτει δυσμενῶς πάντας ἐκείνους ὅσοι ἐθίγοντο ἐκ τῶν λόγων του, ὡς καὶ τοὺς οὐ κατ' ἐπίγνωσιν ζηλωτάς». Ἀδιάφορο ἂν μ' αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ μείνουν ἀνεξήγητα κάτι μικροπράματα, οἱ θλιβεροὶ περιπέτειες τῆς φυλῆς, ἡ τούρκικη δουλεία, ἡ κατάπτωση τῆς φυλῆς, ἡ ἀνικανότητά μας νὰ κρατήσομε βῆμα στοὺς λαοὺς τῆς δύσης.

Ἦσως εἶναι ἡ περίσκεψη αὐτὴ ποὺ ἐδρασε τίς πραγματικὲς ἀρτέες τοῦ βιβλίου, τὴ γνώση τῶν πηγῶν — μόλο ποὺ πολλὰ εἰδήσεις ἔρχονται ἀπὸ δεύτερο καὶ τρίτο χέρι: — καὶ τὴν ἐπιδέξια χρῆσιν τους. Ὁ Κοραῆς εἶναι σὰν ἀναγνωματοποιημένος, σὰ θεματογραφία γιὰ ἀναγνωστικὰ βιβλία, σὰν ἀνάγνωμα ἠθοπλαστικὸ καὶ φρονηματιστικὸ. Ὁ συγγρ. φαίνεται σὰ νὰ δουλεύῃ πάνω σὲ κάποια ἀχνάρια. Ἡ ψυχικὴ του τοποθέτησις, ἡ πρώτη ἰδέα τῆς συγγραφῆς δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι γόνιμη. Πλησιάζουν τὰ ἑκατόχρονα τῆς ἐπανάστασης, πρέπει νὰ μελετηθοῦν τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράματα: «Ἐπιθυμοῦντες καὶ ἡμεῖς νὰ συνεισφέρωμεν τι πρὸς ἐπιτέλειον τοῦ πνευματικοῦ τούτου μνημείου — τῆς ἀπὸ πάσης ἀπόψεως δηλ. ἐρεῦνης τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τῶν πνευματικῶν, πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν πρωταρχῶν τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 — ἐπεχειρήσομεν ἐν τῇ διατριβῇ νὰ ἐξετάσωμεν μίαν ὄψιν, τὴν θρησκευτικὴν, τοῦ κυριωτάτου συντελεστοῦ τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἔθνους». Γι' αὐτὸ ἡ πανηγυρικὴ φρασολογία. Ὁ Κοραῆς, «ἡ ἀκένωτος αὐτῆς πηγῆς σοφίας», «θαύμα διὰ τὴν ἐποχὴν του, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι καὶ θὰ εἶναι ἀξίος θαυμασμοῦ εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα, πρὸ τῶν ὁμμάτων παντὸς λάτρεως τοῦ Ἀληθοῦς, τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Ἀγαθοῦ», ποὺ κίαν εἶναι ἀληθεῖς μποροῦσαν καὶ ἔπρεπε νὰ εἰπωθοῦν διαφορετικά. Καὶ ὁ κ. Μπ. μᾶς εἰσεῖτε ἄλλο πῶς μπορεῖ νὰ τὰ πῆ πιὸ λιτὰ, πιὸ σφιχτά, πιὸ ἐντυπωσιακά, λευθερωμένα ἀπ τὴ νεοελληνικὴ παπαρδέλα. Βέβαια δὲν πρέπει νὰ ζητήσῃ κανεὶς ὅλα ἀπὸ

μιά πραγμασία ποὺ δὲν παίρνει ὅλο τὸ πλάτος τοῦ Κοραῆ. Μὰ ἴσα ἴσα γιὰ τὴν ἰδέαν ἔχομε νὰ κάμομε μὲ μιά φύση ἐξαιρετικὰ ἠθικοθρησκευτικὴ καὶ ποὺ ἀποτινεται σ' ἓνα κοινὸ ποὺ ἡ θρησκευτικὴ ἐκλείνει μέσα τῆς κάθε πνευματικῆς ἐκδήλωσις χωρὶς διαφοροποίησιν, ὅπως εἶναι σ' ὅλες τὶς ἀνατολικὰς κοινωνίας ἀκόμα, ἔπρεπε νὰ μᾶς δεῖξῃ ζωηρότερα τὸ πλαίσιο ποὺ ἀναπτύχθηκε καὶ κινήθηκε ὁ Κοραῆς. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο, ποὺ εἰσεῖτε ὁ κ. Μπ. μὲ τὸ Μακράκη πῶς μπορεῖ νὰ τὸ κάμῃ τόσο ἀριστοτεχνικά, δὲν τὸ ἔκαμε, καθὼς δὲν τὸ ἔκαμε κανένας ἀπ τοὺς προγενέστερους ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸν Κοραῆ. Οὔτε ὁ Θερατινὸς οὔτε κανένας ἄλλος ἀπὸ τοὺς δευτέρους καὶ τρίτους σειρᾶς βιογράφοις του μπόρεσε νὰ μᾶς δεῖξῃ τὸν Κοραῆ σὰν ἄνθρωπο μὲ σάρκα καὶ ὀστά, σὰ δημιουργία τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ milieu, τὴ διανοητικὴ σχέσιν του μὲ τὸν τιτανικὸ κόσμον τῆς προεπαναστατικῆς Γαλλίας, ποὺ ἐκεῖ μέσα ἔζησε. Ὅλοι τους μᾶς παρουσίασαν τὸν Κοραῆ σὰν ἀσώματη σκιά, ποὺ ἔρχεται νὰ φιθυρίσῃ κάμποσα ἀποφθέγματα καὶ νὰ «συντελέσῃ εἰς τὴν πνευματικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἔθνους». Μιά σύγκρισιν μὲ τὸν Ψυχάρη, ποὺ ἡ ζωὴ τους ἐξωτερικὰ ἔχει πολλὰς ὁμοιότητες, θὰ ἦταν πολὺ διδαχτικὴ. Ὁ Ψυχάρης ἐξευρωπαίστηκε, τουλάχιστον στὸ διανοητικὸ, πολὺ λιγώτερον στὸ συναίσθηματικόν. Στὸ συναίσθηματικόν ἔμεινε ἀνατολίτης, χιῶτης σωστός. Ὁ Κοραῆς εἶναι ρωμιός, καὶ στὰν ἐξηγή τὸς ἀρχαίους καὶ στὰν μιλήσῃ γιὰ Ἑυρώπη. Γι' αὐτὸ τὸν ἀγάπησε ἡ φυλὴ του τόσο πολὺ. Τὸ μέτρο τῆς ἀξίας ὁμοῦ γιὰ τοὺς πνευματικοὺς ἤρωας ὄλων τῶν λαῶν ποὺ ἀρχίζουσι ἐδῶθεν ἀπ τὴ Βιέννη εἶναι ὁ εὐρωπαϊσμός ποὺ ἔφεραν στὸν τόπον τους.

Οἱ ἐπιφύλαξες ποὺ ἔχω γιὰ τὸν Κοραῆ δὲν ἰσχύουν γιὰ τὴ μονογραφία τοῦ Μ. κ. ρ. α. κ. Ἡ αὐτὴ ἔχει μιά ἐξωριστὴ θέσιν σ' ὅλη τὴν παραγωγὴ τοῦ κ. Μπαλάνου. Εἶναι κάτι σπάνιο καὶ φαινομενικὸ σ' ὅλη τὴ σύγχρονη νεοελληνικὴ βιβλιογραφία. Μονάχα τὸ γεγονὸς πῶς ἕνας ρωμιός θεολόγος ποὺ ἔχει κάποιας ἀνώτερης βλέψης εἶχε τὴν ἐμπνευσθὴ νὰ βιογραφήσῃ τὸ Μακράκη, νὰ τὸν μελετήσῃ, νὰ βαθύνῃ τὴν ψυχικὴν ζωὴν του, λέει κάτι γιὰ τὴν ἐξωριστὴ διανοητικότητά του. Ἡ ἐκτέλεσις δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ εἶναι ἀξία μῆς τέτοιας ἱστορικῆς συγκινήσεως. Ὁ κ. Μπ. μπόρεσε νὰ ξαναζωντανέψῃ τὴν περιέργη καὶ δυνατὴ μορφή τοῦ Μακράκη καὶ μαζί τὴν ἐποχὴν του, τὰ πρόσωπα καὶ πράματα ποὺ ἦρθαν σὲ σχέση μ' αὐτόν. Δὲν ἦταν ἔθνικοι λόγοι ποὺ τὸν κινῶσαν, τὸ γιόρτασμα κάποιας ἑκατονταετηρίδας ποὺ πλησίαζε, μὰ μὰ ἀνάγκη δημιουργικῆ, ποὺ ἔχει τὴν ἀρχή, τὸ σκοπὸ καὶ τὴν ἀπόλαψιν μέσα τῆς. Γι' αὐτὸ ὁ Ἀπόστολος Μακράκης τοῦ κ. Μπ. κάνει ἐντύπωσιν ἔργου λογοτεχνικοῦ. Μιά ποιησιμὴ, μιά ἐπικὴ πνοὴ περνᾷ τὸ βιβλίον του ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη.

Ἡ ἐπιχείρησις εἶχε τίς δυσκολίας τῆς. Ὁ ἤρωας ποὺ ἤθελε νὰ ξαναφέρῃ στὴ ζωὴν στέκονταν στὸ σῆμα τοῦ κωμικοῦ. Εἶχε πᾶσι νικημένους, ὅσοι μποροῦσε νὰ νικηθῆ ἕνας Μακράκης, καὶ εἶχαν θριαμβέσει οἱ ἀντίπαλοί του, ὅσοι μικρότεροί του κίαν ἦταν, καὶ μαζί τους ἡ κοινὴ γνώμη, ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ βαστάξῃ τὸν ὄγκον ἑνὸς παράξενου ἀνθρώπου ποὺ θέλησε νὰ ὑψωθῆ στὸ ἀπόλυτον μέσα στὰ μικρά καὶ σχετικὰ τοῦ καιροῦ ποὺ ζῶσε.

Ὅταν πέθανε ὁ Μακράκης στίς 24 τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1908 ὁ Γαβριηλίδης ἔγραψε στὴν Ἀκρόπολιν: «Αἰφνιδίως ἀπέθανεν ὁ Ἀπόστολος Μακράκης χθὲς τὸ ἐσπέρας» ἡ μεγαλυτέρα θρησκευτικὴ προσωπικότης τῆς ἐποχῆς μας διὰ τὴν Ἑλλάδα ὁ συνταράξας τὸν τόπον πρὸ 25ετίας ὁ ἰδρύσας ἰδικὴν του ἐκκλησίαν

μέ ιδιόκους του πιστούς· ὁ Διδάσκαλος· ὁ ἀκαταδάραστος κήρυξ καὶ ἐρμηνευτὴς τοῦ Ἐθαγγελίου· ὁ θεολόγος καὶ φιλόσοφος· ὁ ἀποπειραθεὶς νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ἐκκλησίαν μας· ὁ φραγγελώσας τὸν ὀλιγαρχικὸν καὶ σμυωνιακὸν κλήρον· ὁ πρῶτος καὶ ἥμερος καὶ ὀξύς καὶ ὀρμητικὸς καὶ λάβρος.... ὁ νομοθετήσας ἴδιον πολιτεύμα, Χριστόπολιτεύμα· .... ὁ φανατίας κόσμον· ὁ ζήσας εὐαγγελικώτατα καὶ ἀποθανὼν πρῶτατα» (πρὸς Μπαλ. Ἀπόστ. Μακράκης σ. 49). Ὁ Γαβριηλιτὴς ποῦ ἔγραψε αὐτὸν τὸν ἕρνο ἴσως εἶχε τὴ συναισθησὴ πὼς ὁ ἴδιος δὲ στάθηκε τόσο ἀπόλυτος στὴ ζωὴ, πὼς τὸν σκίαζε τὸ ἀνάστημα τοῦ δασκάλου. Μὰ σήμερα οἱ ἐπίσημοι καὶ τὸ πλῆθος ἀπ τοὺς μικροὺς καὶ ἀνεπίσημους τὸν ἔχουν καταδικασμένο ἀπὸ καιρό. Ἦταν ἕνας θρησκομανὴς, ἀντιπροοδευτικὸς, φανατικὸς, ἀπιστόρροπος, φρανοδλαδής. Ἦ ἐκκλησία τὸν εἶχε καταδικάσει, τὸ ἴδιο καὶ ἡ κοινὴ γνώμη. Καὶ ἡ κρίση καὶ ἡ κατάκριση ἐκεῖνη πλάκωνε τὸν τάφο τοῦ πεθαμένου. Ἔρχεται λοιπὸν σήμερα ὁ κ. Μπ. νὰ τὸν ἀναστήσῃ, νὰ τὸν ξαναφέρῃ στὴ ζωὴ, ὄχι γιὰ νὰ τὸν δικάσῃ καὶ νὰ τὸν ξανακαταδικάσῃ, μὰ νὰ παρουσιάσῃ ἐμπρὸς μας τὸν ἱστορικὸ Μακράκη, τὸν ἐξαιρετικὸ ἄνθρωπο. Καὶ τὸ ἔκαμε μὲ ἀγάπη, μὲ συμπάθεια, μὲ γενναιοφυχία. Τὸν πῆρε σοβαρά. Νίκησε τὴν προκατάληψη ποῦ βάραινα πάνω στὴ μνήμη του, τίς μικροεπιφύλαξας. Τὸν ἔγδυσε ἀπ τὴ σκουριά τοῦ καιροῦ, ἀπ τὴ σκόνῃ ποῦ εἶχαν ρίξει ἀπάνω του οἱ μικροὶ, τὸν ἔντυσε μὲ συμπονιά, μὰς ἔκαμε νὰ τὸν ἀγαπήσουμε, σχεδὸν νὰ τὸν θαυμάσουμε. Γι' αὐτὸ μπορεῖ καὶ κρατᾶει τὸ ἐνδιαφέρον μας ἀπ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος, ἀπ τὴ στιγμή ποῦ ἀρχίζει τὸ δημόσιο κήρυγμα «ἐν τῇ πλατείᾳ τῆς Ὁμοιοίας, ἐρχόμενος ἐκ τοῦ μοναστηρίου τῆς Καισαριανῆς, ἔνθα διέτριβεν, ἐπὶ θνου καθήμενος, ἔχων ὡς θέμα «τὸ ἔργον τοῦ 1821 πὼς ἂν τάχιστα καὶ κάλλιστα εἰς πέρας ἔλθοι». Ἐδῶ οἱ εἰδήσεις δὲν ἔρχονται ἀπὸ δεύτερο χέρι, γιατί ἄλλο χέρι δὲ δούλεψε, παρὰ ἀπ τίς πηγᾶς, ἀπ τὸν κολοσσαῖο συγγραφικὸ ἔργο ποῦ ἄφηκε ὁ βιογραφούμενος, ἀπὸ συγγραφῆς φίλων ἢ ἀντιπάλων, ἀπὸ φυλλάδες τῆς ἐποχῆς, ἀπὸ ἐφημερίδες.

Ὁ Μακράκης ἦταν ἡ ἀρνηση τοῦ μέτρου τῆς ἀξίας ποῦ ἔβαλα παραπάνω. Ὁ διανοητικὸς κόσμος του ἦταν ἀνατολιτικὸς. Ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς ἦταν γι' αὐτὸν διαφθορά, ἔργο τοῦ Βεελζεβούλ. Ἦ σοφία τῆς δύσης σκοτία, τὰ πανεπιστήμιά της πανσκοπιστήρια. Ἦ θρησκευτικὴ συγκίνηση τοῦ Μακράκη ἦταν ἀποκλειστικὴ, στενὴ, μικρόφυχη. Δὲν ἦταν προφητικὴ φύση, ὅπως λέμα σήμερα, ποῦ δημιουργεῖ δηλ. καινούριες γόνιμες θρησκευτικὰς ἀξίας, ποῦ βαθαίνει στὸ ἠθικὸ περισσότερο ἀπ' ἐκεῖνο ποῦ εἶχαν κάμει προγενέστερες γενεᾶς καὶ τὸ πολὺ πλῆθος ἀπ τοὺς σύγχρονούς του. Εἶναι ὅμως κάτι ἄλλο: Εἶναι μιὰ δυνατὴ ἀπεριόριστὴ φύση, εἶναι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποῦ ἔχουν μιὰ πρωτότυπη ζωὴ καὶ ποῦ πάντα ἐνάντια στὴν ἐποχὴ τους μὲ ἀκλόνητὴ πίστη στὸν ἑαυτὸ τους. Δὲ μὰς ἐνδιαφέρει ἡ κατεστῆσθαι του, ἡ ἐπισημοδωρικὴ τάση του, τὸ στενὸ καὶ ἄδειο ἀπὸ περιεχόμενο ἰδανικὸ του. Τὸ σημαντικὸ στὸν ἄνθρωπο εἶναι τὸ ψυχικὸ βάθος, ἡ πίστη στὸν ἑαυτὸ του, ἡ δύναμη του, ἡ ἀφοβία. Αὐτὰ τὰ εἶχε στὸν ὑπέρτατο βαθμὸ ὁ Μακράκης, ποῦ δὲν τὸ φόβιζαν οὔτε ἡ σοφία τῶν σοφῶν τοῦ Πανεπιστημίου, οὔτε ἡ σύνεση τῶν τιτλοφορημένων τῆς Ἱεραρχίας, οὔτε τὸ χαμόγελο τοῦ καλοῦ ἀστοῦ, ἢ τὸ σαπιολέμονο τοῦ λούστρου, δταν μιλοῦσε στὴν πλατεία τῆς Ὁμοιοίας στὸ πλῆθος. Σ' αὐτὴν τὴν ἔννοια δὲν ἔβρω ἂν στάθηκε κανένας ρωμιὸς δυνατώτερος ἀπ τὸ Μακράκη. Εἶναι ἀπὸ τίς προσωπικότητες ποῦ μὰς κάνουν νὰ πιστέψουμε πὼς μέσα σ' ὅλες τίς θλιβερὰς περιπέτειας τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς κάτω ἀπὸ τὸ σιδε-

ρένιο καὶ ψυχρὸ ρωμαϊκὸ νόμο. τὴ βυζαντινὴν ἐμπάθεια καὶ στρεφδοκία, τὴν τούρκικη ἀγριότητα, ἀνάμεσα σ' ὅλες τίς ἀπογοητέφες γιὰ τὴν ἀποτυχία κάθε μεταρρυθμιστικῆς προσπάθειας, μέσα στὴ φτώχεια καὶ τίς στέρησεις τῆς πεντασμένης ἀνατολῆς δὲν ξεριζώθηκε ὀλότελα κάθε πρωτοτυπία, κάθε ἐλεύθερη σκέψη καὶ τὸ ἀνώτερο ἀπ' ὅλα, ἡ δύναμη νὰ σηκωθῇ τὸ άτομο ἐνάντια στοὺς δικούς του. Ἐνῶ σὲ μιὰν Ἰσπανία π. χ. δυὸ αἰῶνες ἱερὴ ἐξέταση φαίνεται πὼς ἔφτασε νὰ ξεριζώσῃ μιὰ γιὰ πάντα κάθε πρωτότυπη ὀρμητὴ τοῦ ἀτόμου.

Καὶ μιὰ σημείωση λίγο δασκάλικη: Δὲν ἔχει κανεὶς τὴν ἀπαίτηση ἀπ τὸν κ. Μπ. νὰ γράφῃ τὴ δημοτικῇ. Μὰ λυπάται ποῦ ὁ Μακράκης δὲν εἶναι γραμμένος στὴ δημοτικῇ, ποῦ μποροῦσε νὰ τὸν κάμῃ ἕνα ὄρτιο λογοτέχνημα. Καὶ χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι κανεὶς «μαλλιάρης» μποροῦσε ν' ἀποφύγῃ κάποιους γραφικὸς τρόπους καθὼς «διὰ τὴν ἀνὀρθωσιν τῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἐθνους», «πρὸς ἀνακαινίσιν τῶν τῆς Ἐκκλησίας», «ἐξέδοτο φυλλάδιον», «ἐφ' οὗ πλεισταχὸν ταχέως καθωρίσθη» κ. τ. δ.

Κ. Π.

Νομοθεσία

Μεταρρυθμίσεις στὸ ἀστικὸ μας δίκαιο.

Μέσα στὴν πολυνομία τῶν τελευταίων χρόνων ξεχωρίζουν δύο νομοθετήματα μὲ ἐξαιρετικὴ σημασία γιὰ τὸν οἰκογενειακὸ καὶ ἀστικὸ βίον, ὁ νόμος 2310 «περὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς» τῆς 25 Ἰουν. / 3 Ἰουλ. 1920, καὶ ὁ νόμος 2228 «περὶ διαζυγίου» τῆς 24 / 25 Ἰουν. 1920.

Τὸ πρῶτο νομοθέτημα κανονίζει ποιὸς κληρονομεῖ ἐκεῖνον ποῦ πέθανε χωρὶς διαθήκη (ἀδιάθετος). Ὡς τώρα τὸ ζήτημα αὐτὸ τὸ κανόνιζε ἡ παρὴρημὴ νεαρὰ 118 τοῦ Ἰουστιανοῦ, ἕνα ἀπὸ τ' ἀθάνατα μνημεῖα τῆς βυζαντινῆς νομοθετικῆς πολιτικῆς. Στὴ Σάμο ὅμως καὶ στὰ Ἴονια νησιά τὸ δίκαιο αὐτὸ ἦταν ἐντελῶς διαφορετικὸ. Μάλιστα ὁ Ἴόνιος κώδικας, πολὺ ἐπισημοδωρικὸς, προτιμοῦσε τ' ἀγόρια ἀπὸ τὰ κορίτσια καὶ παραμέριζε τὴ μητέρα γιὰ τοὺς ἀρσενικοὺς συγγενεὶς ἐκ πλαγίου.

Ὁ νέος νόμος ἀκολουθεῖ ἐπίσης τὴ συγγένεια ἐξ αἵματος, στηρίζεται ὅμως στὸ λεγόμενο οὐστήμα τῶν «γενιῶν»: Κάθε γενιά ἀποτελεῖ μιὰ τάξη. Οἱ σημαντικώτερες τοῦ διαφορῆς ἀπὸ τὴ νεαρὰ 118 εἶναι: Στὴ δευτέρῃ τάξῃ κληρονομοῦν μοναχὰ οἱ γονεῖς· ἅμα ζοῦν καὶ οἱ δυὸ ἀποκλείονται τ' ἀδέρφια. Τὰ μηλαδέρφια, δηλαδὴ τὰ ἑτεροθαλῆ ἀδέρφια, ἔρχονται στὴ δευτέρῃ τάξῃ. Οἱ ἄλλοι συγγενεὶς γενικὰ κληρονομοῦν μοναχὰ ὡς τὸν τέταρτο βαθμὸ, κάποτε καὶ μόνο τὸν τρίτο. Ὁ θετὸς πάλι γονεὺς κληρονομεῖ μόνο τὸ ἕνα τρίτο ἀπὸ τὸ θετὸ παιδί. Τὰ νόθα κληρονομοῦν, ὅπως καὶ ὡς τώρα, μόνο τὴ μητέρα. Οἱ κατιόντες, δηλ. παιδιὰ, ἐγγόνια, διαγγόνια κτλ., κληρονομοῦν ἀπεριόριστα. Μαζὶ μὲ τὰ παιδιὰ κληρονομεῖ καὶ ὁ χήρος ἢ ἡ χήρα τὸ ἕνα τέταρτο, ἐνῶ ὡς τώρα κληρονομοῦσε μόνον ἡ χήρα (ἅμα ἦταν φτωχὴ καὶ χωρὶς προίκα). Μαζὶ μὲ ἄλλους συγγενεὶς ὁ χήρος ἢ ἡ χήρα κληρονομοῦν τὸ μισό, καὶ παίρνουν ἐπιπλέον ὡς «ἐξάρτερον» καὶ ὅλο τὸ νοικοκυριό (ἐπιπλα, σκευὴ κτλ.). Αὐτὸ τὸ σημεῖο, τὸ σπουδαιότερο στὸ νόμο, πρόκειται νὰ ἐξυψώσῃ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ γαμικὸ δεσμό. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ πὼς τὸ δίκαιο τῆς νόμιμης μοίρας δὲν τὸ ἀγγίζει ὁ νόμος καὶ δὲν μποροῦσε νὰ τὸ θίξῃ πρὶν γίνῃ ὅλος ὁ ἀστικὸς κώδικας. Ἔτσι ἡ γυναίκα μπορεῖ ν' ἀποκλείσῃ τὸν

άντρα της από την κληρονομιά της κάνοντας διαθήκη. Ο άντρας επίσης μπορεί ν' αποκλείσει τη γυναίκα του, εκτός μόνον όταν είναι φτωχή.

Αμχ δὲν ὑπάρχουν συγγενεὶς ὡς τὸν τέταρτο βαθμὸν, καὶ κάποτε ὡς τὸν τρίτο, τότε δὴν τὴν κληρονομιά τὴν παίρνει ὁ χῆρος ἢ ἡ χήρα, κιὰν λείπουν καὶ αὐτοὶ τὴν παίρνει τὸ δημόσιο. Αὐτὴ ἡ τελευταία μεταρρύθμιση ἔχει γίνῃ ἤδη ἀπὸ τὸ νόμο 1337 τῆς 20 Ἀπριλίου 1918.

Τὸ ἄλλο νομοθέτημα, ποὺ ἀποβλέπει σὲ πλατύτερη τάξη καὶ ὄχι μόνον σὲ δσους περιμένον κληρονομιά, εἶναι, ὅπως εἶπαμε, ὁ νόμος γιὰ τὸ διαζύγιο.

Ὡς τώρα τὸ διαζύγιο τὸ ρύθμιζε ἡ νεαρά 117 τοῦ Ἰουστιανοῦ σὲ δὴν τὴν Ἑλλάδα, ἐκτός ἀπὸ τὴν Κρήτη ὅπου ὑπάρχει χωριστὸς νόμος, τὴ Σάμο ποὺ ἔχει κώδικα, καὶ τὰ Ἑπτάνησα ὅπου ἰσχύει καθαρὸ βυζαντινὸ δίκαιο. Ὡς τώρα εὐκολώτερο ἦταν τὸ διαζύγιο στὴν Κρήτη καὶ δυσκολώτερο στὴν ἄλλη Ἑλλάδα. Οἱ γενικὲς ἀρχὲς τοῦ νόμου εἶναι αὐτὲς:

Ἀπὸ τὸ ἀντρώγυνο μπορεί ὁ καθένας νὰ ζητήσῃ τὸ διαζύγιο όταν ὁ ἄλλος κάμῃ μοιχεία, ἐπιβουλευτὴ τὴ ζωὴ τοῦ συντρόφου του, τὸν ἐγκαταλείψῃ κακὸ-βουλα γιὰ δύο χρόνια, όταν πάσχῃ ἀπὸ λέπρα ἢ πῆση στὴν ἀρρώστια τῆς μανίας γιὰ τρία χρόνια, ἢ όταν εἶναι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ γάμου ἀνίκανος γιὰ τρία χρόνια. Ὁ σπουδαιότερος ὁμῶς λόγος προβλέπεται ἀπὸ μιὰ γενικὴ ἔκφραση τοῦ νόμου, ἀρθρ. 5: Ἄμχ ὁ ἕνας ἀπὸ τὸ ἀντρώγυνο παραβῇ τὰ καθήκοντά του ἀπὸ τὸ γάμο, σὲ τέτοιο βαρὺ βαθμὸ ὅστε νὰ κλονιστῇ ὁ δεσμὸς ὁ συζυγικὸς ἀδιόρθωτά, τότε ὁ ἄλλος μπορεί νὰ ζητήσῃ τὸ διαζύγιο. Σ' αὐτὴ τὴν αἰτία πέφτει κάθε εἶδος μεγάλο φταίξιμο τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου. Χωρὶς ὁμῶς φταίξιμο δὲν μπορεί νὰ δοθῇ διαζύγιο, ἰδίως δὲν μπορεί νὰ χωρῖσιν οὔτε μὲ ἀμοιβαία συναίνεση οὔτε γιὰ τὸ ἀσυμβίβαστο τῶν χαρακτήρων, ἀμχ δὲν ἀποδεικνύεται πῶς ἔφταιξε ὁ ἕνας καὶ πῶς ἔξῃσε ἢ συζυγικὴ ζωὴ. Μὲ τὸ διαζύγιο ἢ γυναίκα παίρνει τὴν προίκα τῆς πίσω καὶ όταν ἀκόμη φταίῃ, ἐνῶ ὡς τώρα σ' αὐτὴ τὴν περίστασιν τὴν προίκα τὴν κέρδιζε ὁ άντρας τῆς καὶ τὰ κοινὰ τοὺς παιδιὰ. Ποινὲς διαζυγίου δὲν ἔχει πιά. Στὴ θέσιν τοὺς ὁμῶς ὁ νόμος ὑποχρῶναι τὸ μέρος ποὺ ἦταν ἀφορμὴ νὰ χωρῖσιν, νὰ διατρέψῃ τὸν ἄλλο σύζυγο, ἀρκεὶ νὰ εἶναι ἄθῳος καὶ ἀπορος.

Ἐνας τρίτος νόμος σπουδαῖος γιὰ τοὺς πνευματικὸς ἐργάτες ψηφίστηκε ἐπίσης πῆροι, ὁ νόμος 2387 «περὶ πνευματικῆς ἰδιοκτησίας» τῆς 29 Ἰουνίου 1920. Κάθε παραγωγὸς ἔργου τοῦ νοῦ (συγγραφέας, μουσικὸς, καλλιτέχνης κτλ.) προστατεύεται στὴν πνευματικὴ του ἰδιοκτησία ὅσο ζῇ, κι ἀμχ παθάνῃ οἱ κληρονόμοι του, γιὰ πνήντα χρόνια. Μετὰ τὰ πνήντα χρόνια τὸ ἔργο γίνεται κοινὸ κτῆμα. Ὁ νόμος ἀπλώθηκε μ' ἕνα διάταγμα καὶ στοὺς ἄλλοδαποὺς συγγραφῆς.

K. T.

ΧΡΟΝΙΚΑ

Δημοτικιστικὴ ομάδα. Κάιρο — Ἑκπαιδευτικὸς Ὀμιλὸς. Ἀλεξάνδρεια.

Ἐπειτα ἀπὸ τὴν ἑταιρεία «Ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα» στὰ 1904, στὴν Ἀθήνα, καὶ τὸ «Ἀδερφάτο» τῆς Πόλης (1908), σὺλλογοι δημοτικιστικοὶ μὲ σκοπὸ γλωσσικὸ καὶ συχνότερα ἐκπαιδευτικὸ συστήθηκαν ἀρκετοὶ τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια, στὰ Κανὰ καὶ στὸ Ἡράκλειο, στὴν ἔξω Ἑλλάδα καὶ δὴ στὴν πρωτεύουσα. Ἄν οἱ περισσότεροὶ τοὺς δείχθηκαν λιγδζωοὶ αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει νὰ φανερωθῶνται κάθε

τόσο νέες προσπάθειες, καὶ ἴσα ἴσα οἱ ἀπανωτὲς ἐμφανίσεις τέτοιων συλλόγων στὰ διάφορα μέρη τῆς ἑλληνόγλωσσης πατρίδας δείχνει πῶς ἡ ἰδέα τοῦ δημοτικισμοῦ ἀπλώνεται καὶ βεβαιώνεται πῶς οἱ νέοι τὴν ἔκαμαν δική τους καὶ ἰδανικὸ τους. Ἔτσι καὶ στὴν Αἴγυπτο, ὅπου ἡ ὑλικὴ εὐημερία τῶν δημογλώσσων μᾶς ἄρχισε νὰ δυναμώνῃ τὴν πνευματικὴ ζωὴ ἔχομε τὰ τελευταῖα χρόνια μιὰ κίνηση δημοτικιστικὴ. Πρῶτα μᾶς ἤρθε τὸ μήνυμα ἀπὸ τὴ «Δημοτικιστικὴ ομάδα» στὸ Κάιρο (1916). Καθὼς μάθαμε ἀπὸ τὸ καταστατικὸ τῆς ἰδρύθηκε γιὰ «νὰ διαδόσῃ τὴν ἰδέα, πῶς μόνον στὴν πανελλήνια κοινὴ δημοτικὴ γλῶσσα μπορεί καὶ πρέπει νὰ γίνῃται ἡ ἐκπαίδεψις τῶν παιδιῶ μας». Ἐργότερα ἰδρύθηκε καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια ἕνας «Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλὸς τῆς Αἴγυπτου» μὲ πρόγραμμα ὁμοιο μὲ τοῦ δικοῦ μας Ὀμιλοῦ καὶ μὲ ἀξιόλογη ὡς τώρα ἐργασία, γιὰ τὴν ὁποία θὰ μιλήσωμε ἄλλη φορὰ ἰδιαίτερα.

Χαιρετοῦμε μὲ χαρὰ τὶς προσπάθειες τῶν συνιδεατῶν μας στὴ γῆ τοῦ Νείλου καὶ τοὺς εὐχόμεσθε νὰ ἐργαστοῦν μ' ἐπιτυχία γιὰ τὸ σκοπὸ τους, τὸν κοινὸ μας σκοπὸ.

Τὸ Διάταγμα Θεσσαλονίκης καὶ ὁ ἐξελληνισμὸς τῶν ξενόφωνων.

Στὴν ἀπόφασιν νὰ μὴ ἢ δημοτικὴ στὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἔχομε πῶς εἶχε κάποια ροπή καὶ τὸ ζήτημα τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῶν ξενόφωνων πληθυσμῶν τῆς Μακεδονίας. Καταχωρίζομε ἐδῶ ἀπόσπασμα ἀπὸ ἕνα ὑπόμνημα τοῦ κ. Γ. Ἡλιάκη, τότε νομάρχῃ, πρὸς τὴν προσωρινὴ κυβέρνησιν, ποὺ διαμαρτύρεται γιὰ τὸ γλωσσικὸ ὄργανο τῶν ἐλληνικῶν σχολειῶν, τὴν καθαρεύουσα.

«... Ἄλλ' ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς Μακεδονίας προσκόπτει εἰς τὴν χρῆσιν τῶν βιβλίων, διὰ τῶν ὁποίων διδάσκειται ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα εἰς τοὺς βουλγαροφώνους πληθυσμούς. Ἀποτελεῖ ἐθνικὸν ἐγκλημα ἢ ἐξακολούθησις τῆς διδασκαλίας τῆς ἐλληνικῆς γλῶσσης, ἰδίᾳ διὰ τῶν δυσνοήτων βιβλίων, μὲ τὰ ὁποία ἐφθεῖρα τὸ ἐθνικὸν αἰσθημα εἰς τὸ παλαιὸν βασιλεῖον ὁ σχολαστικισμὸς. «Φρονιμώτερον ἄλλῃν συμβουλήν εἰς τὸ ἔθνος» γράφει ὁ ἀείμνηστος Κοραΐς; «νὰ δώσῃ τις δὲν ἔχει, παρὰ τὴν συμβουλήν τοῦ χυδαῖομοῦ, ἤγουν «νὰ γράφῃ καθὼς μιλεῖ καὶ νὰ μὴ γυρεύῃ νὰ σιάσῃ τὴν γλῶσσαν, ὅπου ἔλαβεν ἀπὸ τοὺς γονεῖς του. Ἐπειδὴ αὐτὴ κᾶν εἶνε ἡ γλῶσσα τοῦ περισσοτέρου μέρους τοῦ ἔθνους, γλῶσσα τὴν ὁποίαν μεταχειρίζονται οἱ ἀπόστολοι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, δασκὶς διδάσκουσι ἀπαιδύτους νησιώτας Γραικοὺς καὶ βλέπεις πόσους ἔσοραν εἰς τὸν Παπισμὸν μεταχειριζόμενοι τὴν γλῶσσαν τοῦ ἔθνους! ἂν ἐμεταχειρίζοντο τὴν γλῶσσαν τὴν λέγουσαν ἀθῆς ἀντὶ τοῦ πάλιν καὶ ἐπιτρέπω ἀντὶ τοῦ συγχαρῶ καὶ ἀπλῶς τὰ μακαρόνια τοῦ ὄντος σοφοῦ καὶ δοξάσαντος ὀπωσθήποτα τοὺς δημογενεῖς... κανεῖς δὲν ἦθελε τῆς ἀκούσει». (Ἐκ τῆς ὑπὸ χρονολογίαν 21 Νοεμβρ. 1816 ἐπιστολῆς του).

Καὶ ὁμῶς ἐν ᾧ ἔχομεν στήσῃ τὸν ἀνδριάντα τοῦ σοφοῦ τούτου ἀνδρὸς ἐξῳθι τοῦ Πανεπιστημίου, δὲν εἰσηκούσαμεν ἀκόμη τὴν φρονιμώτεραν συμβουλήν, τὴν ὁποίαν πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν ἔδωκεν εἰς τὸ ἔθνος τοῦ ἔχον ὄπ' ὄφιν του τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐκτοῦς ὀφισταμένης διαμάχης μεταξὺ τῶν δύο γλωσσικῶν συστημάτων».

Ψήφισμα τῶν δημοδιδασκάλων Χίου γιὰ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση.

Σὲ διάφορα συνέδρια ἔτυχε νὰ ἐκφράσῃ στὰ τελευταῖα χρόνια οἱ δημοδιδασκαλοὶ τὴ γνῶμή τους γιὰ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση ἢ σὲν ἄτομα ἢ καὶ

σέ δημοτικά φήφισματα, και καταχωρίσαμε σέ παρασμένους τόμους τοῦ Δελτίου τοῦ φήφισμα τῶν δημοδιδασκάλων Πειραιῶς (τ. 7, σ. 214), τὴν εὐχὴ τοῦ συνεδρίου τῶν ἐπιθεωρητῶν γιὰ τὴν ἀπλοποίηση τοῦ τονισμοῦ (τ. 7, σ. 215), και τὸ ὑπόμνημα τῶν δημοδιδασκάλων τῆς Ἀργολίδας (τ. 8, σ. 164). Δημοσιεύομε σήμερα ἐδῶ ἕνα ἄλλο φήφισμα ποῦ ἔστειλαν ἀπὸ τῆς Χίου οἱ δημοδιδασκαλοὶ τῆς στὸ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας, ὑστερ' ἀπὸ τὸ συνέδριο ποῦ ἔγινε ἐκεῖ τὸν παρασμένο Ἰούλιο:

«Ἐμεῖς οἱ δημοδιδασκαλοὶ Χίου, ποῦ μέ ψυχικὴ ἀνακούφιση και μ' ἐνθουσιασμό δεχτήκαμε τὴ γλωσσασκεπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση τοῦ Σεβαστοῦ Ἰπουργεῖου τῆς Παιδείας και ποῦ μ' ἐντελῶς καινούριο θάρρος και πίστη πρὸς τὰ νέα πολὺμορφα και ἀληθινὰ ἰδανικὰ τῆς φυλῆς μας ριχτήκαμε στὴ δουλειά.

Ἐμεῖς οἱ περήφανοὶ συμπατριῶτες τῶν νεωτεριστῶν τῆς ἐποχῆς τους και μεγάλων μεταρρυθμιστῶν τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους μας Κοραΐ, Ψυχάρης, Ροῖζη, ὀδηγημένοι ἀπὸ τοὺς φωτισμένους ἀνώτερους παιδαγωγοὺς τοῦ ὑπουργεῖου τῆς Παιδείας.

Ἐμεῖς οἱ αἰσθανόμενοι ἀληθινὴ ἀγάπη γιὰ τὴν παιδικὴ ψυχὴ και ὄντινευόμενοι τὸ ἐλεύθερο τῆς ἐξάπλωμα στὴ σύγχρονη ζωὴ:

Μαζερμένοι σήμερα ἐδῶ σέ κοινὸ ἐκπαιδευτικὸ συνέδριο γιὰ τὴν ἀτομικὴ μας μόρφωση και τὸ συμφέρον τοῦ παιδιοῦ και τῆς πατρίδας μας τολμοῦμε νὰ ὑποβάλωμε μ' εὐλάβεια στὸ Σεβαστὸ Ἰπουργεῖο τὰ ἐπόμενα:

1) Εὐχαριστοῦμε θερμὰ γιὰ ὀλη τὴν πνευματικὴ και ἠθικὴ συνδρομὴ τοῦ Ἰπουργεῖου πρὸς τοὺς δημοδιδασκάλους τοῦ κράτους, και τὴ φροντίδα ποῦ ἔδειξε και δείχνει γιὰ τὴν πνευματικὴ και ὀλικὴ ἀνύψωση τοῦ κλάδου μας.

2) Παρακαλοῦμε νὰ ἐξακολουθήση τὴ μέριμνὰ του αὐτὴ με τὴν ἴδια στοργή, μέχρις ὅτου ὀλόττελα ἀποκατασταθῆ ὡς τοῦ ἀξίζει ὁ κλάδος μας. Γιὰ τὸ σκοπὸ τοῦτο α') νὰ μῆς βοηθήση με ὀποία μέσα γνωρίζει (συνέδρια, διδασκαλίες, βιβλία, περιοδικὰ κτλ.), στὴν πλατύτερη μόρφωσή μας, β') νὰ μεριμνᾷ πάντοτε γιὰ τὴν ἀξιόπρεπη κοινωνικὴ παράστασή μας.

3) Νὰ ἐξακολουθήση με ἀπόφαση, ἔως ὅτου ἐντελῶς ἀποτελειώση τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση, σύμφωνα με τις ὀδηγίες τῶν μεγάλων διδασκάλων, α) στὴ γραμματικὴ ὀμοιομορφία τῶν τύπων τῆς δημοτικῆς, β) στὴν ἀπλοποίηση τῆς ὀρθογραφίας (κατάληξη, ὀποταχτικὴ, τονισμός, διπλὰ σύμφωνα κτλ.).

4) Νὰ εἰσαγάγῃ σύντομα τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση σ' ὀλόκληρο τὸ δημοτικὸ σχολεῖο καθὼς και σ' ὀλη τὴ μέση ἐκπαίδευση, γιὰ νὰ μὴν ἐπέρχεται με τ' ἀνομοιόμορφα και παλιὰ διδασκτικὰ συστήματα σύγχυση και ἀναστάτωση στὴν πνευματικὴ ἐξέλιξη τοῦ παιδιοῦ μυαλοῦ και τῆς ἀδιαμόρφωτης ἀκόμη ψυχῆς του.

Οἱ δημοδιδασκαλοὶ Χίου ἐνώνοντας σήμερα τὴ μικρὴ φωνὴ τους μᾶζι με τόσους ἄλλους συναδέλφους τους, ποῦ πρωτότερα τους εὐχῆθησαν τὰ ἴδια πράγματα, ἐλπίζουν πῶς θὰ βρεθοῦν στὴν εὐχάριστη θέση πολὺ σύντομα νὰ ἐργασθοῦν κάτω ἀπὸ ἕνα ξεσκλαφωμένο ὀλόττελα και ἐλεύθερο πνευματικὸ σύστημα, ποῦ ταχάινει με συμπῆση με τὴ σημερινὴ μεγάλη και θαυμαστὴ ἀποκατάσταση τῆς Φυλῆς μας».

Χίος 27 Ἰουνίου 1920. Οἱ δημοδιδασκαλοὶ Χίου (ἀκολουθοῦν 162 ὀπογραφές).

Τὸ φήφισμα αὐτὸ στάλθηκε στὸ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας συνωδεμένο με τὸ ἀκόλουθο ἔγγραφο τοῦ ἐπιθεωρητῆ κ. Ἰ. Σταυρακάκη:

Ἄριθ. πρωτ. 247, Διεκπ. 166.

Ἰπουργ. Ἐκκλησιαστικῶν και τῆς Δημοσίας Ἐκπαίδευσως. Ἄριθ. Πρωτ. 30785. Ἐλήφθη τῆ 8 Ἰουλίου 1920.

Χίος 28 Ἰουνίου 1920. Ὁ Ἐπιθεωρητῆς τῶν δημοτικῶν σχολείων Χίου.

Πρὸς τὸ Ἰπουργεῖο τῆς Παιδείας.

Ἐχω τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω πῶς ἐκάλεσα τοὺς δασκάλους τῆς περιφερείας Χίου σέ συνέδριο σύμφωνα με τὸ πρόγραμμα ποῦ ὀπόδρα τὸν παρασμένο Γενάρη στὸ Σε Ἰπουργεῖο. Ἰστερα ἀπὸ πρόσκληση τοῦ κ. Διοικητῆ και τῶν λοιπῶν ἀρχῶν ἐκήρυξα τὴν ἐναρξὴ τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεδρίου τὴν 22 Ἰουνίου και τὴν 27 ἔληξε τὸ συνέδριο. Γρήγορα πιστεύω νὰ μπορέσω νὰ ὀποβάλλω ἐκθέση τῶν συζητήσεων ποῦ ἔγιναν και τῶν γνωμῶν ποῦ ἀκούστηκαν στὰ φροντιστήρια και στὴν ἐπίκριση τῶν ὀποδευματικῶν διδασκαλιῶν.

Ἰστερα ἀπὸ μεγάλη συζήτηση γιὰ τὴ γλωσσασκεπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση οἱ δασκαλοὶ ἀνεπηρέαστοι ἐσύνταξαν φήφισμα τοῦ ὀποίου ἀντίγραφο ὀς ὀποβάλλω. Στὸ φήφισμα τοῦτο διατυπώνουν μερικὲς εὐχές και τὴν εὐγνωμοσύνη των στὴ Σὴ Κυβέρνηση γιὰ τὸ πατρικὸ ἐνδιαφέρον ποῦ ἔδειξε γιὰ τὸ λαϊκὸ σχολεῖο και ἐσχωριστὰ γιὰ τὴ γλωσσασκεπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, ποῦκαμε και γλύτωσαν ἑκατοντάδες χιλιάδες ἔλληνοπούλα ἀπὸ τὸν ἐκπαιδευτικὸ λαβύρινθο.

Με τοὺς δασκάλους μου εὐγνωμονῶ και ἐγὼ, και ὡς Ἐλληνας και ὡς λειτουργὸς τοῦ λαϊκοῦ σχολεῖο και ὡς γονιός. Καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη μας αὐτὴ δὲ θὰ σκεπαστῆ μᾶζι μας στὸν τάφο, ἀλλὰ θὰ μένη και στὶς μέλλουσες γενιές γιγαντωμένη γιὰ τὴ Σὴ Κυβέρνηση, ποῦ ὀάν ἄλλος Θεσείας ἐγλύτωσαν ὀχι 7 νέους και 7 νέες, ἀλλὰ 7 ἑκατοντάδες χιλιάδες ἔλληνοπούλα ἀπὸ τὸ Μινώταυρο τοῦ σχολαστικισμοῦ.

Και ἐγὼ ἐκφράζω τὴν εὐχὴ νὰ φανῆ τὸ Σε Ἰπουργεῖο πῶς ριζοσπαστικὸ και στὸ τυπικὸ και στὸ λεξικὸ και στὴ σύνταξη και τὴν ὀρθογραφία και νὰ καταργήση ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ λαϊκοῦ σχολεῖο τοὺς τόνους και τὰ πνεύματα και τ' ἄλλα παράσιτα ποῦ ἄφωνα παρακολουθοῦν τις λέξεις, γιὰ νὰ λείψῃ μιὰ ἀσκοπη χρονοτριβὴ και τυραννία μαθητῶν και δασκάλων και γιὰ νὰ φαινόμεστε τὸ κάτω κάτω τῆς γραφῆς και πῶς πιστοὶ ὀπαδοὶ και μιμητῆς τῶν ἀρχαίων Ἐλλήνων, ποῦ δὲν εἶχαν τέτοια ἄφωνα σημάδια.

Ἀκόμη διατυπώνω τὴν εὐχὴ νὰ μὴ ἡ νεοαλληνικὴ γλῶσσα και στὴ μέση ἐκπαίδευση και νὰ ἐκλαϊκευτοῦν τὰ ἀριστουργήματα ποῦ βρίσκονται ὡς σήμερα κρυμμένα στὰ ἀρχαία βιβλία, ἄγνωστα και ἀπρόσιτα στὸν ἔλληνο λαό. Ἀκόμη ἐκφράζω τὴν εὐχὴ νὰ συστηθοῦν διδασκαλεῖα γιὰ τὴ μόρφωση πολλῶν και καλῶν δασκάλων, ἱκανῶν νὰ ἐφαρμόσουν τὰ σοφὰ προγράμματα τοῦ Σε Ἰπουργεῖου. Εἶναι ἀνάγκη ἀπόλυτη νὰ βρεθοῦν νέοι δασκαλοὶ ἱκανοὶ νὰ ἐφαρμόσουν τὴ γλωσσασκεπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση.

Τὸ νέο κρασί, λέγει ὁ Χριστός, πρέπει νὰ βαλθῆ σέ νέα ἀσκιά, γιὰ τὶ παλιὰ ἀσκάουν και τὸ καινούριο κρασί χύνεται.

Εἶμαι τῆς γνώμης πῶς με ἡμίματρα δὲ θὰ γίνῃ τίποτα. Μόνον ὀμα προχωρήση ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση ὡς τὰ ὀννερα ποῦθηκεν ὁ Ψυχάρης θὰ δοῦμε τὰ ποθομένα ἀποτελέσματα. Μόνον τότε κατὰ τὴν ταπεινὴ μου γνώμη ὁ ἔλληνο λαός θὰ προκόψῃ και θὰ δημιουργήση νεοαλληνικὸ πολιτικὸ ἀνάξιο τοῦ ἀρχαίου ἔλληνο πολιτισμοῦ. Ἐπιθεωρητῆς Ἰ. Σταυρακάκης.

Η νέα σχολική γραμματική στη βουλή και στον τύπο (1920).

Οι οδηγίες για τη γραμματική και ορθογραφική κυρίως διδασκαλία των τριών πρώτων τάξεων του δημοτικού σχολείου, που δημοσιεύτηκαν από το υπουργείο της παιδείας, έδωσαν καινούρια αφορμή στην αντίδραση ν' άκουσθη στη βουλή και στον τύπο. Στη βουλή είχαμε, στη συνεδρία της 24 Φεβρ., το βουλευτή κ. Α. Χρυσούτση, που με μία έπαιρσή του ούσαταιν στον υπουργό της παιδείας όπως «μη θέσθ εις χρήση των δημοτικών σχολείων το έκ του υπουργείου του εκδοθέν τεύχος Γραμματικής της Δημόδου γλώσσας το έπιγραφόμενον «Η γραμματική διδασκαλία των τριών πρώτων τάξεων του δημοτικού σχολείου», καθό προοριζόμενον το βιβλίον τούτο να στρεβλώση την τυφεράν διάνοιαν των μικρών ελληνοπαίδων, δι' ους λόγους θ' αναπτύξω κατά την συζήτησιν ταύτης».

Ο κ. βουλευτής όμως συμφώνησε με τη γλώσσα των αναγνωστικών και μόνο στη γραμματική της διατύπωση — τη γραμματική που αντί *άλωπης - εκος - εκες* έχει *άλεπου - ους - ουδες* βλέπει την... προδοσία και την υπονόμευση. «Ορίστε και πώς δημοστήριξε τη σύστασή του κατά τις αντιδραστικές έφημερίδες:

«Ότε πρό διατίας έν τη αίθουση ταύτη συνεζήτητο ό ύφιστάμενος ήδη νόμος περί εισαγωγής της δημόδου γλώσσας εις τάς κατωτέρας τάξεις των δημοτικών σχολείων όλίγοι άντέλεξαν, οι περισσότεροι συνετάχθημεν πρός την εισαγωγήν της δημόδου εις τάς κατωτέρας τάξεις των δημοτικών σχολείων ίνα ευχερέστερον οι μικροί ελληνοπαίδες έθισθοιν πρός τά πρώτα γράμματα και τά άγαπήσων ίνα κατόπιν εισέλθων μικρόν και κατ' όλιγον εις την καθομιλουμένην και εις την καθαρεύουσαν. Πέρουι τό θέρος όι έπιθεωρηται των δημοτ. σχολείων εκλήθησαν ένταύθα εις συνέδριον ίνα διδαχθώσι παρά των διευθυντών τούδ υπουργείου της παιδείας πώς εθμεθώδης νά διδάσκουν την δημόδη εις τά σχολεία, κατόπιν οι ίδιοι έπιθεωρηται άπελθόντες εις τάς επαρχίας των εργάσθησαν προπαγανδικώς συγκαλέσαντες εις τοπικά συμβόλια τούς ήπ' ατούς διδασκάλους και μεταλαμπαδεύσαντες ατούς τά δσα έν Αθήναις εδιδάχθησαν» όλα αυτά δέν τά παρεγγήσαμεν. Αλλ' όταν εσχάτως είδομεν εισαγομένη έν τοις δημοτικοις σχολείοις την γραμματικήν ταύτην εξανέστημεν διότι διαγιγνώσκόμεν ήδη πλέον ότι διά της γραμματικής ταύτης οι σοφοί τούδ υπουργείου της παιδείας θέλουν και ζητούν νά έμπεδώσουν και νά συστηματοποιήσουν την παθολογικήν αυτών αίρεσιν. Απεφάσισαν όριστικώς νά συλήσουν την θεϊαν ελληνικήν γλώσσαν, την όποίαν έπλάσαν και πρώτοι όμιλήσαν οι θεοί τούδ Όλύμπου, και διά της όποίας εδίδαξαν ό Όμηρος, Σωκράτης, Αημοσθένης, Πλάτων, Αριστοτέλης και λοιποί άθάνατοι γόνοι ήμών, τούς όποιους εθαύμασαν έπι χιλιετηρίδας ήδη οι άπανταχοδ της ύψηλιου άνθρώποι των γραμμάτων, και τούς όποιους θα θαυμάζουν έφ' όσον ή γή περιστρέφεται περί τόν ήλιον. Απεφάσισαν όριστικώς οι βέβηλοι τό πρό δεκάδην εκατονταετηρίδων οικοδομηθέν γλωσσικόν μεγαλοπρεπές οικοδόμημα νά κρημνίσουν, άντ' ατούδ τού λαμπρού γλωσσικού μεγάρου ζητούν, πειρώνται οι δελιαίοι νά αναγείρουν εις την θέσιν του έν γλωσσικό γύφτικο τσαντήρι».

Μά έπί τέλους, λέγει ό άγορευών, οι σοφοί τούδ υπουργείου δέν εδρον άλλην ένασχόλησιν, παρά κατατρίβονται μόνομανης, παθολογικώς εις την άηδη ένασχόλησιν τούδ νά προσθέτωσιν εις την θεϊαν ελληνικήν γλώσσαν λέξεις συχαμαρές και νά γίνωντα: αίρεσιάρχει γλωσσικοί κατά τόν αναιδέστερον τρόπον άναντιούμενοι κατά της συνεδήσεως τούδ όλου σχεδόν πληθυσμού τού έθνους; Καί καταλήγει αναγιγνώσκων περικοπάς εκ της εις χείρας του γραμματικής κινούσας άκράτητον τόν γέλωτα της Βουλής εις βέρος των σοφών τούδ υπουργείου της παιδείας και συνιστά έν τέλει ό άγορευών εις τόν υπουργόν της παιδείας νά αποσύρη εκ της διδασκαλίας τό τρισάθλιον αυτό βιβλίον, τό όποιον προωρίζεται νά στρεβλώση την διάνοιαν των μικρών ελληνοπαίδων.

Ο υπουργός έν προφανεί ταραχή άπαντά ότι συμφώνως πρός την γλώσσαν των εισαχθέντων αναγνωστικών βιβλίων εξεδόθη και αυτό τό τεύχος περί γραμ-

ματικής. Δέν πρόκειται, φελλίζει, περί εισαγομένου βιβλίου γραμματικής, αλλά περί οδηγίων πρός τούς δημοδιδασκάλους».

Περιττό νά ποήμε πώς ουτε ή σωστή και μετρημένη άπάντησθ τούδ υπουργού έγινε με ταραχή και φελλίσματα, ουτε ή βουλή άκουσε τάς «αναγιγνώσκόμενας περικοπάς» με άκράτητα γέλια. Βέβαια άκούστηκαν λίγες φωνές πουριτανών — τού κ. Παπαζαχαρίου και τού κ. Γερμανού — μά τά γέλια και οι διακοπές έγιναν άκριβώς από κείνους οι όποιοι, δημοτικιστές και καθαρευουσιάνοι, δέν μπορούσαν νά καταλάβουν γιατί ό καφές τούδ καφέ οι καφέδες και ό πατέρα τούδ πατέρα υπονόμεουν τη γλώσσα μας. «Πώς νά τό ποήμε» φώναζαν κάθε τόσο στον όμιλητή οι πατέρες τούδ έθνους.

Γιά τις γραμματικές αυτές οδηγίες έγραφαν και οι «Αθήναι» (18 Φεβρ.) τό «άκόλουθο κήριο άρθρο με τόν όρατο τίτλο «Η γραμματική τού φρενοκομείου». «Μέσω της γενικής προσοχής περί την επικειμένην εκλογικήν πάλην, έπωφελεται της ευκαιρίας διά νά κινηθή ή περί την γλώσσαν ένασχόλασθ θεομηρία. Έλάβομεν έν τεύχος μικρόν, τό όποιον είναι ή «Επίσημος Γραμματική» διά τάς τρεις τάξεις τούδ δημοτικού σχολείου. Γελά βεβαίως και ό μεταγχολικώτερος των ανθρώπων με τό δημιουργήμα αυτό ένός παραληρήματος, τό όποιον ή φρενολογία δέν προσδιώρισεν εισέτι σαφώς. Αλλά και καταλαμβάνεται ήπ' άγανακτήσεως αναλογιζόμενος, ότι πρόκειται νά έπιβληθή ως βάσις εκπαιδεύσεως των ελληνοπαίδων... Έάν έστοιχημάτιζον οι έχθροι της Ελλάδος ότι θα εδρίσκων μεθοδον διά νά αποδρακώσων την νέαν γενεάν των Έλλήνων, θα εκάρδιζον τό στοίχημα, έπιτυγχάνοντες την αποδοχήν ένός τοιούτου βιβλίου πρός εκμάθησιν της ελληνικής γλώσσας. Είναι θαυμα μωρίας, θαυμα άμαθείας και θαυμα εθνομίας. Η γραμματική αυτή κύριον σκοπόν έχει νά διδάξη τά παιδιά ορθογραφίαν και τό τυπικόν της κλίσεως των όνομάτων και τούδ σχηματισμύ των ρημάτων, έπως εύκολυνθή ή διδασκαλία της ορθογραφίας. Δέν γνωρίζομεν τούς συγγραφείς της γραμματικής ταύτης. Αλλά προφανώς, εάν δέν είναι τρόφομοι τούδ Αρομοκαίτιου, είναι άπολύτως έστερημένοι οι δυστυχείς τούδ συναισθήματος εκ πής έντυπώσεως τού γελούου. Έάν δέν ήπρηχεν ό εκπαιδευτικός κίνδυνος εξ ένός τοιούτου βιβλίου δέν θα ήπρηχεν άπολαυστικώτερον άνάγνωσμα, θα ήτο ό' άξιον εγγνωμοσύνης τό κράτος διότι εις ήμέρας τοιαύτης ψυχικής δυσθυμίας άπεφάσιος νά σκορπίση όλίγην χαράν προκαλούσαν άβίαστα τόν γέλωτα, ως τό χαριέστερον των σατυρικών έφευρημάτων. Απανθίσματα τίνα και μόνο άρκοοσι νά δώσωσιν είκόνα τού όλου... Νεωτερισμός της εύκολίας αυτός είναι ή καταργήσις τού θηλυκού άρθρου έν τή πληθυντική άριθμύ. Και ή πρόσθημη ως άρθρου άντι τού κλητικού θ! νέαν κλητικήν τού έ. Ως άντάλλαγμα των εύκολιών αυτών, ή νέα γραμματική κάμνει τάς κλίσεις των όνομάτων από τρεις όκτώ σταθεράς και έκατέν όκτώ ποικιλίας. Όπου όμως εδρίσκει δυσκολίαν κάμνει μίαν εξαίρεσιν, Όθτω έπί παραδειγματι παραθέτει την κλίσιν των εις ους άρσενικών. Και κλίνει την λέξιν: «Παππούς». Τόν πληθυντικόν σχηματίζει ως έξης: «Οι παπποδες των παππούδων». Έν σελίδι δε 26 παραθέτει τόν έξης κανόνα: «Κατά τό παππούς, κλίνομεν «νοός» «Ίησοός». Επομένως πληθυντικόν θα έχομεν: «Οι νοόδες των νοούδων». Διά τούτο έν περαιτέρω σελίδι και εις κανόνα άλλον λέγει έπί λέξει: «Ο πληθυντικός τούδ νοός λάπει!». Συμβολισμός τούδ ένός συνετάξαν και την νέαν γραμματικήν. Αλλ' είναι και θηλυκά εις ου. Αύτά έχουν άλλην κλίσιν. Ως όπόδειγμα εμφανίζεται έν τή βιβλίω ή κλίσις της άλεπούς. Έν σελίδι δε 28 τίθεται ό κανών ως έξης. «Κατά τό άλεπού κλίνονται ή μαίμου Κολοκυθού και τό θηλυκά των άρσενικών, καπελού, ύπναρού και μυλωνού». Παρ' όλην βεβαίως την εθνικήν ύπερηφάνειαν ήν θα αισθάνεται έκάστος διότι εδρίσκει και ή μυλωνού άκόμη ορθογραφίαν χάρις εις την έπιμέλειαν της γλώσσας των συγχρόνων αναμορφωτών, έν τούτοις νέαι προκύπτουσιν εις άλλην σελίδα δυσχερίας διότι «ή γυναίκα σχηματίζει την ενικήν γενικήν γυναίκας και γυναικός» έν δε σελίδι 27 επιπροσθετως μανθάγει ό μαθητής ότι «παρά τούς ήδη μνημονουθέντας κανόνας» ό «άντρας και ό μήνας σχηματίζουν την ενικήν γενικήν και εις ός άνδρός, μηνός».

«Άλλος κανών διδάσκει, ότι τα εις ος άρσενικά είναι είνε προπαροξύτονα τότε γίνονται παροξύτονα εις την γενικήν του ένικού, π. χ. έμπορος άμπόρου, σύντροφος συντρόφου. Άλλά τα κύρια όνόματα τονίζονται επί της προπαροαληγοσύσης ως «δ Θόδωρος του Θόδωρου, δ Στέφανος του κύρ-Στέφανου!» και δ καλόγερος του καλόγερου. Η γραμματική δέν εξηγεί εάν πρόκειται περί μοναχού ή περι των έπικαθημένων επί των τραχήλων. Άλλος σπουδαίος κανών με τάς νέας ευκολίας, εις δ έν σελίδι 28. Έκει μανθάνομεν ότι «τα εις α κι υποκοριστικά προβατάκι και πουλάκι δέν έχουν γενικήν». Εξαιρείται το σπανάκι, του σπανακιού». «Άντι επί παραδείγματι να είπωμεν' «τι ώραία που μωρίζει τό σπανάκι με τό ρύζι.» μάς παρέχεται υπό της νέας γραμματικής ή ευχέρεια να λέγωμεν ότι εις ώραία ή μωρωδιά του ρυζιού και του σπανακιού. Άλλος άπαράμιλλος αυτός κανών εις δ διά τα όνόματα τα λήγοντα εις ης. Κατά τους συντάκτας της γραμματικής «τα μέν λαϊκώτερα σχηματίζουν τον πληθυντικόν εις αδες, αδων θεριστάδες θεριστάδων, τα δέ λογιώτερα διατηρούν τους λογίους τύπους νικητά νικητών, ποιητά ποιητών» και καθ' εξής. Και έρωτάται τώρα. Τι να δέση τις; Το βιβλίον διά τήν βιβλιοθήκην του, τους συγγραφείς διά τό φρενοκομείον, ή τό κράτος όπερ τό ένέκρινε και τό επιβάλλει;»

Οι Έλληνες της Γεωργίας για τή γλωσσολογική μεταρρύθμιση.

Στό όπουργείο της παιδείας στάλθηκε από τή Γεωργιανή δημοκρατία, ένα νεοσύστατο κράτος κοντά στον Καύκασο, από τό όπουργείο της παιδείας του, να πομπη, τό ακόλουθο έγγραφο, που δείχνει πόση άπήχηση βρήκε εκεί ή γλωσσολογική μεταρρύθμιση και πόση ζωή κρύβεται στους Έλληνικούς, τους ελληνικωτάτους εκείνους πληθυσμούς, που μάς είναι άγνωστοι και ξένοι:

Όπουργείον της Παιδείας. Άθήνα. Κύριε Όπουργέ,

«Όπως ξέρετε, πριν από δύο χρόνια στην μικρήν αυτή γωνιά του Άντικαυκάσου δ Γεωργιανικός λαός εκήρυξε την ανεξαρτησία του και κυβερνιέται πιά με πολιτεύμα δημοκρατικό. Αναγνώρισε και τα δικαιώματα όλων των άλλων εθνών που βρίσκονται στο έδαφος του εξ ίσού και με όλην του τή φτώχεια δέν λυτήθηκε και καμμία συνδρομή δλική για την πρόοδό τους. Γι' αυτό και για πολλούς άλλους λόγους ή γωνίτσα αυτή γένηκε τό καταφύγιο όλων των Έλλήνων του Πόντου, που στα τελευταία χρόνια σκληρά δοκιμάστηκε. Βέβαια εδώ και πριν ακόμα ζούσαν άρκετοι Έλληνες, ίσα με 30 χιλιάδες περίπου, αλλά τώρα δ άριθμός αυτός διπλασιάστηκε και τριπλασιάστηκε. Χωριά έχουμε πολλά με 75 περίπου σχολεία και με 4 χιλιάδες και παρα πάνω μαθητές. Γι' αυτό ή Γεωργιανική Κυβέρνηση έχει άπ' τον παρασμένο Αύγουστο και δάθη ξεχωριστά έπιθεωρητή Έλληνα και συντηρεί προσωρινά τώρα 20 σχεδόν Έλληνες δασκάλους, γιατί σε κοντά σκέπτεται να αναλάβη αυτή την συντήρηση όλωνών. Τα καθήκοντα αυτά του έπιθεωρητή τ' ανάθεσε σ' έμένα.

Άμέσως τότε πρώτη φροντίδα μου ήτανε να συνεννοηθώ με την εδώ ελληνική άποστολή, που ήτανε και δ κ. Γ. Κωνστανταράκης άπ' τό όπουργείο σας, για τή διοργάνωση τους, όπως γένηκε τώρα στα τελευταία αυτού, και για τό ζήτημα της προμήθειας των διδακτικών βιβλίων, που ήτανε τό σοβαρότερο ύστερα άπ' την μεταρρύθμιση της γλώσσας. Η χαρά μας γι' αυτό ήτανε άπεριγραφή, πως γλυτώσαμε άπ' τό μήτηρ-μήτηρ και ύδωρ ύδατος και πως τα καμμένα τα παιδιά μας θα πάθουνε άπ' τό να μαθαίνουνε πως ή άγαπητή τους μαμά λέγεται καλύτερα μήτηρ και τό συλλάκι τους κυνάριον.

Η άποστολή αυτή έδειξε τότε όλην την καλή διάθεση για να μάς προμηθέψη όλα τα σχετικά προγράμματα, τους κανονισμούς και τις οδηγίες και συνάμα πως αυτή θα μάς φέρη και τα χρειαζόμενα διδακτικά βιβλία και μάλιστα δωρεάν. Στην ύπόσχεση αυτήν έπαναπαυθήκαμε και άλλην φροντίδα δέν πήραμε. Το ζήτημα ήτανε σ' αυτό τό σημείο, όταν αυτή μάς ξαναειδοποίησέ στο τέλος του Νοέβρη πως «τα βιβλία έρχονται». Κατά δυστυχίαν όμως πάγει και δ Δεκέβρης και τίποτε, και έτσι τα παιδιά μας θα λυώσουν με τό τριβόμαι τετριμμένος και βλάπτομαι βεβλαμμένος.

Έπειδή τώρα πρόκειται εδώ στο Όπουργείο να καταρτίσουμε κατάλογο των βιβλίων και αναλυτικό πρόγραμμα για τα ελληνικά σχολεία μας παρακαλώ, αν είναι δυνατόν, να μου στέλλητε από ένα τουλάχιστο αντίτυπο των νέων έγκριθέντων βιβλίων και μερικά αντίτυπα αναλυτικών προγραμμάτων, κάτι κανονισμούς και οδηγίες, και γενικά δ τι κρίνετε καλό και χρήσιμο για την διοργάνωση των εδώ ελληνικών σχολείων, που τώρα γενικώς θάματα θα κάμουμε με τή ζωντανή γλώσσα που αναγνώρισε και επικύρωσε ή σημερινή Κυβέρνηση των Φιλελευθέρων. Και μονάχα αυτό θα είναι μνημείο άδικο στη συνείδηση όλόκληρου του Έλληνισμού. Θα ήτο παρά πολύ ευχάριστο, αν τό όπουργείο θα μπορούσε να προμηθέψη σε μερικά τουλάχιστο σχολεία μας τους Χάρτες του άείμνηστου Ζαφειροπούλου και κάτι άλλες εικόνες του Συλλόγου «Πρός διάδοσιν ώφελίμων βιβλίων».

Έπειδή και προσωπικό κατάλληλο δέν έχουμε και οι δασκάλοι μας σχεδόν όλοι είναι άπειροι και παιδαγωγικώς άκατάρτιστοι, ή Γεωργιανική Κυβέρνηση αποφάσισε με δικά της έξοδα να συστήση θερινά παιδαγωγικά μαθήματα. Δυστυχώς όμως μάς λείπουν τα απαιτούμενα παιδαγωγικά βιβλία και οι δασκάλοι μας προωρά να πώ πώς κανέννας τους δέν έχει τίποτα, ούτε κανένα σχολείο. Άραγε δέν ήτον δυνατόν τώρα πρόχειρα να ελπίζουμε κάτι άπ' τό όπουργείο για να σχηματίσουμε τον πυρήνα σχολικών και δασκαλικών βιβλιοθηκών; Πολύ θα τό επιθυμούσαμε.

Ό τόπος μας εδώ, κ. όπουργέ, είναι σπουδαίο κέντρο ελληνικό, τό πρώτο σε όλόν τον Καύκασο και τή Ρωσία ακόμη. Στην πόλη μέσα έχουμε πλήρες δημοτικό σχολείο και γυμνασιακό τμήμα με δύο επί του παρόντος τάξεις, γιατί σιγά σιγά έχουμε άπόφαση να τό κάνουμε τέλειο γυμνάσιο, με 600 και παραπάνω μαθητές και καθητήριες και με προσωπικό από 20 περίπου δασκάλους και δασκάλες. Άνεξαρτήτως δέ άπ' την τωρινή μας θέση και πριν άγωνιστήκαμε για τα συμφέροντα του εδώ ελληνικού λαού. Με όλα τα έμπόδια που μάς παρουσιάζονται και τα οικονομικά και τα τεχνικά πριν από δύο χρόνια περίπου και δάθη εβγάξαμε και εφημερίδα ελληνική, γιατί την ίδια ιδέα για τή γλώσσα μας είχαμε και μεις χωρίς να ξέρούμε τό τί γένηκε αυτού κάτω. Την εφημερίδα αυτήν από έφτα μήνες και δώ περίπου την πάφαμε γιατί έλειψεν δ στοιχειοθέτης μας, αλλά τώρα κατορθώσαμε ξανά να πτύχουμε και θα την βγάξουμε και πάλι.

30 Δεκεμβρίου 1919.

Με όπόληψη και τιμή Γ. Κ. Ίωσηφίδης

Ένας παιδαγωγός για τή γλωσσολογική μεταρρύθμιση.

Τόν καιρό που καθιερωνόταν ή δημοτική στα σχολεία, ενώ από τό ένα μέρος πολλοί, ακόμη και παλιοί καθαρευουσιάνοι, μάς παρουσιάζτηκαν σύμφωνοι, τουλάχιστο κατ' αρχήν, από τό άλλο μέρος βρέθηκαν και πολλοί που την πολέμησαν όλο και δυνατώτερα. Άξίζει ν' άπαθανατίσουμε εδώ τή γνώμη ενός, από τους καλύτερους μας παιδαγωγούς. Ό κ. Π. Π. Οικονόμος σ' ένα του άρθρο, «Άρθρα ειδικών, οι μισθοί των δημοδιδασκάλων» (Άθήνα 2 Δεκ. 1919) και σ' έν άλλο, «Εκπαιδευτικά ζητήματα. Ό Καραγκιόζης και τό σχολείον» (Άθήνα 14 Σεπτ. 1919) έφθγγεται τάδε:

«... Αιώνια ή μνήμη του Αηλιγιάννη. Τόν δημοδιδάσκαλον ήθέλησεν έπισημόναι παιδευτήν του λαού, της αναπλάσεως και διαφωτίσεως αυτού, του λαού του ραγιά, τον όποιον ένθυμοδνται, όταν πρόκειται να τον φορολογήσουν και να τον στρατολογήσουν. Ηθέλησε δέ και να τον εξασφαλίση από πάσαν έπήρειαν πολιτικήν και να τον καταστήση ελεύθερον να εφαρμοσθή τās ιδέας του εις τον εκπολιτισμόν του λαού. Πρό παντός δέ ήθέλησε να τον εξασφαλίση από την πείναν... Και δέν είναι μόνον ή χρηματική άρρωστία του κλάδου, είναι και μία άλλη δχι όλιγώτερον φοβερά, ή ήθική άρρωστία. Τι άνεγίνωσκον οι μαθηταί των σχολείων επί Αηλιγιάννη; Έλληνικά παραμύθια; Έλληνικά παραμύθια, διηγήματα καθ' Όμηρον και τους τραγικούς. Μέγαν Άλέξανδρον, χαρακτήρας εκ της ελληνικής Έπαναστάσεως. Τα σπουδαία βιβλία του σχολείου κάμουν και τον διδάσκαλον σπουδαίον και φρονηματίαν και εθυπόλυτον εις την κοινωνίαν.

Ἡ οἰκογένεια παρακολουθεῖ τὰ γινόμενα εἰς τὸ σχολεῖον. Καὶ τί ἀναγνώσκουν σήμερον; Θεὸς, Κύριε, φυλακὴν τῆς στόματί μου. Πῶς τὸ τρίβουν τὸ πιπέρι τοῦ διαβόλου οἱ καλογέροι. Καὶ εἰς ποίαν γλώσσαν; Οὐδὲ οἱ Τουρκόγλωφοι καταδέχονται νὰ τὴν ἐμιλήσων. Μεταξὺ λαοῦ καὶ τῆς ἐπακιδεῦτου κοινωνίας καὶ τῆς δημοσιογραφίας τίθεται γλωσσικὸν χάσμα. Ὁ λαὸς ὁ μέγας, ὁ συντρέχων μὲ τὸ αἷμά του καὶ μὲ τὸ χρῆμά του, πᾶν μέγα ἔργον ἐθνικόν, ἀναπεροῦται γλωσσικῶς, γίνεται γλωσσικὸς Παρίας. Δὲν θὰ μετέχη τῆς κινήσεως τοῦ ἔθνους του, δὲν θὰ ἐννοῇ τοὺς πολιτικοὺς του, τοὺς κήρυκας τῆς πίστεώς του, τὰς ἐφημερίδας τῆς πατρίδος του, τοὺς στρατηγούς του, τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων του. Ὁ κλάδος ἀναμένει ἀπὸ τὸν πρωθυπουργόν του νὰ τὸν ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῆς πενίας καὶ ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῆς μαλλιαροσύνης, εἰς τὸν ὅποιον τὸν ἔχει ρίψει τὸ κράτος. Καὶ οἱ δύο οὗτοι λόγοι, ὁ δεύτερος ἔχει ἐλιγώτερον, ἠρῶσιως τὰς φάλαγγας τῶν δημοδιδασκάλων καὶ ἐκλείσαν ἐρμητικῶς τὰ διδασκαλεῖα, ὡς νὰ ἐπέσει πανώλης. Φεύγουν πρὸς ἄλλα ἀπαγγέλματα ἐλευθέρια καὶ προσοδοφόρα. Καὶ ὅσοι ἐφυγαν δοξάζουν τὸν Θεόν διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν. Καὶ ὅταν ἡ καίθεσις γίνῃ πηγὴ θλίψεως καὶ βασάνων, τότε τὸ πᾶν ἀπωλέσθη. Ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἔρχεται εἰς καιρὸν νὰ σώσῃ τὸν κλάδον. Ἡ πατρίς ὅλη θὰ τὸν εὐλόγῃ καὶ θὰ τὸν εὐνοήσῃ.

Ἀημοσιεύεται ἀπὸ τινος ἐν ἄξιον τῆς ἰδιαιτέρας προσοχῆς τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων ἀνάγνωσμα «Ὁ γάμος τοῦ Καραγκιόζη», γεγραμμένον εἰς τὴν φυσικὴν γλώσσαν, τὴν λαϊκὴν, ἣτις προΐσται κατὰ τὸ νέον δόγμα νὰ γίνῃ ἐν τῇ μέλλοντι ἡ γλώσσα τοῦ ἔθνους, ἐκβάλλουσα τὴν ἤδη κακῶς ἐπικρατούσαν γλώσσαν ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου, ἐκ τῶν σχολείων, ἐκ τοῦ βουλευτηρίου, ἐκ τῶν δικαστηρίων, ἐκ τῆς δημοσιογραφίας, ἐκ τῆς ἐκκλησίας, ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν ἀναστροφῆς τῶν παιδευμένων. Τὸ ἀνάγνωσμα εἶναι ἐπίκαιρον καὶ ἔρχεται ἀπεσταλμένον ἀπὸ τὸν οὐρανὸν ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ὑπόδειγμα τῆς πολυωδύνου ταύτης γλώσσης, ἣν μάστιγ ζήτοῦν νὰ γενήσων ἐπὶ τόσα ἔτη οἱ ἀκαθάρτοι τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου. Νομίζω ὅτι ὁ γάμος τοῦ Καραγκιόζη, καὶ πρὸς διὰδοσιν τῆς νέας γλώσσης καὶ πρὸς μορφωσιν τῶν ἑλληνοπαίδων δύναται καὶ πρέπει νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς ἀναγνωστικὸν βιβλίον τῶν δημοτικῶν σχολείων, θεωρῶ δὲ τοῦτο ἀδιστακτικῶς πολὺ καταλληλότερον τῶν ἤδη ἐν χρήσει ἀναγνωστικῶν βιβλίων, τὰ ὅποια ἀγοράζονται ἀντὶ πολλῶν χιλιάδων δραχμῶν, καὶ πωλεῖνται εἰς ὑπερόγκους τιμὰς, ἵνα δοκιμάζων καὶ διδάσκαλοι καὶ μαθηταὶ τὴν μαραινύσαν καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν ἀφόρητον πλῆξιν, ἐν ᾧ τούναντιον ὁ γάμος τοῦ Καραγκιόζη θὰ κάμῃ δλοὺς νὰ γελῶν μὲ τὴν ἀπαράμιλλον εὐφυλίαν του καὶ μὲ τὴν ἀληθινὴν ἠθογραφίαν ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων. Καὶ τοῦτο θὰ εἶναι ἔτι μικρὸν κέρδος καὶ διὰ διδασκάλους καὶ μαθητάς.

Ἐπὶ τὰ παιδιὰ ἡ ποίησις εἶναι ἡ τροφή των. Οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες ἔχον εἰς τὰ σχολεῖα τῶν τῶν Ὀμηρον εἰς τὴν γλώσσαν τὴν δημοτικὴν, οἱ νέοι Ἕλληνες θὰ ἔχον εἰς τὰ σχολεῖα τῶν τῶν Καραγκιόζην εἰς τὴν γλώσσαν τὴν φυσικὴν καὶ λαϊκὴν. Καὶ κατὰ τοῦτο, ὡς βλέπετα, ἡμεῖς οἱ νέοι πλεονεκτοῦμεν τῶν παλαιῶν. Καὶ αἱ δύο ἐποχὰὶ συναντῶνται εἰς τὴν λατρίαν τῆς ποίησεως. Καὶ τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν συνέχειαν καὶ τὸ γνήσιον τῆς φυλῆς ἡμῶν. Νομίζω δὲ ὅτι ὁ ποιητὴς Μόλλας εἶναι ἀπαραίτητος καὶ διὰ τὴν διατύπωσιν τῆς νέας γλώσσης καὶ διὰ τὴν κατεύθυνσιν τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων ἐν τοῖς σχολείοις νὰ προσληφθῇ καὶ αὐτὸς ὡς μέλος τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως, εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ ἔθνους τῆς Παιδείας. Ὁ ἐκεῖ γλωσσολόγος καὶ παιδαγωγικὸς εἶναι καλὸς καὶ ἄξιος. Αἰσίπει ὁ μὲν ὁ τρίτος, ὁ ποιητὴς. Εἰς μεγάλας ἐποχὰς πανταχοῦ καὶ πάντοτε τὸ τριανθρικόν σύστημα εἰδείθη ἀναγκαῖον καὶ σωτήριον. Ὁ κ. Μόλλας εἶναι ἄλλως χρήσιμος καὶ διὰ τὴν ὀρθὴν προφορὰν τῆς νέας γλώσσης, ἣτις δὲν πρέπει νὰ θεωρεῖται ὡς ἐπυρωμένη αὐτῆς μέρος, καὶ εἰς τοῦτο ὁ ποιητὴς εἶναι ἀπαραμύθητος. Εἰς τὴν ἀεζομένην συγκαντρῶναι καθ' ἑσπέραν χιλιάδας ἀνθρώπων ἐξ ὅλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων, διδασκῶν καὶ τέρπων. Καὶ τελευταῖον δὲν ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ πρὸς ἰδιαιτέραν διδασκαλίαν τῶν δημοδιδασκάλων εἰς τὴν γλώσσαν τὴν νέαν, εἰς τὴν προφορὰν αὐτῆς καὶ εἰς τὴν ἀπαγγελίαν; Τοιαύτην εὐκαιρίαν δὲν πρέπει νὰ χάσων οἱ ἀρμόδιοι. Ὁ ὑπομονητικώτατος καὶ πεπαιρωτικώτατος κλάδος τῶν δημοδιδασκάλων δεικνύεται ἀκαταπόνητος ἀκούων δι' ὅλου τοῦ ἔτους μαθήματα

ὅλων τῶν νεωτεριστῶν, ὡστε ἔχει κυριολεκτικῶς χάσει τὸ μυαλό του. Ἄς προστεθῇ καὶ ὁ ποιητὴς κ. Μόλλας. Δὲν ἔχει φόβον νὰ χάσῃ τις, διὸ δὲν ἔχει πλέον».

Οἱ καθαρευουσιάνοι τῆς Σμύρνης.

Στὸ παρακάτω φήγισμα βλέπει κανεὶς νὰ περνοῦν ἕνα ἕνα μαζεμένα καὶ συνεπικὰ ὄλα τὰ ἐπιχειρήματα, ποὺ τὰ σχολαστικὰ μυαλά στὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια γέννησαν ἐναντικὴν ἐπὶ δημοτικῇ. Τὸ περίεργον εἶναι πῶς ἐνῶ ὄλα αὐτὰ ἀνασκευάστηκαν χιλίες φορές ὡς τώρα, σὰ βρυκόλακες τολμοῦν καὶ σήμερον ἀκόμη νὰ ξανακανερωθῶνται, καὶ αὐτὸ ἔτι σὰ γνάμεις ἀπὸ τὸν πρῶτον καχόντα, μὰ σὰν ἀποφάσεις τῶν δύο ἀνωτέρων κοινοτικῶν σωματείων τῆς Σμύρνης, μὲ πρόεδρον τὸν ἴδιον τὸ μητροπολίτην, τὸ σεβασμιώτατον **Χρυσοστόμο**. Ἀφορμὴ δόθηκε μὲ τὰ νέα ἀναγνωστικά, ποὺ ἔφτασαν καὶ ἄρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦνται καὶ ἐπὶ τῆς Σμύρνης, καὶ τὸ φήγισμα διατυπώθηκε σὲ ἰδιαιτέρον πρακτικόν. Τὸ παίρνουμε ἐδῶ ἀπὸ τῆς Ἀθήνης (25 Φεβρ. 1920), ποὺ τὸ ξανατύπωσαν ἀπὸ σμυρναϊκὴν ἐφημερίδα:

«Ὅσα δ' ἀφορᾷ εἰς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα τὰ δύο σήματα μετὰ σαφῆ εἰσήγησιν τῆς Α. Σ. τοῦ Μητροπολίτου, λαβόντα ὑπ' ὄψει:

1) Ὅτι καὶ ἐν Σμύρνη ἀπὸ τινος μετὰ φανατισμὸν ἀνεξηγήτητον ἤρχισα νὰ ἐπιδικηθῆται ὑπὸ τινῶν ἢ ἐξάπλωσις τοῦ νέου γλωσσικοῦ δόγματος τῆς δῆθεν δημοτικῆς γλώσσης, διὰ μέσων καὶ τρόπων ὑπενθυμιζόντων θρησκευτικὴν ἢ πολιτικὴν προπαγάνδαν.

2) Ὅτι τὸ ἀντιποιοῦμενον τὸ ὠραῖον ὄνομα τῆς δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσης ἰσχυρῶς τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἀνούσιον, ἀκαλαίσθητον καὶ αὐθαίρετον γλωσσικὸν κατασκευάσμα καὶ κῆρα ἀποτελούμενον ἐκ δημοτικῶν κολλᾶντικῶν βαναύσων λέξεων, λέξεων ξενικῶν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λέξεων τῆς καθαρευούσης ἀδαιρέτως κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ Προκρούστου ἀκρωτηριαζομένων.

3) Ὅτι ἐπομένως τὸ καυχώμενον ἐπὶ ζωῇ, πράγματι δὲ ἡμερόδιον καὶ θνηγενὲς ἰδιῶμα τοῦτο, κατ' οὐδὲνα λόγον εἶνε ἡ δημοτικὴ ἡμῶν γλώσσα.

4) Ὅτι ἡ γλώσσα παντὸς ἔθνους δὲν δημιουργεῖται ὑπὸ ὀλίγων τινῶν ἐν τοῖς γραφαῖς αὐτῶν ὅσον μεγάλοι καὶ ἀνὸ τεθεῶσιν οὗτοι, ἀλλ' εἶναι ἄνθος ἐκβλαστάνον καὶ ἀνθίζον ἐπὶ τοῦ πλοοῦσιον ἐδάφους καὶ ἐπιπέδου, ἐφ' οὗ ἴσταται διανοητικῶς ἕν ἔθνος, καὶ ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι τὸ διαύστερον κάτοπτρον καὶ ἀπαύγασμα τῆς ζωῆς ἢν πνευματικῶς ζῇ τὸ ἔθνος τοῦτο, καὶ ὅτι ἄλλως ὁμιλεῖ ὁ τσελιγγας εἰς τὸ βουνόν, ἄλλως οἱ ναῦται καὶ οἱ κωπηλάται, ἄλλως οἱ ἐμπορευόμενοι καὶ ἄλλως οἱ ἐν ἀνωτέρᾳ κοινωνικῇ ζωῇ ζῶντες, τῆς γλώσσης δὲ δημιουργοὶ δὲν εἶνε οὔτε οἱ συζητηταὶ ἐν ἄρθροις τῶν ἐφημερίδων, οὔτε οἱ συντάκται γραμματικῶν ἀλλὰ τὰ πνευματικὰ προϊόντα ἐξέχων συγγραφέων καὶ λογοτεχνῶν, ἃ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις ἀποδέχεται καὶ ἐπιβάλλονται ἀφ' ἑαυτῶν ἀδιάστως ἐπὶ τὸ ἔθνος ὡς ἴδια αὐτῶν προϊόντα καὶ κτήματα.

5) Ὅτι ἡ νῦν λεγομένη ὑπὸ τῶν νεωτεριστῶν τούτων δημοτικὴ ἡμῶν γλώσσα διέφορος ἄλλως κατὰ τύπου, τυγχάνει οὐσα τελείως ἀνεπαρκῆς εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ συγχρόνου πνευματικοῦ βίου τοῦ ἔθνους ἡμῶν.

6) Ὅτι ἡ δῆθεν δημοτικὴ αὕτη, εἶνε τελείως ἀκατάληπτος εἰς τε τοὺς ἀγραμμάτους καὶ τοὺς μεμορφωμένους καὶ προσβάλλει συγχρόνως τὸ γλωσσικὸν αἰσθημα καὶ τὴν καλαισθησάν, προκαλοῦσα τὴν δυσφορίαν, ἀηδίαν καὶ τὸν ἀποτροπισμὸν πάντων.

7) Ὅτι ἡ δῆθεν αὕτη δημοτικὴ ἀπομακρύνει ἡμᾶς τῶν δύο πηγῶν τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ζωῆς, τῆς γλώσσης δηλαδὴ τῶν ἀθανάτων ἡμῶν προγόνων καὶ τῆς γλώσσης τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῆς ἐκκλησίας, ὡς ἀποκόπτοισα πᾶσαν ἐπικοινωνίαν ἡμῶν μετὰ τῶν ἀνωτέρων πηγῶν.

8) Ὅτι τούναντιον ἡ καθαρευούσα, γέφυρα εὐρυτάτη πρὸς τὸν κόσμον τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σοφίας μεταφέρει ἡμᾶς ἀνευ κόπου καὶ ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ ποτισθῶμεν ἢ βαπτισθῶμεν ἐν τοῖς

νάμασιν ἐκείνων εἰς ἃ ἅπαντα τὰ πεπολιτισμένα ἔθνη ὀφείλουσι τὴν πνευματικὴν αὐτῶν πρόδον καὶ ἀκμήν.

9) Ὅτι ἡ καθαρεύουσα καὶ εὐκολωτέρα τῆς δὴθεν ταύτης δημοτικῆς εἶνε καὶ εὐκόλως καταληπτὴ καὶ ἱκανοποιεῖ τὸ γλωσσικὸν αἰσθημα καὶ τὴν καλαισηθήϊαν ἀνεπτυγμένων τε καὶ μὴ.

10) Ὅτι ἅπαντες σχεδὸν οἱ παρ' ἡμῖν μεμορφωμένοι εἶνε ὑπὲρ τῆς καθαρευούσης.

11) Ὅτι ἡ καθαρεύουσα εἶνε ἡ γλῶσσα εἰς ἣν τὸ ἔθνος ἡμῶν ἀπὸ διακοσίων καὶ πλέον ἐτῶν ἀναπτυσσόμενον δι' ἐξελίξεως ἔφθασεν.

12) Ὅτι ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν τὸ ἔθνος ἡμῶν ἤδη ἔχει λάβη πλέον ὠρισμένην κατεθυσίαν, ἐπομένως ἡ ἐνέργεια τῶν δὴθεν δημοτικιστῶν εἶνε καθαρὰ ἐπαναστατικὴ καὶ ἀθάρατος ἀντίδρασις κατὰ τῆς γλωσσικῆς πορείας τοῦ ἔθνους.

13) Ὅτι ἡ καθαρεύουσα ὑπῆρξε τὸ ὄργανον δι' οὗ πνευματικῶς ἔφθασεν εἰς ὃ ἐπίπεδον εὐρίσκεται ὁ ἑλληνισμός, ὅτι τῆς καθαρευούσης ἐγένετο καὶ γίγνεται χρῆσις καὶ ἐν ταῖς τέχναις καὶ ταῖς ἐπιστήμαις, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐν τῷ στρατῷ, καὶ ἐν τῇ βουλῇ καὶ ἐν τῷ τύπῳ, καὶ διὰ ταύτης τῆς γλώσσης ἀμεγαλοῦργησε τὸ ἔθνος ἡμῶν καὶ εὐρίσκεται εἰς τὸ ζηλευτὸν σημεῖον τῆς σημερινῆς δόξης του, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς δὴθεν δημοτικῆς.

14) Ὅτι ἡ καθαρεύουσα δὲν ἐδημιουργήθη καθ' ὃν τρόπον ἡ δὴθεν δημοτικὴ οὔτε ἐπεβλήθη διὰ τῶν μεθόδων ἕως αὐτῆ ἐπιδιώκει, ἀλλ' ὑπῆρξε καρπὸς καὶ ὄργανον τῶν μέχρι τοῦδε πρὸς ἀνάπτυξιν αὐτοῦ ἀγῶνων τοῦ ἔθνους.

15) Ὅτι ἅπαντα τὰ πεπολιτισμένα ἔθνη τοῦ κόσμου ἔχουσιν ἰδίαν καθαρεύουσαν ἐν τοῖς σχολείοις διδασκομένην, οὕσαν γλῶσσαν τῶν μεμορφωμένων, τῶν ἀνεπτυγμένων τάξεων καὶ τῶν πόλεων καὶ διαφέρουσαν τῆς γλώσσης τῶν ἀγορῶν.

16) Ὅτι τὸσον μέγα εἶνε τὸ κράτος τῆς καθαρευούσης ὥστε οἱ δὴθεν δημοτικιστὰι οὐδὲν δύνανται νὰ γράψωσιν ἄνευ αὐτῆς, καθ' ὅσον ἐὰν ἀπορρίψωσι τὰς λέξεις, ἕως παρ' αὐτῆς θανατίζεται ἡ γλῶσσα αὐτῶν, καθίσταται πτωχότατη καὶ ὅτι ἐν γένει ἡ δὴθεν δημοτικὴ αὐτῶν εἶνε αὐτὴ ἡ καθαρεύουσα, ἀκρωτηριαζομένη ὡς ἀνώτερον καὶ ποικιλομένη διὰ δημοτικῶν, βαναύσων ξενικῶν τινων λέξεων, καθ' ὅσον καὶ οἱ μεμορφωμένοι δημοτικιστὰι ἐν τῇ καθαρευούσῃ ἐπούδασαν καὶ κατ' οὐσίαν ἐν αὐτῇ ζῶσι καὶ κινουῦνται καὶ προσπαθοῦσι νὰ φανῶσιν ἐν τῇ δὴθεν δημοτικῇ.

17) Ταῦτα πάντα ἔχοντα ὅπ' ὄψιν τὰ δύο Σώματα κατ' οὐδένα λόγον ἀναγνωρίζοντα εἰς τοὺς εὐαριθμούς δὴθεν δημοτικιστὰς τὸ δικαίωμα ἕπερ οἰκισιοποιουῦνται νὰ ἀνατρέψωσιν ἐκ βῆθρων τὴν γλῶσσαν ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἔχοντος ἡδὴ μεμορφωμένην γλῶσσαν.

Παμφηρεῖ ἀποφασίζουσι ὅπως ἀπαγορεύσωσι τὴν εἰσαγωγὴν τῶν δὴθεν δημοτικῶν τούτων ἰδιωμάτων εἰς τὰ σχολεῖα.

Ἡ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση στὴν Πόλη.

Στὴν Πόλη οἱ ἐπίσημοι ἐκπαιδευτικοὶ κύκλοι τῆς ἐκκλησίας δείχνονται ἀντιδραστικοί, μὰ οἱ περισσότεροὶ δάσκαλοι φαίνονται σύμφωνοι μὲ τὴν μεταρρύθμιση. Ἡ πρώτη μάχη δόθηκε, καθὼς μαθαίνομε ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἐφημερίδας, στίς φροντιστηριακὰς συζητήσεις ποῦ ἔγιναν στὰ τελευταῖα μεταξύ τῶν ἐκεῖ δημοδιδασκάλων μὲ τὴν διεθυσίαν τοῦ κ. **Στυλιανόπουλου**, συμβούλου ἐκπαιδευτικοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἀρροστείας. Νὰ τι μαθαίνομε ἀπὸ τὴν πολιτικὴν «Πραΐα» (5 Ἰαν. 1920):

«Χθὲς ὁ Ἐκπαιδευτικὸς σύμβουλος (κ. Στυλιανόπουλος) ἐδίδαξε ψυχολογίαν καὶ ἐκ τῆς Εἰδ. Διδακτικῆς τὴν διδασκαλίαν τῆς φθιτικῆς. Εἰς τὸ ἐπακολούθησαν φροντιστήριον παρόντων ὑπὲρ 130 διδασκάλων συνεζητήθη τὸ ζήτημα τῆς διαρρυθμίσεως τῆς ὄλης τῶν θρησκευτικῶν εἰς τὰς ἑξὶ τάξεις τῆς δημοτικῆς, γενομένης ἀποδεκτῆς τῆς διδασκαλίας τῆς τε Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Διαθήκης, τῶν Κυριακῶν Εὐαγγελίων, τῆς στοιχειώδους Λειτουργικῆς, Κατηχήσεως καὶ Ἐκπαίδ. Ἱστορίας, μετὰ προσευχῶν καὶ τῶν ἀπλουστέρων τροπαρίων. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς γλώσσης τῶν ἀναγνωστικῶν ἀνεγνώσθη ἡ εἰσήγησις τοῦ κ. Κ. Γουναροπούλου καὶ ἐλαβον τὸν λόγον οἱ κ.κ. Γ. Ἀρβαντιτζῆς, Δ. Δαμασκηνός, Ν. Φωτιάδης, Δ. Ἀγγελίδης,

Φ. Σιαμπανίδης, Γ. Ἀναστασιάδης, ἡ δις Ἄν. Γιαννοπούλου, ἡ κυρία Π. Μελανδινού, ἔγινε δὲ ὁμοφώνως ἀποδεκτὸν ὅτι ἕνεκα ἰσχυροτάτων παιδαγωγικῶν λόγων ὀρθὸς ἔχει ὁ ὅπο τῆς Ἑλλην. Βουλῆς ψηφισθεὶς νόμος καθ' ὃν εἰς τὰς τέσσαρας πρώτας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ ἡ διδασκαλία θὰ γίνῃ διὰ τῆς κοινῆς ὀμιλουμένης δημοτικῆς ἀποφειγόμενων τῶν ἀρχαϊσμῶν καὶ τῶν ἰδιωματισμῶν, ἀπὸ δὲ τῆς Β' καὶ Γ' διδάσκαται ἡ καθαρεύουσα πρὸς καλυτέραν αὐτῆς ἐκμάθησιν. Ἄλλως τε ἐτονήθη ὅτι οἱ διδάσκαλοι, οἱ διὰ πλείστον θυσίων καὶ ταλαιπωριῶν ἀποβλέψαντες καὶ ἐπιδιώξαντες τὴν πλήρη ἐθνικὴν ἔνωσιν πρὸς μεγαλοῦργον δρᾶσιν τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, εἰς τὰ πρόθυρα τῆς πραγματοποιήσεως τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν ἰδίων αὐτῶν ἰδεωδῶν, τάσσονται παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Κυβερνήσεως τῶν φιλελευθέρων, ἀποδεχόμενοι τὸ ἐκπαιδευτικὸν αὐτῆς σύστημα. Μὴ ἐνοοῦντες νὰ φανῶσιν ὡς ὑπεροβῆτες καὶ διαιρούμενοι ἐπὶ τὸσον σοβαροῦ ζητήματος ἀποδέχονται κατ' ἀρχὴν τὴν γενομένην διαρροθμίαν εἰς τὰ ἐκπαιδευτικὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος, δύνανται δὲ μόνον νομοταγῶς καὶ κοσμίως, ἐπιστημονικῶς καὶ εὐσεβάστως νὰ ὑποβάλλωσι πρὸς τοὺς ἀρμοδίους τὴν γνώμην των, ἂν τυχὸν ἔχουν νὰ παρατηρήσωσι τὸσον ἀφορᾶ τὸ λεκτικὸν καὶ τὸ μορφωτικὸν στοιχεῖον τῶν ἐγκεκριμένων αὐτοῖ ἀναγνωστικῶν, γνώμην ἐκ τῆς πείρας, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἰδίας αὐτῶν μελέτης ἐκάστοτε προκύπτουσας.

Ἐ αὐτὰ πάλι ἅπαντὰ ὁ «Ταχυδρόμος» (7 Ἰαν.): «Πρὸς τί ἡ τοιαύτη σπουδὴ, ἡ ἐπιδειχθεῖσα κατὰ τὴν προχθεσινὴν συνάθροισιν ἀνίων διδασκάλων, ἵνα ἐφαρμοσθῇ καὶ παρ' ἡμῖν ἀπόφασις τις ληφθεῖσα ἢ μᾶλλον ἐφαρταγείτω χάρις εἰς τὰς κρίσιμους ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς συνθήκας, ἕως δὲ ἀρχεται τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον ἐν Ἀθήναις, ἵνα ἡ διδασκαλία εἰς τὰς τέσσαρας πρώτας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ διεξάγῃται εἰς τὸ ἐξαμβλωτικὸν ἐκεῖνο τῶν μαλλιαρῶν ἐπιπόνημα (ἕως μὴ λέγομεν καὶ γράφωμεν «δημοτικὴν»), ἵνα παραπλανώμεν τοὺς ἀπλοϊκοὺς γονεῖς, ἀφοῦ πρόκειται περὶ ἐφαρμογῆς τῆς χυδαιότερας μαλλιαρικῆς ἴδεας καὶ σχετικὰ ἀναγνωστικῆς; Διατὶ νὰ μὴ ἀναμείνῃ ἡ ἔξω τοῦ βασιλείου ἐμογένεια ἵνα ἴδῃ τὰ ἀποσπασμάτα μιᾶς ἀποφάσεως, ἥτις, ἐπαναλαμβάνομεν καὶ τονίζομεν, οὐ μόνον δὲν τυγχάνει τῆς ὑποστηρίξεως τῆς κοινῆς γνώμης, ἀλλὰ προυκάλεσε πολλὰ, πλείστα ζήτήματα καὶ ἐν μέλλοντι λίαν προσεχῆ μέλλει νὰ προκαλέσῃ ἀπειρα ζήτήματα; Ἄπαυτῶνται οἱ νομιζόντες ὅτι διὰ μιᾶς ἀποφάσεως, ληφθεῖσης ὡς ἀκριβῶς λαθραῖως ἐλήφθη ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος, δι' ἧς καταργουῦνται ρητὰ τοῦ συντάγματος διατάξεις, ρητῶς δριζουσαι τὴν γλῶσσαν τῶν ἑλληνοπαίδων, ὅτι οἱ διὰ τῶν παραθῶρων χάρις εἰς τὰς ἐνεστῶσας περιστάσεις καὶ τοὺς μεγάλους τοῦ ἔθνους περισπασμούς κατορθώσαντες νὰ εἰσπηδήσωσιν εἰς τὰ διάφορα ὑπουργεῖα μαλλιαροὶ θὰ δυνήθωσι δι' οὐκασίω νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς τὸν λαόν, τοῦ τε ἐλευθέρου καὶ αὐτρώτου ἑλληνισμοῦ, τὰ φρενοπαθῆ ἀποκυήματα τῆς ὑπερνοσοῦσης φαντασίας των. Τὸ ζήτημα τῆς δὴθεν ἰσχὸν νόμου περιβληθείσης ἀποφάσεως ταύτης δὲν ἔληξε καὶ δὲν ἀφίσταται λίαν ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν θὰ ζητηθῇ ἐν αὐτῇ τῇ ἑλληνικῇ βουλῇ λόγος παρὰ τῶν θρασέων δραστῶν διὰ τὸ πραξικόπημά των τοῦτο. Διὰ πάντα ταῦτα ἦτο ὀλως ἀνευφελῆς ἡ σπουδὴ ἵνα καὶ παρ' ἡμῖν ἐφαρμοσθῇ ἀπόφασις, ἣν ἡ κοινὴ γνώμη κατεδίκασεν ἀπὸ πρώτης στιγμῆς καὶ στιγματίζει καθ' ἡμέραν δεόντως. Διὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης θὰ καταδειχθῇ ἡ ἐνότης τοῦ ἔθου καὶ ἔξω ἑλληνισμοῦ; Διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ἀτυχοῦς αὐτῆς ἀποφάσεως θὰ πραγματωθῶσι τὰ ἰδεώδη τοῦ ἔθνους; Ἄλλωστὲ ἠρωτήθη ἡ γνώμη ὀλοκλήρου τοῦ διδασκαλικοῦ κόσμου ἐπὶ τοῦ σοβαρωτάτου τούτου ζητήματος; Ἐν τίνι δικαίωμάτι πρόσωπά τινα ἐπὶ τῶν δακτύλων τῆς μιᾶς μόνου χειρὸς ἀριθμούμενα συνέρχονται καὶ ἀποδέχονται προτάσεις καὶ ἐκδίδουσιν οὐκ ἕλα ἐξ ὀνόματος ὄλων τῶν διδασκάλων τῆς χώρας ταύτης; Κάτω τὸ προσωπεῖον, κύριοι. Ἐχετε τὸ σθένος νὰ διακηρύξητε ὅτι εἴθε μαλλιαροὶ καὶ ὅτι μετὰ λύσεως προσπαθεῖτε νὰ ἐπιβάλλητε τὸ γνωστὸν σας πρόγραμμα. Μὴ κρύπτεσθε ὀπισθεν τοῦ δακτύλου σας. Ὁ κόσμος ὁ ἑλληνικός, ὅστις δὲν ἐμολύνθη ἀπὸ τὴν δυσοσίαν τοῦ κέντρου σας, ὅς γε γνωρίζει καλῶς καὶ ἐννοεῖ κάλλιον τὸν κατατείνουσιν αἱ ἐνέργειαι σας. Εἴθε ἀνίκανοι νὰ παραπλανήσῃτε τῶν ἑλληνικῶν λαόν».

Σημεία τῶν καιρῶν.

Ἡ γλῶσσα τῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ λαοῦ καὶ κράτους, βυθισμένη ὡς τώρα στὸ σκοτάδι τῆς καθαρῆς, ἀρχίζει νὰ φωτίζεται, καθὼς εἶχαμε καὶ ἄλλοτε τὴν εὐκαιρία νὰ δοῦμε, ἀπὸ τὸ νέο φῶς ποὺ ἀνατέλλει στὸν ἑλληνικὸ κόσμον. Καὶ ὅσο συχνότερα δοκιμάζεται ἡ ἀνεπίσημη γλῶσσα στὰ ἐπίσημα αὐτὰ ἔγγραφα, τόσο φυσικότερο ἀρχίζει καὶ φαίνεται αὐτό, καὶ τόσο πιὸ στρωτὴ γίνεται. Διαβάστε τὴν δημοφογραμμένη αὐτὴ ἀναφορὰ τῶν κατοίκων **Ἄνω Μποτινίου, Μακρυνησίας,** πρὸς τὸν ἐπιθεωρητὴ Μεσολογγίου:

«Κύριε Ἐπιθεωρητῆ. Συχνὰ πυκνὰ πρὶν φύγῃ ἡ δασκάλα μας ... γιὰ τὸ χωριὸ τῆς μᾶς ἔλεγε πὼς δὲ θὰ ξανάρθῃ παιὰ ἐδῶ. Καὶ πέραν τὸν Τρυγητὴ ποὺ ἦρθε καὶ ἄνοιξε τὸ σχολεῖό μας, μᾶς εἶπε πὼς ἔχει σκοπὸ μόνο 7-8 μέρες νὰ μείνῃ καὶ ὕστερα θὰ φύγῃ γιὰ τὴν Ἀθήνα μόνις λάβῃ γράμμα ἀπὸ τὸν ἀδερφὸ τῆς, νὰ πᾶν νὰ σπουδάζῃ γιὰ μαρμῆ. Καὶ στὰ τελευταῖα ποὺ ἔγινε διακοπὴ ἀπ' τὰ μαθήματα —σήμερα μὴνες— ἐδήλωσε ἐπίσημα στὸν Παπὰ καὶ στὸν Πρόεδρο πὼς φεύγει γιὰ πάντα. Κατόπι ἀπ' ὅλα αὐτὰ νομίζουμε πὼς φρόνιμα ἐκάμαμα νὰ ζητήσουμε δάσκαλο γιὰ νὰ μὴ μείνουμε στὰ κρύα τοῦ λουτροῦ.

Τυχρὸ μας νὰ βροῦμε τὸν ... ποὺ μένει δάσκαλος στὸ Καλοῦδι — Τριχωνείας, δάσκαλος, ποὺ λένε, μὲ τὰ παραοῦλα του. Μ' αὐτὸν ἤρθαμε σὲ συμφωνία καὶ γράμμα μᾶς ἔστειλε καὶ σὲ λόγου Σᾶς μᾶς εἶπε πὼς θὰ γράψῃ. Λοιπὸν, Κύριε Ἐπιθεωρητῆ, ὅλοι Σᾶς παρακαλοῦμε πολὺ νὰ μεταθέσῃ τὴ δασκάλα σὲ ἄλλο μέρος γιὰ νὰ διορίσῃτε ὕστερα ἐδῶ τὸν ... . Γιατί ὁ ἄνθρωπος ὅταν οἰκογενειάρχης δὲν ἀποφασίζει νὰ παραιτηθῇ στὰ καλά καθοῦμενα ἀπ' τὴ θέσῃ του χωρὶς νὰ γνωρίζῃ πρῶτα πὼς ἡ ἐδῶ θέσῃ εἶναι ἀδειανή.

Καὶ πάλι Σᾶς παρακαλοῦμε, Κύριε Ἐπιθεωρητῆ, νὰ μᾶς κάμῃτε τὴ χάρη καὶ μᾶς εὐκολύνετε τώρα ποὺ εἶναι ναρὶς, πρὶν μᾶς πάρῃ μπροστὰ ὁ καιρὸς, ὅστε ὡς τὸν Τρυγητὴ νάρχησῃ ταχτικὸ μάθημα ὁ νέος δάσκαλος. Μὲ τὰ σεβάσματά μας Σᾶς εὐχαριστοῦμε ἀπὸ πρῶτα πάρα πολὺ. Οἱ κάτοικοι ἄνω Μποτινίου».

Διὰ τὸ ἀκριβὲς τῆς ἀντιγραφῆς. Μεσολόγγι 23 Αὐγ. 1919. Ὁ Ἐπιθεωρητῆς.

Νὰ καὶ πὼς μιλεῖ τὸ κράτος στοὺς δηπῆκούς του, ὅταν θέλῃ νὰ τὸ καταλάβουν καλύτερα. Καταχωρίζουμε μερικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ δυὸ ἐγκύκλιες τοῦ γενικοῦ διοικητῆ κ. **Ἡλιάκη** «Πρὸς τὸν λαὸν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας». Εἶναι γραμμένες ἑλληνικὰ καὶ τούρικα:

«Ἀριθ. Πρωτ. 7318. Ἡ ἐπιθυμία μου εἶναι ὅπως κατορθώσω νὰ ἐρχεταί ἀφοδὰ καὶ μόνος του ὁ πολίτης εἰς τὰς ἀρχὰς γιὰ νὰ λήῃ τὸ παράπονόν του καὶ γιὰ νὰ ζητᾷ τὸ δικαίω του... Κ' ἔτσι θὰ πολιτευοῦμαι ὄχι γιὰ νὰ κἀνω προσωπικούς φίλους, ἀλλὰ γιὰ νὰ κἀνω συνεργάτας εἰς τὴς μεγάλες ἰδέες μας, μὲ τὴς ὁποῖες θὰ ἐνώσωμε ὅλον τὸ πλῆθος ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴ σημαία τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, πάντα εἰς τὴν ὁποία εἶναι γραμμένη ἡ ἀληθινὴ λευθερία καὶ ἡ δικαιοσύνη, ἡ τιμιότης καὶ ἡ εὐκρίνεια, ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα καὶ πρὸς τὴν κοινωνία... Διατάσσω νὰ τοιχοκολληθῇ ἡ ἐγκύκλις αὐτὴ σ' ὅλες τὴς ἐκκλησίας καὶ τὰ ἔξαιμά, εἰς τὰ δημόσια, τὰ κοινοτικά καὶ τὰ δημοτικά καταστήματα, καὶ τὴς πλατείας τῶν χωριῶν καὶ τῶν πόλεων». Κοζάνη 25 Σεπτεμβρίου 1919. Ὁ Γενικὸς Διοικητῆς κτλ.

«Τώρα ποὺ τέλειωσαν οἱ ἐκλογές τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν καὶ οἱ κοινότητες ὅ' ἀρχίσουν νέαν ζωὴν πρέπει νὰ λησμονήσωμε τὰ περασμένα ποὺ δὲν εἶναι καθόλου εὐχάριστα. Ἐρῶ πὼς σὲ πολλὰ χωριά οἱ παρῆδροι τοῦ περασμένου καιροῦ ἦσαν τύραννοι. Ὡς τύραννοι δὲ σεβότανε τὸ λαὸ ποὺ ἀντιπροσωπεύανε. Σὲ πολλὰ χωριά ἐκάνανε καὶ καταχρήσεις καὶ πιέσεις, ποὺ ἔπρεπε νὰ πᾶνε στὶς φυλακὰς νὰ παρᾶσσαν τὴν ἐπιλοικτὴ ζωὴ των. Καὶ ἐπειδὴ αὐτὸ ποὺ γινότανε ἦτον ἀπὸ τὴν παλὰ συνήθεια, εἶπαμε νὰ βάλωμε μιὰ πλάκα καὶ νὰ σκεπάσωμε μιὰ γιὰ πάντα τὴν κακὴ αὐτὴ ἐποχὴ μὲ τὴς κακὰς συνήθειάς της... Αὐτές τὴς συμβολὰς καὶ τὴς δόνησις δίδομε γιὰ τὴ νέα ζωὴ ποὺ ἀνατέλλει ἀπὸ τώρα καὶ πέρα εἰς τὸ βασιανισμένον αὐτὸν τόπον. Ἄς ξεχαστοῦνε τὰ περασμένα, οἱ κακὰς συνήθειες καὶ οἱ κακὰς

πράξεις. Ἄς πᾶμε μπροστὰ ὅλοι ἀγκαλιασμένοι καὶ ἀγαπημένοι γιὰ τὸ καλὸ τῆς μεγάλης Πατρίδας μας, ποὺ ἀναγνωρίζει τέκνα τῆς ἑλούς ποὺ ζοῦν σ' αὐτὴ χωρὶς νὰ ἐξετάξῃ τὴ θρησκεία των καὶ τὴ φυλὴ των. Μουσουλμάνοι καὶ Χριστιανοί, ὅλοι ὅταν καλοὶ Ἕλληνες, ἄς ἐργαστοῦμε νὰ κάμωμε μιὰ πατρίδα ὁμορφὴ γιὰ νὰ ζήσωμε εὐτυχισμένα, ὅπως ζοῦνε σ' ὅλα τὰ πολιτισμένα μέρη... Ὁ γενικὸς διοικητῆς Ι. Γ. Ἡλιάκης».

Μὰ ἔχομε καὶ δασκάλους ποὺ μὲ τὴν καθιέρωσιν τῆς δημοτικῆς δοκίμασαν νὰ μεταχωριστοῦν τὴν ἀπλὴ γλῶσσα σὲ ἐκθέσεις τοὺς πρὸς προϊστάμενη ἀρχή. Καταχωρίζομε ἐδῶ δυὸ ἀρκετὰ πατυχημένες προσπάθειες ἀπὸ μιὰ ξενόφωνη ἐπαρχία. Ἡ πρώτη ἐκθεση δίνει καὶ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικὰς μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμισιν:

«Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος. Δημοτικῶν σχολείων Β. Ἀριθ. πρωτ. 20.

Ἐν Β. τῆ 25 Ἰουνίου 1920. Πρὸς τὸν κ. Ἐπιθεωρητὴν τῆς Ἐκπαιδευτικῆς περιφέρειας Φλωρίνης.

Κύριε Ἐπιθεωρητῆ. Ὑστερα ἀπὸ τὴ διαταγὴ σας, στίς 5 τοῦ Ἀπριλίου ἦρθα στὴ θέσῃ μου καὶ ἀνάλαβα τὰ καθήκοντά μου. Τὸ πρῶτον ποὺ παρατήρησα ἦταν, πὼς τὸ σχολεῖο μᾶς τέτοιας κωμόπολης ἐδῶ καὶ ἑπτὰ χρόνια δὲν μπόρεσε νάχη περισσότερες ἀπὸ τρεῖς τάξεις. Ἀλλὰ σ' αὐτὰ τὰ τρία χρόνια, τί πρῶτα νὰ κάμῃ κανένας; γλῶσσα νὰ τοὺς μάθῃ ἢ νὰ ἠθικοποιήσῃ καὶ ἐξελληνίσῃ τοὺς μαθητὰς; Γιατί σ' αὐτὰ τὰ χωριά τὸ σχολεῖο αὐτοὺς τοὺς σκοποὺς ἔχει καὶ γιὰ νὰ ἐπιληρωθῶνε αὐτοὶ οἱ σκοποὶ, τὸ παιδί πρέπει νὰ πᾶν στὸ σχολεῖο τὸ λιγώτερον ὡς τὴν 5ῃ τάξῃ. Ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ δὲν ἔγινε ὡς τώρα πρέπει νὰ γίνῃ τὸν ἐρχόμενον χρόνον ἀμέσως. Τὸ σχολεῖο ἀπὸ τὸ ξανάρχῃ ὡς τὸν Ἀπριλίου εἶχε μόνον τὴ δασκάλισσα ἐργάσθηκε πολὺ, ἂν καὶ ἦταν μοναχὴ τῆς, ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν πρόφθανε νὰ κάμῃ σὲ ὅλες τὴς τάξεις, παράτησε λίγα μαθήματα καὶ ἐδίδασκε μόνον τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀριθμητικὴν, ῥησικὴν καὶ καλλιγραφία.

Ἐνα ἄτοπο ὅμως ποὺ ἐπακολούθησε, ὕστερα ἀπὸ τρία χρόνια, εἶναι ἡ διδασκαλία κυρίως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ τῶν ἄλλων μαθημάτων. Ἐπακολούθησαν οἱ μαθητὰς νὰ μαθαίνουνε τὴν γ' κλίση, τὰ συνηρημένα τῆς β' κλίσης, τὴ δοτικὴ πτῶσις καὶ τὰ ὄμοια. Ἀπορούσανε ὅμως, γιατί δὲν μπορούσαν νὰ βροῦνε στὸ βιβλίον κανένα ὄνομα γ' κλίσης ἢ κανένα παῖτρο κτλ. Τὸ κακό ἦταν πὼς ὅταν τοὺς ἔκαμα τὸ πρῶτον μάθημα, τὸ νέο μάθημα τὸ βρῆκα σὲ ἀντίθεση μὲ τὴς γνώσεις τους. Τὸ ἴδιον εἶχαμε καὶ ἐνθάδε.

Στῶν ἄλλων μαθημάτων τὴ διδασκαλία εἶχαμε τὰ ἴδια ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ χωρὶς καμιά σειρὰ καὶ τάξῃ, γιατί δὲν εἶναι καὶ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα στὸ σχολεῖο.

Ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ δικαίωμα, μοιρεῖ νὰ πῇ κανένας, ἀφοῦ οἱ περισσότεροι ἀπὸ μᾶς, καὶ οἱ ἴδιοι δὲν ἔξομε τὴ γλῶσσαν. Τὸ παρατήρησα σὲ πολλὰ σχολεῖα ποὺ ἔτυχε νὰ πάω. Ἴσως ὅμως τὸ Σὸν Ὑπουργεῖο νὰ πάρῃ κανένα μέτρο καὶ γι' αὐτὸ τὸ κακό. Τὸ καλὸ θὰ ἦταν ἂν ἐμεῖς ἀκούσαμε λίγα μαθήματα δημοτικῆς γλώσσας μέσα στίς διακοπὰς.

Ἡ φοίτησις τῶν μαθητῶν πολὺ δυσάρεστη. Τὸ χειμῶνα μὲ τὰ χιόνια καὶ τὴς λάσπες δὲν μπορούσαν νάρθουν οἱ μικρότεροι μαθητὰς, γιατί τὸ σχολεῖο εἶναι 20 λεπτὰ τῆς ὄρας μακριὰ ἀπὸ τὸ χωριὸ, τὸ καλοκαίρι οἱ μεγαλύτεροι, γιατί ἔχουν τὴς δουλειὰς τους. Μὲ πολὺ κόπον τοὺς συγκρατοῦσαμε, ὅσο μπορούσαμε, καὶ δὲν ἀναγκασθήκαμε νὰ μνηστώμε κανένα κηδεμόνα. Γιατί εἶχε περᾶσει καὶ ὁ καιρὸς. Αὐτὸ ἔπρεπε νὰ γινόταν στὴν ἀρχὴ τοῦ σχολικοῦ χρόνου.

Κατὰ τὰ εἰθισμένα τὴν 21 ἔγινε ἡ τελετὴ τοῦ σχολεῖου, στὴν ὁποία μᾶς τιμῆσανε ὅλοι οἱ κηδεμόνες τῶν μαθητῶν, οἱ τοπικὰς ἀρχές καὶ ἄλλοι ξένοι. Ἡ τελετὴ σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα ἀρχίσε μετὰ τὴν θεὰ λειτουργία καὶ τελείωσε στίς 11 π. μ. Ἐδιδασκόμενος κτλ.

«Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος. Ἐξατάξιον πλήρες Δημοτικῶν σχολείων ἀρρέων Φλωρίνης. Φλωρίνα 2 τοῦ Ἰουλίου 1920. Πρὸς τὸν Κύριον Ἐπιθεωρητὴ τῶν Δημοτικῶν σχολείων τῆς ἐκπαιδευτικῆς περιφέρειας Φλωρίνας. Ἐδῶ.

Κύριε Ἐπιθεωρητή, ὑποβάλλοντας πίνακα πού δαίχνει κατά τάξεις τόν ἀριθμό τῶν μαθητῶν τοῦ ἑξατάξιου Δημοτ. σχολείου τῶν ἀγοριῶν πού γράφτηκαν, φοίτησαν κι ἀπολύθηκαν ἢ προεβιάστηκαν τή σχολική χρονιά 1919-1920 μαζί μ' ἕνα ἀντίγραφο τοῦ πρακτικοῦ, ὅπου φαίνονται τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐξετάσεων σύμφωνα μέ τό ἀρθρ. 12 τοῦ «περὶ ἐγγραφῶν Βασ. Διατάγματος» τὸ θεωρῶ τιμῆ μου νά σὰς ἀναφέρω καί τούτα τὰ σχετικά μέ τή σχολική ζωὴ πού περάσαμε αὐτὸν τὸ χρόνο.

Μαθητές. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν πίνακα, πού ἀνὰ ἄνδρα παραπάνω, τή σχολική χρονιά 1919-1920 γράφτηκαν 493 μαθητές. Ἐπειδὴ, ὅπως γνωρίζετε, οἱ σχολικὲς αἰθούσες ἦταν μικρές, ἀλλὰ καί στήν περίπτωση πού θὰ ἦταν πολὺ πῶς ἀπλόχωρες, δὲ θὰ ἦταν δυνατό νά διδάσκονται μαζί περισσότεροι ἀπὸ 100 μαθητές στήν ἴδια αἰθούσα, στείλαμε τὸν Ὀκτώβρη 78 παιδιά στὸ Β' Μιχτό καί τὸ Μάρτη 100 στὸ Α' Μιχτό ὥστε ἀπέμειναν στὸ ἑξατάξιο Δημοτικὸ 314.

Μέσα στὸν ἀριθμὸ ἐκείνων πού ἀποσύρθηκαν καί πῶς οἱ περισσότεροὶ τοὺς ἦτανε Μοναστηριάτες πού γύρισαν στήν πατρίδα τους, εἶναι καί τὰ παιδιά ἐκείνων πού ἀπὸ διάφορες αἰτίες πήγανε στή Θεσσαλονικὴ ἢ ἄλλοῦ ὅπου καί μεταγράψανε τὰ παιδιά τους.

Συνεδρίες. Ὅλη τή χρονιά ἔγιναν 11 συνεδρίες ὁ μὲρικὲς ἀπὸ αὐτὲς συζητήθηκαν καί θέματα παιδαγωγικά, γιὰ τὸν τρόπο τῆς διδασκαλίας μαθημάτων, προπάντων στίς κατώτερες τάξεις.

Ἐκδρομὲς καί μαθήματα στὸ ὑπαίθρο. Δὲν μπορῶ νά μὴν δηλολογήσω τὸ ζήλο πού εἶχαν οἱ συνάδερφοί μου γιὰ νά γίνουν ὅσο τὸ δυνατό περισσότερες ἐκδρομὲς μέ ὅλο ὅμως τὸ ζήλο τοῦτο, ἐξ αἰτίας τῶν πολλῶν καί ἐκκολουθητικῶν βροχῶν πού εἶχαμε, προπάντων τὴν ἀνοιξή, μονάχα δυὸ ἐκδρομὲς κάναμε, μιά τὴν ἀνοιξή κι ἄλλη μιά τὸ χυνὸ πόρο. Μέσα σὲ τούτες δὲ λογαριάζω βέβαια τὴν ἐκδρομὴ τῆς πρωτομαγιάς, πού γιόρρασαν οἱ μαθητὲς τῶν ἀνωτέρων τάξεων ὡς πρόσκοποι στή Νικόστια μαζί μέ τοὺς ἐκεῖ πρόσκοπους, καθὼς καί τοὺς περιπάτους πού γίνονταν τὴν Τετάρτη τὸ ἀπόγευμα ὅσες φορές μᾶς ἐπιτρέπονταν ἀπὸ τὸν καιρὸ. Ὅχι λίγες φορές ἔδωκαν διάφορες τάξεις χωριστά, συντροφεινόμενες καὶ μὴ ἀπὸ τὸ δάσκαλό τῆς, γιὰ νά κάνουνε μαθήματα πού μποροῦσαν νά διδαχθοῦν πῶς ἀποτελεσματικὰ στὸ ὑπαίθρο παρ' ἀνάμεσα στοὺς τέσσαρες ἑσπεροὺς τοίχους τῶν παραδόσεων, ἢ γιὰ νά παρατηρήσουν διάφορα ἀντικείμενα πού εἶχανε διδαχτῆ ἢ ἦτανε νά διδαχτοῦν.

Διδαχτήριο. Ἐρετε, κ. Ἐπιθεωρητή, πὼς ἐξῆν ἀπὸ τίς 8 μεγαλύτερες αἰθούσες τοῦ διδαχτηρίου, οἱ ἄλλες 5 εἶναι πολὺ μικρές καί γι' αὐτὸ ὅπως διόλου ἀκατάλληλες νά χρησιμεύουν γιὰ παραδόσεις. Ἀλλὰ καί οἱ 3, οἱ μεγαλύτερες, κατὰλληλες γι' ἄλλη ἐποχὴ πού ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν δὲν περνοῦσε τοὺς 200, σήμερα εἶναι ἀχρηστές, ἀφοῦ μέ τὸ νά ἔχουν κάθε μιά τους χῶρο 80 κυβικά μέτρα, μποροῦν νά δεχτοῦν τὸ πολὺ 30 μαθητές. Προβλέποντας τώρα πὼς ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν πού θὰ ἔχουμε τὸν ἐρχόμενο σχολικὸ χρόνο, θ' ἀνεβῆ τοὺς μετριώτερους λογισμοὺς σὲ 360, καί μάλιστα δίχως τὴν ὑποχρεωτικὴ φοίτηση, δὲν μπορῶ νά φαντασθῶ πὼς θὰ εἶναι δυνατό 40 καί 50 καί 70 καί 90 μαθητὲς νά κλειστοῦν σὲ χῶρο προωρισμένον, ὅπως ἀναφέρνω παραπάνω, τὸ πολὺ γιὰ 30 μαθητὲς. Χρειάζεται λοιπὸν γιὰ τὸν ἐρχόμενο σχολικὸ χρόνο νά χωριστοῦν εἰς τμήματα τουλάχιστο οἱ 4 κατώτερες τάξεις ἢ νά διασκευαστῆ τὸ χτίριο, σὲ τρόπο πού ἀντὶς 13 νά ἔχουμε μονάχα 8 αἰθούσες ἢ, ἂν δὲν εἶναι δυνατό νά γίνῃ αὐτό, νά πουληθῆ τὸ σχολ. χτίριο ὡς ἀκατάλληλο καί νά νοικιαστῆ ἢ νά χτιστῆ ἄλλο ἀνάλογο γιὰ τίς σημερινὲς ἀνάγκες τοῦ τόπου.

Θρανία. Ἀλλὰ καί τὰ θρανία τοῦ σχολείου μας πού, ὅπως ξέρετε, ἔγιναν ἀπὸ ὄλιγο πού μᾶς παραχωρήθηκε δωρεάν ἀπὸ τοὺς Γάλλους καί κατασκευάστηκαν ὅπως ὅπως γιὰ νά ἐξοικονομήσουν προσωρινὲς ἀνάγκες, σὲ ἐποχὴ πού δὲν εἶχαμε καθόλου θρανία, καί λίγα εἶναι καί ἀκατάλληλα, γιὰ νά μὴν πῶ ἀχρηστικά. Χρειάζεται λοιπὸν ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐξοικονόμηση διδαχτηρίου πού νά στεγάζουν ἀναγκαιτικὰ τοὺς μαθητὲς, νά κατασκευαστοῦν θρανία περισσότερα ἀλλὰ καί λιγώτερο ἀνθυγιεινὰ ἀπὸ αὐτὰ πού ἔχουμε.

Δασκάλοι. Ὅταν ἀρχίσαμε τὰ μαθήματα, τὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ τὸ ἀποτελοῦσαν . . . Τῆ θέσῃ τοῦ Θ., πού στὲς ἀρχὲς τοῦ Νοεμβρίου ἀποχώρησε γιὰ νά πάῃ

στὸ Γαμπρέσι τῆς Καστοριάς, ὅπου εἶχε διοριστῆ ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο, πήρε ὁ . . . πού ἴσια-ἴσια τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἶχε γυρίσει ἀπὸ τίς τάξεις τοῦ στρατοῦ, ὅπου ὑπηρετοῦσ ὡς κληρωτὸς τοῦ 1919, ἀπὸ τὸ Μάρτη τοῦ περασμένου χρόνου. Ἐπίσης τῆς ἀρχῆς τοῦ Νοεμβρίου στή θέση τοῦ . . . πού εἶχε ἀποκλειστῆ ἀπὸ τὸ σχολεῖο, γιὰτὶ εἶχανε παρουσιαστῆ στὸ σπῆτι τοῦ κροῦσματα ὁστρακίδης καί μετὰ ἕνα μῆνα εἶχε ἀποσπαστῆ στὸ τουρκικὸ κι' ἐβραϊκὸν σχολεῖο, τοποθετήθηκε ὁ . . . Αὐτὸς ἐργάστηκε στὸ σχολεῖο μᾶς ὡς στὸ τέλος τοῦ Μάρτη, ὅγλ. ἴσια μέ τὸ Πάσχα. Ὑστερα ἀπὸ τὸ Πάσχα αὐτὸς πήγε στή θέσῃ ὅπου ἦτανε διορισμένος, καί ὁ . . . ἀνάλαβε ἕνὰ τὰ καθήκοντά του στὸ σχολεῖο μᾶς ἐργαζόμενος ὅμως τώρα λιγώτερες ὥρες, γιὰτὶ δίδασκε λίγες ὥρες καί στὸ ἐβραϊκὸν σχολεῖο.

Ὡστε, ὅπως βλέπετε, ἔγιναν τὸσες μεταβολὲς στὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ καί, σὰ νά μὴν ἐφθάναν αὐτὲς, δυὸ δασκάλοι, ὁ Θ. Ἀναστασίου καί Β. Παπαγεωργίου ἕνα μῆνα εἶχανε ἀποκλειστῆ ἀπὸ τὸ σχολεῖο, εὐτυχῶς ὅχι σύγκαира κι' οἱ δυὸ, ἐξ αἰτίας τῆς ὁστρακίδης, πού κροῦσματα τῆς εἶχανε παρουσιαστῆ στὰ σπῆτια καί τῶν δυὸ. Μὲ ὅλα αὐτὰ μέ τὰ μέτρα πού παίρναμε κάθε φορά πού τὸ καλοῦσε ἡ ἀνάγκη, ἢ σχολικὴ ἐργασία προχωροῦσε ὅμαλά σὰν ὄρολοι πού μονάχα κούρδισμα χρειάζεται, καί χωρὶς νά γίνονται ἐξω αἰσθητὲς οἱ ἀπὸ ἀνάγκη ἐξ αἰτίας τῆς ἀλλαγῆς τοῦ προσωπικοῦ καθὼς καί ἐξ αἰτίας τοῦ ἀποκλεισμοῦ προσρχόμενες ζημιές.

Ὅσο γιὰ τὴν ὁμόνοια πού ἔπρεπε νά βασιλεῦῃ ἀνάμεσα στὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ, αὐτὴ δὲν ἔλαιψε ποτέ, κι' εἶται περάσαμε τὸ χρόνο δίχως νά παρουσιαστῆ μῆτε ἕνα ἐπεισόδιο ἀπὸ κείνα πού προκαλοῦσαν ἄλλη φορά ἀπόξω, καί δυστυχῶς πρόσωπα πού χρωστοῦσαν νά τὰ ἐξομαλύνουν τυχόν παρουσιζόμενα.—Ἐδπιθεώστατος ὁ διευθυντῆς» κτλ.

Ἦρεπει ὅμως νά προσθέσωμε — γιὰ νά μὴν ἀνησυχῶν οἱ γλωσσασμύντορες τοῦ σημερινοῦ διδαχτικοῦ τῆς παιδείας — πὼς δὲν εἶναι ὅλοι οἱ δάσκαλοι τῶν ξενόφωνων τόσο ὑπολλήτριον σὰν τοὺς παραπάνω. Ἐχομε τουλάχιστον σ' ἕνα ἄλλο χωρὶο τῆς ἴδιας ἐπαρχίας μιά δασκάλισσα, πού καθὼς λέει στήν ἔκθεσῃ τῆς στὸν ἐπιθεωρητῆ, παρέσχε «τὸ ὄλικόν τῶν διδασκομένων μαθημάτων εἰς τὴν γλώσσαν πού εἶνε ὑποχρεωμένοι νά διδάσκωσιν οἱ διδάσκαλοι», ξέρει ὅμως νά μεταχειρίζεται καί γλώσσα γλαφυρώτερη, καθὼς φαίνεται καί ἀπὸ τὴ λογοδοσία πού συνοθεῦει τὴν ἐκθεσὴ τῆς. Γιὰ δεῖγμα — τῆς γλώσσας στήν ὁποία προσαγοροῦνται οἱ γονεῖς τῶν ξενόφωνων μαθητῶν τῆς — παραθέτομε τὴν ἀρχή, ἀντιγραμμένη πιστότατα ἀπὸ τὸ χειρόγραφο πού ὑπόβαλε στὸν ἐπιθεωρητῆ ἢ δασκάλισσα, καί λυπούμαστε πού δὲ μᾶς περισσεύει θέσῃ νά καταχωρίσωμε ὀλόκληρη τὴν ἔκθεσῃ:

«Φιλόμοσε δημήγυρι. Πανταχὸ ἐορταί καί πανηγύρεις τῶν Μουσῶν, πανταχοῦ χαρὰ καί ἀγαλλίασις ἕνεκα τῆς πνευματικῆς πανδαισίας, ἦν τὰ μουστροφεία παρατιθέασιν, ὅπως κοινῇ πάντως γευθῶσι τῶν καρπῶν, οὗς παρεσκευάσεν ἢ ἐπὶ ἔτος ὀλόκληρον σχολικὴ ἐργασία τῶν τε διδασκόντων καί διδασκομένων. Ὡς πανταχοῦ οὕτω καί παρ' ἡμῖν ἤρξαντο ἀπὸ 15 λήγοντος αἱ ἐναυδαὶ ἐξετάσεις τοῦ σχολείου ἡμῶν.

Οἱ γονεῖς οἵτινες πρὸ δέκα μηνῶν παρέδωκαν εἰς τοὺς ἱερούς κόλπους τοῦ σχολείου τὰ προσφιλή τῶν τέκνα παρρουσιάζονται σήμερον, ἵνα παραλάβωσιν αὐτὰ ἐκ τῶν χειρῶν μου καί ἐπιστρέψωσιν εἰς τοὺς ἑαυτῶν κόλπους καί ἐκ τῆς ἠθικῆς καί διανοητικῆς μορφώσεως αὐτῶν ἀρυσθῶσι τὸ ἀγαθὸν ἐκεῖνο, ὅπερ ἀπὸ τῆς σκοπίου παιδαύσεως τῶν τέκνων των δικαιοῦνται νά προσδοκῶσι καί νά ἀπαιτῶσιν. Ἐγὼ δὲ μετὰ τῆς παρρησίας ἐκείνης, ἣτις προέρχεται ἐκ τῆς γαλήνης τῆς συνειδήσεως παρίσταμαι ὅπως ὡς ἔθος δώσω λόγον τῶν καθ' ὅλον τὸ λῆξαν σχολ. ἔτος πεπραγμένων ἐν τῷ σχολείῳ ἡμῶν, ὅπερ ἔτυχε νά διευθῶν ἐπιζητοῦσα τὴν ὑμετέρων ἀκρόασιν εὐμενῇ προβαίνω εἰς τὴν λογοδοσίαν μου ἥτις ὁ σκοπὸς εἶναι διπλοῦς. Πρῶτον μὲν νά διδῆται ὁ λόγος τῶν πεπραγμένων, δεῦτερον δὲ νά ὑποδεικνύονται αἱ τυχόν παρατηρηθεῖσαι ἑλλείψεις ἀφίνουσα εἰς ἡμᾶς τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶς κειμένων.

Τὸ σχολεῖον ἡμῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ σχολ. ἔτους ἠτύχησε νά καταγράψῃ ἐν τῷ μαθητολογίῳ 141 μαθητὰς καί μαθητριάς, ἐξ ὧν μόνον δύο νῆπια ἀπέβλωσαν

και εξ'ων οι λοιποί 15 εσχημάτισαν την Δ τάξιν, 23 την Γ, 18 την Β και 23 την Α έννοιαται άρρενες και θήλειαι. Εδιδάχθησαν τα μαθήματα έκείνα άτινα εθεώρησα καλλίτερα όπως ένδυναμώσω τα παιδιά εις την γλώσσαν και γραφήν χωρίς να αποβλέπω εις τα διασκαδαστικά μαθήματα.

Ήδη μεταβαίνουσα εις τό δεύτερον τής λογοδοσίας μου μέρος 'και έμφορουμένη ύπρ των αυτών φιλοστοργων αίσθημάτων, έκφράζω προς ύμιας ώ γονεΐς άπαιτήσεις τινάς έξαιτουμένη παρ' ύμων την έκπλήρωση τούτων φιλικώτατα και μετ' αδελφικής ευμενείας προς έπίτευξιν του σκοπου του σχολειου σας. Όπως δηλ. ή πρόσδος γίνεται ακόπιμος και πλέον λυσιτελής ανάγκη ή κατ' οίκον ανατροφή να είνε σύμφωνος προς τα έν τή σχολή άπαιτούμενα και διδασκόμενα...»

Ή επιστήμη κι ή γλώσσα της.

Βέβαια, είναι πολύ χωρίς ακόμη για να περιμένουμε να γραφεται ή επιστημονική μας παραγωγή στη δημοτική, αξίζει όμως να σημειωθή πως πολλοί ακόμη μέσα στο Πανεπιστήμιο, όσο και αν ο κ. Κατζιδάκις ξεσπάθωσε πάλι για την άπλοποίηση του «έπισήμου ήμων καθαρεύοντος λόγου», δε δέχονται την παραμικρή άπλοποίηση στη γλώσσα τής επιστήμης. Στην Έφημερίδα τής Κυβερνήσεως (τεύχ. Γ', 14 Νοεμβρίου 1918, αριθ. 272) καταχωρίζονται τα πραχτικά τής νομικής σχολής για την έκλογή του κ. Κ. Τριανταφυλλόπουλου, καθηγητή ως πέσει στο ρωμαϊκό δίκαιο. Ο καθ. κ. Λιβαδάς, μέλος τής κριτικής επιτροπής, πιστοποιεί ότι «τ ή περί την διατύπωσιν ανακριβεία συμπάρομαρται ή περί την γλώσσαν άμελεία ή άδιαφορία, ήν ένιαχοϋ έπιδεικνύει ο υποψήφιος, εστιν οτε και αποτόμως μεταπίπτων από τής καθαρευούσης εις την δημιουμένην, ένφ' έν' επιστημονική συγγραφή εύ μόνον τής προσηκούσης γλώσσης πρέπει να γίνεται χρήσις, αλλά και του όμοιομόρφου αυτης να επιμεληται ο γράφων». 'Ακόμη και μία λέξη σαν τό γεμίσει καταδικάζεται ως βέβηλη, ένφ' άλλος πάλι κριτής έλπιζει πως «έκκεντρικότητάς τινας περί την γραφομένην γλώσσαν θα εγκυκαταλείψη βεβαίως ο υποψήφιος περιβαλλόμενος την ακαδημαϊκήν τήβαννον». Μην ξεχνούμε πως ο κ. Λιβαδάς σε μία φυλλαδούλα του, «Παρατηρήσεις εις την καθ' ήμιας νομικήν γλώσσαν», φιλοξενημένη τελευταία στην Έπιστημονική έπατηρίδα του Πανεπιστημίου, μάς λέει πως «οφειλομεν και ήμεις, τή συνηθεία των παλαιών στοιχοϋντες να ποιώμεθα χρήση...», ν' «άποσκορακίσωμεν δε πάντως τό σκυθικώς στόμασιν άρμόζον...» και επικαλούμενος Κατζιδάκι και Κόντο, που είναι «μέγας του έλληνισμού διδάσκαλος» βρίσκει και αυτός πως «τολυμρότατον πάντως ύπάρχει να λέγεται εισηγήθην αντί του εισηγηόμην και ύφηγηθην αντί του ύφηγηόμην». Και όλα αυτά στο σωτήριο έτος 1918.... Μή χειρότερα!

Έφημερίδα από τον Καύκασο στη ζωντανή γλώσσα.

Ένώ στο Πανεπιστήμιό μας καταδικάζουν επιστήμονα που γράφει γεμίσει - εις αντί πληρω πληροΐς και οι σοφοί τής Σμύρνης ταλμοϋν να δημοσιεύουν όσα παράπλω είδαμε, κυκλοφορεί στον Καύκασο όργανο πολιτικό και φιλολογικό του εκεί έλληνισμού, ή «Νέα ζωή», έφημερίδα που «βγαίνει κάθε Πέμπτη και Κυριακή» σε ζωντανή γλώσσα. Κάνει τέτοια αυχάριστη αντίθεση ή έφημερίδα αυτή με την αξιολύπητη προκήρυξη των καθαρευομιάνων τής Σμύρνης, που καταχωρίζουμα εδώ μερικά κομμάτια, παρμένα απ' όλες τις στήλες της (χρόνος α', 1919, αρ. 51,35):

(Από ένα πολιτικό άρθρο, από τό «χρονογράφημα», από τους «παράγραφους», από τις «εδήσεις», από τα «έντόπια», από τις «δηλώσεις»).

«Ο ευρωπαϊκός πόλεμος τελειώνει. Σε λίγο οι αντιπρόσωποι των κρατών και των λαών θα μαζεθούν για να λύσουν δριστικά την τύχη του κόσμου. Με την έκβαση που πήρα ο πόλεμος και με την τελειωτικήν ήττα των έχθρων τής φυλής μας από τή μια μεριά και απ' την άλλη, με τας νέας αρχάς που επεκράτησαν στην πολιτική και στην κοινωνική ζωή τής Βορείου Εξρώπης, εκλείπουν τα σπουδαιότερα εμπόδια και ή Φυλή μας, για πρώτη φορά ύστερα από τόσους αιώνες, βρίσκεται πολύ κοντά στην πραγματοποίηση των όνειρων της...»

«...Ο άνθρωπος τής εποχής μας που σε διάστημα πέντε χρόνων αισθάθηκε βαθύτατα όλο τό βάθος των συγκινήσεων, όλον τον όγκο των πόνων, ο άνθρωπος που πέραςε μία τόσο τρικυμισμένη εποχή κι είδε από κοντά όλην την φρίκη των μεγάλων αγώνων και είδε καθαροτακίσματα μεγαλόπρεπα και χαλασμούς λαών και κόσμων γιγάντων, ο άνθρωπος τής εποχής μας που έκανε ένα θαντικό ταξίδι μέσα στην κόλασιν αυτήν που την λένε ευρωπαϊκό πόλεμο, άντρώθηκε τόσο πολύ ώστε να μη ξεπαθή με τέτοια μικροπράματα...»

«Στόν μακάριο αυτόν τόπο μαζί με τα μικρόδια τής χολέρας και τής ισπανικής γρίπης, άνθίζουν και άμμάζουν και κάτω άλλα μικρόδια που τα λένε κερδοσκόποι. Είνε και αυτοί είδος θεομηνίας, άνάμιασιν οτις τόσες άλλες που μαστίζουν την ανθρωπότητα. Τα μικρόδια αυτά άνοηπτον οτά βαπόρια που φέρουν είδη τής πρώτης ανάγκης και ρίχνονται με τή μούρη οτά έμπορεύματα. Κι έπαυθή διαθέτουν κεφάλαια άρκετά, αγοράζουν οτι ύπάρχει, σε όποιες λάχει τιμές, ξεροντας πως δε θα χάσουν ποτέ, άφου οι μικροαγορασταί δεν θα μπορέσουν να τους συναγωνιστούν...»

«Ο Τζούρτζ Λόυδ εδήλωσε πως ή Γερμανία πρέπει να πληρώσει 25 δισεκατομμύρια λίρες αποζημίωση. Περισσότερα δεν πρέπει να ζητήσουν διότι αν γίνεται εκει παλαστικισμός τίποτε δεν μποροϋν να πάρουν».

«Έβθασε στην πόλη μας ο γνωστός για τή δράση του για τον Έλληνισμό του Αντικαυκάσου και τής Τραπεζούνας Ι. Παστιανίδης, μέλος του Κεντρικού Έθνικού Έλληνικού Συμβουλίου τού Αντικαυκάσου. Ο άρχομός του έχει σχέση με τό συνέδριο τής 10 προσεχούς Ιανουαρίου, όπου θα λυθούν σπουδαία ζητήματα που άφοροϋν τον Έλληνισμό τής Γροϋζίας».

«Παρχαλοϋνται όλα τα χωριά τής περιφέρειας μας να μην άδιαφορήσουν την καταγραφή των κατοίκων τους από 20 χρόνων και άπάνω, άνδρων και γυναικών, για την όποία τους έγραφε πριν τό Έθνικό μας Συμβούλιο. Πρέπει να φροντίσουν ακριβώς να καταγράφοϋν όλους, χωρίς να παραλείψουν ούτε ένα και να τα τελειώσουν γρήγορα. Άπ τό γραφείο του Έθνικού Συμβουλίου...»

Υπόμνημα δημοικιστών στην κυβέρνηση για να διατηρηθοϋν ε' αναγνωστικά τής δημοτικής.

Σαν άπάντηση στην έκθεση τής «επιτροπείας» των άναγνωστικών, που περίληψη της δημοσιεύτηκε στον τόπο εβδομάδες πριν κυκλοφορήση ή έκθεση, επιδόθηκε στον πρωθυπουργό κ. Α. Γούναρη, ύπουργό τότε ακόμη, από επιτροπή δημοικιστών τό ακόλουθο υπόμνημα (δημοσιευμένο στη «Πρωτεύουσα» ο Φεβρουαρίου 1920):

Έν Αθήνας τή 3 Ιανουαρίου 1920.

Κύριε Πρόεδρε,

Τό έργον τής εξυγιάνσεως, τό όποιον άνέλαβεν ή πλειοψηφία του έθνους και χάριν του όποιου πάντες ήμεις ήγωνίσθημεν, δεν είνε δυνατόν να συνισταται εις τελείαν άνατροπήν των κατά την τελευταίαν τριετιαν συντελεσθέντων, αλλά δέον κατ' ανάγκην να διακρίνη τα σημεία τής εξυγιανσεως εϋτελών κομματικών συμφορότων από τα όλγα υγιά μέτρα τής τελευταίας περιόδου, άνατρέπον βεβαίως τα πρώτα, αλλά διατηροϋν και μάλιστα τελειοποιοϋν τα δεύτερα. Μεταξύ

των τελευταίων τούτων τὴν πρωτεύουσαν θέσιν κατέχει κατὰ τὴν κρίσιν μας ἡ εκπαιδευτικὴ νομοθεσία.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ λαϊκὴ μόρφωσις εὐρίσκειται ἔτι παρ' ἡμῖν εἰς λίαν χαμηλὸν ἐπίπεδον, οἱ δὲ καρποὶ τοῦ λαϊκοῦ σχολείου κατὰ τὴν διαρρευσάσαν ὀδοσηκονταετιᾶν ἀπέβησαν λίαν πενιχροί. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ βασιλείου τηρηθεῖσαν εκπαιδευτικὴν πολιτικὴν ἥτις συνίστατο:

Πρῶτον εἰς τὴν δημιουργίαν ἐνὸς μόνου τύπου εκπαιδευτικοῦ συστήματος ἀρχίζοντος εἰς τὴν πρώτην τάξιν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ τελειώνοντος εἰς τὴν τελευταίαν γυμνασιακὴν τάξιν, ἀποτελοῦντος οὕτω συστηματικὴν προπαρασκευὴν τῶν μαθητῶν διὰ τὸ πανεπιστήμιον καὶ ἀγνοοῦντος ἐντελῶς ἐν κεφαλαίωδες σημείον, οἱ τούτους ἡ μέγιστη πλειοψηφία τῶν μαθητῶν λαμβάνει στοιχειώδη μόνον παιδεύσιν καὶ ὅτι συνεπῶς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον δέον νὰ ἀποτελέσῃ σταθμὸν τοῦ πρώτου πλήρους κύκλου τῆς διδασκαλίας τοῦ μεγάλου μέρους τῶν Ἑλλήνων μαθητῶν.

Δεύτερον εἰς τὴν ἀνεπαρκῆ φροντίδα τοῦ κράτους περὶ τῆς προσηκούσης μορφώσεως τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσως, ὅπερ οὔτε ἐπαρκῶς ἡμῖς εἴμεθα, οὔτε τὴν ἀνάλογον κοινωνικὴν θέσιν κατέχει, διὰ τὴν δευτερεύουσαν θέσιν ἥτις ἐδόθη εἰς τὴν λαϊκὴν ἐκπαίδευσιν.

Τρίτον εἰς τὴν παραγνώρισιν τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας καὶ παραδόσεως, τῆς δημοτικῆς ποιήσεως καὶ τῆς δημιουργικῆς λογοτεχνίας.

Ἐτάρτον εἰς τὴν διδασκαλίαν ἥδη ἀπὸ τῆς α' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τῆς καθαρευούσης, μὲ λεκτικὸν ἀλλὰ πρὸ παντὸς τυπικὸν καὶ σύνταξιν κατὰ μέγα μέρος διάφορα τῆς κοινῆς ὁμιλουμένης γλώσσης.

Τοιοῦτοτρόπως ἡ λαϊκὴ ἐκπαίδευσις παρημελήθη γενικῶς, περιορισθεῖσα δὲ εἰς ἑστῆσαν διδασκαλίαν τῆς καθαρευούσης γλώσσης μὲ καθαρὸν γλωσσικὸν σκοπὸν ἔθεσεν εἰς δευτερεύουσαν ὅλως μοῖραν τὸν κύριον σκοπὸν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, τὸν εκπαιδευτικόν, καὶ κατεδικάσεν εἰς ἀτελεστάτην μόρφωσιν τὸ μέγιστον μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἡ ἀνάγκη ὁμῶς τῆς μορφώσεως τοῦ λαοῦ, ἐξ ἧς καὶ μόνῃς ἐξαρτᾶται ἡ γενικὴ τοῦ ἔθνους ἡμῶν πρόοδος καὶ ἡ ἑποία εἶνε ἀπαραίτητος ἐν τῇ ἐνασκήσει τῶν λαϊκῶν ἐξουσιῶν ὑπὸ τοῦ κυριάρχου λαοῦ, ὡς ἐπίσης ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναπτύξεως γνησίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἶνε τόσον ἐπιτακτικὴ, ὥστε πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐπιβάλλεται νὰ μὴ ἐμμένωμεν εἰς τὸ εκπαιδευτικὸν σύστημα τὸ παρελθόντος. Διότι λαμβανόμενου ὑπ' ὄψιν, οἱ τὴν περίοδον τῆς σχολικῆς μορφώσεως τῶν ἐνετήκοντα ἑκατοστῶν τοῦλάχιστον τῶν ἑλληνοπαίδων εἶνε πανταετῆς ἢ ἑξαετῆς (ἐπὶ τοσοῦτον ἄλλως δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ παρ' ἡμῖν ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευσις) εἶνε προφανῶς ἀδύνατον ὁ μαθητὴς κατὰ τὸ διάστημα τούτου ν' ἀπομάθῃ τὸ κατ' οἶκον καὶ καθ' ἡμέραν λαλοῦμενον γλωσσικὸν ὄργανον, νὰ μάθῃ νέον τοιοῦτον τεχνητὸν καὶ μὴ ὁμιλούμενον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ὀλέθριον διὰ τὴν παιδικὴν διάνοιαν καὶ γίνεται ἀφορμὴ διαστροφῆς τοῦ γλωσσικοῦ αἰσθήματος, ἐπὶ πλέον δὲ νὰ ἐμάθῃ καὶ ὅλας ἐκεῖνας τὰς οὐσιαστικὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας δέον νὰ συμπληρώσῃ ἐντὸς τοῦ πανταετοῦς ἢ ἑξαετοῦς τούτου κύκλου. Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξακολουθήσῃ ὄν ὁ πρόλογος τοῦ πανεπιστημίου, ἀλλὰ πρέπει ν' ἀποταλέσῃ ἐκπαιδευτικὸν σκοπὸν, καὶ μάλιστα τὸν κύριον, δοθείσης τῆς εὐρύτητος τοῦ κύκλου τῆς δράσεως τοῦ ἐναντι τῆς σμι-

κρότητος τοῦ κύκλου τῶν προοριζομένων δι' ἀνωτάραν μόρφωσιν. Εἶνε ἐπομένως ἀπαραίτητον ὅπως, ἀφιεμένης κατὰ μέρος τῆς διδασκαλίας τοῦ τεχνητοῦ τύπου τῆς καθαρευούσης, περιορισθῇ ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις εἰς τὴν παγίωσιν τοῦ κοινῶ γλωσσικοῦ ἰδιώματος, ἀφοσιωθῇ δὲ κατὰ τὰ λοιπὰ εἰς τὴν οὐσιαστικὴν διδασκαλίαν τῶν κατὰ τὴν κρατικὴν ἀντιλήψιν ἀναγκαίων διὰ τὸν μαθητὴν ἐννοῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συγχρόνου ἑλληνικοῦ βίου, δίδουσα εἰς τὸν πολίτην τῆς αὔριον πάντα τὰ ἐφόδια ἅτινα θὰ εἶνε χρήσιμα εἰς τὸν ἀτομικὸν καὶ κοινωνικὸν βίον του. Συναφῶς δὲ πρὸς τοῦτο ἐπιβάλλεται γενικωτέρα πρόνοια περὶ τῆς καταλλήλου ἀναπτύξεως τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ καὶ ριζικῆς μεταβολῆς τῆς ἐναντι αὐτοῦ στάσεως τῆς τε Πολιτείας καὶ τῆς Κοινωνίας.

ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις ταύτας μερὶς τῶν περὶ τὰ γράμματα ἀσχολουμένων ἀγένετο ὁπαδὸς τῆς εκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως διὰ τῆς ἀποδόσεως τῆς προσηκούσης σημασίας εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον ὡς εἰς αὐτοτελὲς σύνολον, διὰ τῆς θεμελιώσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῶν πραγματικῶν στοιχείων τοῦ Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ διὰ τῆς καθιερώσεως τῆς κοινῆς δημοτικῆς γλώσσης εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα.

Ἡ ἐκπαιδευτικὴ αὕτη μεταρρύθμισις, ἀφοῦ ἐπὶ μακρὸν ἐπάλαυσε πρὸς πολλαπλὰ ἐμπόδια καὶ κυρίως πρὸς τὰς ὑπερβολὰς τῆς λογίας παραδόσεως, ἐπιβλήθη εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, υιοθετήθη ὑπὸ τοῦ κράτους διὰ τοῦ νόμου 1332 περὶ διδακτικῶν βιβλίων καὶ ἐν μέρει διὰ τῆς αὔξησεως τοῦ μισθοῦ τῶν διδασκάλων. Εἶνε βεβαίως πιθανόν τὸ μεταρρυθμιστικὸν τοῦτο ἔργον νὰ ἔχῃ τὰς ἀτελείας του, κυρίως ἐν ταῖς λεπτομερειαῖς τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ κατ' ἀρχὴν ὀρθοῦ προγράμματος αὐτοῦ. Ἄλλ' εἶνε ἀναίμφισθητόν ὅτι ἀποτελεῖ πρόοδον καὶ μίαν σοδαρὰν προσπᾶθειαν πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ καὶ ὅτι πᾶν ἐμπόδιον, ὅπερ θὰ ἐτίθετο εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐξέλιξιν τοῦ συστήματος τούτου, θ' ἀπετέλει ὀπισθοδρομικότητα καὶ θὰ ἤρχετο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τάσιν τῆς ἐπικρατήσεως τῶν λαϊκῶν ἀντιλήψεων εἰς ὅλας τὰς ἐκφάνσεις τοῦ δημοσίου βίου. Θὰ ἤρκει ἐν ἀπλοῦν συγκριτικὸν βλέμμα ἐπὶ τῶν νέων καὶ τῶν παλαιῶν ἀναγνωστικῶν διὰ νὰ πεισθῇ τις εὐκόλως περὶ τῶν καταστρεπτικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς παρατηρουμένης ἀτυχῆς ἐν τῇ ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας ἀπὸ τῶν πρώτων τῆς νέας Κυβερνήσεως ἡμερῶν ἀποπειρας, ὅπως ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ εκπαιδευτικὸν σύστημα τοῦ παρελθόντος, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ καταρτισμοῦ τῆς ἐπιτροπῆς πρὸς μελέτην τῆς γλώσσης τῶν ἀναγνωστικῶν καὶ τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιευθεισῶν διαδόσεων ὡς πρὸς δῆθεν ἐπισήμους σκέψεις περὶ τῆς ἀληθοῦς ἀποδόσεως τῶν ὁποίων ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀμφιβάλλομεν.

Ἐάν ἀντὶ νὰ συμπληρωθῇ καὶ τελειοποιηθῇ ἡ ἀρξαιμένη ἐργασία ἐπὶ τῆς αὐτῆς πάντοτε βάσεως, ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ παλαιὰ ἀναγνωστικά, τὰ ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν διάνοιαν τῶν μαθητῶν, καὶ τὸ ἐμπνεῦσαν αὐτὰ ἐκπαιδευτικὸν πρόγραμμα, τότε ἢ νέα κατὰστασις τῶν πραγμάτων, τὴν ὅποιαν περιβάλλομεν μὲ ὅλην μας τὴν ἀγάπην, θὰ ἐμφανισθῇ τελείως ξένη πρὸς τὴν σύγχρονον πραγματικότητα καὶ πρὸς τὸ διέπον τὴν σημερινὴν ἐποχὴν λαϊκὸν πνεῦμα.

Διὰ τοῦτο καὶ ἐφελκυσόμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπὶ τῷ κεφαλαίωδους τούτου προβλήματι, τὸ ὅποιον εἶναι ζήτημα ἐθνικόν, ξένον πρὸς τὰς κοιμητικὰς διαμάχας, συνοφίζοντες τὰ κατὰ τὴν κρίσιν ἡμῶν ληπτέα μέτρα ὡς ἑξῆς:

1) Νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ ταχύτερον γενικῶς καθ' ἅπαν τὸ κράτος ἡ ὑποχρεωτικὴ ἑξαετῆς ἐκπαίδευσις.

2) Νά ληφθῆ ἐν καιρῷ φροντίς περὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ὀλικῆς ἐξυψώσεως τοῦ διδασκαλικοῦ προσωπικοῦ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως.

3) Πᾶσα ἀπόφασις θίγουσα θεμελιωδῶς τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν νὰ μελετηθῆ προηγουμένως ὑπὸ ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἐξ ὁπαδῶν τῶν ἀνωτέρω τειθειῶν ἀρχῶν.

4) καὶ τὸ μᾶλλον ἐπιτείνον, νὰ διατηρηθοῦν τὰ σήμερον ἐν χρῆσει ἀναγνωστικά ἢ καὶ νὰ εἰσαχθοῦν ἄλλα τελειότερα ἐπὶ τῶν αὐτῶν ὁμοῦ πάντοτε παιδαγωγικῶν ἀρχῶν καὶ μὲ βάσιν τὴν ἀποκλειστικὴν διδασκαλίαν τῆς δημοτικῆς γλώσσης ἐν τῇ στοιχειώδει ἐκπαιδεύσει.

Ἐξέασθε, κύριε Πρόεδρε, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου ὑπολήψεώς μας.

Ἄγγελόπουλος Βασ., Ἀθανασιάδης Γ., Βαλαωρίτης Ἀρ., Βαλαωρίτης Σπῆρος, βουλευτῆς, Βαρθέτοσ Ἀλέξ., Βάρναλης Κ., Βελλίνη Ὀλγα, Δραγοῦνης Φιλ., βουλευτῆς, Ζᾶχος Ἀριστοτέλης, Ἰασσιδῆς Σωκράτης, Καμπάνης Ἀριστοσ, Καραθίας Σταθῆς, Καρβούνης Ν., Κόκκινος Δ., Λάκων Κλ., Λοβέρδος Σπῆρος, Μαμακίδης Ν., Μετὰ Ναταλία, Νικολοῦδης Θ. Ν., Ξενοπούλος Στέφ. Παπαδόπουλος Π., Παρρέν Καλλιρόη, Πολίτης Φῶτος, Πορφύρας Δάμπος, Ροῦφος Λουκάς, βουλευτῆς, Σαπουντζῆς Γεώργιος, Σερούτος Γ., Σιγοῦρος Μαρῖνος, Σισιλιάνος Δ., Σουλιώτης Νικολαΐδης, Ἄθ., βουλευτῆς, Σταθάτος Ν. Κ., Στελλάκης Μ., Στελλάκης Η., Στεφάνου Στ., Στρατηγός Ξενοφῶν, βουλευτῆς, Τσαλδάρης Κων., Χαριτάκης Γεώργ., Χριστουλάκης Χρ.

Ὁ Κεντρικὸς λαϊκὸς πολιτικὸς σύλλογος Ἀθηναίων γὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση.

Διαβάζομε στὸ «Ἐμπρὸς» (12 Ἀπρ. 1921), μὲ τὸν τίτλο: «Διὰ τὴν ὀθησκείαν καὶ τὴν γλῶσσαν. Μία διαμαρτυρία πρὸ τὴν Συνέλευσιν»:

«Πρὸς τὴν Γ' ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὴν Συνέλευσιν τῶν Ἑλλήνων ὁ Κεντρικὸς Λαϊκὸς Πολιτικὸς Σύλλογος Ἀθηναίων ὑπέβαλε τὴν ἐξῆς ἀναφορὰν ἐναντίον τοῦ μαλλιαρισμοῦ καὶ ὑπὲρ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς Ἐθνικῆς γλώσσης:

Ὁ Κεντρικὸς Λαϊκὸς πολιτικὸς Σύλλογος Ἀθηναίων, ἐκπροσωπῶν ἀναμφισβητήτως καὶ ἐν τούτῳ τὴν δεδηλωμένην καὶ ἀδιάσειστον θέλησιν τοῦ Λαοῦ τῶν Ἀθηναίων, λαμβάνει τὴν ὑψηλὴν τιμὴν ν' ἀναφέρῃ καὶ ν' ἀνακοινώσῃ πρὸς Ὑμᾶς, κύριοι πληρεξούσιοι, τὰ ἐξῆς:

Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς, ὅπως ἀνέκαθεν ἀπ' αἰῶνων σέβεται καὶ γεραίρει τὴν ὀθησκείαν αὐτοῦ, ἣτις ἐστὶν ἡ τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, οὕτως ἀκριβῶς καὶ ἀπαραλλάκτως ἐπίσης σέβεται καὶ γεραίρει καὶ τὴν Γλῶσσαν αὐτοῦ, ἣτις ὡς διαμορφώθη καὶ διαμορφοῦται, ἐστὶν ἡ καθαρῆσά. Ἡ ὀθησκεία ἡμῶν καὶ ἡ Γλῶσσα, διασώσασαι καὶ διατηρήσασαι τὴν Ἐθνικὴν συνειδήσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τὴν μακραίωνα δουλείαν αὐτοῦ, ἐλύτρωσε τὸ Ἔθνος ἀπὸ τῆς καταπτώσεως καὶ τῆς δουλείας.

Ἐν τούτοις ἀπὸ τινος ἤδη χρόνου τὸ μὲν ἐξ ἀμαθείας καὶ ἐκ κακῆς ἀντιλήψεως τοῦ ζήτηματος, τὸ δὲ ἐκ σκοτικῶν λόγων, λυσσοῦδης διεξάγεται ἀγὼν κατὰ τὴν Ἐθνικῆς καὶ τῆς ἐπισήμου γλώσσης τοῦ Ἔθνους, ἀφοῦ κατορθώθη, καὶ κατὰ τὸ Σύνταγμα, νὰ εἰσαχθῆ εἰς τὰ Σχολεῖα ἀκόμη τῆς στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως ἡ χυδαία Γλῶσσα, χυδαία μάλιστα καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν κατωτάτων τάξεων μὴ ὀμολογημένη καὶ αὐταῖς δὲ ἐτι ἀγνωστος καὶ ἀκατανόητος.

Οἱ ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἔθνικοι κίνδυνοι δὲν ἀγνοοῦνται βεβαίως ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, κρίνομεν δὲ ὁμοῦς ἐτι συντελοῦμεν εἰς ἐνίσχυσιν τῶν ἐν προκειμένῳ

σκέψεων καὶ ἀποφάσεων αὐτῆς, δηλοῦντες ἐτι, ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ Ἀθηναίων, ἰσάμεθα παρὰ τὸ πλεῖρόν τῶν Ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους, μελλόντων διὰ συνταγματικῶν ἀποφάσεων καὶ διατάξεων σαφesoτάτων, ἀπορροουσῶν ἐκ τῆς δεδηλωμένης βουλήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, νὰ ἐξασφαλίσωσιν ἅπασθ διὰ παντός τὴν Ἐθνικὴν γλῶσσαν ἡμῶν ἀπὸ ἐπισημομένου κινδύνου, δν νομίμως πάσθ δυνάμει εἰμεθα διατεθειμένοι νὰ συντρίψωμεν. Εὐπειθέστατοι. Ὁ Πρόεδρος Κ. Βιδάλης. Ὁ γραμματεὺς Ι. Τζιβας».

† Βλάσης Γαβριηλίδης

Στις 12 Ἀπριλίου 1920 ἐσχίσε μία μεγάλη φυσιογνωμία τῆς ἑλληνικῆς δημοσιογραφίας καὶ διανόησης, ὁ Βλάσιος Γαβριηλίδης. Ἦταν μὴ πολὺμορφθ καὶ πλούσια διάνοια, πού τὸ πέρασμά τῆς ἀφῆσε βαθιὰ σημάδια στὰ νεοελληνικὰ γράμματα καὶ στὴ νεοελληνικὴ σκέψθ. Εἶχε γεννηθῆ στὴν Πόλθ κατὰ τὸ 1852 καὶ εἶχε πάρει τὴν πρώτη μόρφωση στὴ Μεγάλη τοῦ Γένους σχολῆ. Μὰ τὴν πλατύτερη ἀνάπτυξη τὴν εἶλαθε στὴ Γερμανία, ὅπου στάλθηκε μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Σίνα καὶ σπούδασε πολιτικὰς ἐπιστήμεις. Σὰ γύρισε στὴν Πόλθ ἀρχιστ νὰ δημοσιογραφῆ. Τὸ πρῶτο του ἄρθρο βγήκε στὸ 1867, στὴ «Θράκη» τοῦ Νικολαΐδθ. Τ' ὄνομά του ἔγινε πρῶτη φορὰ γνωστὸ μὲ τὰ φιλολογικὰ ἄρθρα πού δημοσίεψε στὴ «Νέα Ἐπτάλοφο». Σὲ λίγο ἀναγκάστηκε ν' ἀφῆσθ τὴν Πόλθ κυνηγημένος ἀπ τοὺς Τούρκους μαζί μὲ τὸν Κλεάνθη Νικολαΐδθ. Στὴν Ἀθήνα ἀρχιστ νὰ βγάξθ τὸ «Μὴ χάνεσαι», πού ἐξελίχθηκε στὴν «Ἀκρόπολθ».

Γιὰ τὸ Γαβριηλίδθ, πού ἦταν ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὰς τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, πρέπει νὰ γίνθ πλατύτερος λόγος στὸ Δελτίο καὶ νὰ ἐξεταστοῦν τὰ διάφορα φαινόμενα τῆς πλούσιας καὶ πολὺμορφθ παραγωγῆς του. Στὸ σημερινὸ ἀριθμὸ περιορίζομασθε ἐς γενικὸς χαρακτηρισμοὺς, πού ὀρίζουσι τὴ θέσθ του, τὴ σημαντικώτατη, στὴν ἐξέλιξη τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς νεώτερης Ἑλλάδας.—

Ὁ Γαβριηλίδης παρουσίαζε μὴ δυνατὴ ἀπόκλιση ἀπὸ τὸν τύπο τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνθρώπου. Ἦταν κατὶ φαινομενικὸ καὶ ἐκρυμθὸ μέσα στὴ φυλὴ του καὶ στὸν καιρὸ πού ἔζησε. Ἡ ἐμφάνισθ καὶ ἡ φυσιογνωμία του ἔχουσι κατὶ ἀνάλογο μὲ τὴν ἐμφάνισθ καὶ τὴ φυσιογνωμία τῶν πολεμιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα. Μᾶς φαίνονται ἀν κατὶ αἰνιγματικὸ καὶ δυσκολοεξηγήητο.

Δὲν εἶναι δυσκολοεξηγήητη ἡ καθυστέρησή μας, ἡ διπλὴ καὶ τριπλὴ σκλαβιά, ἡ φτώχεια στὴν ἐμπείρεια τοῦ κόσμου, ἡ ἀνικανότητά μας ν' ἀκολουθήσωμε τὰ μεγάλα ἔθνη, καὶ ἡ συνέπεια ὀλων αὐτῶν, τὸ ἐγωιστικὸ κλεισμο στὸν ἑαυτὸ μας. Ἀὐτὰ ἐξηγοῦνται λίγο πολὺ. Εἶναι λόγοι κλιματολογικῆς, λόγοι ἱστορικῆς ἡ γεωτονιας μας μὲ τὴν Ἀσία, οἱ φυλῆς πού ζήσαμε μαζί, ἡ φτώχεια τῆς γῆς, τὰ δάση πού καταστράφηκαν, τὸ λίγο νερὸ, ἡ λίγη πρασιναδα, ἡ κακὴ διατήρησθ, ὁ καυτερός ἥλιος ... Εἶναι λόγοι καὶ λόγοι πού μᾶς κάνουν νὰ πιστέψωμε πὸς βρήκαμε τὴν ἐξηγήησθ. Δυσκολοεξηγήητο εἶναι πὸς ὕστερα ἀπὸ μὴ νάρκη τῶν αἰῶνων, ὅπου οἱ φυλῆς τῆς Βαλκανικῆς, ἀδιάφορες καὶ παθητικῆς, παραδίνουσαν στὶς στρατοκρατίες πού διαδέχτηκαν ἡ μὴ τὴν ἑλλη, ἦρθε τὸ ἔθνημα τοῦ Εἰκοσιένα καὶ πὸς μέσα ἀπ τὴ στενόχωρη ἀτμόσφαιρα τῆς Ἑλλάδας τῶν μέσων τοῦ περασμένου αἰῶνα βγήκε ἕνας Γαβριηλίδης, καθὼς εἶχε βγῆ λίγο νωρίτερα ἕνας Ροῦδης.

Ὁ Γαβριηλίδης ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ πὸ ἀνήσυχθ φυκικὰ κέντρα, ἕνα πλούσιο καὶ πολυτάραχο ἐσωτερικὸ, πού ἡ φύσθ εἶχε βάλει στὴ διάθεσή του μὴν ὑπέροχθ ἐκφραστικὴ δύναμη.

Όλα αυτά ήταν εξαιρετικά και σπάνια χαρίσματα. Τι τὸν ἐμπόδιζε ὁμῶς νὰ γίνῃ ἕνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς, ὁ καλύτερός τοὺς ἴσως; Νὰ φέρῃ στὴν ἐντέλεια τὶς νοσολογικὲς ἰδιότητες; Νὰ γίνῃ ὁ ὕμνητὴς δῶν τῶν ἑλληνισμῶν—τοῦ ἀρχαίου, τοῦ μέσου, τοῦ νέου, τοῦ νεώτατου; Νὰ διαφεντέψῃ τὸ ἰδιαίτερο ποὺ ἔχει τὸ «ρωμαϊκὸ κῦτταρο»; Νὰ κάμῃ ὄνομα βρίζοντας τὸν τοῦρκο, τὸ βούλγαρο, τοὺς... κουτόφραγκοὺς σὰν εἶναι ἀνάγκη. Νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ προνόμια τοῦ πατριαρχείου; Νὰ γίνῃ Σταυρὸς Βουτυράς;—Σ' αὐτὸ τὸν ἔφερνε ἡ καταγωγὴ του, τὸ μέρος ὅπου εἶχε γεννηθῆ.—Τὸ πολὺ νὰ χτυπήσῃ τὰ μικρὰ μας ἐλαττώματα, τὸ «εὐέξαπτον καὶ τὸ ἀφίκορον τοῦ Ἑλλήνου», τὴν πολυθρόμβη φύση μας, τὴν ἀσυμφωνία καὶ τὴν λίγη πειθαρχία—ὄλα αὐτὰ ποὺ μὲ λίγη καλὴ θέληση μποροῦν νὰ τὰ πάρῃς γιὰ πλοσνεχτήματα, καὶ αἰγούρα γιὰ πλοσνεχτήματα τὰ παίρνουν οἱ νοσολογικῶς;

Ὁ Γαβριηλίδης δὲν ἔκαμε τίποτα ἀπ' αὐτὰ, δὲν ἔγινε κανένας ἀπ' αὐτοὺς. Τὴν ἀνήσυχη ψυχὴ του τὴν εἶχε ταράξει ἡ Εὐρώπη. Τὸ πρόβλημα τοῦ πολιτισμοῦ εἶχε σταλωθῆ ἀμπρός του προσταχτικῶς, ἀδυσώπητο. Δὲ βρήκε κανένα ἀπὸ τὰ κουτὰ, τὰ ἀσκημα, τὰ ἀνεικρινῆ ἀνατολίτικα φέματα γιὰ νὰ γελάσῃ τὸν ἑαυτὸ του, νὰ ἡσυχάσῃ τὴν ταραχὴ του. Στὴν ψυχὴ του τρικύμισε ὁ πόνος καὶ ὁ θυμὸς γιὰ τὴν ἀπόστασι ποὺ μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὴν Εὐρώπη.

Πῶς οἱ πρόγονοι, κάποιοι ἄνθρωποι δηλ. ποὺ εἶχαν ζήσει στὸν ἴδιο μὲ μᾶς τόπο 2000 χρόνια πρὶν, ἔκαμαν τὴν ἀρχὴ τοῦ πολιτισμοῦ, πῶς οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης πῆραν πολλὰ ἀπ' αὐτοὺς, δὲν ἦταν στὰ μάτια του καμιὰ δικαιολογία τῆς σημερινῆς ἀσκημιάς. Καὶ ταρκαγμένος, μ' ἕνα βαθὺ πόνο στὴν ψυχὴ, θέλησε νὰ φωνάξῃ τὴν ἀλήθεια στὸν ἑλληνικὸ λαὸ, ποὺ δὲν εἶχε καμιὰ διάθεσι νὰ τὸν ἀκούσῃ. Σχεδὸν μισὸν αἰῶνα πρὶν ἀπὸ σήμερα θέλησε νὰ στήσῃ, παιδί ἀκόμη, τὸν καθρέφτη τοῦ Hamlet, καθὼς ἔλαγε, ἀμπρός του γιὰ νὰ τοῦ δεῖξῃ τὴ μορφὴ του. Μιὰ θάλασσα σύντομη χώριζε αὐτὸν τὸ λαὸ ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ, κι αὐτὸς ζοῦσε ξένοιαστος γιὰ πολιτισμὸ καὶ Εὐρώπη. Ὁ Γαβριηλίδης περνοῦσε συχνὰ τὴ θάλασσα καὶ γυρνοῦσε πάντα μὲ περισσότερο θυμὸ, μὲ περισσότερὴ ὄρεξι νὰ φωνάξῃ γιὰ ἀνθρωπισμὸ, γιὰ μάθησι, γιὰ καθαρῶτητα, γιὰ ὁμορφιά καὶ υγεία. Καὶ οἱ φοιτητῆς ἔκαμαν τὰ φύλλα του, οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ τσακίζαν μηχανές καὶ γραφεῖα. Καὶ ὅσοι τυχὸν πρόσεχαν τὸν ἐπίμονο καὶ περίεργο κήρυκα, ὅσοι ἔβλεπαν μέσα στὸν καθρέφτη ποὺ εἶχε στήσῃ ὁ Γαβριηλίδης, τὴν δῆψ τους—χοντρές γραμμὲς ἢ ἀσκητικὰ βαθουλωμένα μάγουλα—καὶ στὸ πλάι νὰ παραλαύουν μαγικὰς μορφές, ξανθοὶ ἀγγλοσάξονες, αἰθῆριοι βάρβαιοι, ὁμορφιά, νύστι, εὐκίνησια, δύναμη, πάστρα, ἔξυπνάδα, στοχαμορς, τραβοῦσαν τὸν πατρικὸ δρόμο μ' ἕνα μορφασμὸ.—Ἀπὸ ποῖον τὰ πῆραν ὄλα αὐτὰ;

Ἦταν παλιὰ ἡ πληγὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Καὶ σὰν προχώρησε ὁ ἐξανατολισμὸς ἤρθαν οἱ Φῶτιοι καὶ οἱ Κηρουάριοι, οἱ Χωριστές. Ὁ ἑλληνισμὸς ἔμοιαζε ἕνα κλαρί στραγγουλισμένο ἀπὸ τὸ μεγάλο κορμὸ τῆς Εὐρώπης, καταδικασμένο νὰ ξεραθῆ. Εἶχε ἀποτύχει ἡ εἰκονομαχία, τὰ ἴδια ἀπότυχαν οἱ ἐνωτικὲς προσπάθειες τῶν Χουμανιστῶν τοῦ Βυζάντιου στὸ 14. καὶ 15. αἰῶνα. Ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ ἀποκλείστηκε ἀπὸ τὴν οἰκὸγένεια τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Δὲν ἔλαβε μέρος στὴ δημιουργία τοῦ καινοῦρου πολιτισμοῦ. Ἡ τουρκικὴ σκλαβιά δὲν ἦταν αἰτία, ἦταν συνέπεια...

Μιὰ μέρα ὁμῶς ἤρθαν οἱ ἀπειθάρχητοι ἐπαναστάτες. Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασι ἦταν τὸ σημαντικώτερο γεγονός στὴ Βαλκανικὴ ἕσπρα ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ κατὰ

χτυση. Ἦταν ἡ πρώτη ἄρνησι τοῦ μεσαιῶνα. Ἡ Εὐρώπη τοὺς ἔκρινε ἀξίους νὰ τοὺς δώσῃ τὸ χέρι. Ἔτσι γεννήθηκε ἡ Ἑλλάδα τοῦ Ὅθωνα καὶ τοῦ Γεωργίου, ἡ Ἑλλάδα τῶν Μοραϊτῶν. Ἀργοῦσαν ὁμῶς νὰ ἔρθουν οἱ ἄλλοι ἐπαναστάτες. Αὐτοὶ ποὺ σηκώνονται ἐνάντια στὴ φυλὴ τους. Ἐνάντια στὸν ἑαυτὸ τους. Εἶχαν πολεμήσει τὸν τοῦρκο, μὰ δὲν ἦταν ἀκόμη ἄριστοι νὰ πολεμήσουν τὸν ἑαυτὸ τους, τὸ ἀσιατικὸ καὶ τοῦρκικο ποὺ εἶχαν μέσα τους καὶ ποὺ τὸ ἀγαποῦσαν σὰν ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους. Τότε φάνηκε ὁ Ροῦθης καὶ τὸν ἀκολούθησε ὁ Γαβριηλίδης, στοχαστικώτερος ὁ πρῶτος, ὀρμητικώτερος καὶ πλατύτερος νεωτεριστῆς ὁ δεῦτερος. Δὲν ἦταν αὐτοὶ οἱ προφήτες, ἦταν οἱ πρόδρομοι, ποὺ ἀνοίγαν τὸ δρόμο γιὰ τὸ μεγάλο Ἀρνητῆ, ποὺ θὰ ἐρχόταν. Ἦταν ὁμῶς οἱ πρῶτοι, καὶ ἡ ἐμφάνισι τους ἔχει τὸ ἐνδιαφέρο τῆς ἀρχῆς. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ ποὺ εἶπαν μᾶς φαίνονται σήμερα σὰ γνωστά, σὰ συνηθισμένα. Γιὰ τὸν καιρὸ ποὺ εἰπώθηκαν ἦταν δημιουργίες. Ὁ Πικαντωνίου ἔγραφε κάπου: «ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ὑπῆρξεν ὁ Γαβριηλίδης ἡ μόνη συγκοινωνία τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Εὐρώπης». Αὐτὸς εἶναι ὁ μεγαλύτερος τίτλος του—ὁ μεγαλύτερος τίτλος ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει ποιητῆς, φιλόσοφος ἢ πολιτικὸς στὸς λαοὺς ποὺ ζοῦνε ἔξω ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα τοῦ δυτικῶ πολιτισμοῦ. Σ' αὐτὸ ἦταν μονοκόμματος, ἀπόλυτος. Μονοκόμματος καὶ ἀπόλυτος ἦταν καὶ στὸ γλωσσικὸ. Δὲν τὸ ἔπαιρνε μὲ τὴ συνέπεια τοῦ ἐπιστήμονα, μὲ τὴν αὐστηρότητα τοῦ τεχνίτη, μὰ μὲ τὴν πίστη πῶς θὰ σκορποῦσε χίλιες πλάνες, χίλιες αὐταπάτες, ποὺ μὲ τὴν εὐχαριστήσι μῆσα τους τυλίγεται τὸ ἔθνος. Εἶναι οἱ δύο βαθύτερες γραμμὲς τῆς ψυχρονομίας του, ποὺ μένουν ἴσως καὶ ἀνάλλαγες μέσα στίς χίλιες ἀλλαγές αὐτοῦ τοῦ Πρωτέα.

Δὲν ἦταν ὁ φιλόσοφος ποὺ κάνει σύστημα, δὲν ἦταν ὁ μουσικοπαθῆς προφήτης ποὺ πιστεύει πῶς εἶναι βαλμένος στὴν ὑπηρεσία μιᾶς ἀνώτερης προσταγῆς, ποὺ ὀδηγεῖ, ποὺ δυναμώνει, ποὺ δημιουργεῖ πιστοὺς, μαθητῆς, φανατικοὺς ποὺ ὀρκίζονται σ' ὄνομά του. Γιατὶ ὁ ἴδιος δὲν εἶχε τὴ φανατικὴ πίστη. Οἱ ἀδυναμίες τοῦ καιροῦ του δὲν τοῦ ἦταν ξένες. Ἐρχονταν στιγμὲς ποὺ ἀμφίβαλλε γιὰ ὄλα, γιὰ τὴ γονιμότητα τοῦ σπόρου ποὺ ἔριχνε, καὶ περισσότερο τῆς γῆς ὅπου τὸν ἔριχνε. Γιὰ ἕνα ταξίδι στὴν Εὐρώπη μποροῦσε νὰ τοῦ τὰ πάρῃς ὄλα. Τότες ἐρχονταν οἱ κλονισμοί, τὰ πείσματα, τὸ γκρέμισμα κείνου ποὺ εἶχε χτίσει λίγο πρὶν. Γι' αὐτὸ ἔχουμε ὕψος γαβριηλίδικο—κάτι σὰ χεῖμαρρο ἢ σὰ θύελλα, κάτι σὰν πέταμα πουλιῶν ἢ σὰν ὀλόχαρα παιδιὰ ποὺ χύνονται στὸ διάλειμμα, ἔχουμε γαβριηλίδικη τέχνη, γαβριηλίδικο καλλιτέχνημα, γαβριηλίδικες ἰδέες. Δὲν ἔχουμε σύστημα γαβριηλίδικο. Ἐχουμε μιμητῆς τοῦ λόγου του. Ὅλοι ἔξερουν πῶς τοῦ χροστοῦνε κάτι. Κανείς ὁμῶς δὲν τὸν ἀναγνωρίζει γιὰ ἀρχηγὸ του, γιὰ ἀρρασιαρχῆ. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Ροῦθης, εἶχε κάμει μονάχα λογοτεχνικὴ σχολή, ποὺ δὲν ἦταν ἡ ἐπίδρασί της πολὺ πλατιά καὶ ποὺ ἐξῆθνε στὰ νεροῦλὰ ἀστεῖα καὶ τὰ παγωμένα λογοπαίγνια τῶν ἐπιγόνων.

Ὁ Γαβριηλίδης ἦταν ἐνωτικὸς καὶ χουμανιστῆς. Θέλησε νὰ φέρῃ πολλὴ Εὐρώπη στὴν Ἑλλάδα. Θέλησε νὰ μᾶς τραβήξῃ κατὰ τὴ Δύσι. Νὰ κάμῃ τὸν ἑλληνικὸ λαὸ ν' ἀγαπήσῃ τὴ ζωὴ, τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ, τὸν τεχνικὸ πολιτισμὸ, τὴ χαρὰ, τὴν ἀπόλαψι, θάλλῃς ν' ἀποκαταστήσῃ τὴ σάρκα. Ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀποψι εἶναι ἀλογάριαστο ἡ ἐπίδρασί του, ἀλογάριαστο τὸ καλὸ ποὺ θέλησε νὰ κάμῃ στὸν τόπο. Ἀδιάρφο ἀν δὲν εἶχε πάντα σωστὴ διαίθησι τί κωλύματα ἔπρεπε νὰ πέσουν γιὰ νὰ ἔρθῃ Εὐρώπη στὴν παράμερη αὐτῆ ἀκρῆ τῆς Ἀνατολῆς. Δὲ σταμάτησε ὁμῶς

ΑΠ’ ΟΣΑ ΜΑΣ ΓΡΑΦΟΥΝ

Ένα γράμμα του Παλαμά.

Από από τους πρωταγωνιστές του δημοτικισμού ήρθαν στην Αθήνα το περασμένο καλοκαίρι και ο Έκπαιδευτικός Όμιλος έδωσε για τιμή τους δεξίωση στο «Ήρατο» των Αμπελοκήπων, στις 3 Ιουνίου 1920 (βλ. «Νεοελληνική άγωγή» 1920, σ. 37α.). Ο ποιητής Κ. Παλαμάς, από τους καλεσμένους του Όμιλου, έμποδίστηκε να έρθη κι έστειλε στον Όμιλο το ακόλουθο γράμμα:

Κύριε Πρόεδρε,

Αυπόμαι πολύ που μου είναι αδύνατο αδιάθετος καθώς βρίσκομαι από την Κυριακή, να παρευρεθώ στη δεξίωση του Έκπαιδευτικού Όμιλου για να σφίξω τα χέρια του Πάλλη και του Φωτιάδη.

Είναι και οι δυο οι μεγάλοι αγωνιστές της Ίδεας που μᾶς ενώνει και που στέκεται σαν άχρόστη από το πρόγραμμα που έβαλε σκοπό του ο Έκπαιδευτικός Όμιλος για το ζωντανέμα και για την προκοπή της Έθνικής Παιδείας. Ο Πάλλης και ο Φωτιάδης, προσωπικότητες, θα έλεγα, που υψώνονται μέχρι του συμβόλου. Ο ένας, με το χέρι που άπλωσε, μεταφράζοντας, μεταφέροντας από τη μία μας τη γλώσσα στην άλλη, τη δική μας πάλι, ‘Όμηρο κ’ Εδάγγελιο, για να μεταγγίση στη σάρκα της δημοτικής από το αίμα των Αθανάτων και του Όλύμπου και του Γολγοθά, της έδωκε καθαρότερη συνείδηση της δημοτικής ιδέας, του τί μπορεί, και ακόμα πώς δε μπορεί να προχωρήση, καθώς όλα τα μεγάλα βήματα που πάν’ εμπρός, παρά με κινδύνους, με διωγμούς, με πολέμους. Ο άλλος, καθώς εξαφνα φάνηκε με την πίστη μαζί και με τα έργα προς την ιδέα και για την ιδέα του δημοτικισμού, μαζί λόγος και παράδειγμα, μᾶς ενθύμισε μεσοδικά, σοφά, πώς το κακό πρέπει να χτυπηθή από τη ρίζα του στο Σχολείο, και πώς το γλωσσικό ζήτημα είναι πρώτ’ απ’ όλα ζήτημα εκπαιδευτικό. Και φάνηκε όχι με την αλόγιστη άρπια όρμη του νεανικού ένθουσιασμού, αλλά με την ακραόδαντη πεποίθηση της ώριμης ηλικίας και του πειραματισμένου νοού αναδικητή εξαίρεση ανάμεσα και σ’ εμάς τους δημοτικιστές που οι περισσότεροι, φυσικά, από τα τρυφερά τους χρόνια κιό πολύ θ’ άρχισαν να τρέφονται με την άγάπη της δημοτικής από του να τους σκληρόνην δ. χρόνος και να τους κάμη δύσκολος προς τα νέα μαθήματα όσο κι αν η ύπεροχή τους λάμπη. Ο Φωτιάδης δυνάμωσε τα όπλα μας και σημάεως σημαντικό σταθμό στην εξέλιξη της Ίδεας.

Αυπόμαι πώς θα μου είναι αδύνατο με την παρουσία μου ανάμεσό σας, άπλως εγώ διηράτης κάποτε της Ίδεας, να τα βροντοφωνήσω χαϊρετώντας τα τα τίμα και πολυέθαστα δνόματα του μεγάλου, πρώτ’ απ’ όλους, Ψυχάρη, του Πάλλη, του Φωτιάδη, των έργατών του Έκπαιδευτικού Όμιλου, των συνεργατών του Νουμά, όλων ανεξαιρέτα, των προμάχων και των πολεμιστών για τη γλωσσική μας την Αναγέννηση και χωριστά της Πολιτείας σήμερα, που με τη γνώμη και την απόφαση του σιβαρού Κυβερνήτη, με τη συνδρομή των φωτισμένων όργανατών του Γπουργείου της Παιδείας, με το Νόμο τέλος, άποκατασταίνε, και με όλες τις δυσκολίες και τα εμπόδια, την καταφρονημένη και την άπορριγμένη γλώσσα, στη θέση που της πρέπει.

Βιαστικά, και με την παράκληση να με συγχωρήτε για την άπουσία μου και αφήνοντάς σας ελεύθερο να τα χρησιμοποιήσετε τα λόγια μου αυτά όπως νομίζετε, ή να τα παραλείψετε, μένω, κύριε Πρόεδρε, πρόθυμος με πολύ σέβας και με την τιμή που αξίζει ο Έκπαιδευτικός Όμιλος.

Αθήνα 2 Ιουνίου 1920.

Κωστής Παλαμάς.

*Για τη γλωσσική άφομοίωση των Ξενοφώνων.
(γράμμα δασκάλου από την άνατολική Μακεδονία).*

Διωρίστηκε με ένα συνάδελφό μου Κύπριο στο μικτό σχολείο Άνω Βροντός, κοινότητας που είναι βουλγαρόφωνη. Δεν ξέρω αν μικτό επιτρέπη ή μικρή μου δια-

μονή έδω να προβά σε σκέψεις και συμπεράσματα. Όμως θα το κάμω γιατί τα πράγματα πάνω στα όποια θα σκεφτώ τα είχα από πριν προστά μου.

Άρχίζω: Ξεκινήσαμε από τας Σέρρας με άγωγιάτες βουλγαρόφωνους. Ήξεραν όμως και ελληνικά. Στο όρόμο όμως — ήτανε παιδιά 18-20 — μιλούσαν βουλγαρικά και όταν τους μιλούσαμε εμείς μόνο, μιλούσαν κι αυτοί ελληνικά. Φτάσαμε στο τέλος. Την άλλη μέρα μπήκαμε στο σχολείο κι άντικρίσαμε τον άτθασο παιδικό κόσμο — όνομα και πράγμα — που πάντοτε σοφ κρύβει τί σκέφτεται και τί λέει, γιατί είναι άπόλυτα νακομαθημένος. Άρχισαμε τα μαθήματα. Χάλια σχολικά και μαθητικά, γύρνια των πρώτων και άκαθαροσία και των πρώτων και των δευτέρων — με τον τόνο — δεν θα με άπασχολήσουν γιατί είναι γνωστά.

Τα παιδιά μιούν ελληνικά, και σ’ αυτό επέτυχε ή δημοτική. Τα παιδιά της Ε’, με άνεφεραν για το Γεροστάθη: «τι δύσκολο βιβλίο που είναι, κύρια!». Τα μικρά μιούν λιγούτοια ελληνικά, έχουν ελαττώματα ψυχικά άρκετά κτλ. κτλ. Μιούν και οι νέοι έδω ελληνικά, έπως και τα κορίτσια. Άν κανένας παρατηρήση επιπόλαια αυτά, θα τρίψη τα χέρια του από χαρά, γιατί ο έξελληνισμός πάει, επέτυχε τραβά μπροστά! Και όμως όχι. Δεν άρκει να ξέρω μᾶ γλώσσα πρέπει να την αισθάνομαι κιόλα. Έδω αυτό όμως δεν γίνεται. Γιατί τις λύπες του και τις χαρές του, το παιδί του σχολείου, το κορίτσι αν θέλατε, ο νέος, θα τις πούν και θα τις τραγουδήσουν στη βουλγαρική. Κι έδω είναι το σπουδαιότερο. Άδ τ έ πρέπει να γίνονται στην ελληνική γλώσσα. Πρέπει να την έχουν μητρική τους. Είναι άνάγκη να πάμε πίσω στην παιδική, στη νηπιακή ηλικία, στον καιρό που μορφώνεται και πλάσσεται το άσυνείδητο εγώ, που δέχεται επιδράσεις που σαν γίνη άσυνείδητο δε ξέρει από που τις πήρε και ποιός του της έδωσε, για να κάμουμε δουλειά γερή, σωστή. Πρέπει στο καιρό της δυναμικότητας, που άκόμη το παιδί είναι δυναμικό άνθρωπος, να δεχτή όλες τις επιδράσεις ελληνικά. Πρέπει ή κόρη και ο νέος, το κορίτσι και το άγόρι, ή νέα γενεά, όχι να ξέρη τα ελληνικά, αλλά να μωρη σ’ αυτή να τραγουδήση τον έρωτα του, σ’ αυτή κατόπι ή μητέρα να ναουορίση το μωρό της στην κούνα του.

Όμως αυτό, με τό να ξέρουν ελληνικά δε γίνεται. Έρώτησα, και κανένα κορίτσι, οτε άγόρι, δεν ξέρει ένα τραγούδι ελληνικό. Έκείνο που κυριαρχεί στον κόσμο, ο έρωτας, δεν μπορεί να τραγουδηθή στην ελληνική, και το νανάρισμα χειρότερα. Έ! δε θα μάθουμε τα ελληνικά, κι αν τα μάθουμε θα ξέρουμε και τα βουλγαρικά. Έγώ θα ήθελα ο δάσκαλος και ή νηπιαγωγός ακόμα να κάνουν τη δουλειά τους όπως πρέπει. Ο δάσκαλος, το πατροπαράδοτο σοβαρό να τό αφήση κατά μέρος και να γίνη ο καταδεχτικός, ο άπερηφανος, αλλά πρό παντός ο τραγουδιστής, ο γλεντιζές άκόμη αν θέλατε, ο χαροκόπος, για να μωρηση να επιδράση πέρα και πέρα, για να γίνη ο άληθινός έξελληνιστής. Έτσι μόνο θα γίνη ο ξενόφωνος έλληνόφωνος, κι έτσι θα νίση για δική του ελληνική γλώσσα. Στο σχολείο πρέπει να γίνεται πλατύτατη χρήση του δημοτικού τραγουδιού, που σαν τα ξέρη κατόπι το άγόρι και κορίτσι μαζί θα τα χρησιμοποιήση κατόπι στους έρωτές του, στους χορούς τους, στις γιορτές του, στα ναουορίσματα και τα μοιρολόγια του. Κι ή νηπιαγωγός που έχει μεγίστη επιδράση στα κορίτσια, και τα μεγάλα άκόμη, πρέπει να νάνει ένθουσιασμένη αυτή να τους τραγουδά κι έρωτικά άκόμη για να τό επιδράση να τό έξελληνισή.

Όλα αυτά όγνα, αλλά: «δει δει χρημάτων και άνευ τούτων οδέν έστι γενέσθαι των δεόντων». Μάλιστα. Έχω την ιδέα οτι σε λίγο τα δασκαλεία θα γίνουν ποτικοφωλιές. Γιατί εγώ ήλθα από την Κύπρο. Εόδαφα 1910 δραχμές, άσστηρώς όπολογισμένες, ως που να φτάσω έδω. Και τώρα; Δε ξέρω δύναμι τίνος νόμου, εγώ που τό μυαλό μου ήταν δυνατό ως χτές και άνηκε στη τάξη των πρωτοβαθμίων, έμα πάτησα την Ελλάδα, ξεκουορίστηκε, χάλιασε, κλούδισσε, ποιός ξέρει, κι έτσι μόνο τριτοβάθμιος είμαι. Κι έτσι παίρνω μόνο 240 δραχμούλες τό μήνα. Αυτό είναι το παράπονο του τριτοβαθμίου. Ποη να με προφτάσουν αυτές σ’ ένα μήνα; Άκόμη πλαγιόζω καταγής χωρίς στρώμα, και τώρα Κύριος οδε στο έξης τί θα γίνη. Και ως φαίνεται μου τώρα και 10 μέρες έχω μόνο τις πατάτες γιατί; Γιατί δεν μπορώ να διαθέσω περισσότερα για να περνά καλλίτερα. Έλα φάξε τώρα μέσα μου για να βρής ένθουσιασμό. Λαθών άπλήθε. Τι σκέπτομαι; να όικονομήσω

ὅπως μπορῶ τὰ ναῦλα μου καὶ νὰ φύγω τοῦ χρόνου γιὰ τὴν πατρίδα μου ἐὼν χαίρειν καὶ Ἑλλάδα καὶ βουλγαροφάνους τῆς. Ὁ μεγαλύτερος, ὁ διπλάσιος, ὁ τριπλάσιος μισθὸς ἔπρεπε νὰ δίνεται στοὺς διδασκάλους ξενόφωνων, καὶ σὲ μᾶς οὔτε τὰ ἔξοδα ὁδοιπορίας ἀπ' Ἀθηνῶν μέχρις ἐδῶ δὲν πληρώνουν.

13.11.1920

Διπλ. Σ. Α., δημοδιδάσκαλος

Ἡ γλῶσσα τοῦ στρατοῦ καὶ οἱ ξενόφωνοι.

Στὴ νέα Ἑλλάδα κάθε χρόνο στρατεύεται πολλὸς πληθυσμὸς ποὺ δὲν ξέρει νὰ μιλήῃ καθόλου ἑλληνικά. Γιὰ τοὺς ξενόφωνους αὐτοὺς Ἑλληνας πρέπει νὰ σκεφτῆ τὸ κράτος σοβαρὰ καὶ νὰ μὴν ἀφήσῃ νὰ περνοῦν ἀνεκμετάλλευστα τὰ χρόνια ποὺ θὰ τοὺς ἔχη στὰ χέρια του.

Ὅσοι ὑπηρέτησαν στὸ στρατό, ξέρουν τὸ στραδὸ καὶ ὀλέθριο δρόμο ποὺ πῆρε τὸ στράτευμα γιὰ τὴ γλῶσσα. Ἄν πιάσῃ ὅποιο δῆποτε βιβλίον τοῦ στρατοῦ θὰ δῆς νάαι γραμμένο σὲ μιὰ τέτοια γλῶσσα ποὺ μὲ δυσκολία τὴν καταλαβαίνει ἀκόμα καὶ ὁ γραμματισμένος. Οἱ θεωρίες ποὺ γίνονται στὸ στρατιώτη, γιὰ νὰ μάθῃ τὰ καθήκοντά του, τὰ γυμνάσια, τὰ μέρη τοῦ τουφεκιοῦ του, τὰ εἶδη τοῦ ἱματισμοῦ του κτλ. γίνονται σὲ μιὰ τέτοια γλῶσσα ἀλαμπουρνέζικη, ποὺ γεννάει τὴν ἀηδία καὶ τὴν ἀποστροφή ὄχι μόνο στὸν ξενόφωνο στρατιώτη ἀλλὰ καὶ σὲ μᾶς ποὺ ἀπ' τὴ στιγμή ποὺ γεννηθήκαμε μιλοῦμε τὴν ἑλληνική.

Τὸ σύστημα αὐτὸ ποὺ ἀκολουθοῦμε στὸ στράτευμα, εἶνε συνέχεια τοῦ κακοῦ δρόμου ποὺχαμε ὡς προχτές γιὰ τὴ γλῶσσα καὶ στὰ σχολεῖα μᾶς, ποὺ μᾶς ἔκαμε ὑστερα ἀπὸ 100 χρόνων ἐλεύθερο βίον νὰ μὴν μπορέσουμε νὰ μεταδώσουμε στοὺς Τρικκαλινοὺς Βλάχους καὶ στοὺς Ἀρβανίτες τῆς Θήβας καὶ τῆς Ἀττικῆς τὴν ἑλληνική.

Βέβαιη καὶ τώρα θάναί ἡ ἀποτυχία μᾶς, ἂν θελήσουμε νὰ σταματήσουμε στὴν ἴδια ἀντίληψη γιὰ τὴ γλῶσσα καὶ δὲ θελήσουμε νὰ σκεφτοῦμε ὀριμώτερα καὶ πρακτικώτερα.

Τί πρέπει νὰ γίνῃ.

Ἄν θέλουμε νὰ μὴν ἐπαναληφτοῦν τὰ περασμένα σφάλματα καὶ νὰ πιτύχουμε τὴ γλωσσικὴ ἀφομοίωση μιὰ ὥρα προτιότερα, πρέπει νὰ ἐργαστοῦμε στὸ στρατό γιὰ τοὺς ξενόφωνους στρατιώτες μὲ τὸ ἀκόλουθο σύστημα:

1) Κάθε διδασκαλία ποὺ θὰ γίνεταί στοὺς νέους αὐτοὺς, νὰ γίνεταί στὴ γλῶσσα τῆς δημοτικῆς.

2) Ὅσα βιβλία εἶναι χρήσιμα γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ στρατιώτη νὰ εἶναι γραμμένα σὲ γλῶσσα ἀπλῆ καὶ εὐκόλη, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ τὰ καταλαβαίνουν καὶ κείνοι ποὺ ξέρουν λίγα γράμματα ἑλληνικά.

3) Ἡ ἀνόητη ὀνοματολογία ποὺ ἐπικρατεῖ τώρα στὸ στράτευμα καὶ εἶναι παρμένη ἀπὸ τὴν ἀρχαία, ν' ἀντικατασταθῇ μὲ ὀνόματα παρμένα ἀπὸ τὴ δημοτικὴ, καὶ ἔτσι νὰ λείβουν σιγὰ σιγὰ λέξεις ἀχρησιμοποιοῦντες καθὼς σκελετά, ἐποδύτης, φάριον μετὰ θυάριον κτλ.

4) Νὰ φροντίσῃμε ὥστε οἱ ξενόφωνοι στρατιώτες ν' ἀνακατέβουνται μὲ στρατιώτες ποὺ μιλοῦν μόνο ἑλληνικά, καὶ νὰ μὴν κατατάσσονται, ὅπως γίνεταί τώρα, ἅλοι οἱ ξενόφωνοι μαζὶ.

5) Ὡς τόπο θητείας νὰ προτιμοῦν γιὰ τοὺς στρατιώτες τοὺς ἀλλόγλωσσους, μέρη τῆς παλιῆς Ἑλλάδας, ποὺ θ' ἀκούνα μόνο ἑλληνικά.

6) Ν' ἀπαγορευθεῖται στοὺς ξενόφωνους νὰ μιλοῦν στὸ στρατό τὴ δική τους γλῶσσα, καὶ

7) Νὰ μαθαίνουν ὑποχρεωτικὰ στὸ στρατό τοὺς ξενόφωνους γράμματα ἑλληνικά.

Μόνο ἂν ἐργαστοῦμε μ' ἓνα τέτοιο σύστημα θὰ μπορέσουμε νὰ μάθουν οἱ ξενόφωνοι τὴ γλῶσσα μᾶς καὶ νὰ τὴν ἀγαπήσουν καὶ νὰ μὴν τὴν ἐσχάσουν ποτέ, ἀλλιῶς βέβαιη ἀποτυχία μᾶς περιμένει.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ 24 Ἰουλίου 1920, Ὁ Δημοδιδάσκαλος Βασίλ. Γ. Οἰκονομίδης.

Γιὰ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ πολιτικὴ τῶν ξενόφωνων.

Τὴ στιγμή ποὺ στὸ ἑλληνικὸτατο Μοναστήρι, στὸ Μοσχόβο στὴν Ἀχρίδα, μάλλοι χτυπιέται φοβερὰ ὁ ἑλληνισμὸς στὴ γλῶσσα, καὶ οἱ Βούργαροι προστιμῶν, φυλακίζονται καὶ δέρονται ἀλύπητα ὅσους δὲ μιλοῦν βουργαρικά, ἐμεῖς μὲ ποῦ πρόγραμμα ἐργαζόμεστε γιὰ νὰ ἐπιβάλλοιτε τὴ γλῶσσα μᾶς στοὺς ξενόφωνους πληθυσμοὺς καὶ μὲ τί μέσα περιμένουμε γιὰ νὰ ἐπιτύχοιτε τὴ γλωσσικὴ μᾶς ἀφομοίωση, ἀπαραίτητη γιὰ τὴν πρόοδο καὶ τὴν ἡσυχία τοῦ κράτους;

Ἄν τὰ μέτρα ποὺ θὰ λάβουμε θὰ μοιάζουν μὲ κείνα ποὺ λάβαμε καὶ γιὰ τοὺς Βλάχους τοῦ Ἀσπροπόταμου, τοὺς Ἀρβανίτες τῆς Θήβας καὶ τῆς Ἀττικῆς, εἶναι φανερὴ ἡ τύχη ποὺ μᾶς καρτερεῖ. Μὲ τὴν εἰρήνη ποὺ τόσο προσταθεῖ τις μειονότητες, δὲν εἶναι παράξενο νὰ ἴσοιμι τις μειονότητες αὐτές νὰ σηκώνουν μ' αὐθάδεια τὸ κεφάλι καὶ νὰ κἀνουν ἐκκλησιᾶς δικές τους, σχολεῖα δικὰ τους, κοινότητες δικές τους. Ἡ ἀδράνεια καὶ τὸ ἀναποφάσιστο ποὺ μᾶς χαρακτηρίζει σ' αὐτὰ τὰ ζητήματα, εἶναι φόβος μήπως αὐτὸ θάχῃ τὸ κατόντημα. Ἡ ἐπιτότητα καὶ ἡ εὐγένεια ποὺ δεῖχνουμε δὲν εἶναι πάντοτε ἀρετές. Τὴ στιγμή ποὺ ἐμεῖς ὀπλισμένοι μὲ τὸ γιαιθασισμό, ὑπομονητικὰ καὶ μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου καρτεροῦμε ν' ἀφομοιώσουμε τὰ ξενόφωνα στοιχεῖα, ὄχι μὲ τὴ βία, ὄχι μὲ τὴν ἐπιβολή, καὶ ἀνεχόμεστε τοὺς ξενόφωνους στρατιώτες μὲ ἀνεξήγητη ἐπιεικεία νὰ γυρίζουν σὰν κοπάδια στοὺς δρόμους καὶ νὰ μιλοῦν καὶ τραγοῦδοῦν βουργαρικά, ἐταν ἀνεχόμεστε τὰ ξενόφωνα παιδιὰ στὸ σχολεῖο μᾶς νὰ μιλοῦν σέρβικα, βλάχικα, ἑβραϊκά, οἱ γειτόνες μᾶς τὴν ὥρα αὐτὴ κλείνουν τις ἐκκλησιᾶς μᾶς καὶ διώχνουν τοὺς παπᾶδες μᾶς ἢ τοὺς ἀναγκάζουν νὰ λειτουργοῦν οὐσιαστικὰ, παραμονεύουν σπῆτι μᾶς ν' ἀκούσουν σὲ τί γλῶσσα συνεννοοῦμαστε, μᾶς παρακολουθοῦν στὸ δρόμο, στὴν ἐργασία, στὰ συναστροφῆ μᾶς νὰ μάθουν πῶς μιλοῦμε, ἀπαγορευθοῦν τὰ τραγοῦδια μᾶς καὶ παίρνουν τὰ παιδιὰ μᾶς στὰ σχολεῖα τους καὶ τ' ἀναγκάζουν νὰ ἐσχάσουν πῶς ἔχουν τὸ αἷμα καὶ τὴ γενιὰ ἑλληνική. Κι ἀφοῦ τέτοιοι εἶναι οἱ γειτόνοι μᾶς καὶ μὲ τέτοια μέσα μᾶς πολεμοῦν, ἐμεῖς ἱπποτικοί, δὲ θέλομε νὰ τοὺς ἐγγίσομε, τὴ στιγμή ποὺ ἀπλοῦστατα θάπρεπε ν' ἀντιγράφοιτε τοὺς νόμους τους καὶ νὰ τοὺς πληρώνοιτε καὶ μᾶς μὲ τὸ ἴδιο νόμισμα ποὺ μᾶς πληρώνουν καὶ κείνοι, ἀφοῦ καλὰ ξέρουμε πῶς ἔχοιμε γύρω μᾶς ἐχθρὸ τὸ Σλάβο.

Μ' ἂν τὸ ἐπίσημο κράτος ἀποφεύγῃ νὰ ἐνεργήσῃ δραστήρια, ὁ Ἑλληνας δάσκαλος δὲν πρέπει νὰ κοιμάται. Τὴ στιγμή ποὺ μᾶς κηρύττουν ὀλοφάνερο τὸ γλωσσικὸ πόλεμο, ἔνα εἶναι καὶ τὸ δικὸ μᾶς τὸ καθῆκον: Ὡς ἐκεῖ ποὺ ἀπλώνονται τὰ σύνορα τὰ ἑλληνικά, μὲ φανατισμὸ ὡς ἐργαστοῦμε νὰ ἐξερξώσομε κάθε ἄλλη ξένη γλῶσσα καὶ νὰ θεμελιώσομε ἀσάλευτη τὴ δική μᾶς.

Θεσσαλονίκη 20 Ἀγούστου 1920. Βασίλ. Γ. Οἰκονομίδης, δημοδιδάσκαλος.

Ἐνας ἀξιωματικὸς γιὰ τ' ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς.

Ἀπὸ γράμμα ἐνὸς δασκάλου.

«... Ἐδῶ ἔχοιμε ἓνα λοχαγὸ. Μὲ λέει μιὰ μέρα: δὲν ξέρω ἂν γίνεταί καταστροφὴ στὴ γλῶσσα ἢ ὄχι, ξέρω ὅμως πῶς σὰν τὰ βιβλία τὰ γραμμένα στὴ δημοτικὴ γλῶσσα δὲν μεθοδικὰ ἄλλα. Τί ὁμορφά, τί μεθοδικὰ ποὺ τὰ λένε, μὸς ξαναλέει. Ἐχει δίκιο. Ἐνα πράγμα ποὺ λείπει ἀπὸ τὰ ἀναγνωστικὰ αὐτὰ καὶ ποὺ εἶναι ἀρετὴ τους, εἶναι καὶ ἡ κουραστικὴ ἠθικολογία. Προτιμότερο νὰ περιγράφοιμε μιὰ ἀρετὴ, νὰ τὴν κάνοιμε ἀξιωματικὴ καὶ ἀξίεραστη, νὰ λείπῃ ὅμως ἐκεῖνο τὸ σαχλὸ, τὸ ἀντιπαθητικὸ: «ὄφαιλα ἢ ὀφείλομε νὰ σεβῶμεθα, νὰ λέγοιμε τὴν ἀλήθειαν, νὰ βοηθῶμεν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, οἱ δυνατοὶ τοὺς ἀδυνατοὺς καὶ πάει συνέχεια...»

Μὲ ἀγάπη Σ. Α.

Ψήφισμα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰ. Δραγοῦμη.

Ὅταν σκοτώθηκε τὸ περασμένο καλοκαίρι ὁ Ἰ. Δραγοῦμη, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου καὶ τοὺς πρωτεργάτες τοῦ δημοτικισμοῦ, δόθηκε σὲ διάφορες ἐφημερίδες καὶ δημοσιεύθηκε στὸ «Ἔθνος» τὸ ἀκόλουθο ψήφισμα:

Ἡ Διοικητικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου ὅταν ἔμαθε τὸ θάνατο τοῦ Ἰ. Δραγοῦμη, ἐνὸς ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τοῦ Ὁμίλου, σὲ ἔκτακτη συνεδρία τῶν μελῶν της στὶς 3 Ἀυγούστου ἀποφάσισε:

1) Νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀγανάκτησὴ της γιὰ τὸ φόνο ἀνθρώπου ἀδικαστοῦ καὶ τὴν πεποιθῆσῃ ὅτι ἡ κυβερνήσις τῶν Φιλελευθέρων θὰ ἐπιδιώξῃ ἀμνηστὴ καὶ παραδειγματικὴ τὴν τιμωρίαν τῶν ἐνόχων.

2) Νὰ ἐκφράσῃ τὴ βαθύτατη λύπη της γιὰ τὴν ἀπώλεια ἐνὸς ἀπὸ τοὺς ἀγνοοῦς πρωταγωνιστὰς τοῦ δημοτικισμοῦ.

Ἡ Διοικητικὴ ἐπιτροπὴ.

Νέες ἐκδόσεις τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου.

Ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1918 βγήκαν, ξανατυπωμένους ἀπὸ τὸ Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου: **Μ. Τριανταφυλλίδη**, Ἡ γλῶσσα μας στὰ χρόνια 1914-1916. 1920, 139 σελ., δρ. 5 (Δελτίο τ. 6 καὶ 8), **Μ. Τριανταφυλλίδη**, Τὸ λεξιλόγιον τῶν νέων ἀναγνωστικῶν 1920, 12 σελ., λ. 0.40 (Δελτίο τ. 8), καὶ τοῦ **Ζ. Παπαντωνίου**, Τὰ χελιδνία, ποιήματα γιὰ παιδιὰ, μουσικὴ **Γ. Λαμπελέτ**. 1920, 99 σελ., δρ. 10.

Νέα βιβλία (δοῦα λάβαμε ὡς τὸ Μάιο τοῦ 1921).

Σημειώνονται ἅμα σταλῆ ἓνα ἀντίτυπο στὴ διεύθυνση τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου. — Μέσζ σὲ παράδοση, στὸ τέλος κάθε βιβλίου, σημειώνεται ὁ ἐκδότης ἅμα δάραρη. — Ἄμα δὲ σημειώνεται ποῦ βγήκε τὸ βιβλίον καὶ τί σχῆμα ἔχει, τότε θὰ ἐννοήσῃ ὁ ἀναγνώστης: Ἄ θ ἡ ν α, καὶ σ χ. 80. — Κρίσις γιὰ μερικὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ βιβλία θὰ δημοσιευτοῦν στοὺς ἐρχόμενους ἀριθμοὺς τοῦ Δελτίου.

Ράλλη Ἀριστ., Διευθυντοῦ ἑ' σχολείου Κερκύρας, Διάλεξις γιὰ τίς ὑποχρεώσεις τῶν γονέων στὰ παιδιὰ τους. Δόθηκε στὸ σὺλλογο τῶν δασκάλων στὴ Κέρκυρα τὸ Δεκέμβριον 1919. Ἐκδοσὴ Πετριδεῖου κληροδοτήματος. Κέρκυρα 1920, 34 σελ.

Μακκῆ Γ., Ἡ προστασία τοῦ παιδιοῦ. Ἀνατύπωσις ἀπὸ τὴν Παιδολογία. 1921, 64 σελ.

Theodoridis Ch., Sexuelles Fühlen und Werten. Ein Beitrag zur Völkpsychologie. Ἀνατύπωσις ἀπὸ τὸ Archiv für die gesammte Psychologie, τ. 40 ἀρ. 1-2. Αἴφια 1920, 88 σελ.

Geistbeck M. — **Geistbeck A.**, Geographie für höhere Lehraustalten. Einheitsausgabe. Viertel Teil. Die aussereuropäischen Erdteile. Die Ozeane und ihre Bedeutung im Völkerleben. Μόναχο - Βερολίνο 1920, 111 σελ.

Ξενοπούλου Γε., Ἡ κωμῆδία τοῦ ἀριστοῦ. 1921, 32 σελ., δρ. 2.

Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἡ γλῶσσα μας στὰ χρόνια 1914-1916. 1920, 139 σελ., δρ. 5. Ἐπιστῆμη καὶ ζωὴ, ἀρ. 3. (Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, τόμ. 6, 8).

Μ. Τριανταφυλλίδη, Ὑπομνήματα περὶ τοῦ ἱστορικοῦ λεξικοῦ (1916-1917). 1920, 114 σελ., δρ. 6.

Βίου Σ., Χιακὰ γλωσσικά, πραγματεία βραβευθεῖσα ἐν τῷ γλῶσσ. διαγωνισμῷ τοῦ 1918. Χίος 1920, 114 σελ., δρ. 5.

Ἐκθεσις τῆς ἐπιτροπείας τῆς διορισθείσης πρὸς ἐξέτασιν τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας τῶν δημοτικῶν σχολείων. Μέλη τῆς ἐπιτροπείας: **Σ. Σακελλαρόπουλος**, **Α. Σπιάς**, **Ν. Ἐξαρχόπουλος**, **Θ. Μεγαλόπουλος**, **Ι. Μεγαρέας**, **Χρ. Οἰκονόμου**. Ὑπουργεῖον ἐκκλησιαστικῶν καὶ δημ. ἐκπαίδευσως. 1921, 160 σελ. [μοιράζεται χάρισμα].

Πολίτου Ν., Λαογραφικὰ σύμμεικτα, τόμ. Α', Δημοσιεύματα λαογραφικοῦ ἀρχείου, ἀρ. 1. 1920, 304 σελ., δρ. 10. Πουλιέται στὸ Λαογραφικὸ ἀρχεῖο (Ἀθήνα, στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη).

Μαλακῶς Μ., Ὁ Μπαταριάς. Ὁ Τάκης - Πλοῦμας. Μπαύρων. 1920, 21, δρ. 3.

Γκόικα Ι., Δροσιές καὶ δάκρυα. Διηγήματα. Ἀλεξάνδρεια 1920, 323 σελ., δρ. 8.

Κουντουρά Μ., Ὁ ποιητὴς Γρυπάρης. Ὁμίλια. Χίος 1920, 60 σελ., δρ. 5.

Jean Moreas, Οἱ στροφές, μετάφρασις **Μ. Μαλακῶς**. Ἀθηνογένειος βιβλιοθήκη. 1920, 203 σελ., δρ. 8.

Γκαῖτε, Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις, μετάφρασις **Κ. Χατζοπούλου**, ἐκδ. 3. ἀναθεωρημένη. Κολλάρος 1920, 94 σελ., δρ. 3.50.

Wilde O., Ἡ μπαλλάντα τῆς φυλακῆς τοῦ Ριντγκν, μεταφρ. **Μ. Βάλοα**. Ἀλεξάνδρεια, ἐκδ. Γραμμάτων 1919, 30 σελ., δρ. 0.60.

Παλαμᾶ Κ., Τὰ δεκατετράστιχα, Ἐκδ. Γραμμάτων, Ἀλεξάνδρεια. 1919, 102 σελ., δρ. 5.

Παλαμᾶ Κ., Διηγήματα μετὰ πρόλογον. Σιδέρης [1920] 148 σελ. [δρ. 5].

Βιζυητοῦ Κ., Ποιός ἦτον ὁ φονεὺς τοῦ ἀβαλοῦ μου. Σιδέρης [1920] 151 σελ. [δρ. 5].

Δροσίνη Γ., Ἀγροτικαὶ ἐπιστολαί, ἐκδ. 2., Σιδέρης [1920] 176 σελ., [δρ. 5].

Δροσίνη Γ., Ἀραυλλίς, ἐκδ. 2., Σιδέρης [1920], 132 σελ. [δρ. 5].

Καμπάνη Α., Καλλιγᾶς καὶ Ζαμπέλιος, Διαλέξεις περὶ ἐλλήνων διηγηματογράφων. Διαλέξεις φιλολογικοῦ σὺλλογου Παρνασσοῦ, ἀρ. 4. Ζηκιάκης 1920, 40 σελ., δρ. 1.

Ὀμήρου Ἰλιάς, ἐμμετρος μετάφρασις **Ι. Πολυλά**, τόμ. Α', ραφφῆτα Α. Ζ. Βασιλείου 1919, 93 σελ., δρ. 2.50.

Μηλιαράκη Α., Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας, ἐποποιία βυζαντινῆ, ἐπιμλ. **Π. Ζεφελίνου**. Βασιλείου 1920, 167 σελ., δρ. 6, δευτέρο δρ. 7.50.

Ἐδριπίδου, Ἰκπόλυτος, ρυθμικὴ μετάφρασις **Α. Σάργου**. Ἐδριπίδου δράματα 1, Ἀπόσπασμα ἀπὸ τῆς «Ζωῆ». Πόλη 1920, 40 σελ., δρ. 3.

Παπαντωνίου Ζ., Τὰ χελιδνία, ποιήματα γιὰ παιδιὰ, μουσικὴ **Γ. Λαμπελέτ**. Βιβλιοθήκη Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου. Σιδέρης 1920, 99 σελ., δρ. 10.

Δόξα Ἀγγέλου, Τὰ γυμνά (ποιήματα 1920). 1921, 32 σελ., δρ. 2.

Δραγοῦμη Ι., Καὶ, Στὴν Κοζάνη. Σιδέρης [1920] 141 σελ., δρ. 5.

Καρκαβίτσα Α. — **Ε. Παπαμιχαήλ**, Διηγήματα πραγματονιστικά, βιβλία γιὰ παιδιὰ, ἀρ. 1., 1920, 96 σελ., δρ. 3.

Λαυκαράτου Α., Στοχασμοί, 1921, 56 σελ., δρ. 4.

Κοντεῖδου Α., Τὸ ἐλληνικὸν διήγημα μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ Ἄλξ. Ραγκαβῆς ὡς διηγηματογράφος. Διαλέξεις περὶ ἐλλήνων διηγηματογράφων. Διαλέξεις φιλολογικοῦ σὺλλογου Παρνασσοῦ, ἀρ. 1. Ζηκιάκης 1921, 56 σελ., δρ. 1.50.

Ὀμάρ Καϊάμ, Τὰ Ρουμπλαγιὰτ τοῦ, μετάφρ. **Παύλου Γενετοῦ**. Ἀλεξάνδρεια 1918, 117 σελ., δρ. 5.

Ὀδρανὴ Κόστα, Νοσταλγίαις. Τύπος [1910], 77 σελ., δρ. 5.

Φιλότα Ρόμου, Ἐρχόμενες. 1920, 7 σελ., δρ. 2.

Δομενεγίνη Ν., Σοννέτα, πρόλογος **Γε. Ξενοπούλου**. Κολλάρος 1920, 30 σελ. 160, δρ. 5.

Καστανάκη Θε., Οἱ ἐφημέριες τοῦ Ἠλιόχαρου. Ἐκδοσὴ τοῦ «Διονύσου». Πόλη 1921, 191 σελ., δρ. 5, (γρόσια 50).

Σολωμοῦ Δ., Τὰ ἰταλικά ποιήματα, πρόλογος καὶ μετάφρασις **Γ. Καλοσγούρου**. Ἐλευθερουδάκης 1921, 71 σελ., δρ. 1.50.

Βουτρεᾶ Δ., Ζωὴ ἀρρωστημένη καὶ ἑλλὰ διηγήματα. Ἐλευθερουδάκης 1921.

Αισχύλου, Προμηθεὺς δεσμώτης, τραγωδία. Πρόλογος καὶ μετάφρασις **Καλοσυρόπου** Γ. Ἐλευθεροκόδικης 1921, 99 σελ., δρ. 3.

Hesseling D., Geschiedenis der Nienwgriekse Letterkunde. Χάρλεμ 1921, 286 σελ. 60.

Χριστοφίδη Δουκᾶ. Σύντομη ἐπισκόπηση τῆς φιλολογίας μας ἀπὸ τοῦ 1890 ἕως σήμερα, Φιλολογικὸ πανόραμα. Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Σφίγξ». Κἄιρο 1919, 27 σελ., δρ. 0,60 (γρόσια γερὰ 3).

Μπαλάνου Δ., Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἀδαμαντίου Κόραη. Σιδεῖρης 1920, 96 σελ.

Μπαλάνου Δ., Ὁ ἀπόστολος Μακράκης (1831-1905). Θεσσαλονίκη 1920, 52 σελ. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Γρηγόριος Παλαμάς».

Μπαλάνου Δ., Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν δογμάτων. 1919, 38 σελ.

Στεφανίδου Μ., Περί τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς χρησιμότητος τῆς ἱστορίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Λόγος ἐναρκτήριος. 1920, 26 σελ.

Μπαλάνου Δ., Πολιτεία καὶ ἐκκλησία, 1920, 20 σελ., Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν «Καὶνὴ διδαχὴ», τ. 3, ἀρ. 2.

Μπούτουρα Α., Περί τοῦ πάλαι πατριαρχικοῦ ἀξιώματος τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Γρηγόριος Παλαμάς». Θεσσαλονίκη, 1920, 10 σελ.

Bürchner L., Samos im Altertum. Στουτγάρδη 1920, 19 σελ. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τοῦ Pauly-Wissowa, Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft, τ. ΙΑ.

Καμπούρογλου Δ. Γρ., Τοπωνυμικὰ παράδοξα. Κολλάρος 1920, 88 σ., δρ. 2,30.

Κουκουλέ Φ., Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν. Ζημάκης 1920, 128 σελ., δρ. 4.

Pailis A., To the Romans, a commentary. Λοῦδβινο 1920, 190 σελ.

Δεκοῦ Μ., Περί τσακώνων καὶ τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου 1920, 96 σ., δρ. 5.

Μπούτουρα Α., Ἱστορία τοῦ ζητήματος τῆς προφοράς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῶν σχετικῶν ἀγώνων τῶν φιλολόγων. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν πανηγυρικὸ τόμο τῆς 75ετηρίδος τῆς Ριζαρίου σχολῆς. 1920, 17 σελ.

Θεοδωροπούλου Αὔ. Καρ., Τὸ διεθνὲς γυναικεῖον συνέδριον. τῆς Γενεύης. Σύνδεσμος ἑλληνίδων ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς γυναικός. 1920, 31 σελ., δρ. 0,50.

Υπομνήματα τῆς γεωλογικῆς ἡπηρεσίας τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ Κ. Κτενᾶ, Ἰπουργεῖον συγκοινωνίας, παράρτημα Δελτίου. Τεύχος 1, μετὰ 8 εἰκόνων καὶ δύο χαρτῶν. Ἐθνικὸν τυπογραφεῖον [ἐκεῖ πωλοῦνται] 1920, 87 σελ.: Κ τ ε ν ᾱ, Ἡ ἕρσις τῆς γεωλογικῆς ἡπηρεσίας.— Β ο ρ ε ἄ δ ο υ, Αἱ βασικαὶ καὶ ὑπερβασικαὶ ἐκκρήξεις τῶν διαπλάσεων.— Κ τ ε ν ᾱ, Ἡ ἕδρογονανθρακοῦχος ζώνη τῆς Δ. Ἑλλάδος.

Ἀρχισε νὰ τυπώνεται τὸ Φεβρουάριο καὶ κυκλοφόρησε στὶς 15 Ἰουνίου τοῦ 1921.